

લગવાન આત્મા

તું પરમાત્મા....

આત્મ-સંબોધન

શ્રી યોગીન્દુ મુનિરાજરચિત યોગસાર-દોષા ઉપર
પૂ. શ્રી કાનજીસ્વામીનાં પ્રવચનો

[લેખક-સંપાદક : અ. હરિલાલ જૈન]

શ્રી યોગીન્દુસ્વામી રચિત યોગસાર-દોહા ઉપર
પૂ. શ્રી કાનજીસ્વામીનાં પ્રવચનો

લે. પ્ર. હરિલાલ જૈન
[સોનગઢ]

વીર સં. ૨૫૦૮ આવળ
1982 JULY

પ્રથમ આવૃત્તિ
૧૦૦૦

પ્રકાશક-

શ્રી જૈન સાહિત્ય-વિકાસ મંડળ વતી

સરલાબેન એચ. દોશી

‘બિન્દુ’ ધરલા

સ્વામી વિવેકાનંદ રોડ

વિલે-પાર્લા

મુંબઈ-૫૬

ૐ
મૃતક કલેવરમાં મૂછીએલો એવો
અમૃત આનંદ સ્વરૂપ આત્મા ખોલા તરફ
નજર પણ કરેલો નથી. ખોલા તરફ નજર
કરતાં સુખરૂપ અમૃતથી ભરેલો પૂર્ણ સમુદ્ર
તેને નિહાળતાં, જોતાં, અવલોકતાં, દેખતાં.
માનતા અને તેમાં સિધ્ધર ધેનાં લૂપ્ત થઈ
તેવા ધ્યાન પોતેજ છે.
હસ્તાક્ષર : ગુરુકહાન

મુદ્રક :

અજિત મુદ્રણાલય

સોનગઢ (૩૬૪૨૫૦)

ઉપકાર-અંજલિ

મુમુક્ષુ જીવ ભવસમુદ્રથી પાર થવા અને મોક્ષની સાધના કરવા ધર્મના અનેક નિમિત્તોનો ઉપકાર ગ્રહણ કરે છે....તેમાં સાક્ષાત્ ગુરુના સત્સંગની સૌથી પ્રધાનતા છે. મારા મહાન ભાગ્યે મને હિતમાર્ગદર્શક પૂ. શ્રી કહાનગુરુનું ‘સંત-સાન્નિધ્ય’ મળ્યું, અને સત્યમાર્ગ પ્રાપ્ત થયો....તેઓશ્રીના પરમ ઉપકારોના સ્મરણપૂર્વક આ પુસ્તકદ્વારા ભક્તિ-અંજલિ અર્પણ કરું છું.

આ ઉપરાંત મારા સમસ્ત કુટુંબ-પરિવાર સ્વજન સાસુ-સસરા તથા માતા-પિતા વગેરે સૌએ હિતમાર્ગમાં મને જે અનુમોદના આપી છે તે બદલ તે સૌનો આભાર માનું છું અને તેઓ પણ હિતમાર્ગ પામો એવી ભાવના ભાવું છું.

શ્રીગુરુપ્રતાપે મારું જીવન આત્મહિતસાધનામાં આગળ વધે, અને સર્વે જિજ્ઞાસુઓ પણ ગુરુદેવના આ પ્રસાદને પામીને આત્મહિતને સાધે, એવી ભાવનાપૂર્વક આ પુસ્તક અર્પણ કરું છું.

હું પહેલીવાર ઝોનગઢ આવી ત્યારે પૂ. ગુરુદેવે પોતાના મુહુર્તે મને આ ‘યોગસાર’ ગ્રાન્થ આપ્યું હતું; તેના ઉપરના પ્રવચનો પણ મુંઢર હતા, તેથી તે મંગલ પ્રસંગની યાદીમાં આ પુસ્તક છપાવીને ભેટ આપતાં મને આનંદ થાય છે.

સરલાબેન એચ. દોશી.

નિવેદન

‘પરમાત્મપ્રકાશ’-જે આત્મભાવનાથી ભરેલું અત્યંત સુગમ અધ્યાત્મશાસ્ત્ર જૈનસમાજમાં ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે-તેના રચનાર શ્રી યોગીન્દુ-મુનિરાજે, સંસારથી ભયભીત ચિત્તે, ‘આત્મ-સંબોધન’ અર્થે ૧૦૮ દોહાની રચના કરી છે, જે ‘યોગસાર’ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તેના ઉપર પૂ. શ્રી કાનજીસ્વામીનાં (ઈ. સ. ૧૯૬૬ માં ગુરુદેવના ૭૭ મા વર્ષે થયેલા) આ પ્રવચનો છે.

પરમશાંત આત્મભાવનાથી ભરપૂર આ પ્રવચનોના લેખન-સંકલન વખતે, ટેપદ્વારા શ્રવણ વખતે, કે આ પુસ્તક દ્વારા ફરીફરી તેની સ્વાધ્યાય કરતી વખતે, સ્મરણ થાય છે-વહાલા ગુરુકહાનનું.... ‘ભગવાન આત્મા....તું જ પરમાત્મા’ એવા એમના રણુકારના પડઘા પ્રવચનના શબ્દેશબ્દે ગૂંછી રહ્યા છે. અહા, પોતાના પરમાત્મતત્ત્વની અનુભૂતિ જે ગુરુના નિમિત્તે થઈ તેમના ઉપકારની શી વાત! ગુરુદેવના શ્રીમુખથી આત્માના પરમાત્મપણાની સિદ્ધગર્જના સાંભળીને મુમુક્ષુઓ મુગ્ધ બની જતા. ઊંઘતા મુમુક્ષુઓ જાગી ઊઠતા....ને વીરતાથી પોતાના પરમાત્મસ્વરૂપને દેખવા માટે કટિબદ્ધ થતા. ચૈતન્યના રણુકારથી ભરેલા આ પ્રવચનો વાંચતાં જિજ્ઞાસુને એમ થશે કે જાણે અત્યારે જ ગુરુદેવ બોલી રહ્યા છે.

અંથની પ્રતિપાદન શૈલિ ઘણી સુગમ અને આત્મસ્પર્શી છે; તેની સાથે અનેક -ચિત્રો આપીને વધુ સુગમ અને આકર્ષક બનાવેલ છે.

આ પુસ્તક તૈયાર કરવાની પ્રેરણા ભાઈ શ્રી સુમનભાઈ આર. દોશી (શ્રી જૈન સ્વા. મંદિર ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટી તથા મહામંત્રી) દ્વારા પ્રાપ્ત થઈ છે; તથા શ્રીમતી સરલાબેન એચ. દોશીને, પૂ. ગુરુદેવ પ્રત્યેની ઉપકારબુદ્ધિથી પ્રેરાઈને તેમજ પોતાના અધ્યાત્મ-રસની પુષ્ટિ અર્થે આ પુસ્તક છપાવવાની ભાવના જાગી; તેમની સાવના અનુસાર, ‘શ્રી જૈન સાહિત્ય-વિકાસ મંડળ’ (હસ્તે શ્રી ચંદ્રકાન્તભાઈ) દ્વારા આ પુસ્તકનું પ્રકાશન થાય છે; જિનવાણીના આ પ્રકાશનકાર્યમાં સહકાર બદલ સૌને ધન્યવાદ !

મુમુક્ષુ સાધર્મીજનો! આ અસાર સંસારથી ભય પામીને, તેનાથી છૂટવા અને પરમ સિદ્ધિસુખને પામવા તમે આ શાસ્ત્રમાં કહેલા પોતાના પરમાત્મતત્ત્વની વારંવાર ભાવના કરીને, એકાગ્રચિત્તે તેનો અનુભવ કરજો.

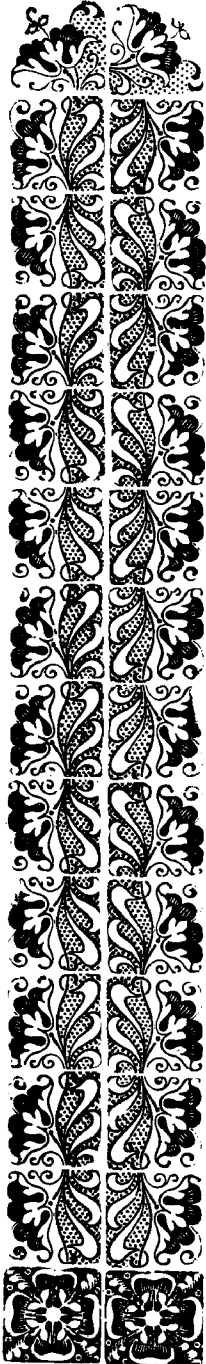
—અ. હરિલાલ જૈન.

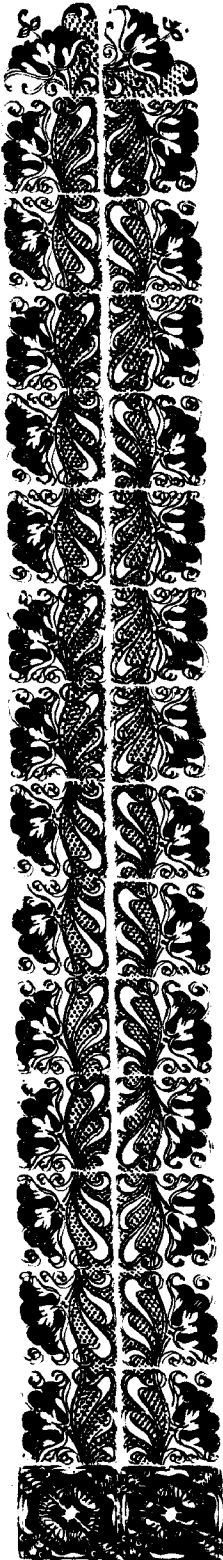

આત્મસંબોધન * યોગસાર-પ્રવચન

[વિષય સૂચિ]

દોહા	વિષય	પાનું
૧-૨	મુગલાચરણ : પરમાત્મવંદન	૧
૩	ભવથી ભયભીત જીવનું આત્મસંબોધન	૯
૪-૫	ભવદુઃખનું કારણ ને શિવસુખનો ઉપાય	૧૩
૬	ત્રિવિધ આત્મા જાણીને... શું કરવું ?	૧૭
૭-૮-૯	બહિરાત્મા, અંતરાત્મા, પરમાત્માનાં લક્ષણ	૧૯
૧૦-૧૧	દેહબુદ્ધિ છોડ, નિજરૂપને જાણ	૨૬
૧૨	નિજરૂપને જાણતાં મોક્ષસુખ	૨૯
૧૩	જ્ઞાનસહિત તપથી શીઘ્ર પરમપદ	૩૧
૧૪	પોતાના જ પરિણામથી બંધ અને મોક્ષ	૩૩
૧૫	આત્મજ્ઞાન વગર પુણ્યથી પણ સંસાર	૩૭
૧૬	આત્મદર્શન એ જ મોક્ષનું કારણ	૩૯
૧૭	ગુણસ્થાન વગેરેમાં પણ જીવ જ બતાવવો છે...	૪૧
૧૮	ગૃહસ્થને પણ આત્મજ્ઞાન ને મોક્ષમાર્ગ	૪૭
૧૯-૨૦	જિનવર જેવા નિજાત્માના ચિંતનથી પરમપદ	૫૫
૨૧-૨૨	‘હું પરમાત્મા’ (સાધકના રણકાર, સિદ્ધપદના ભણકાર)	૬૧
૨૩-૨૪	આત્માનું સ્વસ્થ	૬૭
૨૫	સમ્યક્ત્વની દુર્લભતા	૬૯
૨૬-૨૭	મોક્ષને આહો તો શુદ્ધાત્માને જાણો; ન જાણો તો	૭૧
૨૮	તારો આત્મા જ તારો ધ્યેય	૭૩
૨૯-૩૧	આત્મજ્ઞાન વગરનાં વ્રતાદિ ફોગટ;	
	જ્ઞાનીને તપ વડે શીઘ્ર મુક્તિ	૭૫
૩૨	પુણ્યથી સ્વર્ગ; પાપથી નરક; આત્મજ્ઞાનથી મોક્ષ	૭૯
૩૩-૩૪	પરભાવ છોડ, આત્મભાવ કર ને શિવપુર જા	૮૦
૩૫-૩૬	છ દ્રવ્યો ને નવપદાર્થોમાં શુદ્ધજીવ જ સાર	૮૩
૩૭	શુદ્ધાત્માનું ધ્યાન ધરો ને શીઘ્ર ભવચાર-કરો	૮૫

ટોહા	વિષય	પાનું
૩૮-૩૯	મોક્ષને ચાહતો હો તો કેવળજ્ઞાનસ્વભાવી આત્માને જાણુ	૮૬
૪૦	સર્વત્ર આત્માને જ દેખતાં રાગ-દ્વેષનો અભાવ....	૮૯
૪૧ થી ૪૫	તારા ચૈતન્યદેવને દેહમંદિરમાં જ દેખ	૯૦
૪૬	ભવરોગ મટાડવા ધર્મનું અમૃત પી	૯૮
૪૭-૪૮	ધર્મ....તે ક્યાં છે? ને ક્યાં નથી?	૧૦૦
૪૯-૫૦	જીવને કેમ સંસાર?...ને કેમ મોક્ષ?	૧૦૧
૫૧	નરકના ઘર જેવું શરીર, ને નિર્મળ આત્મા....	૧૦૫
૫૨-૫૩	આત્માને નથી જાણુતા તે મોક્ષ નથી પામતા....	૧૦૭
૫૪-૫૫	બહુ પૂછમા! છોડ પુદ્ગલ, થ્રહ જીવ, પામીજ ભવપાર	૧૦૯
૫૬	જીવને ન જાણે ત્યાંમુથી ભવથી ન છૂટે	૧૧૧
૫૭	જીવનું સ્વરૂપ જાણવા માટે નવ દષ્ટાંત	૧૧૨
૫૮-૫૯	આકાશના દષ્ટાંતે શુદ્ધજીવની સમજણ	૧૧૬
૬૦-૬૧	શરીરથી છૂટવા અશરીરી આત્માની ભાવના	૧૧૮
૬૨-૬૩	આત્મજ્ઞાનનું ઉત્તમ ફળ	૧૨૧
૬૪	જ્ઞાની-ભગવંત ધન્ય છે!	૧૨૫
૬૫	આત્મજ્ઞાન ગૃહસ્થનેય થાય	૧૨૭
૬૬	તત્ત્વજ્ઞાનની વિશ્લતા	૧૩૨
*	ભગવાન મહાવીરનું ધર્મચક્ર-પ્રવર્તન	૧૩૩
૬૭-૬૮	ભવના છેદ માટે ભેદજ્ઞાનીનું ચિન્તન	૧૩૬
૬૯-૭૦	મોક્ષને માટે આત્માના એકત્વનું ચિન્તન	૧૩૭
૭૧-૭૨	ગુણ્ય તે બંધન છે, સંસાર છે.	૧૪૨
૭૩	મોક્ષને માટે અંતરંગ નિર્ઘંથતા	૧૪૭
૭૪-૭૫	‘જિનદેવ જેવો જ હું’-એ જ મોક્ષનો મંત્ર....	૧૪૮
૭૬-૮૦	અનેક ગુણોદ્ધારા જીવનું વર્ણન	૧૫૧
૮૧-૮૨	શુદ્ધઆત્માનો અનુભવ જ સર્વસ્વ	૧૫૯
૮૩-૮૪	સ્તનત્રયધારક જીવ જ શ્રેષ્ઠ તીર્થ	૧૬૧
૮૫	જ્યાં આત્મા ત્યાં સર્વગુણ (અમૃત વરસ્યા રે પંચમકાળમાં)....	૧૬૪
૮૬-૮૭	એકત્વના અનુભવથી શીઘ્ર મોક્ષ	૧૭૨
૮૮	સમ્યકત્વનો પ્રતાપ	૧૭૫

હોડા	વિષય	પાનુ
૮૯-૯૦	સકલ વ્યવહાર હોડી, નિઝસ્વરૂપમા રમતાં ભવનો પાર	૧૭૮
૯૧-૯૩	આત્મત્રીનતા વડે સંવર-નિર્જરા-મોક્ષની પ્રાપ્તિ....	૧૮૧
૯૪	મોક્ષ પામેલા આત્માનું સ્વરૂપ	૧૮૩
૯૫-૯૬	શાસ્ત્રભણ્ણતરનું પ્રયોજન : શુદ્ધાત્મજ્ઞાન	૧૮૪
૯૭-૯૮	આત્મધ્યાન વડે મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિ	૧૮૮
૯૯-૧૦૦	સામાયિક	૧૯૧
૧૦૧-૩	ત્રણ પ્રકારનાં ચારિત્ર	૧૯૬
૧૦૪-૫	શુદ્ધઆત્મા જ પંચપરમેષ્ઠી	૧૯૮
૧૦૬	વિદેહી પરમાત્મા દેહમાં બિરાજમાન	૨૦૦
૧૦૭	શુદ્ધ આત્મ-દર્શન એ જ સિદ્ધિનો પંથ	૨૦૧
૧૦૮	‘આત્મસંબોધન’	૨૦૩
☀	પરમાત્મ ભાવના	૨૦૬

જૈન ધર્મની વાર્તાઓ

ભાગ ૧ અને ૨

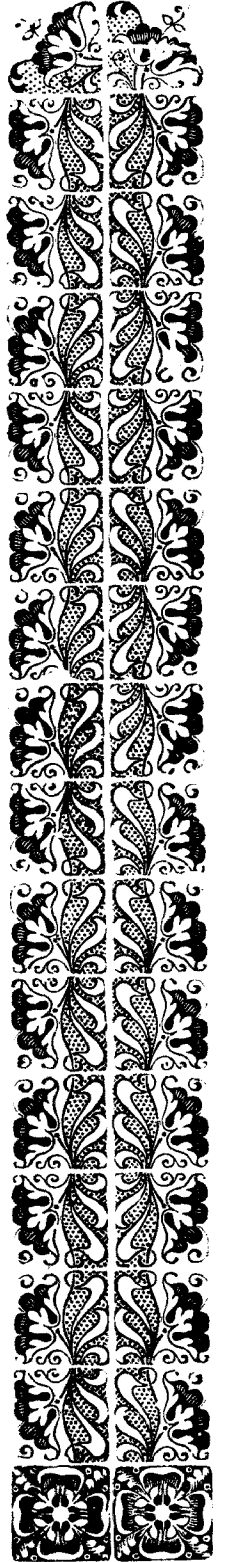
આપના ઘરમાં બાળકોને અને સૌને આનંદસહિત ધર્મના ઉત્તમ સંસ્કાર આપે તેવી વાર્તાઓનો સંગ્રહ આ પુસ્તકોમાં છે. મોટા અક્ષર; ચિત્રો સહિત; આ પુસ્તકથી તમારું સંસ્કારી ઘર શોભી ઊઠશે.

કિંમત દરેક ભાગનો સવા રૂપિયો.

—પ્રાપ્તિસ્થાન—

શ્રી કહાનસ્મૃતિ પ્રકાશન, સંત સાનિધ્ય

સોનગઢ (૩૬૪૨૫૦)

ગુરુ-સ્મૃતિ

“ભગવાન આત્મા....” એમ કહીને અત્યંત મધુરતાથી અમારા આત્માને સંબોધન કરનારા હે કહાનગુરુદેવ ! આજ આપના વિયોગમાં પણ, આપે કહેલા ‘ભગવાન આત્મા’ને યાદ કરીને અમે જ્યારે તેનું ચિન્તન કરીએ છીએ ત્યારે આપ પોતે સાક્ષાત્ પધારીને જાણે અમારા હૃદયમાં બેઠા હો ને ‘ભગવાન ... આત્મા,’ એમ બોલતા હો એવું વેદન અમને થાય છે.

આપશ્રીએ સંબોધેલા આત્મસ્વરૂપનું ચિંતન-મનન-અનુભવન એ જ આપના મહાન ઉપકારોની સ્મૃતિ છે.....ને એ રીતે આપશ્રીના સ્મરણપૂર્વક આપને વંદન કરીએ છીએ.

અંતસમય સુધી આપનો હાથ ઝાલીને આપની સમીપ બેસનાર.....
—હરિ.

*** અપૂર્વ મંગલાચરણ ***

આ ‘યોગસાર’ શરૂ થાય છે. ઉપયોગને શુદ્ધઆત્મામાં જોડવો તેનું નામ યોગ; એવા શુદ્ધોપયોગરૂપ ધ્યાન વડે જેઓ સિદ્ધપદ તથા અરિહંતપદ પામ્યા તેમને નમન કરીને.....તેમની ઓળખાણ અને આદર કરીને પોતે પણ તે માર્ગે જવું તે અપૂર્વ માંગણિક લાવ છે. અહીં એવા મંગલાચરણપૂર્વક અંથનો પ્રારંભ કરે છે:—

[સિદ્ધ તથા અરિહંત પરમાત્માને વંદન]

ણિમ્મલ-ભ્રાણ-પરિટ્ટિયા કમ્મ-કલંક હહેવિ ।

અપ્પા લલ્લુહ જેણ પરુ તે પરમપ્પ જવેવિ... ॥ ૧ ॥

ઘાહ-ચહવ્વકહં કિહ વિલહ ણંત ચહવ્વકું પદિદ્ધ ।

તહં જિણહંદહં પય જવિવિ અવ્વમિ કવ્વુ સુહહ ॥ ૨ ॥

નિર્મળ ધ્યાનારૂઢ થઈ, કર્મ કલંક અપાય;

થયા સિદ્ધ પરમાત્મા, વંદું તે જિનરાય. ૧.

ચાર ધાતિયા ક્ષય કરી, લલ્લાં અનંતચતુષ્ટ;

તે જિનવર ચરણે નમી, કહું કાવ્ય સુધૃષ્ટ. ૨.

પરમાત્મતત્ત્વના નિર્મળ ધ્યાનમાં સ્થિર થઈને, અને કર્મકલંકને ભસ્મ કરીને, જેમણે પરમ-આત્માને પ્રાપ્ત કર્યો તે સિદ્ધ-પરમાત્માને નમીને....તેમજ ધાતિ-ચતુષ્ટને નષ્ટ કરીને જેમણે અનંતચતુષ્ટ પ્રગટ કર્યા તે અરિહંત-જિનવરના ચરણોમાં નમસ્કાર કરીને, હું આ સુંદર-ધૃષ્ટ-હિતકારી કાવ્ય કહું છું.

શા માટે કહું છું?—કેમકે મારું ચિત્ત સંસારથી ભયભીત છે ને મોક્ષની લાલસાવાળું છે, તેથી ‘આત્મ-સંબોધન’ કરવા માટે હું એકાગ્રચિત્તથી આ દોહા રચું છું,—એમ ત્રીજા દોહામાં કહેશે; તેમજ શાસ્ત્રના અંતમાં ૧૦૮ માં દોહામાં પણ એમ જ કહેશે.

આ યોગસાર-શાસ્ત્રના રચનાર શ્રી યોગીન્દુ-મુનિરાજ લગભગ ૧૪૦૦ વર્ષ પહેલાં, ઈ. સ. ની છઠ્ઠી શતાબ્દિમાં આ ભરતક્ષેત્રમાં વિચરતા મહાન નિર્ગ્રંથ સંત હતા. ‘પરમાત્મ-પ્રકાશ’ નામનું મહાન શાસ્ત્ર પણ તેમણે જ રચ્યું છે; તેના મંગલાચરણમાં પણ પાંચ ગાથા સુધી ફરીફરીને ત્રિકાળવતી સિદ્ધભગવંતોને નમસ્કાર કર્યા છે. ત્યાં પણ આવા જ શબ્દો છે કે નિર્મળ ધ્યાનઅગ્નિ વડે કર્મકલંકને ભસ્મ કરીને જેઓ નિત્ય નિરંજન જ્ઞાનમય થયા તે સિદ્ધપરમાત્માને હું નમું છું.

આત્માના ધ્યેયરૂપ સિદ્ધપદ, તે સિદ્ધભગવાન જેવું શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ, તેને પ્રતીતમાં લઈને ધ્યાનવડે તેમાં ઉપયોગને જોડવો તેનું નામ ‘યોગ’ છે; તે જ મોક્ષનો ઉપાય છે, ને તેનો આ ઉપદેશ છે. આવા ‘યોગ’ રૂપ શુદ્ધોપયોગ વડે જ કર્મકલંકનો નાશ કરીને સિદ્ધપદ પમાય છે.

બધા આત્મા સ્વભાવથી શુદ્ધ-સિદ્ધ ભગવાન જેવા છે. આવા શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં વિકારની કે કર્મની સત્તા નથી. આવા શુદ્ધસ્વરૂપને ધ્યેયમાં લઈને ધ્યાવવું તે જ રાગાદિનો તથા કર્મોનો નાશ કરીને સિદ્ધ થવાનો ઉપાય છે. આવા ઉપાય વડે પોતે સિદ્ધપદને સાધતાં-સાધતાં યોગીન્દુ—મુનિરાજ આ દોહા રચે છે.

જુઓ, સિદ્ધિનો પંથ શું? કે... ઉપયોગને અંતરમાં જોડીને નિર્મળ આત્માનું ધ્યાન કરવું તે; સમ્યગ્દર્શનની રીત પણ એ જ છે. આત્માના ધ્યાન વડે જ સમ્યગ્દર્શન થાય છે ને સિદ્ધિપંથની શરૂઆત થાય છે. શુભરાગ વડે કાંઈ સિદ્ધિપંથ નથી થતો, ને સમ્યગ્દર્શન પણ નથી થતું.

સિદ્ધભગવાન શુદ્ધઆત્મામાં ઉપયોગને જોડીને પરમાત્મપદ પામ્યા....તેમને હું નમસ્કાર કરું છું—એનો અર્થ એ કે હું પણ એવા મારા શુદ્ધઆત્મામાં ઉપયોગને જોડું છું.—આમ પોતાને શુદ્ધઆત્માના ધ્યાનની રુચિ ને તાલાવેલી લાગી છે. આ રીતે, સંસારથી ભયભીત થઈને મોક્ષને સાધવાની ભાવનાવાળો જીવ પોતાના ઉપયોગને શુદ્ધાત્મ-સ્વરૂપમાં જોડે છે; આવા શુદ્ધોપયોગનું જ નામ ‘યોગ-સાર’ છે, ને તેમાં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ત્રણે સમાઈ જાય છે; તેના વડે મોક્ષ પમાય છે.

જુઓ, મંગલાચરણમાં કર્મના નાશનો ઉપાય પણ લેજો બતાવ્યો;—શું? કે શુદ્ધાત્મામાં ઉપયોગને જોડવો તે જ કર્મના નાશનો ઉપાય છે. સિદ્ધભગવાન આ રીતે સિદ્ધિ પામ્યા—એમ પ્રતીત કરનાર જીવ પોતે પણ તે માર્ગે જાય છે, એટલે શુદ્ધાત્મા તરફ ઉપયોગને જોડે છે.—આનું નામ ‘યોગ’ છે, અને તે અપૂર્વ મંગળ છે.

અતીન્દ્રિય આનંદથી ભરેલો આત્મા....તેની સન્મુખ જોતાં તેના પરમ આનંદનું વેદન થાય છે; એ સિવાય જગતના બીજા કોઈ પદાર્થમાં સુખનો અંશ પણ નથી. હે જીવ ! તારું સુખ તારા અસ્તિત્વમાં છે, બીજાના અસ્તિત્વમાં તારું સુખ નથી. જ્યાં પોતાનું સુખ ભર્યું છે ત્યાં જુએ તો સુખનો અનુભવ થાય. આવા ઉપાયથી અરિહંત અને સિદ્ધપરમાત્માનો પૂર્ણ આનંદ પ્રગટ્યો છે, ને બધા આત્માઓ આવા જ પૂર્ણ આનંદથી ભરપૂર છે—એમ તે ભગવાને જોયું છે. આવા ભગવાનને નમસ્કાર કરવા તે મંગળ છે, તેમાં પોતાના શુદ્ધાત્માની પ્રતીત ભેગી આવી જાય છે.

જે સિદ્ધપરમાત્મા થયા તેઓ પણ, પહેલાં તો બહિરાત્મા હતા; પછી જ્ઞાન અને રાગની ભિન્નતાના લાન વડે પોતાના પરમ સ્વભાવને જાણીને અંતરાત્મા થયા, અને પછી તે શુદ્ધ પરમ સ્વભાવનું ધ્યાન કરી કરીને પરમાત્મા થયા. એવા પરમાત્મા જેવો જ મારો સ્વભાવ છે—એમ લક્ષમાં લઈને....એટલે કે અંતરાત્મા થઈને....હું તે સિદ્ધ-પરમાત્માને નમસ્કાર કરું છું.

સિદ્ધભગવાન કેવા છે? ને કઈ રીતે તેઓ સિદ્ધ થયા—તેની ઓળખાણપૂર્વક આ નમસ્કાર છે. પ્રભો! નિર્મળ ધ્યાનવડે એટલે રાગ-દ્વેષ વગરના શુક્લધ્યાનવડે આપે કર્મોને ખપાવ્યા....ને પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કર્યું. અંતરના પરમ સ્વરૂપને ધ્યેય બનાવી, તેમાં ઉપયોગને એકાકાર કરીને ધ્યાન કર્યું. એ જ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરવાની ક્રિયા છે. મોક્ષમાર્ગની શરૂઆત પણ આત્માના ધ્યાનરૂપ શુદ્ધોપયોગ વડે જ થાય છે. ધર્મદશા પ્રગટવાના કાળે શુદ્ધઆત્મા ધ્યેયરૂપ હોય છે ને શુદ્ધોપયોગ હોય છે. પછી પૂર્ણતા પણ ધ્યાનવડે જ થાય છે. ધ્યાન વડે સ્વરૂપની લગની લાગી, તેમાં ઉપયોગ જામ્યો.... એકાગ્ર થયો, ત્યાં રાગાદિ ભાવકર્મો અટકી ગયા ને જડ કર્મો પણ ટળી ગયા; આત્મા રાગ વગરનો થઈ ગયો ને કર્મ—પુદ્ગલો અકર્મરૂપ થઈ ગયા. આ રીતે નિર્મળ આત્માના ધ્યાનવડે અપૂર્વ સિદ્ધદશા પ્રગટ કરીને આત્મા પોતે પરમાત્મા થયો. અંદર શક્તિસ્વભાવમાં પરમાત્મપણું હતું તે ધ્યાન વડે પર્યાયમાં પ્રગટ્યું.

આવા સિદ્ધપરમાત્માને વંદન કોણ કરી શકે? ને કઈ રીતે કરી શકે? કે જે પોતાના હૃદયમાં એટલે કે પોતાની જ્ઞાનદશામાં સિદ્ધપદને ઝીલી શકે....સ્થાપી શકે; એટલે રાગાદિ અશુદ્ધતા કે અપૂર્ણતા મારું સ્વરૂપ નથી, હું પૂર્ણાનંદથી ભરેલો સિદ્ધસમાન છું; સિદ્ધસમાન સદા પદ મેરો—એમ જે પોતાના શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં સ્વીકારે તે જ સિદ્ધને ખરા નમસ્કાર કરી શકે. સિદ્ધને નમસ્કાર કરવામાં મોટી જવાબદારી છે—ભાઈ! તે પૂર્ણ સિદ્ધદશા કેવડી મહાન છે, કઈ રીતે પ્રગટે છે, ને શેમાંથી પ્રગટે છે? —તેની ઓળખાણ અને પ્રતીત વગર તું નમ્યો કોને? સિદ્ધને ઓળખતાં તો પોતાનો શુદ્ધાત્મા લક્ષમાં આવી જાય છે, ને સાધકપણું થઈ જાય છે.

શ્રી કુંદકુંદસ્વામી પણ સમયસારના મંગલાચરણમાં વંદિતુ સર્વ સિદ્ધે...એમ કહીને સિદ્ધલગવંતોને નમસ્કાર કરતાં કહે છે કે, અહો, આત્માના ઇષ્ટ-ધ્યેયરૂપ એવા સર્વે સિદ્ધોને હું મારા તેમજ શ્રોતાઓના આત્મામાં બોલાવું છું, શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં લઈને આદર કરું છું. હે શ્રોતા! તું પણ તારા આત્મામાં સિદ્ધપણું સ્થાપીને સાંભળજે.... બીજી વાત વચ્ચે લાવીશ નહીં.

ઉપર સિદ્ધાલયમાં અનંતા સિદ્ધો વિરાજે છે. અનાદિથી જીવો મુક્ત થયા કરે છે; દર છમાસ-આઠસમયમાં ૬૦૮ જીવો સંસારમાંથી મુક્ત થઈને સિદ્ધપદ પામે છે- એમ સર્વજ્ઞલગવાને જોયું છે. ‘પ્રસીદ્ધ વિશુદ્ધ સુસિદ્ધ સમૂહ’ [-વિશુદ્ધ સિદ્ધલગવંતોનો સમૂહ પ્રસન્ન હો] એમ સ્તુતિમાં આવે છે. સિદ્ધશિલા ઉપર સિદ્ધેનું મોટું નગર ભરાયું છે, અનંતા સિદ્ધોની ત્યાં વસ્તી છે, ત્યાં બધાય પરમાત્મા જ બિરાજે છે; અનંત....અનંત સિદ્ધલગવંતોનો સમૂહ....છતાં સૌ પોતપોતાના સ્વરૂપમાં બિરાજે છે, દરેકની સત્તા શુદ્ધ છે; સિદ્ધનગરીમાં વિરાજતા તે સર્વે સિદ્ધોને જ્ઞાનબળે હું મારા આત્મામાં સ્થાપું છું.

હે લગવાન! પધારો....પધારો....અહીં મારા આંગણે પધારો! રાગ વગરનું ચોખ્ખું માટું ચૈતન્ય-આંગણું....તેમાં હું આપનો સત્કાર કરું છું. જેમ રાજા વગેરે મોટા માણસ ઘરે પધારવાના હોય તો આંગણું સાફ કરે છે, તેમ અહીં સાધકજીવ પોતાના શ્રદ્ધા-જ્ઞાનરૂપ આંગણાને રાગ વગરનું ચોખ્ખું કરીને અનંતા અશરીરી સિદ્ધ-મહારાજને બોલાવે છે....બિદ્ધલગવંતોની સિદ્ધનગરીમાં જે અનંત સિદ્ધોનો સમૂહ બિરાજે છે તેમને, જ્ઞાનબળે પોતાના આત્મામાં ઉતારે છે. મારા જ્ઞાનમાં હું સિદ્ધનો આદર કરું છું ને એના સિવાય પરભાવોનો આદર છોડી દઉં છું, એટલે કે મારી પરિણતિને રાગમાંથી ભિન્ન કરીને અંતરના સિદ્ધસ્વરૂપ સાથે અલેદ કરું છું; તે અલેદ પરિણતિમાં અનંત સિદ્ધ સમાય છે.

વાહ, જીઓ....આ સિદ્ધપદના માંગણિકનો અપૂર્વ ભાવ! બધું ભૂલીને સિદ્ધને યાદ કરીએ છીએ....સિદ્ધપદ જ અમારા જ્ઞાનમાં તરવરે છે....એ જ આદરણીય છે, ને જગતમાં રાગાદિ બીજું કંઈ મારે આદરણીય નથી, -આમ રુચિને મારા શુદ્ધાત્મા તરફ વાળીને હે સિદ્ધલગવંતો! હું મારા આત્મામાં આપને સ્થાપું છું....મારા આત્માના સ્વસંવેદનજ્ઞાન વડે સાદ પાડીને હું આપને બોલાવું છું : પધારો....સિદ્ધ લગવંતો! મારા અસંખ્ય આત્મપ્રદેશમાં મેં શ્રદ્ધા-જ્ઞાનના બંગલા બાંધ્યા છે તેમાં આવીને હે પ્રભો! આપ વસો. મારા જ્ઞાન-મંદિરમાં હું રાગને નથી વસાવતો; સિદ્ધ જેવા શુદ્ધ-સ્વરૂપને જ મારા શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં વસાવું છું. અહો! પ્રભુ પધાર્યા....મારા આંગણામાં! અમારા આંગણા ઊજળા કર્યા....પ્રભુ!

સિદ્ધભગવાન તો મોક્ષપુરી પધાર્યા....તે ભગવાન કાંઈ ઉપરથી અહીં ઊતરતા નથી; પણ તેમને જ્ઞાનમાં લઈને, તેમના જેવું પોતાનું શુદ્ધસ્વરૂપ અનુભવમાં લેતાં નિર્વિકલ્પ આનંદસંહિત સિદ્ધભગવાન જેવો ભાવ પોતામાં પ્રગટે છે, તે ભાવમાં અનંત સિદ્ધ ભગવંતો સમાઈ જાય છે. રાગમાં સિદ્ધભગવાન ન પધારે, પણ સાધક રાગવગરના પોતાના સ્વસંવેદનજ્ઞાનની અંદર અનંત સિદ્ધભગવંતોને સમાવે છે. આનંદથી સ્વીકાર કરે છે કે અહો પ્રભો ! મારી નિર્વિકલ્પ પર્યાયમાં આપ પધાર્યા. જેણે આવી દૃષ્ટિ-અનુભૂતિ કરી તેણે પોતાની પર્યાયરૂપ સ્વધરમાં અનંત સિદ્ધભગવંતોને પધરાવીને નમસ્કાર કર્યા.

જુઓ, આ સાધકના ભાવમાં, સિદ્ધપ્રભુને નમસ્કારરૂપ અપૂર્વ માંગણિક....ને અપૂર્વ વાસ્તુ ! અરિહંત ને સિદ્ધ આત્મા કેવા છે....તથા તેમને વંદન કરનારના ભાવમાં શ્રદ્ધા-જ્ઞાનની કેવી શુદ્ધતા હોય છે--તેની આમાં વાત છે. તેની નજરમાં સિદ્ધ જેવો એક શુદ્ધ આત્મા જ તરવરે છે....પોતાના જ્ઞાનમાં ગિરાજમાન અનંત સિદ્ધોનાં ટોળાં....તે જ નમવાયોગ્ય ચીજ આ જગતમાં છે, ને રાગાદિ કોઈ ચીજ આ જગતમાં આદરવા યોગ્ય નથી--એવી જેને દૃષ્ટિ થઈ છે, તેના જ્ઞાનમાં અનંત સિદ્ધોનો વાસ છે, ને તેણે જ સાચું જમો સિદ્ધાણં કર્યું છે.

[તા. ૬-૬-૬૬ ના રોજ ચીમનલાલ ઠાકરશી મોદીના નવા મકાનનું વાસ્તુ હતું, ત્યાંનું આ પ્રવચન છે; તેના અનુસંધાનમાં ગુરુદેવ કહે છે--]

જુઓ, આજે આ નવા મકાનનું વાસ્તુ છે ને આ નવા શાસ્ત્રના (યોગસારના) વ્યાખ્યાનની શરૂઆત પણ આજે જ થાય છે. તેનું આ અપૂર્વ માંગણિક છે....

એક શ્રોતા—‘અહીં તો પહેલાં ખાડા હતા....’—હા, ખાડામાંથી જેમ આ ઊંચું મકાન થયું, તેમ જીવની પર્યાયમાં અનાદિથી રાગ-દ્વેષ-મોહરૂપ ખાડો હતો, તે મટાડીને અંદર સિદ્ધપદના ઊંચા ખંગલા કેમ કરવા તેની આ વાત છે. ભાઈ, પહેલાં સિદ્ધ જેવા પોતાના શુદ્ધ આત્માને લક્ષમાં લે....ત્યાં મિથ્યાત્વનો ખાડો પૂરાઈ જશે ને સમ્યક્ત્વ -મહેલમાં અનંત સિદ્ધભગવંતોનું વાસ્તુ થશે.

સમવસરણસભાની વચ્ચે ગણધરો-ઈન્દ્રો અને ચક્રવર્તીની ઉપસ્થિતિમાં ભગવાન સર્વજ્ઞદેવે આમ કહ્યું છે કે : હે જીવ ! તું સિદ્ધસમાન છો....અમે તને સિદ્ધસમાન જોઈએ છીએ....અને તું પણ એમ જોતાં શીખ ! જેમ ઊંડી ગુફામાં જઈને બોલે કે “હે ભગવાન....તમે પૂર્ણ છો....” ત્યાં સામેથી પણ એવો જ પડઘો (પ્રતિછંદ) આવે છે કે ‘હે ભગવાન....તમે પૂર્ણ છો ...’ તેમ ચૈતન્યની ઊંડી ગુફામાં પ્રવેશીને સિદ્ધનું શુદ્ધસ્વરૂપ લક્ષમાં લેતાં પોતાનું પણ તેવું જ શુદ્ધસ્વરૂપ લક્ષમાં આવે છે....અંદરની અનુભૂતિની ગુફામાં સિદ્ધપદના પડઘો પડે છે કે ‘સિદ્ધ સમાન સદા પદ મેરો....’

સમયસારની પહેલી ગાથામાં કહ્યું છે કે—એ સિદ્ધલગવંતો, સિદ્ધપણને લીધે સાધ્યરૂપ જે શુદ્ધઆત્મા તેના પ્રતિષ્ઠાના સ્થાને છે; લબ્યજીવો તેમના સ્વરૂપનું ચિન્તન કરીને....તેમના જેવા પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપને ધ્યાવીને તેમના જેવા થઈ જાય છે....ને મોક્ષ પામે છે.

સિદ્ધ જેવો અતીન્દ્રિય ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા....તેને, અરેરે! આ જડ-કલેવરમાં રહેવું પડે તે કલંક છે. લગવાન આત્માને ગર્ભાસમાં વસવું ને જન્મ-મરણનાં દુઃખ સહન કરવા તે શરમની વાત છે.—તે શરમજનક જન્મો કેમ ટળે? તે વાત આ યોગસારમાં આગળ ૬૦ માં દોહામાં કહેશે—

નિર્માળ ધ્યાન વડે અશરીર—સિદ્ધ જેવા આત્માને ધ્યાવી-ધ્યાવીને જીવો સિદ્ધ થયા; તું પણ એવા આત્માને તારા અંતરમાં ધ્યાનવડે દેખ....તો તું પણ આ શરમજનક જન્મોથી છૂટીને સિદ્ધ થઈશ....ને માતાનું દૂધ તારે પીવું નહીં પડે.

જેમ રાજાને ગંધાતી વિષ્ટા વચ્ચે રહેવું પડે તો તે શરમજનક છે, તેમ આનંદમૂર્તિ લગવાન આત્મા સિદ્ધ જેવો મહારાજા....જે પોતાના દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રવડે પૂર્ણાનંદને પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષમાં શોભે એવો,....તેને બદલે આ લોહી-માંસના અશુદ્ધ માળખામાં ને ગર્ભાસમાં તેને પૂરાઈ રહેવું પડે એ તો કલંક છે. જેને આવા જન્મ-મરણનો ત્રાસ લાગતો હોય ને તેનાથી છૂટીને મોક્ષની લાલસા હોય તેને માટે આ સંબોધન છે. મંગળરૂપે અશરીરી સિદ્ધોને વંદન કરીને કોલકરાર કર્યા છે કે અમે પણ હવે એક-જે ભવમાં અશરીરી સિદ્ધ થવાના....!

*

*

*

બીજા દોહામાં અરિહંતપરમાત્માને નમસ્કાર કર્યા છે; તેમણે અંતરના નિર્માળ ધ્યાનવડે ચાર ઘાતીકર્મોના ક્ષય કર્યો છે ને કેવળજ્ઞાન-દર્શન-સુખ-વીર્યરૂપ અનંતચતુષ્થય પ્રગટ કર્યા છે. આવા કેવળજ્ઞાનાદિ સહિત સીમધંરાદિ વીસ તીર્થ કરો તેમજ બીજા લાખો

કેવળી ભગવંતો અત્યારે વિદેહશ્વેત્રમાં સાક્ષાત્ જિરાજે છે; તે બધા અરિહંત ભગવંતોનું શુદ્ધસ્વરૂપ જોણું પોતાના જ્ઞાનમાં સ્વીકાર્યું તેને સમ્યગ્દર્શન થાય છે. પોતે એવા અરિહંતોનો સાક્ષાત્કાર કરીને શ્રી કુંદકુંદ આચાર્યદેવ કહે છે કે—

જે જાણુતો અહંતને ગુણ-દ્રવ્ય ને પર્યાયપણું,
તે જીવ જાણે આત્મને, તસુ મોહ પામે લય ખરે.

અરિહંત ભગવાનના દ્રવ્ય ને ગુણ પૂર્ણ ચૈતન્યમય છે, તેમની પર્યાય પણ સર્વજ્ઞતાથી પરિપૂર્ણ અને રાગ વગરની છે.—આવા અરિહંતને જાણીને પોતાના આત્માને તેમની સાથે મેળવે છે : દ્રવ્યથી ને ગુણથી મારો આત્મા પણ અરિહંત ભગવાન જેવો જ છે—એમ જ્યાં પૂર્ણસ્વરૂપની પ્રતીત કરવા અંતરમાં જાય છે ત્યાં તેને પર્યાયમાં સમક્તિ થાય છે ને મિથ્યાત્વનો નાશ થઈ જાય છે; એટલે તે પણ ભગવાનનો નાતીલો થયો. હું શરીરનો રાગનો કે સંસારનો નાતીલો નહીં, હું તો સર્વજ્ઞ પરમાત્માનો નાતીલો છું—એમ નિશંકપણે તે મોક્ષના મંડપમાં પ્રવેશ કરે છે.—જેમ નાતીલા લોકો તો લગ્નમંડપમાં નિશંકપણે આવે છે તેમ સાધક કહે છે : હે ભગવાન ! હવે હું તમારો નાતીલો થયો છું, નિશંકપણે મોક્ષમાર્ગમાં દાખલ થયો છું, ને થોડા જ કાળમાં સિદ્ધાલયમાં આવીને તમારી પાસે બેસવાનો છું.—આમ અરિહંતની જાત સાથે પોતાની જાતને લેખરીને સાધકદશા ખીલે છે. ભગવાનની જાતથી પોતાની જાતને જુદી રાખીને સાચા નમસ્કાર થાય નહિ ને સાધકપણું પ્રગટે નહીં.

અરિહંતના શુદ્ધસ્વરૂપને જાણીને તેમની સાથે પોતાના આત્માની મેળવણી કરે છે કે, આ ભગવાન રાગ વગરના સર્વજ્ઞ....તો મારામાં રાગ ને અદ્વૈતતા કેમ ? ભગવાનને આ પૂર્ણતા ક્યાંથી આવી ?—કે અંદરના દ્રવ્ય-ગુણ પરિપૂર્ણ છે તેમાંથી; તો મારામાંય એવા દ્રવ્ય-ગુણ તો છે.—એમ અંદર નજર કરતાં જ દેખાય છે કે મારો આત્મા પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ છે.—આવી પ્રતીત થતાં જ પર્યાય તેમાં એકાગ્ર થઈ જાય છે, તે પર્યાયમાંથી દર્શનમોહનો નાશ થઈ જાય છે, ને એવું સમ્યગ્દર્શન પ્રગટે છે કે અપ્રતિહતપણે અદ્વૈતકાળમાં જ તે જીવ કેવળજ્ઞાન લેશે.

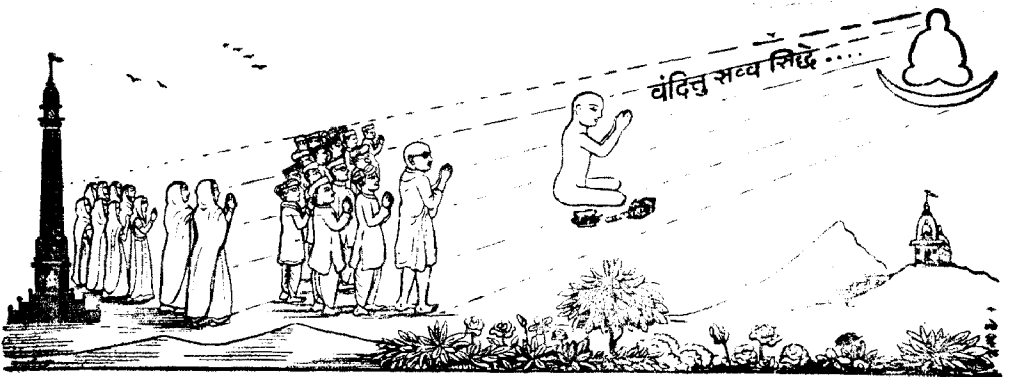
અરિહંતના નિર્ણય સાથે પોતાના સ્વભાવનો પણ નિર્ણય કરીને નમસ્કાર કરે છે. પ્રવચનસારના મહાન મંગલાચરણમાં પંચપરમેષ્ઠીભગવંતોને નમસ્કાર કરતાં આચાર્યદેવ કહે છે કે હે ભગવાન ! આપને વંદન કરનાર હું કેવો છું ?—“આ સ્વસંવેદનપ્રત્યક્ષ દર્શન-જ્ઞાન સામાન્યસ્વરૂપ એવો હું....શ્રી વર્દમાનદેવને પ્રણમું છું....” પ્રભો ! હું પણ આપના જેવો જ્ઞાનદર્શનસ્વરૂપ છું....આપની જ જાતનો છું.

ભગવાન પૂછે છે ભક્તને—‘મને વંદન કરનાર તું છો કેણુ? શું મનુષ્ય-શરીર તું છો?...શું કર્મ તું છો? શું રાગ તું છો?’....‘ના, ના, ના; પ્રભો! હું તો જ્ઞાનદર્શનસ્વભાવી, તમારા જેવો છું; સ્વસંવેદન પ્રત્યક્ષથી જ્ઞાન-દર્શનરૂપે પરિણુમેલો છું આપને વંદન કરું છું. હું જ્યાં વીતરાગભાવથી આપને નમું છું ત્યાં રાગદ્વેષ તો એક બાબત ખસી જાય છે. તે કાંઈ હું નથી.’ એટલે રાગ વડે સર્વજ્ઞને ખરા વંદન થતા નથી; જ્ઞાન-દર્શનરૂપ થઈને જ ખરા વંદન થાય છે; અને તે જ અપૂર્વ માંગણિક છે.

અરિહંતોને ચાર ઘાતીકર્મોનો નાશ થયો ને અનંતચતુષ્ટયનો લાભ થયો.—આવો લાભ કયાંથી થયો? કે અનાદિથી શક્તિસ્વભાવરૂપે આત્મામાં જે હતું તે જ પર્યાયમાં પ્રાપ્ત કર્યું.—આમ સ્વભાવ-શક્તિના સ્વીકારપૂર્વકના નમસ્કાર વડે સાધક પોતાની પર્યાયમાં પણ એવા અરિહંતપદ તથા સિદ્ધપદનો લાભ મેળવે છે.—એનું નામ ‘લાભ સવાયા....’ અહો, આત્મા કેવળજ્ઞાન અને સિદ્ધપદને પામે એના જેવો મહાન લાભ ખીજો કયો? —તે અપૂર્વ માંગણિક છે.

આ રીતે સિદ્ધ અને અરિહંત પરમાત્માને નમસ્કારરૂપ માંગણિક કરીને, શ્રી યોગીન્દુમુનિ કહે છે કે હું આત્માનું હિત કરનારું સુંદર કાવ્ય કહું છું.

—શા માટે આ યોગસાર કાવ્ય કહું છું? તે ત્રીજા દોહામાં કહેશે. [૧-૨]

“આત્મ-સંબોધન કાવ્ય”

✽

સંસારહં ભયભીયહં મોક્ષહં લાલસયાહં ।

અપ્પા સંબોહન-કયઇ કય દોહા એકમણાહં ॥ ૩ ॥

મુચ્છે છે નિજમુક્તતા, ભવભયથી ઉરી ચિત્ત;

તે ભવિ જીવ સંબોધવા દોહા રચ્યા એક ચિત્ત. (૩)

શાસ્ત્રકારને ભવનો ભય છે ને મોક્ષની લાલસા છે; તેઓ આત્માના સંબોધન-અર્થે આ દોહો રચે છે. જે સંસારથી ભયભીત છે અને મોક્ષની જેને લાલસા છે એવા આત્માને સંબોધન કરવા માટે, એકાગ્રચિત્તથી આ દોહા રચ્યા છે.

જુઓ તો ખરા, મુનિરાજની ભાવના ! સૌથી છેલ્લા દોહામાં પણ આ જ પ્રમાણે કહેશે કે—સંસારથી ભયભીત એવા યોગીચન્દ્ર-મુનિએ આત્મ-સંબોધન માટે એકાગ્ર ચિત્તથી આ દોહા રચ્યા છે. જેમ નિયમસારમાં શ્રી આચાર્યદેવ કહે છે કે મેં આ શાસ્ત્ર ‘નિજભાવના-અર્થે’ રચ્યું છે....તેમ અહીં યોગસારમાં મુનિરાજ કહે છે કે મેં ‘આત્મસંબોધન-અર્થે’ આ દોહા રચ્યા છે.

જેને ભવનો ભય નથી ને વિષય-કષાયરૂપ સંસારનો જ પ્રેમ છે—એવા જીવની શી વાત ? જેમ ખારા ક્ષેત્રમાં વાવેલું બીજ બળી જાય છે, ઊગતું નથી; તેમ સંસારની રુચિવાળા ખારા ક્ષેત્રમાં આ બીજ નથી વાવતા, પણ જેને ભવનો ત્રાસ છે ને મોક્ષની લાલસા છે એવા ઉત્તમક્ષેત્રમાં-સુપાત્રજીવમાં આ ઉપદેશ વડે રોપેલું શુદ્ધાત્મરુચિરૂપ બીજ, ફૂલશે ને ફળશે, એટલે કે તેને આત્મઅનુભવ થશે ને તે મોક્ષફળને પામશે.

જુઓ, આ શાસ્ત્રનું પ્રયોજન ! આવા પ્રયોજનથી, આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજાવવા, પોતાના આત્માને સંબોધવાની મુખ્યતા સહિત, સંસારથી ભયભીત જીવોને માટે યોગીચન્દ્ર મુનિએ એકાગ્રમનથી આ યોગસાર રચ્યું છે.

જેને ચારે ગતિના ભવમાં ત્રાસ લાગે છે, સ્વર્ગના વિષયોમાંય જેને ચેન નથી, મોટો રાજા થાય તોપણ દુઃખી છે; એ બધાં રાગનાં ફળ છે, તેમાં કયાંય શાંતિ નથી; મારે હવે આ કષાય કે તેના ફળરૂપ ભવ ન જોઈએ, ‘માત્ર મોક્ષઅભિલાષ’—એક વીતરાગતાની જ—મોક્ષની જ લાલસા છે, ધર્મના ફળમાં સ્વર્ગાદિ વૈભવની ભાવના નથી....એવો જીવ પોતાના હિત માટે આત્મસંબોધન કરે છે કે—અરે જીવ ! હવે આ સંસારથી બસ થઈ ! તારા અંતરમાં પરમાત્મસ્વરૂપ બિરાજે છે તેને ધ્યાવીને તું મોક્ષને સાધી લે. આ રીતે ચારગતિથી થાકેલા મોક્ષાર્થી જીવોને માટે આ વાત છે.

આ. ૨

ધર્મીજીવને ઇન્દ્રપદના વૈભવમાંય સુખ નથી લાગતું; તે જાણે છે કે સુખ તો અમારા ચિદાનંદ સ્વભાવમાં છે, તેનો સ્વાદ અમે ચાખ્યો છે. અમારો આત્મા તો પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ કરે એવો છે, તેને બદલે રાગ બાકી રહી ગયો તેનું આ ક્ષણ છે; એમાં હોંશ નથી પણ ખેદ છે. પછી તે ધર્માત્મા, દેવલોકમાં બિરાજમાન વીતરાગ ભગવાનની શાશ્વત-પ્રતિમા પાસે જઈને વંદન-પૂજનાદિ કરે છે ને વીતરાગતાની ભાવના ભાવે છે.—દેવલોકમાં એવો વ્યવહાર છે.

પ્રશ્ન:—દેવગતિમાં તો સુખ છે ને?

ઉત્તર:—ના; દેવપદમાંય સુખ નથી; ત્યાં કોઈ ને સુખ હોય તો તે સુખ સમ્યક્ત્વને લીધે છે, દેવગતિને લીધે નહીં. દેવગતિ પણ ભવ છે, દુઃખ છે; ચારે ગતિ તે કષાયનું ક્ષણ છે, તેમાં અવતરવું તે દુઃખ છે. ધર્મીને, મુનિને દેવલોકનોય ભય છે કે, જો અમે આ ભવમાં જ કેવળજ્ઞાન નહીં પામીએ તો દેવલોકમાં અવતાર લેવો પડશે....અરેરે, મોક્ષ નહિ થાય ને ભવ કરવો પડશે.—પછી ભલે સ્વર્ગનો ભવ હોય—પણ મોક્ષને તો તે રોકે જ છેને?—તેને સારો કેમ કહેવાય?—આમ ધર્મીનું ચિત્ત સંસારથી ભયભીત છે.

તડકામાં—રેતીમાં પડેલું માછલું, જેમ પાણી માટે તરફડે, તેમ ચારગતિમાં કષાયના તાપથી ત્રાસીને જે જીવ ચૈતન્યની શાંતિ માટે તરફડે છે, (—‘કામ એક આત્માર્થનું’)—માત્ર શાંતિ સિવાય બીજું કંઈ જેને જોઈતું નથી એવા મોક્ષાભિલાષી ભવ્યજીવને માટે આ સંબોધન છે.

અથવા, જેમ કોઈને બેચાર દિવસમાં ફાંસી દેવાનું નક્કી થયું હોય ત્યાં તે ભયભીત થઈ જાય, તેને ક્યાંય ચેન ન પડે, બધેથી તેનો રસ ઊડી જાય.—આ તો એક જ ભવની ફાંસીની વાત છે; તેમ અહીં તો ચારગતિમાં અનંતભવના જન્મ-મરણની ફાંસી માથે લટકે છે, તેનો જેને ભય હોય, ને તેમાંથી જેને છૂટવું હોય તેની વાત છે; તેને સંસારમાં ક્યાંય ચેન ન પડે, બધાય વિષય-કષાયોમાંથી એનો રસ ઊડી જાય....ને એક મોક્ષના જ ઉપાયને તે શોધે.

વીર સં. ૨૪૯૦માં રાજકોટમાં જેલ જોવા માટે ગયેલા, ત્યારે ત્યાં ફાંસીની સળ પામેલા ૨૨ વર્ષના એક યુવાનને જોયેલો....એનું નામ બટુક. એકદમ ઢીલો ઉદાસ ને હતાશ હતો....એને દેખીને કરુણા આવતી હતી. એને ફાંસીમાંથી બચવાનો ઉપાય કોઈ બતાવે તો? [જેલમાં ફાંસીની કોટડી પણ બતાવેલી; તે જોઈને ગુરુદેવને એમ થયું કે અરે, એકવાર ફાંસીએ ચડવાનો કેવો ત્રાસ! તો અનંત જન્મ-મરણની ફાંસી માથે લટકે છે તેનો ભય જીવોને કેમ નથી લાગતો! ને તેનાથી છૂટવાનો ઉપાય કેમ નથી

કરતા? અહીં તો ભવથી છૂટવાનો ઉપદેશ છે. તે જોલમાં ૨૦૦ જેટલા કેદીઓ સુમક્ષ ગુરુદેવે વૈરાગ્ય-ઉપદેશ આપેલ; તે અહીં આપેલ છે.]

અરેરે, હજી જેને રાગમાં....પુણ્યક્ષણમાં....ને બાહ્યવિષયોમાં મીઠાશ લાગે, તેની ભાવના હોય, ને ભવદુઃખનો ભય ન હોય એવા જીવને આ વીતરાગી ઉપદેશ ક્યાંથી સમજાય? અહીં તો જેને ભવનો ત્રાસ ને મોક્ષની અભિલાષ છે, બસ....હવે મારે આ ભવજોલમાંથી છૂટવું....છૂટવું ને છૂટવું જ છે-એમ મોક્ષની લાલસા જેને જાગી છે. આત્માના અનુભવની તાલાવેલી લાગી છે,-એવા ભવ્ય જીવોને ભયથી છોડાવવા માટે આ ઉપદેશ છે. [૩]

ગુરુદેવે રાજકોટની જોલમાં આપેલ ઉપદેશ—

“સંસારની જોલમાંથી કેમ છૂટાય?”

વીર સં. ૨૪૯૦ ના ફાગણ સુદ ૧૨ ના રોજ રાજકોટશહેરમાં સેન્ટ્રલજોલના સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ તરફથી વિનંતિ થતાં પૂ. ગુરુદેવ શ્રી કાનજી-સ્વામી ત્યાંના કેદીઓને દર્શન દેવા તથા સદુપદેશનાં બોધવચનો સંભળાવવા પધાર્યા હતા. ત્યાંના કરુણ અને વૈરાગ્યપ્રેરક વાતાવરણમાં ગુરુદેવે લાગણી-ભીના હૃદયે જે બોધવચન કહ્યા તે (આત્મધર્મ અંક ૨૪૫ માંથી) અહીં આપવામાં આવ્યાં છે. જોલના કેદીભાઈઓને ગુરુદેવના આ બોધવચનો સંભળીને સન્માર્ગમાં જીવન વાળવાની ભાવના જાગી હતી.

‘ભાઈઓ’ એવા પ્રેમભર્યા સંબોધનપૂર્વક ગુરુદેવે કહ્યું : જુઓ ભાઈ, આ દેહમાં રહેલો આત્મા સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ કાયમી વસ્તુ છે, તે અવિનાશી છે; ને પાપ, હિંસા વગેરે જે દોષ છે, તે ક્ષણિક છે, તે કાંઈ કાયમી વસ્તુ નથી, એટલે તેને ટાળી શકાય છે. ક્રોધ-માન વગેરે દોષ તો આત્મા અજ્ઞાનથી અનાદિનો કરતો જ આવે છે ને તેથી તે આ સંસારરૂપી જોલમાં પૂરાયેલો છે, તેમાંથી કેમ છૂટાય? તે વિચારવું જોઈએ. દોષ તો પહેલાં દરેક આત્મામાં હોય છે, પણ તેનું ભાન કરીને એટલે કે ‘આ મારો અપરાધ છે, પણ તે અપરાધ મારા આત્માનું કાયમી સ્વરૂપ નથી,’ એમ યોગબાણ કરીને તે અપરાધને ટાળી શકાય છે ને નિર્દોષતા પ્રગટાવી શકાય છે.

જેમ પાણી ભલે ઊનું થયું તોપણ તેનો સ્વભાવ તો ઠંડો છે, અગ્નિને ઠારી નાંખવાનો તેનો સ્વભાવ છે; એટલે જે અગ્નિ ઉપર તે ઊનું થયું તે જ અગ્નિ ઉપર જો તે પડે તો તે પાણી અગ્નિને ઝૂઝવી નાંખે છે, તેમ આ આત્મા શાંત-શીતળ-સ્વભાવી છે, ને ક્રોધાદિ તો અગ્નિ જેવા છે; જોકે પોતાની ભૂલથી જ આત્મા ક્રોધાદિ કરે છે, પણ તે કાંઈ તેનો અસલી સ્વભાવ નથી; અસલી સ્વભાવ તો જ્ઞાન છે, તેનું ભાન કરે

તો કોઠાદિ ટળી જાય છે ને શાંતરસ પ્રગટે છે. આત્મામાં ચૈતન્યપ્રકાશ છે તે દોષ અને પાપના અંધકારને નાશ કરી નાંખે છે.

જુઓ, અહીં (જેલમાં) પણ ભીંત ઉપર લખ્યું છે કે ‘બધા દુઃખનું મૂળકારણ અજ્ઞાન છે.’ તે અજ્ઞાનને લીધે જ આ સંસારની જેલના બંધનમાં આત્મા બંધાયો છે; તેમાંથી છૂટવા માટે આત્માની ઓળખાણ અને સત્સમાગમ કરવા જોઈએ. આવો મોંઘો મનુષ્યઅવતાર મળ્યો, તે કાંઈ ફરી ફરીને નથી મળતો; માટે તેમાં એવું સારું કામ કરવું જોઈએ કે જેથી આત્મા આ ભવબંધનની જેલમાંથી છૂટે. શ્રીમદ્દરાજચંદ્રજી નાની ઉંમરમાં કહે છે કે—

બહુ પુણ્યકેરા પૂજથી શુભદેહ માનવનો મળ્યો,
તોયે અરે, ભવચક્રનો આંટો નહીં એકે ટળ્યો;
સુખ પ્રાપ્ત કરતાં સુખ ટળે છે, લેશ એ લક્ષે લહો,
ક્ષણ ક્ષણ ભયંકર ભાવમરણે કાં અહો રાચી રહો !

આવો મનુષ્યદેહ રત્નચિંતામણિ સમાન છે, તેમાં શાંતિથી આત્માને સાવધાન કરીને મનુષ્યભવ સફળ કરવા જેવું છે; નહિતર તો આ રત્ન, ચૌટામાં પડેલા રત્નની જેમ ચોરાઈ જશે. બધાય આત્મામાં (અહીં બેઠા છે તે કેલી-ભાઈઓના દરેક આત્મામાં પણ) એવી તાકાત છે કે પ્રભુતા પ્રગટાવી શકે ને દોષનો નાશ કરી નાંખે. આત્માના ભાન વડે સજ્જનતા પ્રગટાવીને દોષનો નાશ થઈ શકે છે. કોઈ વ્યક્તિ ઉપર દ્રેષ ન હોય. બધા આત્મામાં પ્રભુતા ભરી છે, તેનું પોતે ભાન કરીને તે પ્રગટાવી શકે છે.

ક્ષણિક આવેશથી તીવ્ર રાગ-દ્રેષમાં કે ક્રોધમાં તણાઈ જાય તો આત્માનું ભાન ન થાય. વિચાર કરવો જોઈએ કે અરે! જીવનમાં કેવું કાર્ય કરવા જેવું છે! સત્સમાગમે આત્માનું ભાન નાના બાળક પણ કરી શકે છે. અરે, સિંહ વગેરે પશુ પણ એવું ભાન કરી શકે છે, પાપીમાં પાપી જીવ પણ ક્ષણમાં પોતાના વિચાર પલટીને આવું ભાન કરી શકે છે; ‘સો ઉંદર મારીને બિલ્લી પાટે બેઠી’—એમ ઘણાં પાપ કર્યા ને હવે જીવન કેમ સુધરી શકે?—એવું નથી; પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને, ક્ષણમાં પાપને ટાળી શકાય છે ને જીવનને સુધારી શકાય છે. આ મનુષ્યભવ પાપીને એ કરવા જેવું છે. (ઇતિ જેલ-પ્રવચન)

સંસારમાં ગમે તેવા કલેશના કે પ્રતિકૂળતાના પ્રસંગો આવે પણ જ્ઞાનીને જ્યાં ચૈતન્યની સ્ફૂરણ થઈ ત્યાં તે બધાય કલેશ કયાંય ભાગી જાય છે. ગમે તેવા પ્રસંગમાંય એનાં શ્રદ્ધા-જ્ઞાન ઘેરાઈ જતા નથી. જ્યાં ચિદાનંદ-હંસલાનું સ્મરણ કયું ત્યાં જ દુનિયાના બધા કલેશો દૂર ભાગી જાય છે. સંસારના ઝેરને ઉતારી નાંખનારી આ જડીબૂટી છે. એ જડીબૂટી સૂંઘતાં સંસારના થાક ક્ષણભરમાં ઊતરી જાય છે.

**ભયંકર ભવદુઃખનું કારણ—મિથ્યાત્વ.
ચારગતિનાં દુઃખથી છૂટવાનો ઉપાય—શુદ્ધાત્મચિંતન.**

*

જે જીવ સંસારથી ભયભીત છે એટલે ઘોર સંસારદુઃખમાં પડેલા પોતાના આત્મા ઉપર જેને કરુણા જાગી છે કે અરે! આવા ઘોર દુઃખોથી હવે આ આત્મા કેમ છૂટે? આ સંસારનો કપાય-કલેશ હવે સહન થતો નથી; હવે એનાથી બસ થાઓ! —આમ દુઃખથી છૂટવાનો ઉપાય વિચારે છે;—એવા જીવને આત્માનું પરમ સ્વરૂપ સંબોધીને તેને શાંતિનો માર્ગ દેખાડે છે, તેની મૂંઝવણ મટાડીને ચિત્તને આત્મામાં સ્થિર કરે છે.

પહેલાં તો અનાદિથી સંસારમાં દુઃખી કેમ થયો તેનું કારણ વિચારે છે, અને પછી પાંચમા દોહામાં સંસારથી ડરીને તેનાથી કેમ છૂટવું તેનો ઉપાય વિચારે છે:—

કાલુ અણાઈ અણાઈ જોડ ભવ-સાયરુ જિ અણંતુ ।

મિચ્છાદંસણ-મોહિયડ ણવિ સુહં દુક્ખ જિ પત્તુ ॥ ૪ ॥

જીવ, કાળ, સંસાર આ, કહ્યાં અનાદિ અનંત;

મિથ્યામતિ મોઢે દુઃખી, કદી ન સુખ લહંત. (૪)

જઈ બોહડ ચડ ગદિગમણ તો પરભાવ ચણહિ ।

અળ્પા જ્ઞાયહિ ણિમ્મલડ જિમ સિવ-સુક્ખ લહેહિ ॥ ૫ ॥

ચાર ગતિ દુઃખથી ડરે તો તજ સૌ પરભાવ;

શુદ્ધાત્મ-ચિંતન કરી, લે શિવસુખનો લાવ. (૫)

આ જગતમાં કાળ અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે, જીવ પણ અનાદિથી છે, અને અનંતભવનો સમુદ્ર પણ અનાદિથી ચાલી રહ્યો છે. આવા આ અનાદિકાળના સંસાર-જ્રમણમાં મિથ્યાદર્શનથી મોહિત જીવ દુઃખને જ પામે છે, તે જરાપણ સુખને પામ્યો નથી. જો કે અનાદિથી જીવો સમ્યક્દર્શનાદિ કરીને મોક્ષમાં પણ જઈ જ રહ્યા છે, અનંતા જીવો સંસારથી છૂટીને મોક્ષ પામ્યા છે. પણ અહીં તો જીવ સંસારમાં છે તેની વાત છે; તે સંસારમાં અનાદિથી જ છે, એકેવાર મોક્ષ નથી પામ્યો. હવે સંસારમાં અનંત ભવ કરીકરીને જે જીવ થાક્યો છે, જેને ભવનાં દુઃખની બીક લાગી છે, તે જીવે ભવદુઃખથી છૂટવા શું કરવું? તેની આ વાત છે.

હે જીવ! જો તું ચારગતિના ભવજ્રમણથી ખરેખર બીતો હો તો, તેના કારણરૂપ મિથ્યાત્વાદિ પરભાવોને તું છોડ; અને નિર્મળ આત્માને ઓળખીને ધ્યાવ....જેથી તને શિવસુખનો એટલે કે મોક્ષનો લાભ થશે.

જુઓ તો ખરા....ભવદુઃખની છૂટવાની ને મોક્ષસુખ પામવાની કેવી મીઠી વાત સંતો કરે છે! -આ તો ભવદુઃખથી ડરેલા જીવનું ‘આત્મ-સંયોધન’ છે.

દેહથી ભિન્ન જીવ ત્રિકાળ છે; તે અત્યાર સુધી ક્યાં રહ્યો? કે સંસારમાં એટલે કે તિર્યંચ-નરક-મનુષ્ય-દેવ એ ચારગતિના ભવમાં તે રખડ્યો ને દુઃખી જ થયો. તે દુઃખનું ને સંસારભ્રમણનું કારણ શું? કોઈ બીજાએ કે જડ કર્મોએ તેને નથી રખડાવ્યો, પણ દેહ તે હું, રાગાદિ ભાવો જ હું-એવી મિથ્યાત્વબુદ્ધિથી મોહિત થવાથી જીવ સંસારમાં રખડીને દુઃખી થયો છે, સ્વર્ગમાં ગયો, પણ આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપને જાણ્યા વગર તેને ક્યાંય સુખ ન મળ્યું.

જગતમાં કાળનો પ્રવાહ અનાદિ-અનંત છે; જીવો પણ અનાદિ-અનંત છે; અને ભવસમુદ્રરૂપ સંસાર પણ સામાન્યપણે અનાદિ-અનંત છે, કેમકે આ સંસાર સર્વથા ન હોય-એમ કદી બનશે નહિ; પરંતુ જે જીવો વ્યક્તિગતરૂપે આત્મધ્યાનવડે સંસારથી છૂટીને મોક્ષને પામે તેને માટે સંસાર ‘અનાદિ સાંત’ છે, અને મોક્ષસુખ ‘સાદિઅનંત’ છે. સંસારમાંથી જીવ મોક્ષમાં જાય, પરંતુ મોક્ષમાં ગયેલો જીવ સંસારમાં કદી પાછો ન આવે; એટલે સંસાર કોઈને ‘સાદિ’ ન હોય; મોક્ષ સાદિ હોય. સંસારની આદિ નથી પણ અંત છે; મોક્ષનો અંત નથી પણ આદિ છે.

આત્મવસ્તુ અનાદિ છે ને તેની પર્યાય પણ અનાદિથી થયા જ કરે છે. અનાદિથી જીવને મિથ્યાત્વાદિ અશુદ્ધપર્યાય છે, તેને લીધે દુઃખ અને સંસાર છે; પણ, અનાદિ હોવા છતાં, દૂધમાં માવો અને પાણી, તલમાં તેલ અને જોળ, શેરડીમાં રસ અને ફૂંચા, -તેની જેમ આત્મામાં જ્ઞાન અને કષાય-એ બંનેને ભિન્ન જાણીને અશુદ્ધતાનો અભાવ કરી શકાય છે ને મોક્ષસુખ પામી શકાય છે.-તે કઈ રીતે થાય? તેની આ વાત છે.

શુદ્ધાત્માના ચિંતન વડે મોક્ષનો લાભ પમાય છે. જે જીવ ખરેખર ભવથી ડરીને પોતાનું હિત કરવા જાણે તેને માટે આ ભવસાગર કાંઈ ‘અનાદિ-અનંત’ નથી, તેને તો ‘અનાદિ-સાંત’ છે; ભવનો કિનારો તેને નજીક આવી ગયો.—એવા જીવને માટે આ સંયોધન છે.

પહેલી વાત એ છે કે જીવને ચારે ગતિના દુઃખનો ડર લાગવો જોઈએ; બહારના કોઈ વિષયમાં તેને સુખ ન લાગે, રાગમાં પણ તેને સુખ ન લાગે. સ્વર્ગના ભવમાં પણ જેને દુઃખ લાગ્યું તેને રાગ પણ દુઃખરૂપ લાગે. તેથી યોગીન્દુસ્વામી કહે છે કે હે ભવ્ય! ચાર-ગતિના દુઃખથી તું બીતો હો તો તેના કારણરૂપ પરભાવોને છોડ! ને શુદ્ધાત્માનું ચિંતન કર.

‘પરભાવો’માં શુભ-અશુભ બધાય રાગ આવી ગયા; તેને છોડવાનું કહ્યું-તે નાસ્તિની વાત થઈ; તો અસ્તિમાં શું આવ્યું? -કે શુદ્ધાત્માનું ચિંતન કર....અંતર્મુખ થઈને પરભાવ વગરના આત્મસ્વભાવને ધ્યાવ! -એમ કરવાથી તારું સંસારદુઃખ ટળશે ને મોક્ષસુખનો અપૂર્વ લાભ તને થશે.

પોતાના શુદ્ધસ્વભાવના અસ્તિત્વની ખગર જેને નથી તે જીવ મિથ્યાત્વથી મોહિત છે; બહારમાં જ્યાં સુખ નથી તેમાં તે મિથ્યાકલ્પનાથી સુખ માને છે, અને પોતામાં જ્યાં ખરેખર સુખ લયું છે—તેની સામે નજર પણ નથી કરતો.—આવા મિથ્યાત્વમોહને લીધે જ જીવ દુઃખી થઈને સંસારમાં રળડે છે શ્રીમદ્દરાજચંદ્રજીએ કહ્યું છે કે—

‘ઉપજે મોહ-વિકલ્પથી સમસ્ત આ સંસાર;
અંતર્મુખ અવલોકતાં વિલય થતાં નહીં વાર.’

જુઓ, એક કડીમાં જ સંસાર અને મોક્ષ બંનેની વાત બતાવી દીધી; અહીં કહ્યું કે મિથ્યાત્વથી જીવને સંસારબ્રમણ છે, અને શુદ્ધાત્માના ચિંતનવડે તે મોક્ષસુખને પામે છે. આ યોગસારમાં ટૂંકામાં સારભૂત વાત બતાવી દીધી છે; વારંવાર શુદ્ધાત્માની ભાવના કરવાનું કહ્યું છે.—કોને માટે? કે જેનું ચિત્ત સંસારથી લયભીત થયું હોય તેને માટે.

આ આત્મા પોતે ભગવાન....આનંદકંઠ પ્રભુ છે; એવા પોતાના પરમાત્મસ્વભાવમાં દષ્ટિ કરતાં જ સંસારનો વિલય થતાં વાર નથી લાગતી, અનાદિસંસારનો નાશ એકક્ષણમાં થઈ જાય છે. સંસારમાં અનંતકાળ વીત્યો, પણ મોક્ષને સાધવાના પ્રયત્નમાં (—સાધકભાવમાં) કાંઈ અનંતકાળ નથી લાગતો. અસંખ્યસમયના સાધકભાવથી મોક્ષ સધાઈ જાય છે.

અરે, જીવને ભવબ્રમણનો ખરો ભય કદી નથી લાગ્યો. બહારમાં લક્ષ્મી વધે કે સારા સ્ત્રીપુત્રાદિ મળે ત્યાં હરખ, ને લક્ષ્મી ઘટે કે સ્ત્રી-પુત્રાદિ મરી જાય ત્યાં ખેદ,—જાણે કે તેમાં જ સુખ હોય! પ્રભો! જરાક વિચાર તો કર કે એ લક્ષ્મી-પરિવાર વધતાં તારા આત્મામાં શું વધ્યું? ને એ ચાલ્યા જતાં તારામાંથી શું ઓછું થઈ ગયું?—તે માત્ર મોહથી તેમાં સુખ માન્યું છે, ને તેથી તું ભાવભરણમાં દુઃખી થઈ રહ્યો છે. શ્રીમદ્દરાજચંદ્રજી ૧૬ વર્ષની વયે કરુણાથી સંબોધન કરે છે કે—અરે જીવ! તું વિચાર તો કર....કે....

લક્ષ્મી અને અધિકાર વધતાં શું વધ્યું તે તો કહો!
શું કુટુંબ કે પરિવારથી વધવાપણું એ નય ગ્રહો?
વધવાપણું સંસારનું નરદેહને હારી જવો,
એનો વિચાર નહીં અરેરે! એક પણ તમને હવો!

—જો એક પણ પણ સાચો વિચાર જીવ કરે તો બધેયથી સુખબુદ્ધિ ભડી જાય....ને આત્મા તરફ આવે. લાઈ! આ ભવસાગરથી છૂટવાનો વિચાર તો કર....કે અરેરે, મિથ્યાત્વથી આ ભવચક્રમાં હું દુઃખી જ છું, તે હવે કેમ છૂટે? ને મને સાચું સુખ કેમ થાય?

ભાઈ, ક્રોધ-માન, રાગ-દ્વેષ વગેરે બધા પરભાવ વગર રહી શકે એવું તારું તત્ત્વ છે; માટે બધાય પરભાવોનું લક્ષ છોડીને આનંદમય શુદ્ધસ્વભાવને લક્ષમાં લે....તેને ધ્યાવતાં જ તને મોક્ષસુખનો અનુભવ થશે....ને તારા ભવદુઃખ છુટી જશે.

આ તો અંદરના અતીન્દ્રિયસ્વભાવની વાતું છે....એમાં રાગની જરાય ભેળસેળ પાલવે તેમ નથી. આવા સ્વભાવના જ્ઞાન વગર ખીજી કોઈ રીતે સુખ થાય તેમ નથી.

અહા, જેને દેવગતિમાંય ચેન નથી પડતું, પુણ્યમાં ને સ્વર્ગના વૈભવમાંય જેને સુખ નથી લાગતું....તે જીવ સંતો પાસે આવીને ધા નાંખે છે કે પ્રભો ! આ ભવદુઃખથી મારે કેમ છૂટવું ? આવો જીવ હવે કયા રાગમાં અટકશે ? જે પરભાવમાં એને દુઃખ લાગ્યું તે તરફ હવે કેમ જશે ?-જેમ કોઈ ખેડૂત બળદને નાક વીંધીને નાથવા, કે ખસી કરાવવા લુહારવાસમાં લઈ ગયો; બળદને ભયંકર પીડા થઈ; થોડા દિવસ પછી તે બળદ ખોવાઈ ગયો; ત્યારે ખેડૂત તેને ગોતતો-ગોતતો લુહારવાસમાં આવ્યો ને લુહારને પૂછ્યું-‘ભાઈ, મારો બળદિયો અહીં આવ્યો છે ?-કેમકે થોડા દિવસ પહેલાં હું તેને અહીં નાથવા લઈ આવેલો એટલે કદાચ ફરીને તે અહીં આવ્યો હોય !’

લુહારે કહ્યું : અરે ભાઈ ! એ તે કાંઈ ફરીને અહીં આવે ? જ્યાં એને ભયંકર પીડા થઈ તે બાજુ હવે એ ન આવે.-એ તો કોઈકના ખેતરમાં ચરતો હશે. તેમ જે મુમુક્ષુ જીવ સંસારદુઃખથી ખરેખર ભયભીત થયો છે તે ફરીને અવતારમાં આવવા નથી માંગતો; ત્યાંથી આવો ભાગે છે એટલે કે ઉપયોગને ત્યાંથી પાછો વાળીને શુદ્ધાત્માના ચિંતનમાં જોડે છે. જ્યાં ખરેખર દુઃખ લાગે ત્યાં જીવ જાય નહિ; તે તો પરભાવોથી પાછો વળીને ચૈતન્ય તરફ જ આવે-કે જ્યાં આનંદનો ચારો ચરવા મળે છે. ‘સંસારમાં જેને કયાંય ન ગમે તે આત્મામાં જ ગમાડે....’ ને તેમાં તેને આત્માના સાચા સુખનું વેદન થાય.... એ જ મોક્ષનો માર્ગ છે.

જુઓ, બહુ ટૂંકામાં, સરળ રીતે મોક્ષનો માર્ગ બતાવી દીધો છે.

અરે જીવ ! શું તને પરભાવોમાં કે વિષયોમાં સુખ લાગે છે ?-તો તને ભવદુઃખનો ભય નથી ને મોક્ષસુખનો પ્રેમ નથી. જો ભવનો ભય હોય તો સંસારમાં કયાંય (શુભરાગમાં-પુણ્યમાં કે વૈભવમાં પણ) ચિત્ત ઠરે નહિ; તે જીવ સર્વે પર ભાવોનો પ્રેમ છોડીને આત્માનો પ્રેમ કરે ને તેને શુદ્ધપણે ધ્યાવે. પરભાવ રાખીને મોક્ષ કેમ સધાય ? રાગવડે શુદ્ધતા કદી ન પમાય; માટે તેને છોડ, તેમાં હિતબુદ્ધિ છોડ. જેનાથી કોઈપણ કર્મ બંધાય (-ભલે તે તીર્થંકરપ્રકૃતિ હોય તોપણ) તે પરભાવ છે ને તેને છોડીને શુદ્ધાત્માના ધ્યેયે જ મોક્ષસુખ પમાય છે.

‘અરે, જો રાગનો એક કણ પણ રહી જશે તો મારે એ ભવ કરવા પડશે ને ગર્ભ-જન્મનાં દુઃખો સહન કરવા પડશે’-આમ હે જીવ ! તને જો દુઃખનો ભય લાગ્યો

હોય ને તેનાથી છૂટવા ચાહતો હો તો, વ્યવહારના આશ્રયે જેટલા પરભાવો થાય છે તે બધાયમાં લાભની ખુદ્ધિ છોડી દે, તેમને દુઃખરૂપ જાણુ. આ રીતે પરભાવોનો ત્યાગ ને શુદ્ધાત્મ-ચિંતનમાં એકાગ્રતા થતાં જે વીતરાગી-સમભાવ થાય છે તે જ ભગવાન મહાવીરે કરેલી ને કહેલી સામાયિક છે. સામાયિક કહો કે શુદ્ધાત્માનું ચિંતન કહી,—તે મોક્ષનું કારણ છે.

ભાઈ, તું પોતે નિર્મળગુણોથી ભરેલો ભગવાન, પોતાનું ધ્યાન કર.—તેમાં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ત્રણેય આવી ગયા. તે જ સંવર-નિર્જરા છે; તેમાં રાગ નથી એટલે આસ્ત્રવ-બંધ નથી; તેમાં મિથ્યાત્વાદિ પરભાવો છૂટ્યા તે જ પ્રત્યાખ્યાન થયું.—આ રીતે શુદ્ધાત્મચિંતન તે જ મોક્ષસુખનો ઉપાય છે. શુદ્ધાત્માનું ચિંતન તે કારણ છે ને મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિ તેનું કાર્ય છે; તે બંને રાગ વગરનાં છે ને પોતામાં જ સમાય છે.

ધર્મીને ભૂમિકા પ્રમાણે રાગ આવે; પણ તે જાણે છે કે શુભ રાગ પણ નિરર્થક છે, કેમકે તે રાગ વડે નથી બહારનું કામ થતું, કે નથી અંદર આત્મામાં જવાતું.—આમ સર્વે બાહ્યભાવોને નિરર્થક સમજીને તેનાથી ભિન્ન શુદ્ધાત્માને ધ્યાવવો તે મોક્ષનું કારણ છે.

શુદ્ધ આત્મા કેવો ?—કે પુણ્ય-પાપ વિનાનો; એક સમયની પર્યાય જેવડોય નહિ; સમ્યક્દર્શન-સ્વસત્તાથી પરિપૂર્ણ, કેવળજ્ઞાનની શક્તિથી ભરેલો, ભગવાન પૂર્ણાનંદી-પ્રભુ.... આવા આત્માનું અંતર્મુખ અવલોકન કરીને, તેને ધ્યાનમાં ધ્યાવતાં તે નિર્મળપણે પરિણમીને આનંદ સહિત અનુભવમાં આવે છે, એટલે આત્મા ભવદુઃખથી છટીને મોક્ષસુખને પામે છે.

—હ્યો....આ મોક્ષનો માર્ગ ! [૪-૫]

બહિરાત્મા, અંતરાત્મા, પરમાત્માનું સ્વરૂપ,
તે જાણીને બહિરાત્મભાવ છોડ, અંતરાત્મા થા, પરમાત્માને ધ્યાવ.

*

ભવદુઃખથી ભયભીત જીવને દુઃખથી છૂટવા ને મોક્ષસુખ પામવા માટે શુદ્ધાત્માનું ચિંતન કરવાનું કહ્યું....ત્યાં પ્રશ્ન થાય છે કે આત્મા કેટલા પ્રકારનાં છે—કે જેમાંથી શુદ્ધ આત્માનું ચિંતન કરવાનું કહો છો ?

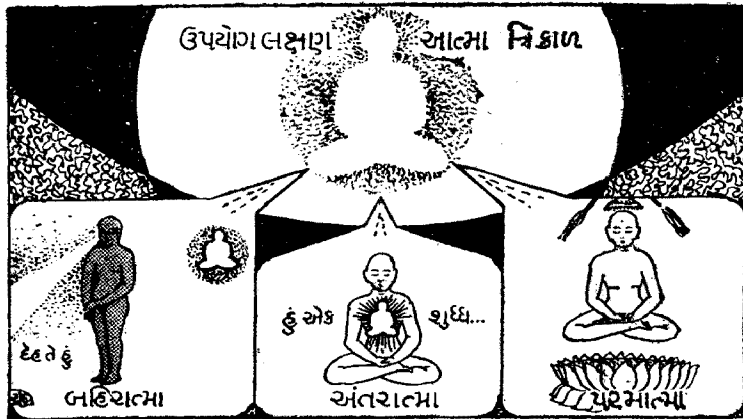
તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે સાંભળ ! આત્મા ત્રણ પ્રકારનાં છે—

તિ-પયારો અપ્પા મુણહિ પર અંતરુ બહિરપ્પુ ।
પર ખાયહિ અંતર સહિહ બાહિર ચયહિ ણિમંતુ ॥૬॥

ત્રિવિધ આત્મા જાણીને, તજ બહિરાત્મ-ભાવ;
થઈ તું અંતર આત્મા, ધ્યા પરમાત્મસ્વભાવ. (૬)

સ્વભાવથી બધાય આત્મા જ્ઞાનમય પરમાત્મા છે; પણ પર્યાયમાં કંઈ બધા આત્મા એકલા નિર્મળ જ નથી, તેમજ બધા આત્મા એકલા અશુદ્ધ પણ નથી;—તો કઈ રીતે છે? કે પર્યાયમાં આત્માના પરમાત્મા, અંતરાત્મા ને બહિરાત્મા—એવા ત્રણ પ્રકાર હોય છે; તેને જાણીને હે જીવ! તું પરમાત્મસ્વરૂપને ધ્યાવીને અંતરાત્મપણું પ્રગટ કર ને બહિરાત્મપણું છોડ.

‘સર્વ જીવ છે સિદ્ધસમ’ એટલે કે શક્તિરૂપે તો બધાય જીવો પરિપૂર્ણ પરમાત્મા છે; પણ પર્યાયથી બધાય જીવો સરખા નથી; તેની પર્યાય ત્રણ પ્રકારની થાય છે.—

૧. પરમાત્મા : જેવો પરમ આત્મસ્વભાવ છે તેવી જ પૂર્ણદશા પણ જેમને પ્રગટી ગઈ તે પરમાત્મા છે.
૨. અંતરાત્મા : જેણે અંતરમાં પોતાની પરમાત્મ-શક્તિનું લાન કર્યું છે, પણ હજી તેવી પૂર્ણદશા પ્રગટી નથી, તેને સાધી રહ્યા છે તે અંતરાત્મા છે.
૩. બહિરાત્મા : પોતાની પરમાત્મ-શક્તિને ભૂલીને જે બહારમાં લટકે છે તે બહિરાત્મા છે.

જો કે બહિરાત્માને પણ શક્તિમાં તો પરમાત્મપણું છે, પણ તે તેને ઓળખતો નથી; જો તે શક્તિને ઓળખે,—તેની સન્મુખ થાય તો તેને અંતરાત્મપણું (સમ્યક્દષ્ટિપણું) થાય છે ને બહિરાત્મપણું (મિથ્યાદષ્ટિપણું) છૂટી જાય છે; પછી અવપ્રકાશમાં તેને

પરમાત્મપણું પ્રગટી જાય છે. આ રીતે એક જીવનું બહિરાત્મપણું ‘અનાદિ-સાંત’ છે, અંતરાત્મપણું ‘સાદિ-સાંત’ છે ને પરમાત્મપણું ‘સાદિ-અનંત’ છે; આત્મા ‘અનાદિ-અનંત’ છે. તે બહિરાત્મપણું, અંતરાત્મપણું ને પરમાત્મપણું—એ ત્રણે એક જીવને એક સાથે નથી હોતાં, કમથી હોય છે.

ચૈતન્યથી બાહ્ય એવા દેહાદિરૂપે કે ક્રોધાદિરૂપે જે પોતાને માને છે તે બહિરાત્મા છે; પોતાના અંતરમાં ક્રોધાદિથી રહિત ને દેહાદિથી ભિન્ન એવા પરમ આત્મસ્વરૂપને જે જાણે છે તે અંતરાત્મા છે; અને પોતાની પૂર્ણ પરમાત્મદશારૂપે પરિણમ્યા તે પરમાત્મા છે.—આ ત્રણેનું સ્વરૂપ હવેના ત્રણ દોહામાં બતાવશે....તે જાણીને શું કરવું?—કે અંતરાત્મા થઈને પરમાત્મસ્વરૂપે આત્માને ધ્યાવળે ને બહિરાત્મપણાને છોડવે. હે જીવ! બહિરાત્મપણું હોવા છતાં, તેને છોડીને અંતરાત્મા તથા પરમાત્મા થવાની તારામાં તાકાત છે, તેથી કહ્યું કે ત્રણપ્રકાર જાણીને બહિરાત્મપણું છોડ....ને અંતરાત્મ—ભાવથી પરમાત્મસ્વરૂપને ધ્યાવીને પરમાત્મા થા!

હવે અનુક્રમે ત્રણ દોહામાં તે ત્રણેનું સ્વરૂપ કહે છે—

[બહિરાત્મા...સંસારમાં ભમે છે]

મિચ્છાદંસણ-મોહિયડ પર અપ્પા ન મુણેહ ।

સો બહિરપ્પા જિણ-મણિડ પુણ સંસાર ભમેહ ॥ ૭ ॥

મિથ્યામતિથી મોહી જન જાણે નહીં પરમાત્મ,
તે બહિરાત્મ જિન કહે, તે ભમતો સંસાર. (૭)

[અંતરાત્મા.....ભવને પાર કરે છે]

જો પરિયાણહ અપ્પુ પર જો પર ભાવ ચણેહ ।

સો પંડિડ અપ્પુ મુણહ સો સંસાર મુણેહ ॥ ૮ ॥

પરમાત્માને જાણીને, ત્યાગ કરે પરભાવ,
તે આત્મા પંડિત ખરો, પ્રગટ લહે ભવપાર. (૮)

[પરમાત્માનાં અનેક ગુણુવાચક નામ]

શિમ્મલુ શિવ્કલુ સુદ્ધુ જિણુ વિણ્હુ બુદ્ધુ સિવ સંતુ ।

સો પરમપ્પા જિણ-મણિડ એહડ જાણિ ણિમંતુ ॥ ૯ ॥

નિર્મળ, નિકલ, જિનેન્દ્ર, શિવ, શુદ્ધ, વિષ્ણુ, બુદ્ધ, શાંત;
તે પરમાત્મા જિન કહે, જાણે થઈ નિઃશ્રાન્ત. (૯)

બહારમાં અમુક ક્રિયા કરે અથવા ન કરે તેના ઉપરથી કાંઈ બહિરાત્માનું કે અંતરાત્માનું માપ થઈ શકતું નથી. અંદરમાં તેને આત્મબુદ્ધિ કયાં વર્તે છે તેના અભિપ્રાય ઉપરથી માપ છે. જે પોતાના પરમાત્મસ્વરૂપને જાણતો નથી ને મિથ્યાબુદ્ધિથી મોહિત થઈને દેહાદિકને જ નિજરૂપ માને છે તેને જિનભગવાને બહિરાત્મા કહ્યો છે ને તે જીવ ફરીફરીને સંસારમાં જ રખડે છે.

પાંડિત આત્મા એટલે કે અંતરાત્મા તો પોતાના પરમ આત્મતત્ત્વને જાણે છે ને ક્રોધાદિ પરભાવોને છોડે છે, તે જીવ સંસારને છોડીને અદ્યકાળમાં જ મોક્ષને પામે છે.

મુક્ત થયેલા તે સર્વજ્ઞપરમાત્માને અરિહંત, સિદ્ધ અથવા શુદ્ધ, બુદ્ધ, જિન વગેરે અનેક ગુણવાચક નામથી કહી શકાય છે.—આમ જિનવરદેવે કહ્યું છે, તેને હે જીવ ! તું બ્રાન્તિ રહિત જાણ.

અંદરમાં પોતાના આનંદમૂર્તિ આત્મસ્વભાવનો ઉલ્લાસ છોડીને, બહારના કોઈપણ રાગાદિભાવોમાં ઉલ્લસિત-વીર્ય થઈને તેમાં સુખબુદ્ધિ કરે તે બહિરાત્મા છે. અંતરમાં ચૈતન્યના અતીન્દ્રિય આનંદને જે નથી જાણતો તેને જ રાગમાં ને બહારના વિષયોમાં વિસ્મયતા થાય છે કે ‘આહાહાહા.... !’—એમ બહારમાં પુણ્ય-પાપના ફળમાં રાજી થનારો જીવ બહિરાત્મા છે, ને તે સંસારમાં દુઃખી થાય છે.—એમ દુઃખદાયક જાણીને તે બહિરાત્મપણને છોડો....ને પરમાત્મસ્વરૂપના ધ્યાન વડે અંતરાત્મપણું પ્રગટ કરો.

અંતરના સ્વભાવને અનુભવનારા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ ચકવર્તીના રાજવૈભવની વચ્ચે પણ અંતરાત્મા છે, તેની અનુભૂતિમાં સર્વે પરભાવોનો ત્યાગ છે. બાહ્યમાં ત્યાગ ભલે ન દેખાય પણ અંદરમાં રાગ અને ચૈતન્યની ભિન્નતાના વિવેકથી તેના જ્ઞાનમાં બધાય પરભાવો સાથેનું એકત્વ છૂટી ગયું છે. અને પરમાત્માને નહિ જાણનારો અજ્ઞાની બહિરાત્મા, બહારમાં ભલે ત્યાગી હોય, છતાં અંતરમાં તેને રાગાદિ પરભાવો સાથે એકત્વબુદ્ધિ પડી છે, તેમાં સર્વે પરભાવોનું ગ્રહણ છે, તેને એક્ટેય પરભાવનો ત્યાગ નથી. અંતરાત્મા જાણે છે કે હું જ્ઞાયકભાવ છું; એક રજકણથી માંડીને સર્વાર્થસિદ્ધિનો વૈભવ તે બધાય મારાથી બાહ્ય છે, તેમાં આત્માને કાંઈ લાભ-નુકશાન નથી.—આમ જાણીને હે ભગ્ય ! તું નિઃશંકપણે અંતરમાં પરથી ભિન્ન શુદ્ધઆત્માને ગ્રહણ કરીને અંતરાત્મા થા....ને અંતરમાં પરમાત્માનું ધ્યાન કર.—એમ કરવાથી ભવદુઃખથી છૂટીને તું પોતે પરમાત્મા થઈ જઈશ.

અરેરે, ‘હું જ્ઞાનસ્વરૂપ છું’ એમ પોતાના ધરા અસ્તિત્વને અજ્ઞાની જાણતો નથી, ને પોતાના અસ્તિત્વને બહારમાં માને છે. અંદર અનંતગુણથી ભરપૂર પોતાની ચૈતન્ય-સત્તાનું સામ્રાજ્ય છે, તે સુખથી ભરેલું છે,—તેને ભૂલોને અજ્ઞાની બહારના જડ-વૈભવના સામ્રાજ્યનો સ્વામી થવા જાય છે ને મિથ્યામોહથી દુઃખી થઈને સંસારમાં રખડે છે.

તેને સંતો કરુણાથી સંબોધે છે કે ભાઈ ! તું આવા બહિરાત્મભાવને છોડ....ને અંતરમાં તારા પરમઆત્મવૈભવને જો.

આત્મા ઇન્દ્રિયોથી લિન્ન, અતીન્દ્રિય જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, તેને બદલે ઇન્દ્રિયજ્ઞાનને પોતાનો સ્વભાવ માનીને, ઇન્દ્રિયવિષયોમાં અટક્યો, તે પણ બાહ્યદૃષ્ટિવાળો—બહિરાત્મા છે, તેની બુદ્ધિ મોહથી બેહોશ થઈ ગઈ છે; તે બહારમાં જ્યાં—ત્યાં સુખ માનતો થકો, દારૂડિયાની જેમ મિથ્યાત્વના દારૂથી મૂર્છિત થઈને, જ્યાં—ત્યાં પારકી ચેષ્ટાને પોતાની માને છે. પરમાત્માનો પિંડલો અખંડ આત્મસ્વભાવ પોતે જ છે—તેને ભૂલીને કર્મજનિત ચેષ્ટાઓને—મનુષ્યપર્યાય તથા કૌધાદિક વિલાવોને તે પોતાનું સ્વરૂપ માનીને, તેમાં જ મોહિત થયો છે ને તેને લીધે સંસાર જામણના ભયાનક દુઃખો ભોગવી રહ્યો છે. તે દુઃખથી તું ભયભીત થયો હો તો હે જીવ ! અંતરમાં પોતાના પરમાત્મસ્વરૂપને તું દેખ....ને અંતરાત્મા થઈને તું પરમાત્માના પંથમાં આવી જા....મોક્ષમાર્ગમાં દાખલ થઈ જા....આમ ભગવાન જિનદેવ કહે છે.

આત્માના અનુભવસહિતનું આવું અંતરાત્મપણું ચોથા ગુણસ્થાનથી શરૂ થાય છે; ત્યાં તેને અનંતાનુબંધીકષાયના અભાવરૂપ સ્વરૂપાચરણ અથવા ‘સમ્યક્ત્વ—આચરણ’ વર્તતું હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ અંતરાત્મપણું ખારમા ગુણસ્થાને હોય છે, ત્યાં પૂર્ણ વીતરાગતા છે; પછી તે જીવ અંતર્મુદૂર્તમાં જ કેવળજ્ઞાન પ્રગટાવી સર્વજ્ઞ—પરમાત્મા થાય છે ને સંસારથી છૂટી જાય છે.

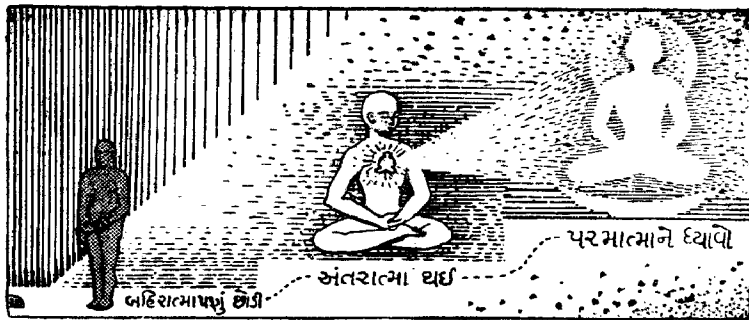
અંતરાત્માએ પોતાના અંતરસ્વભાવને જાણીને તેનો આશ્રય કર્યો છે ને પરદ્રવ્યને પોતાથી બાહ્ય જાણીને તેનો આશ્રય છોડ્યો છે; તે આત્મા ભેદજ્ઞાની છે, તે પંડિત છે, શૂરવીર છે, જિનેશ્વરનો લઘુનંદન છે, મોક્ષના માર્ગમાં છે, ને તે ભવસાગરને તરી જાય છે. અંતરમાં સ્વભાવ અને પરભાવને જુદા જાણ્યા તેમાં બધું આવી ગયું....તે જીવ અંતરાત્મા થઈ ગયો ને મોક્ષમાર્ગમાં આવી ગયો.—તે ધન્ય છે.

જેણે પોતાના પરમાત્મસ્વભાવને સ્વાનુભવવડે ગ્રહણ કરી લીધો ને પરભાવોને લિન્ન કર્યા, તેણે જિનવાણીના ૧૨ અંગનો સાર ગ્રહણ કરી લીધો; કેમકે જિનવાણીમાં ભગવાને જે કંઈ ઉપદેશ દીધો છે તે આત્માના શુદ્ધસ્વભાવના ગ્રહણ માટે અને પરભાવના ત્યાગ માટે જ દીધો છે. જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાન આત્મા આખો જ્યાં પ્રત્યક્ષ સ્વસંવેદનમાં આવી ગયો ત્યાં જિનવાણીનું કંઈ રહસ્ય તેને બાકી ન રહ્યું; સ્વાનુભવમાં તેણે આત્માના સ્વભાવનો તાગ લઈ લીધો. તે જ ખરો પંડિત—અંતરાત્મા છે, અલ્પકાળમાં ભવનો નાશ કરીને તે પરમાત્મા થઈ જશે.

જેને કંઈ પણ બાહ્યવિષયમાં, રાગમાં, પુણ્યમાં કે પુણ્યફળમાં સુખબુદ્ધિ છે, તેને બહારમાં લગોટી માત્રનો પણ પરિગ્રહ ન હોય તોપણ, તે જીવ બહિરાત્મા છે, તેના અભિપ્રાયમાં

ચૌદ બ્રહ્માંડના પદાર્થોનો પરિગ્રહ છે. સ્વભાવને જાણ્યા વગર પરભાવ કદી છૂટે નહીં. અને કોઈ સમ્યગ્દષ્ટિ-અંતરાત્મા ચક્રવર્તી કે ઇન્દ્ર હોય, બહારમાં પુણ્યફળરૂપે સંયોગના ઢગલા હોય, રાગ પણ હોય, છતાં અંતરના સ્વભાવમાં તે કોઈને જરાય અડવા દેતા નથી....મારા સ્વભાવમાં તે નહિ, ને તેમાં કયાંય હું નહિ-આમ ભેદજ્ઞાન વડે તેને પૂર્ણસ્વભાવનું ગ્રહણ અને સર્વે પરભાવોનો ત્યાગ વર્તે છે....એટલે તે ચારગતિનાં દુઃખથી છૂટી જાય છે ને મોક્ષસુખને પામે છે.

—આ જાણીને હે જીવ! તું પણ બહિરાત્મપણું છોડ ને અંતરાત્મા થઈને પરમાત્માને ઉપાદેય કર. સમાધિશતકના ચોથા શ્લોકમાં પૂજ્યપાદસ્વામીએ આ જ વાત કરી છે : બહિરાત્મપણું છોડ ને પરમાત્માને ઉપાદેય કર; પરમાત્મા થવાનો ઉપાય શું? કે અંતરાત્મા થઈને પરમસ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું તે પરમાત્મા થવાનો ઉપાય છે. માટે—

બહિરાત્મપણું છોડી....અંતરાત્મા થઈ....પરમાત્માને ધ્યાવો.

આવા ઉપાયથી જે પરમાત્મા થયા તે સર્વજ્ઞ છે; તે સર્વજ્ઞ-પરમાત્માનું સ્વરૂપ જોળખીને, તેમને કોઈપણ ગુણવાચક નામથી કહેવામાં વિરોધ આવતો નથી, તેમાંથી કેટલાક નામ અહીં ૯ માં દોહામાં કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે—

નિર્મલ:—તે સર્વજ્ઞ-પરમાત્માને મિથ્યાત્વ-રાગ-દ્વેષરૂપ મેલ નથી તેથી તેઓ નિર્મલ છે. સમ્યગ્દષ્ટિ-અંતરાત્માએ જો કે રાગાદિ મેલને પોતાના સ્વભાવથી જુદો જાણ્યો છે, તેમજ મિથ્યાત્વાદિ ઘણો મેલ તો તેને છૂટી ગયો છે, અંશે નિર્મળતા થઈ છે; પણ હજી કંઈક અંશે તેને રાગાદિ-મેલ બાકી છે; અલ્પકાળમાં તેને દૂર કરીને તે પણ નિર્મળ-પરમાત્મા થઈ જશે. ‘લોગસ્સ’-સૂત્રમાં અરિહંતોની સ્તુતિ કરતાં તેમને ‘વિદુય-ચમલા’ કહેલ છે—એટલે કે દ્રવ્યકર્મરૂપ રજને તથા ભાવકર્મરૂપ મેલને ઘોઈ નાંખીને જેઓ નિર્મલ-પરમાત્મા થયા છે....એવા તીર્થંકર ભગવંતો મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ.

નિકલ:—‘કલ’ એટલે શરીર; ભગવાન સિદ્ધપરમાત્માને શરીર હોતું નથી તે અપેક્ષાએ ‘નિકલ’ કહ્યા છે. અરિહંતદેવને ‘સકલપરમાત્મા’ કહેવાય છે. સિદ્ધ પરમાત્માને

‘નિકલપરમાત્મા’ કહેવાય છે, -જ્ઞાન જ તેમનું શરીર છે, જડ શરીરનો સંયોગ તેમને નથી. અથવા ‘કલ’ એટલે કલુષતા-પાપ, તેનાથી રહિત હોવાથી પરમાત્મા ‘નિષ્કલ’ છે.

શુદ્ધ:—તે પરમાત્મા દ્રવ્યકર્મ-ભાવકર્મ-નોકર્મથી રહિત ‘શુદ્ધ’ છે; બીજા કોઈના સંયોગ વગર, એકલા છે; એકલા હોવાથી શુદ્ધ છે, પરિપૂર્ણ છે. દ્રવ્યથી-ગુણથી-પર્યાયથી સર્વ પ્રકારે શુદ્ધ છે. તેમને ઓળખતાં આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ ઓળખાય છે. તેથી કહ્યું કે પરમાત્મસ્વરૂપને ધ્યાવીને અંતરાત્મા થા.

જિન:—મિથ્યાત્વ-ક્રોધાદિ ભાવો આત્માનું અહિત કરનારા હોવાથી શત્રુ છે, પરમાત્માએ વીતરાગભાવ વડે તેને જીતી લીધા હોવાથી તેઓ જિન છે. આ સિવાય બહારમાં કોઈ દુર્જનોને કે રાક્ષસ વગેરેને મારે, કે ભક્તોને સહાય કરે—એવા રાગ-દ્રેષનાં કામ ભગવાન પરમાત્માને હોતાં નથી. પરમાત્મા તો ક્રોધાદિને જીતીને વીતરાગ થયા છે. મિથ્યાત્વાદિને જીતવાની અપેક્ષાએ તો સમ્યક્દષ્ટિને ચોથા ગુણસ્થાનથી પણ ‘જિન’ કહેવાય છે, એવા જિનોમાં શ્રેષ્ઠ હોવાથી પરમાત્મા જિનવર છે.

સિદ્ધ-અરિહંત:—પોતાના કેવળજ્ઞાનાદિ પ્રયોજનને સાધી લીધું હોવાથી તેઓ જ ‘સિદ્ધ’ છે; તથા ઘાતીકર્મોનો ઘાત કર્યો હોવાથી તેઓ ‘અરિહંત’ છે.

વિષ્ણુ:—વિષ્ણુ એટલે સર્વમાં વ્યાપનારા; અહીં જૈનના વિષ્ણુની વાત છે. કઈ રીતે? સર્વજ્ઞ પરમાત્માનું જ્ઞાન સમસ્ત વિશ્વને જાણી લ્યે છે તે અપેક્ષાએ ઉપચારથી તેમને સર્વજ્ઞોમાં વ્યાપક અર્થાત્ વિષ્ણુ કહેવામાં આવે છે.

ત્રણકાળ-ત્રણલોકમાં કોઈપણ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ બાકી નથી કે જેને પરમાત્માનું જ્ઞાન જાણતું ન હોય. આ અપેક્ષાએ સ્તુતિમાં એમ કહેવાય છે કે હે ભગવાન! જગતના જડ કે ચેતન કોઈ પદાર્થ આપની સર્વજ્ઞતાની આણને લોપતા નથી; તે માટે કાંઈ તેમને ત્રાસ કે ભય આપવો પડતો નથી કે ‘મેં આમ જાણ્યું’ છે માટે તારે આમ પરિણમવું જ પડશે!’ ભય કે ત્રાસ વગર, ભગવાને જેમ જાણ્યું તેમ જ પદાર્થો પરિણમે છે. સમ્યક્ત્વાદિ કાર્યમાં પુરુષાર્થ વગેરે અનેક કારણો એકસાથે ભગવાને જોયા છે. આવા સર્વજ્ઞસ્વભાવનો સ્વીકાર પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવની સન્નિવૃત્તિપૂર્વક જ થાય છે; રાગવડે કે રાગની સામે જોઈને તેનો ખરો સ્વીકાર થઈ શકતો નથી. રાગથી ભિન્ન થયેલી જ્ઞાનપર્યાયમાં જ સર્વજ્ઞસ્વભાવનો સ્વીકાર કરવાની તાકાત છે. આ રીતે ‘જ્ઞ-સ્વભાવી’ ભગવાનનો નિર્ણય કરવામાં મોક્ષનો અપૂર્વ સ્વસન્નિવૃત્તિ પુરુષાર્થ આવી જાય છે. જે પરમાં કાંઈપણ ફેરફાર કરવાનું માને છે તે સર્વજ્ઞને માનતો નથી. જ્યાં સર્વજ્ઞનો સ્વીકાર કર્યો ત્યાં પોતે પરનો અકર્તા થયો; -આવા વીતરાગી-જ્ઞાનભાવરૂપ પુરુષાર્થપૂર્વક તેને મોક્ષમાર્ગ શરૂ થઈ ગયો. જુઓ, સર્વજ્ઞ-પરમાત્માની ઓળખાણમાં આ બધા ગંભીર ન્યાયો આવી જાય છે. સર્વજ્ઞ-પરમાત્મા કેવા હોય તે ઓળખે તો

મોક્ષમાર્ગના બધા બુલાસા થઈ જાય, ને પરમાં કર્તાબુદ્ધિ વગેરે બધી બ્રમણા છૂટી જાય.

બુદ્ધિ:— તે જ પરમાત્મા સર્વજ્ઞ, સ્વ-પર બધા તત્ત્વોને અનેકાન્તસ્વરૂપે બોધે છે —જાણે છે તેથી બુદ્ધ છે. વસ્તુને એકાંત ક્ષણિક માને કે એકાંત નિત્ય માને, અનેકાન્તસ્વરૂપ ન જાણે તો તે અરેખર બુદ્ધ નથી પણ અબુદ્ધ-અજ્ઞાની છે. સર્વજ્ઞ પરમાત્મા જ પરમ-બુદ્ધ બોધસ્વરૂપ છે, તેમને જ સમસ્ત પદાર્થોનો સાચો બોધ છે.

શિવ-શાંત:—તે જ સર્વજ્ઞપરમાત્મા શિવ એટલે કલ્યાણરૂપ છે, ને પરમ શાંત છે, કષાયનો કોઈ કોલાહલ તેમનામાં નથી, અકષાયપણે વીતરાગી શાંતરસની પૂર્ણ ધારા તેમનામાં વહે છે. જો કે અરિહંત પરમાત્માનો તો દેહ પણ એકદમ શાંતમુદ્રાવાળો હોય છે—જાણે ઉપશમરસ વરસતો હોય !—પણ અહીં દેહની વાત નથી, અહીં તો આત્મા પોતે પરમાત્મદશા પામ્યો તેની શાંતિની વાત છે. અહા, પરમાત્માની શાંતિની શી વાત ! જ્યાં સમ્યગ્દર્શનમાંય અપૂર્વ શાંતરસ વેદાય છે ત્યાં કેવળી-પરમાત્માના પૂર્ણ શાંતરસનું તો શું કહેવું !

ભાઈ, પરમાત્મા થવા માટે તું આવા પરમાત્માને ઓળખ ! તારો સ્વભાવ પણ આવો જ છે. પરમાત્માની આવી વ્યાખ્યા અનેકાન્તમય જૈનમાર્ગ સિવાય બીજો કયાંય હોતી નથી. આત્મા સ્વતંત્ર વસ્તુ છે, તે ત્રિકાળી ટકે પણ છે ને પર્યાયમાં પલટે પણ છે; તેથી તે બહિરાત્મપણાથી છૂટીને અંતરાત્મા ને પરમાત્મા થઈ શકે છે.—આવા દ્રવ્ય-પર્યાયરૂપ સ્વતંત્ર આત્માનો સ્વીકાર હોય ત્યાં જ આત્માનું ત્રિવિધપણું બની શકે છે, બીજા એકાંતમતોમાં બની શકતું નથી. જિનદેવે કહેલા આવા વસ્તુસ્વરૂપને નિઃશંક જાણીને હે ભવ્ય ! બહિરાત્મપણાને તું શીઘ્ર છોડ, અંતરાત્મા થઈને પરમાત્માને ધ્યાવ.... એટલે તને પણ તારા સ્વભાવમાંથી આવું પરમાત્મપણું પ્રગટ થશે.

અહીંની જેમ જ સમાધિશતકમાં પૂજ્યપાદસ્વામીએ પણ ત્રિવિધ આત્માનું વર્ણન કર્યું છે, ને ‘પરમાત્મા’નાં અનેક નામો છઠ્ઠા શ્લોકમાં કહ્યા છે; તેમાં તે પરમાત્માને અવ્યય, પરમેષ્ઠિ, પરાત્મા, ઈશ્વર વગેરે કહ્યાં છે. તે પરમાત્મા પોતાના કેવળજ્ઞાનાદિ અનંતચતુષ્ટયથી કદી ચ્યુત થતા નથી, અથવા મોક્ષપદ છોડીને ફરીને કદી ભવમાં આવતા નથી માટે ‘અવ્યય’ છે. પોતાના પરમસ્વરૂપમાં સ્થિર થયા હોવાથી તેઓ ‘પરમેષ્ઠિ’ છે; તેઓ જ ‘પરાત્મા’ = પર-આત્મા = ઉત્કૃષ્ટ આત્મા છે; પોતાના જ્ઞાન આનંદરૂપ જે અનંતગુણુવૈભવ તેના ઈશ-સ્વામી હોવાથી ‘ઈશ્વર’—પરમેશ્વર છે. ‘સમય’ એટલે બધા પદાર્થો, તેમાં શ્રેષ્ઠ-સારભૂત હોવાથી તેઓ જ ‘સમયસાર’ છે.—આવા ગુણુસૂચક નામોથી ‘પરમાત્મા’ ઓળખાય છે.

સિદ્ધપરમાત્માને તો દેહ જ હોતો નથી; અરિહંત પરમાત્માને સંયોગરૂપે શરીર હોય તોપણ ખોરાક-પાણી, ભૂખ-તરસ, મળ-મૂત્ર કે રોગાદિ હોતાં નથી; તેમને તો ચૈતન્યના અનંત-અતીન્દ્રિય આનંદનું જ ભોજન છે.

પરમાત્મા-ભગવાન બધા જીવોનું જ્ઞાન કરે છે, પણ પોતે પુણ્ય-પાપના ફળમાં કોઈ જીવોને સ્વર્ગમાં કે નરકમાં મોકલતા નથી. તેમના કેવળજ્ઞાનરૂપ ચોપડામાં ત્રણકાળની બધી નોંધ છે, પણ કોઈનું કર્તાપણું કે રાગદ્વેષ નથી. કયો જીવ ક્યારે સમ્યક્દર્શન કે કેવળજ્ઞાન પામશે, ક્યારે મોક્ષ પામશે, તે બધું તે પરમાત્માના જ્ઞાનમાં લખાયેલું-સ્પષ્ટ જણાયેલું છે. જેણે પરમાત્મા થવું હોય તેણે આવા પરમાત્માની ઓળખાણ કરવી ને તેવા જ પરમાત્મસ્વરૂપે પોતાના આત્માને ધ્યાવવો....જેથી આત્મા પોતે અલ્પકાળમાં પરમાત્મપદને પામશે ને ભવદુઃખથી છૂટશે.

આ રીતે ત્રણ પ્રકારના આત્માનું સ્વરૂપ કહ્યું હવે બહિરાત્મપણાનું ફળ તથા અંતરાત્મપણાનું ફળ શું છે, તે જો દેહામાં બતાવશે. [૬-૭-૮-૯]

વીતરાગી મોક્ષમાર્ગનો પડકાર કરતાં સંતો કહે છે કે અરે, રાગને ધર્મ માનનારા કાયરો ! તમે ચૈતન્યના વીતરાગ માર્ગે નહિ ચડી શકો...ચૈતન્યને સાધવાનો સ્વાધીન પુરુષાર્થ તમે નહિ પ્રગટાવી શકો. સ્વાધીન ચૈતન્યનો તમારો પુરુષાર્થ ક્યાં ગયો ? તમે ધર્મ કરવા નીકળ્યા છો, તો ચૈતન્યશક્તિની વીરતા તમારામાં પ્રગટ કરો. એ વીતરાગી વીરતા વડે જ મોક્ષમાર્ગ સધારો.

અહો, વીતરાગી સંતોની આવી હાક સાંભળીને કોણ ન જાગે ? રાગના બંધન તોડીને વીતરાગી વીરમાર્ગમાં કોણ ન આવે !

બહિરાત્મભાવથી ભવદુઃખ, અંતરાત્મભાવથી મોક્ષમુખ.

—માટે હે જીવ ! નિજરૂપને જાણીને તું અંતરાત્મા થા.

✽

બહિરાત્મા જીવ શું માને છે અને તેનું ક્ષણ શું છે? તથા અંતરાત્મા—જીવ શું માને છે ને તેનું ક્ષણ શું છે?—તે વાત ત્રણ દોહામાં બતાવે છે—

દેહાદિજ જે પર કહિયા તે અપ્પાણુ મુણેહ ।

સો બહિરપ્પા જિણ મ્હણિજ પુણુ સંસાર મમેહ ॥ ૧૦ ॥

દેહાદિજ જે પર કહિયા તે અપ્પાણુ ન હોહિ ।

હિજ જાણેવિણુ જીવ તુહં અપ્પા અપ્પ મુણેહિ ॥ ૧૧ ॥

દેહાદિક જે પર કહ્યાં, તે માને નિજરૂપ;

તે બહિરાત્મ જિન કહે, ભમતો તે ભવદૂપ. (૧૦)

દેહાદિક જે પર કહ્યાં, તે નિજરૂપ ન થાય;

એમ જાણીને જીવ તું, નિજરૂપને નિજ જાણુ. (૧૧)

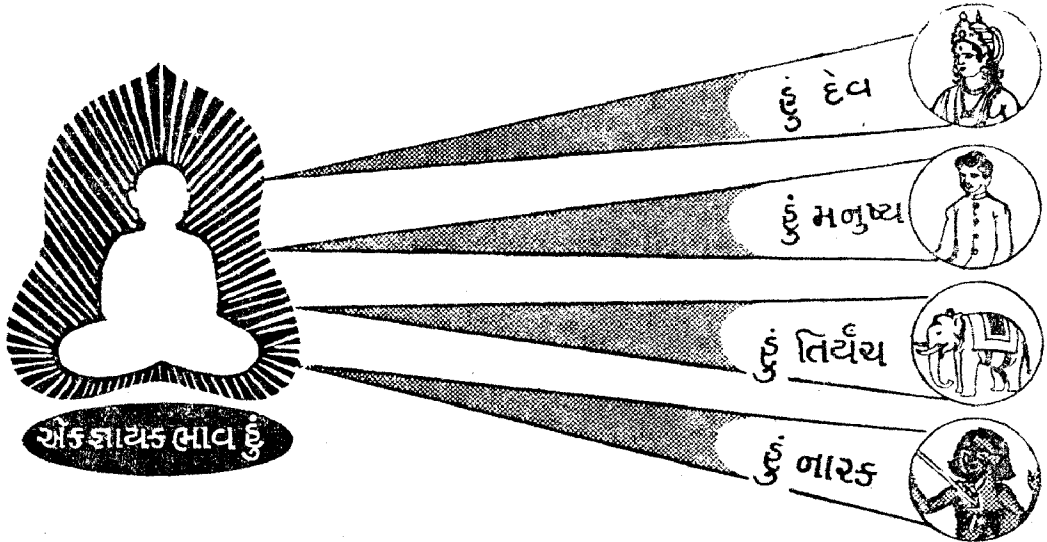
દેહાદિક પદાર્થોને પર કહેવામાં આવ્યા છે, તે કદી આત્મારૂપ થતાં નથી, છતાં હે જીવ ! બહિરાત્મબુદ્ધિથી તું તે દેહાદિકને પોતારૂપ માનીને ભવમાં ભમી રહ્યો છે; પણ હવે, તે દેહાદિક પરદ્રવ્ય કદી નિજરૂપ થતા નથી એમ તું જાણુ, ને આત્માને જ આત્મા જાણુ...જેથી તારું ભવજ્રમણુ મટે.

આ ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા દેહરૂપ નથી, ક્રોધાદિ પણ તેનું સ્વરૂપ નથી. છતાં ‘હું ક્રોધી, હું રાગી, હું મનુષ્ય’ એમ અજ્ઞાની પોતાને શરીરાદિરૂપ માને છે, ને ક્રોધાદિને અનુભવીને સંસારમાં દુઃખી થાય છે. માટે હે જીવ ! તું તારા નિજરૂપને જાણુ ને પરને નિજરૂપ ન માન. પરને નિજરૂપ માનવા છતાં અનંતકાળમાંય કોઈ પરદ્રવ્ય પોતારૂપ તો થયું નહીં. જુદું છે તે જુદું જ રહે છે. પ્રભો ! તું જ્ઞાનસ્વરૂપ જ છે. તારા ચૈતન્યભાવમાં રાગનોય પ્રવેશ નથી તો જડ-શરીરાદિનો તો પ્રવેશ ક્યાંથી હોય ? તે તારા કેમ થાય ? ચારગતિના શરીરો કે તે સંબંધી ઉદયભાવો પણ તારું સ્વરૂપ નથી. એમાંથી તારું ચૈતન્યસ્વરૂપ જુદું પાડી લે.

જિનદીક્ષા લઈને સમ્યક્દષ્ટિ જીવ મુનિ થાય ત્યારે ‘પંચમહાવ્રત અંગીકાર કર્યા, અથવા દર્શનાચાર-જ્ઞાનાચાર વગેરે પંચાચાર અંગીકાર કર્યા’—એમ પણ કહેવામાં આવે,—પણ તે તો શુદ્ધતા સહિતની વાત છે; શુદ્ધતા સાથે એવી મર્યાદાવાળા જ આચરણ હોય છે, તેનાથી વિશેષ રાગ હોતો નથી;—અને તે પણ ક્યાં સુધી ? કે પૂર્ણ શુદ્ધતા

થાય ત્યાં સુધી જ; પછી સ્વરૂપમાં ઠરીને વીતરાગતા થતાં તે બધા શુભરાગનાં આચરણ પણ છૂટી જશે;—એટલે તે આત્માનું સ્વરૂપ નથી—એમ ધર્મીને લાગ છે. આ રીતે ‘પંચાચાર વગેરેને ગ્રહણ કર્યા’ તેનો અર્થ તે ભૂમિકામાં શુદ્ધતા સાથે તેવો રાગ હોય છે એમ બતાવ્યું છે, પણ ધર્મીના કાંઈ તે રાગને પોતાના સ્વરૂપ તરીકે ગ્રહણ કરતા નથી; ‘આ બરેબર મારા શુદ્ધાત્માનું સ્વરૂપ નથી’—એમ તે અંતરાત્મા બોલે છે.

ભાઈ, તારે સંસારથી છૂટવું હોય તો, નિજરૂપ શું ને પરરૂપ શું તેનો બરાબર વિવેક કર; મોક્ષનું કારણ શું ને સંસારનું કારણ શું ? તે બરાબર બોલ. ૨૧ પ્રકારના ઉદયભાવો છે તે જીવની પર્યાયમાં થતા હોવાથી તેને વ્યવહારે ‘સ્વતત્ત્વ’ પણ કહ્યાં છે, પણ બરેબર શુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપ જીવનું નિજરૂપ તે નથી, નિજરૂપથી તે ભાવો બાહ્ય છે.

જ્ઞાની પોતાને શરીરથી ભિન્ન એક જ્ઞાયકભાવ પાછો અનુભવે છે.

અજ્ઞાની પોતાને દેવ-મનુષ્ય તિર્યંચ-નારકપાછો અનુભવે છે.

જે જીવ ‘ચારગતિવાળો હું, પાંચ ઇન્દ્રિયવાળો હું, કોઈ હું’—એમ ઉદયભાવરૂપે પોતાને અશુદ્ધ જ અનુભવે છે—તે બહિરાત્મા છે. અંતરાત્મા જ્ઞાની તો એ બધાયથી ભિન્ન ‘માત્ર એક જ્ઞાયકભાવસ્વરૂપ હું છું’ એમ પોતાને શુદ્ધ અનુભવે છે. શુદ્ધજીવ તો ચૈતન્યલક્ષણ છે, ઉદયભાવ કાંઈ તેનું લક્ષણ નથી. ઉદયભાવ તો અશુદ્ધજીવનું લક્ષણ છે; તેને જે નિજરૂપ માને તેને અશુદ્ધતા કહી મટે નહીં.

પૂર્ણ—પરમાત્મદશાને પામેલા શુદ્ધ આત્મામાં જે ભાવો નથી રહેતા તે બધાય બહિર્ભાવો છે, તે હું નથી. હજી પરમાત્મા થયા પહેલાં ચોથાગુણસ્થાને પણ ધર્મીના આવો જ અનુભવ કરે છે કે—

મારો સુશાશ્વત એક દર્શન-જ્ઞાનલક્ષણ જીવ છે;
બાકી બધા સંયોગલક્ષણ-ભાવ મુજથી બાહ્ય છે.

‘જ્ઞાયકભાવ’માં સમાય એટલો જ હું છું; બીજા કોઈ પણ પરભાવોમાં હું નથી, તે કોઈ મારા સ્વરૂપમાં નથી. અહાહા! એકવાર અંતરમાં ઊતરીને આવો અનુભવ તો કરો. આવા સ્વભાવનો સ્વીકાર કરતાં જ સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન થશે ને ભવજ્ઞમણનાં હુઃખ છૂટી જશે....બાપુ! આ સિવાય બીજી તો કોઈ રીતે તારા ભવહુઃખનો આરો આવે એમ નથી. બહિર્મુખ એવા રાગભાવો તારા અંતરસ્વભાવને સાધવામાં તને મદદરૂપ કેમ થાય?—એ તો ઉલ્ટા વિઘ્નરૂપ છે, માટે તેને ભિન્ન જાણ....તેને એકકોર બહાર રાખીને અંતરના સ્વભાવને જો. —‘આરગતિ હુઃખથી ડરે....તો તજ સૌ પરભાવ.’ ભાઈ, એ પરભાવ....ભલે શુભ હોય તોપણ તેના વડે તારી શોભા નથી; તેના ક્ષણમાં દેવાદિનું શરીર મળે તે પણ પુદ્ગલ છે, તે કાંઈ તું નથી, કે તેનાથી તારી શોભા નથી. ઊલ્ટું અશરીરી—ચૈતન્યપ્રભુને શરીરમાં પૂરાઈ રહેવું તે શરમની વાત છે.

અરેરે, શરીરની મમતા તે તો સંસાર છે; મૂરખ (બહિરાત્મા) હોય તે એનાથી પોતાની શોભા માને. ભાઈ, એનાથી તારી મોટાઈ માનીશ તો આ મનુષ્ય અવતારમાં આત્મહિતના અવસરને તું ગુમાવી દઈશ. તારી શોભા ને મહાનતા તો તારા ચૈતન્ય-સ્વરૂપથી જ છે; સિદ્ધપ્રભુ જેવી મહાનતા તારામાં જ છે. સિદ્ધ થઈશ ત્યારે તું પોતે જ સિદ્ધ થઈશ; તે સિદ્ધપણું કાંઈ બહારથી તારામાં નહીં આવે, અદરથી જ પ્રગટ થશે. જેમ શરીરમાં રોગની મોટી ગાંઠો નીકળે તેનાથી કાંઈ શરીરની શોભા નથી, તે તો કલંક છે; તેમ બહારના સંયોગો ને વિભાવો વડે કાંઈ આત્માની શોભા નથી, તે તો કલંક છે. ધર્મી તેને સાફ કેમ માને?—તેને પોતાનું સ્વરૂપ કેમ માને? અને જે તેને સારાં માને તે તેને છોડશે ક્યાંથી? ને તેને છોડ્યા વગર મોક્ષ પામશે ક્યાંથી? હે જીવ! તારે તો ભવથી છૂટીને મોક્ષ પામવો છે ને!—તો તું ‘નિજરૂપને જ નિજ જાણ; પરને નિજરૂપ ન જાણ.’

આ આત્મા જ્ઞાયક-લગવાન! એ ‘જ્ઞાયક’ના માથે રાગનાં કે પરના કર્તૃત્વના બોજ ન શોભે. પરની ભેળસેળ વગરનું શુદ્ધ જ્ઞાયકત્ત્વ પોતે પોતામાં આનંદના અનુભવસહિત શોભે છે,—એમ લગવાન જિનદેવ કહે છે. રાગનો કણ કે રજ-કણ તે ચૈતન્યભાવરૂપ થઈ શકતા નથી, ને ચૈતન્યભાવ રાગરૂપ કે રજકણરૂપ થઈ જતો નથી. સ્વલક્ષણવડે તેમની અત્યંત ભિન્નતા છે. ચેતન તે જડ ન થાય; સ્વભાવ તે વિભાવ ન થાય. ચૈતન્યરસથી જુદા જે કોઈ ભાવો છે તે બધાય અનાત્મા છે. શરીર અને વિકલ્પો આંધળા—અચેતન છે, ચૈતન્યસૂર્યના પ્રકાશમાં તેનો પ્રવેશ નથી, બહાર જ છે. ચૈતન્યરૂપ સ્ફટિકમણિ ઉજ્જવળ છે. કપાયની કાળી ઝાંય તે તેનું સ્વરૂપ નથી.

જુઓ દૂંકામાં કેવું સ્પષ્ટ ભેદજ્ઞાન કરાવ્યું છે! આવું ભેદજ્ઞાન કરે તેને સમ્યગ્દર્શન

થાય ને ભવનો અંત આવે માટે હે વત્સ ! તું ભેદજ્ઞાન કરીને તારા નિજરૂપને જાણ.

* શરીરાદિ તે અણુવભાવ.

* રાગાદિ તે વિભાવભાવ.

* જ્ઞાન-આનંદમય સ્વભાવભાવ.

—એ ત્રણેનું સિદ્ધ સિદ્ધ સ્વરૂપ છે; તેમાં જ્ઞાન-આનંદમય સ્વભાવભાવ તે મારું નિજરૂપ છે....બીજું બધું મારા નિજરૂપથી બહાર છે.—આમ નિજરૂપને જાણવું—માનવું—અનુભવવું તે મોક્ષમાર્ગ છે.

જુઓ, અહીં સંસારથી ભયભીત જીવને સંબોધે છે કે તું આ રીતે તારા આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપને ઓળખ તો તારું ભવબ્રમણ મટશે ને તું પરમસુખને પામીશ. ભવથી ભયભીત આત્માના સંબોધન માટે ‘જોગિચંદમુનિ’એ આ દોહા રચ્યા છે.

હે જીવ ! તારું કાર્ય તારામાં હોય છે, તારાથી બહાર નથી હોતું. ખરેખર જે કર્તા હોય તે પોતાના કાર્યથી જુદો રહેતો નથી; એટલે જો આત્મા કર્તા થઈને અણુવ-શરીરનાં કામ કરે તો તે પોતે અણુવ થઈ જાય. જડકાર્યનો કર્તા જડ હોય; ચેતન-કાર્યનો કર્તા ચેતન હોય. ચેતન કદી જડકાર્ય ન કરે; જડ કદી ચેતનકાર્ય ન કરે. ભાઈ, એકવાર આવું ભેદજ્ઞાન કરીને આત્માની અંદર તો આવ. તું ત્રણેકાળ એકલો, બીજા બધાથી જુદો છો. આ રીતે હે જીવ ! તું પોતાને આત્મારૂપે ઓળખ... નિજરૂપને નિજરૂપ જાણ.

નિજરૂપને જ નિજ જાણતાં શું થાય છે તે હવેના દોહામાં કહે છે. [૧૦-૧૧]

❀

❀

❀

[આત્માને આત્મરૂપ જાણતાં મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિ]

અપ્પા અપ્પઝ જઈ મુણહિ તો ણિવ્વાણુ લહેહિ ।

પર અપ્પા જઈ મુણહિ તુહં તો સંસાર મમેહિ ॥૧૨॥

નિજને જાણે નિજરૂપ, તો પોતે શિવ થાય;

પરરૂપ માને આત્મને, તો ભવબ્રમણુ ન જાય. ૧૨.

દેહથી ભિન્ન, રાગાદિથી ભિન્ન એવા પોતાના શુદ્ધ આત્માને જ જો આત્મારૂપે જાણીશ—અનુભવીશ તો....હે જીવ ! તું નિર્વાણરૂપ મોક્ષસુખને પામીશ. પણ જો પરને આત્મારૂપ માનીશ તો તું સંસારમાં ભમીશ. સંસાર-બ્રમણથી ડરતો હો....ને મોક્ષસુખને ચાહતો હો તો....તું નિજને જ નિજરૂપ જાણ. ‘શુદ્ધ-બુદ્ધ-ચૈતન્યધન-સ્વયં’ જ્યોતિ-સુખધામ’—આવ! સ્વરૂપે જ આત્માને અનુભવમાં લે. જે આવા આત્માને ઓળખે છે તે સંસાર-બ્રમણથી છૂટીને મોક્ષસુખ પામે છે....પોતે પરમાત્મા થાય છે.—આ રીતે એક જ દોહામાં

સંસારની તેમજ મોક્ષની જાને વાત બતાવી દીધી છે.

જ્ઞાન-દર્શન-આનંદનો પિંડ શુદ્ધઆત્મા હું છું-એમ પહેલાં પરભાવથી છૂટું સ્વતત્ત્વ લક્ષણું હ્યે-દૃષ્ટિમાં હ્યે, તો તેમાં ઉપયોગની એકાગ્રતા વડે, પરભાવથી સર્વથા રહિત એવા પરમપદને પામે. શુદ્ધતાના ઘોલનમાં વચ્ચે રાગાદિ કરવાનું ન આવે.

કોઈ કહે છે કે હ્યો, શુદ્ધ આત્માને જાણી લઈએ....પણ પછી શું કરવું ?

—અરે ભાઈ! આત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યા પછી એ પૂછવું નહીં પડે. તરસ તો લાગી છે, હાથમાં પાણીને ખ્યાલો આવ્યો,—હવે શું કરવું?—એમ કાંઈ પૂછવું પડે? ગટગટ પીવા જ માંડે ને તરસ મટાડે....તેમ જીવ મોક્ષનો અર્થી થયો, આત્માને જિજ્ઞાસુ થયો, ને જ્ઞાનીજનો પાસેથી આત્માનું સ્વરૂપ જાણીને તેની અપૂર્વશાંતિનો અનુભવ કર્યો... શાંતિનો દરિયો પોતામાં પ્રાપ્ત થયો....પછી પૂછવું નથી પડતું કે હવે શું કરવું? એ તો અંતરમાં એકાગ્ર થઈને શાંતરસનું પાન કરતો-કરતો, પરભાવને છોડીને પરમાત્મા થઈ જાય છે.

—આત્માને જાણ્યા પછી તો શુભરાગ કરવાનું આવશે ને? તો કહે છે કે ના....પછી પણ રાગને છોડવાનું ને વીતરાગતા જ કરવાનું આવશે. વચ્ચે રાગ આવશે તો તે હયપણે આવશે, ચૈતન્યથી ભિન્નપણે આવશે. જ્ઞાની તેમાં રોકાશે નહિ, તેને મોક્ષનું સાધન માનશે નહિ; શુદ્ધાત્માના ઘોલનને જ સાધન બનાવીને તેના વડે રાગને તોડીને મોક્ષને સાધશે.

આત્મા ચૈતન્યસ્વરૂપ છે, તેનો સ્વભાવ સ્વ-પરપ્રકાશક છે; આવા આત્માને જાણનાર ધર્મીજીવ પોતાના શુદ્ધ આત્માને તો સ્વપણે પ્રકાશે છે; ને રાગાદિ સમસ્ત પરભાવોને પરપણે પ્રકાશે છે, તેને સ્વતત્ત્વમાં એકમેક કરતા નથી.—આવા ભેદજ્ઞાન વડે નિજરૂપને જ નિજરૂપે જાણતાં મોક્ષ પમાય છે; ને દેહાદિ પરને નિજરૂપ માનતાં ભવબ્રમણ થાય છે.—જાને માર્ગ બતાવ્યા....તારે મોક્ષના માર્ગે આવવું હોય તો નિજરૂપને નિજ જાણ; પરને પરરૂપ જાણ.

આત્મા જડને પ્રકાશે ખરો પણ પોતે જડ ન થાય; આત્મા રાગને પ્રકાશે ખરો પણ પોતે રાગ ન થાય; કેમકે તેમને પરપણે જાણે છે. અને ચૈતન્યસ્વરૂપને સ્વધરપણે પ્રકાશીને તેમાં તન્મય થઈને વસે છે. શરીર કે રાગ તે કાંઈ આત્માને વસવાનું ઘર નથી, તે તો પરધર છે. પરધરમાં રહેવું તે સંસાર છે; તેને છોડીને શુદ્ધાત્માના સ્વધરમાં વસવાની ને મોક્ષ પામવાની આ વાત છે. ભવબ્રમણથી થાકી ગયેલા જીવને માટે આ ‘આત્મ-સંબોધન’ છે; અરે જીવ! આત્માને ભૂલીને તું ઘણા-ઘણા ભવોમાં રખડ્યો....બહુ દુઃખી થયો....હવે બસ! હવે તો તેનાથી છૂટવાનો આ અવસર છે. માટે તારામાં રહેલા પરમતત્ત્વને જાણી લે....જેથી તારું આ ભવબ્રમણ છૂટી જાય. [૧૨]

* આત્મજ્ઞાન સહિત તપ વડે શીઘ્ર પરમપદ-પ્રાપ્તિ *

✽

इच्छा रहियउ तव करहि अण्पा अण्पु मुणेहि ।

तो लहु पावइ परम-गई फुडु संसारु ण एहि ॥ १३ ॥

વિણ ઇચ્છા શુચિ-તપ કરે, જાણે નિજરૂપ આપ;

સત્વર પામે પરમપદ, તપે ન ફરી ભવ-તાપ. ૧૩.

પ્રથમ તો જે આત્માને આત્મારૂપે જાણે, પછી તેના જ ચિંતનમાં ઉપયોગ એકાગ્ર થતાં બહારની કોઈ શુભાશુભ ઇચ્છા જ ન રહે, તે ઇચ્છા વગરનો તપ છે, તેમાં ચૈતન્યની વીતરાગતાનો પ્રતાપ છે; આવો તપ કરનાર જીવ ભવના તાપમાં તપતો નથી, તે શીઘ્ર પરમપદને પામી જાય છે.

જુઓ, આ મોક્ષ માટેનો તપ ! આત્માના જ્ઞાન વગર આવો સમ્યક્ તપ હોતો નથી. એ જીવ તો કષાયમાં તપે છે, ચૈતન્યની શાંતિમાં ઠરતો નથી. આત્મજ્ઞાનથી જીવ નિર્વાણ પામે છે એમ ૧૨ મી ગાથામાં કહ્યું;—અને જો તે જ્ઞાનની સાથે સ્વરૂપમાં એકાગ્રતારૂપ તપ હોય તો તે ‘શીઘ્ર’ નિર્વાણને પામે છે....એમ કહીને અહીં ચારિત્રવંત મુનિવરોની વિશેષતા બતાવી છે;—તેઓ તે જ ભવે પણ મોક્ષને પામે છે.

ઇચ્છા વગરનો—રાગ વગરનો શુદ્ધ આત્મા જાણ્યો હોય, રાગને દુઃખરૂપ જાણ્યો હોય ને રાગ વગરના ચૈતન્યમાં સુખ છે એમ અનુભવ્યું હોય,—તો તેમાં એકાગ્ર થઈને ઇચ્છાનો નિરોધ કરે ને?—પણ રાગમાં ને ઇચ્છામાં જ જેને સુખ લાગતું હોય, એનાથી ગુદા આત્માનું લાન પણ જેને ન હોય, તે ઇચ્છાનો નિરોધ ક્યાંથી કરે? ને ઇચ્છા—નિરોધ વગરનો તપ તે મોક્ષનું કારણ કેમ થાય? અજ્ઞાની ગમે તેટલા વ્રત-તપ-ઉપવાસાદિ કરે પણ તે મોક્ષનું કારણ થતું નથી, ને તેને ભગવાને સાચો તપ કહ્યો નથી.

ચૈતન્યના પ્રતાપરૂપ સાચો તપ તે તો નિર્જરા અને મોક્ષનું કારણ થાય છે....તે તપમાં આત્મા શોભી ઊઠે છે; તેમાં ક્લેશ કે દુઃખનું વેદન નથી; તેમાં તો પરમ શાંતિનું વેદન વધી જાય છે. અરેરે, અજ્ઞાનીજનો આવા તપનું સ્વરૂપ ઓળખતા નથી, ને બહારમાં તપ માની લે છે, અથવા તપને મહાકષ્ટરૂપ સમજે છે. તપમાં તો ઉપયોગની શુદ્ધતા છે; શુદ્ધસ્વરૂપમાં ચરવું....એકાગ્ર થવું....લીન થવું....શુદ્ધતામાં આત્માનું પ્રતપવું....તે જૈનધર્મનો તપ છે; ને જ્યાં આવી શુદ્ધતારૂપ તપ હોય ત્યાં એવી મહાન શાંતિ થાય છે કે બહારના વિષયોની ઇચ્છા સહેજે અટકી જાય છે. આવા તપ વડે તુરત જ ભવનો અંત આવી જાય છે.

પરથી ખસવું ને સ્વમાં વસવું એનું નામ તપ. પરથી જુદું પોતાનું સ્વ-રૂપ

કેવું છે તે જાણે....તો તેમાં વસે ને! સ્વને જાણીને તેમાં ઉપયોગ જોડવો....તે જ મોક્ષનો માર્ગ! રાગમાં ઉપયોગ જોડવો તે બંધમાર્ગ ને તે જ સંસાર. પરનો-કાયાનો ને કબાયનો મોહ તૂટે તો તપ થાય. મોહ તૂટ્યા વગર તપ થાય નહિ. મોહને તોડે તો મોક્ષને સાધે. તપમાં તો ચૈતન્યનો પ્રતાપ છે, રાગદ્વેષ વગરની ઉજ્જવલતા છે. આવા તપની ભાવના સમ્યક્દષ્ટિને હોય છે....ક્યારે પરિચ્છેદનો રાગ છોડીને નિર્ઞયપણે નિજ-સ્વરૂપમાં રમું....ને તેના ધ્યાનમાં તલ્લીન થઈને કેવળજ્ઞાન પામું?—તે દશા ધન્ય છે. એવી દશા આવ્યે જ મોક્ષ પમાય છે.

બહારના ત્યાગ વડે કે શુભરાગ વડે કાંઈ મોક્ષ પમાતો નથી. અરે, એનાથી આત્મજ્ઞાન પણ નથી પમાતું; આત્મજ્ઞાનની રીત પણ તેનાથી જુદી છે. નિજરૂપને નિજ જાણતાં આત્મજ્ઞાન થાય....ને પછી તેમાં ઈરતાં તુરત મોક્ષ પમાય.

આત્મજ્ઞાન કેમ પમાય?—કે આત્માને જાણવા માટે આત્માની સન્મુખ જોવું જોઈએ; આત્માથી વિમુખ રહીને બીજાની સામે જોયે આત્મા ન જણાય. ખરેખર જો આત્માને જાણવા ચાહતો હો તો જ્ઞાનને આત્માની સન્મુખ કરીને પૂછ....કે હે આત્મા! તું કોણ છો? તું શેમાં રહેલો છો? તારી પાસે કેટલો વૈભવ છે?—આ રીતે જ્ઞાનને અંતર્મુખ કરીને તું ઉઠા-પોહ (-ઈહા-અવાય) કરીશ ત્યાં અંદરથી આત્મા જવાળ આપશે કે આ હું ચૈતન્યસ્વરૂપ છું, અનંતગુણની મારી ચૈતન્યવિભૂતિ છે તેમાં હું રહેલો છું. રાગમાં કે જડમાં મારો વાસ નથી. —આ રીતે આત્મા વડે આત્માને ઓળખવો; તેને ઓળખવાનું બીજું કોઈ સાધન બહારમાં નથી; રાગને સાથે લઈને જઈશ તો આત્મા જવાળ નહીં આપે. જ્ઞાનને અંતર્મુખ કરીને ‘આ આત્મા હું....આ જાણનાર-દેખનાર-આનંદમાં રહેલો હું’—આ પ્રમાણે આત્મા વડે જ આત્મા જણાય છે, અનુભવમાં આવે છે. આ રીતે શુદ્ધ આત્માના શ્રદ્ધાન-જ્ઞાન કરીને, પરભાવોથી ખસીને સ્વમાં વસવું તે તપ છે. આવા તપ વડે શીઘ્ર પરમાત્મપદ થાય, પછી તે જીવ સંસારમાં આવે નહિ.

ઉત્કૃષ્ટ એવા ચૈતન્યભાવમાં વસવું તે ખરે ‘ઉપવાસ’ તપ છે; ને આવો તપ તે ધર્મ છે. બાકી કોઠાદિ પરભાવમાં વાસ તે કાંઈ ઉપવાસ નથી, તે તો અશુદ્ધતામાં વાસ એટલે કે હીનવાસ છે. ભાઈ, તપ તો જીવમાં થાય છે, કાંઈ શરીરમાં નથી થતો. ઉપવાસ તો ધર્મત્તિમા પણ કરે; ત્યાં બહારમાં આહાર-પાણી ન આવ્યા તે ગુદી વાત છે, અને તે વખતે અંદરમાં ચૈતન્યપરિણામની વિશુદ્ધતા થઈ તે તપ છે; તે તપ જીવમાં થાય છે ને તેનું ફળ મોક્ષ છે. જેમ ગળપણના સ્વાદમાં લુપ્થ થયેલી માંખી તેને છોડતી નથી, તેમ ચૈતન્યના મહા આનંદની મીઠાશના સ્વાદમાં તલ્લીન થયેલા મુનિવરો તેમાંથી બહાર આવતા નથી; તેમાં જ લીન રહીને શીઘ્ર કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષને પામે છે. [૧૩]

જીવને બંધ કે મોક્ષ પોતાના પરિણામથી જ જાણે.
 પરિણામે બંધુ જિ કહિહ મોક્ષ વિ તહ જિ વિચાણિ ।
 હિહ જાણેવિણુ જીવ તુહં તહભાવ હુ પરિચાણિ ॥ ૧૪ ॥

બંધ-મોક્ષ પરિણામથી, કર જિનવચન પ્રમાણુ;
 નિયમ ખરો એ જાણીને, યથાર્થ ભાવો જાણુ. (૧૪)

જીવને પોતાના અશુદ્ધ પરિણામથી જ બંધ થાય છે, ને પોતાના શુદ્ધ પરિણામથી જ મોક્ષ થાય છે, એમ ભગવાને કહ્યું છે; આ પ્રમાણે જાણીને હે જીવ! તું પોતાના શુદ્ધ-અશુદ્ધભાવોને જેમ છે તેમ ખરાખર જાણુ.

આમાં બે વાત આવી : એક તો, જીવને બંધનું કે મોક્ષનું કારણ કોઈ પરદ્રવ્ય નથી; અને બીજું, રાગાદિક અશુદ્ધભાવો જે બંધના કારણ છે તેને મોક્ષના કારણ ન માની લે; તે અશુદ્ધ ભાવોને છોડવા જેવા સમજ. અને મોક્ષના કારણરૂપ સમ્યક્ત્વાદિ શુદ્ધભાવોને ઓળખીને તે પ્રગટ કર. આ વાત ખરાખર સમજીશ તો પુણ્યરાગનો પણ મહિમા તારા હૃદયમાં નહીં રહે. માટે ખાસ કહ્યું કે બંધ-મોક્ષના કારણરૂપ ભાવોને તું યથાર્થ જાણુ. યથાર્થ જાણ્યા ત્યારે જ કહેવાય કે તેમાં હેય-ઉપાદેયનો વિવેક હોય.

જુઓ, બંધ-મોક્ષ માટે જૈનધર્મનો આ મહત્વનો સિદ્ધાન્ત છે, તે ખરાખર જાણવો જરૂરી છે. જૈનસિદ્ધાન્ત એટલે કે વસ્તુનું સ્વરૂપ આ છે કે-દરેક જીવ પોતે જ, પોતાના રાગ કે વીતરાગ પરિણામ વડે પોતાના બંધ-મોક્ષને કરે છે....રાગમાં રક્ત જીવ કર્મથી બંધાય છે, ને વૈરાગ્યસંપન્ન જીવ મુક્ત થાય છે;-કોઈ બીજો તેના બંધ-મોક્ષને કરતો નથી. બંધમાં કર્મ નિમિત્ત ભલે હો પણ જીવ બંધાય છે તો પોતાના અશુદ્ધભાવથી જ; અને મોક્ષમાં શ્રીગુરુ નિમિત્ત હોય છે-પણ જીવ છૂટે છે તો પોતાના શુદ્ધભાવ વડે જ. આત્માની સ્વાધીનતાનો આવો જૈનસિદ્ધાન્ત જિનેશ્વરદેવે કહ્યો છે. વ્યવહારનાં કથન હોય ત્યાં પણ આ સિદ્ધાન્ત અખંડ રાખીને તેના ભાવ સમજવા જોઈએ.

સામે જીવ તેના આયુપ્રમાણે જીવે કે મરે છે, તેને લીધે આ જીવને બંધન થતું નથી; દયારૂપ કે હિંસારૂપ પોતાના શુભ-અશુભભાવોથી જીવને બંધન થાય છે, ને જ્ઞાનમય વીતરાગભાવથી જ તે મુક્ત થાય છે. બહારનાં બીજાં કારણો કહેવા તે માત્ર ઉપચાર છે.

હે ભાઈ! તારામાં જ બંધ-મોક્ષના કારણરૂપ ભાવોને તું જેમ છે તેમ ખરાખર જાણુ. સંસારથી ભયભીત જીવ તેના કારણરૂપ બંધભાવને સારો કેમ માને? તું વિચાર કર કે, પુણ્યભાવ બંધનું કારણ છે કે મોક્ષનું? ઘણા પુણ્ય કરવાથી પણ મોક્ષ તો થતો નથી, સંસાર જ થાય છે; માટે તે ભાવને તું બંધનું કારણ જાણુ, તેને મોક્ષનું કારણ ન માન. મોક્ષનું કારણ તો આત્માના અનુભવરૂપ શુદ્ધભાવ જ છે-એમ જાણુ.

આ. ૫

અહો, બંધ-મોક્ષનો આ એક સિદ્ધાંત બરાબર જાણે તો જીવ બંધલાવોથી પાછો વળી જાય, ને સ્વાશ્રયે સમ્યગ્દર્શનાદિ મોક્ષભાવ પ્રગટ કરે.

હે ભાઈ! તને તારા પરિણામ જ દુઃખ-સુખનું કે બંધ-મોક્ષનું કારણ છે, બીજું કોઈ નહીં—એમ જો તું બરાબર સમજીશ....તો તને બીજા ઉપર નકામા રાગદ્વેષ નહિ થાય; એટલે દુઃખદાયક એવા પોતાના મિથ્યાત્વ-ક્રોધાદિ બંધલાવોને છોડીને તું સમ્યક્ત્વાદિ મોક્ષભાવને પ્રગટ કરીશ. પણ જો તારા બંધ-મોક્ષ કરાવનાર બીજાને માનીશ, તો છૂટવાનું તારા હાથમાં ક્યાં રહ્યું?—તું પરાધીન થઈ ગયો! અને પરને સુખ-દુઃખ દેનારાં માનીશ એટલે તેના ઉપર રાગદ્વેષ થયા વગર રહેશે જ નહીં. માટે ભગવાન કહે છે કે હે જીવ!

* તારા મિથ્યાત્વ-કષાયલાવોને જ તું બંધનું ને દુઃખનું કારણ જાણીને તેને છોડ.

* તારા સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ વીતરાગ ભાવોને જ મોક્ષ-સુખનું કારણ જાણીને તેનું સેવન કર.

જે જીવ, ભગવાન આત્માની શુદ્ધ ચૈતન્યસમ્પદાને ભૂલી જાય છે, ને ‘આ મને ડીક, આ મને અડીક’ એમ પરની અધિક કિંમત કરીને સ્વભાવનો અનાદર કરે છે, તેના મિથ્યાત્વ સહિતના ક્રોધાદિ કષાયભાવ જ તેને બંધનું કારણ છે. આ એક જ બંધનું કારણ છે, બીજું કોઈ પરદ્રવ્ય બંધનું કારણ નથી; તેમજ જીવનાં અશુદ્ધ પરિણામ અને જડ કર્મ એ બંને લેણાં થઈને બંધનું કારણ થાય—એમ પણ નથી. બંધમાં બીજું નિમિત્ત ભલે હો પણ જીવને બંધન તો પોતાના ભાવથી જ છે.

અને, બંધભાવમાંથી સવળી ગુલાંટ ખાઈને, તે જ આત્મા પોતાની ચૈતન્યસંપદાનો અપાર મહિમા જાણીને, સ્વરૂપસન્મુખ થઈને શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-સ્થિરતાના વીતરાગ પરિણામ કરે તે જ તેને મોક્ષનું કારણ છે, બીજું કોઈ મોક્ષનું કારણ નથી. દેહની ક્રિયા જેમ બંધનું કારણ નથી તેમ તે મોક્ષનું કારણ પણ નથી.

મોહભાવ હોય તો જ જીવને બંધન થાય છે. ભગવાન અરિહંતને સમવસરણાદિ હોવા છતાં, તેમજ બીજા ઉદયભાવોની ક્રિયા (દિવ્યધ્વનિ, વિહાર વગેરે) હોવા છતાં, પોતાના ભાવમાં મોહના અભાવને લીધે તેમને બંધન થતું નથી, ઉદ્ધતું તે કર્મોનો ક્ષય થાય છે, તેથી તે ક્રિયાઓને કુંદકુંદસ્વામીએ ‘ક્ષાયિકી-ક્રિયા’ કહી દીધી છે.

દૂંડો છતાં બધા જીવોને લાગુ પડે તેવો સિદ્ધાન્ત આ છે કે—

સ્વભાવની સન્મુખ પરિણામ વડે મોક્ષ.

સ્વભાવથી વિમુખ પરિણામ વડે બંધ.

‘બંધ મોક્ષ પરિણામથી....કર જિનવચન પ્રમાણ.’

પ્રશ્ન:—પૈસા દેવાથી મોક્ષ નથી થતો, પણ પુણ્ય તો થાય?

ઉત્તર:—ના; પ્રથમ તો પૈસા આવવા-જવાની ક્રિયા જીવની નથી, પણ જડની છે. તે વખતે જીવના ભાવ અનુસાર તેને પુણ્ય-પાપનું બંધન થાય છે. [લાંચ દેવા કોઈ લાખો રૂપિયા આપતો હોય....ત્યાં રૂપિયા આપવા છતાં તેને પાપ બંધાય છે.] શુભભાવથી દાન કરે તોપણ પુણ્ય બંધાય છે; તે પાપ કે પુણ્ય બંને, જીવને મોક્ષનું કારણ થતા નથી—એમ જાણવું. મોક્ષ તો પોતાના સ્વસન્મુખ વીતરાગ પરિણામથી જ થાય છે.

હે જીવ! આ રીતે જિનવચનપ્રમાણે તું બંધ મોક્ષના કારણોને બરાબર જાણ.... બંને ભાવોને જુદા જોળખ. (૧) બંધના કારણરૂપ પરસન્મુખ પરિણામ અને (૨) મોક્ષના કારણરૂપ સ્વસન્મુખ પરિણામ—એ બંનેનું ભેદજ્ઞાન કરીને, તું મોક્ષપરિણામ તરફ વળ....ને બંધભાવોથી છૂટો પડી જા.—જેથી અલ્પકાળમાં તું મોક્ષને પામીશ.

જુઓ, આ મોક્ષની રીત.

જન્મ-મરણનાં દુઃખોથી જેને છૂટવું હોય ને મોક્ષસુખ પામવું હોય તેને માટે આ વાત છે. અનાદિકાળથી એક પછી એક ભવ કરીને ચારેગતિમાં દુઃખના ઘોઠા ખાય છે, જે ભવ વચ્ચે કયાંય આંતરેા કે વિસામો નથી; વિભાવ કરીને ભવ કરે છે ને નવા-નવા શરીરો ધારણ કરે છે,—તે કાંઈ જીવનું સ્વરૂપ નથી. અનંતા શરીરો આવ્યા ને આલ્યા ગયા; જીવ સાથે એક્ટેય રહ્યું નહિ; છતાં જીવ તેમાં પોતાપણુ માનીને હેરાન થયો છે.

દૂંકા દોહામાં યોગી-દુદેવે બહુ સારી વાત સમજાવી છે.

અશુભ તેમજ શુભભાવો ધર્માત્માનેય સમ્યક્દર્શનની સાથે હોય છે; રાગરૂપ બંધધારા ને ધર્મરૂપ મોક્ષધારા બંને ધારા સાધકને એકસાથે ચાલે છે, પણ શુદ્ધતાના સામર્થ્યવડે તે બંધધારાને તોડતો જાય છે, ને અલ્પકાળમાં મોક્ષને સાધી લે છે. તેને બંને ધારા હોવા છતાં, તેમાં નિશ્ચયરત્નત્રયરૂપ શુદ્ધભાવની જે ધારા છે તે તો એકલા મોક્ષનું જ કારણ થાય છે, તેનો કોઈ અંશ બંધનું કારણ થતો નથી; ને રાગાદિનો કોઈ અંશ મોક્ષનું કારણ થતો નથી. બંને ધારા જુદી છે.—તેનું દષ્ટાંત :

ભાવનગરના રાજવી ભાવસિંહજીના કુંવરનું મૃત્યુ થતાં, છૂપા વેપે જોગીદાસ-ખુમાણ નામનો ‘બહારવટિયો’ બરાબરે કરવા માટે ભાવનગર આવ્યો.... આવીને પોક મૂકી....તેના અવાજથી રાજા તેને જોળખી ગયા ને માથે હાથ મૂકી કહ્યું : ‘બમૈયા કરો....જોગીદાસ!’ લોકો એકદમ ખોલી બેઠ્યા—‘અરે, આ તો બહારવટિયો

....એને પકડો.....મારો....' ત્યારે ભાવસિંહજી દરબાર કહે છે : ભાઈઓ ! આ જોગીદાસ અત્યારે 'બહારવટે' નથી આવ્યા, અત્યારે તો તે આપણા દુઃખમાં 'ભાગીદાર' થવા આવ્યા છે....એને પકડાય નહીં.—જુઓ, આ ખાનદાનીનો વિવેક. તેમ સમ્યક્દષ્ટિ-જોગીને જેટલા રાગદ્વેષ છે તે તો બહારવટિયા જેવા છે,—મોક્ષને લૂંટનારા છે—પણ તેને કારણે કાંઈ તેના સમ્યક્દર્શનાદિ શુદ્ધભાવોને બંધનું કારણ ન મનાય; તે ભાવો તો બહારવટાથી જુદા છે—સ્વજન છે,—સુખના ભાગીદાર છે, મોક્ષના સાધક છે.

- * રત્નત્રયનો કોઈ અંશ બંધનું કારણ થાય નહીં.
- * રાગનો કોઈ અંશ મોક્ષનું કારણ થાય નહીં.
- * રત્નત્રયરૂપ શુદ્ધભાવ તે મોક્ષનું જ કારણ છે.
- * રાગાદિ અશુદ્ધભાવો તે બંધનું જ કારણ છે.

—આમ લગવાને કહ્યું છે; માર્ટે હે જીવ ! તું તારા આત્મામાં બંધ-મોક્ષના ભાવોને બરાબર જાણ; જાણીને બંધના કારણરૂપ અશુદ્ધભાવોને છોડ....ને મોક્ષના કારણરૂપ શુદ્ધભાવોને આદર....જેથી તું મોક્ષ પામીશ.

આત્માને જાણ્યા વગર ધણા પુણ્ય કરવાથી પણ મોક્ષ પમાતો નથી—એમ હવે કહેશે. [૧૪]

મુમુક્ષુજીવ દુનિયામાં ગમે ત્યાં હોય
તે પોતાના આત્મહિતના ધ્યેયને
કદી ઢીલું કરતો નથી.

ચૈતન્યસ્વરૂપની સ્વાનુભૂતિમાં રમતાં જ્ઞાનીઓને
દેખીને મુમુક્ષુને સ્વાનુભવની
પ્રેરણા જાગે છે.

આત્માને જાણ્યા વિના ઘણા પુણ્ય કરવાથી પણ મોક્ષ નથી પમાતો

✽

અહ પુણ અપ્પા ણવિ મુણહિ પુણ્ણ જિ કરહિ અસેસ ।
તો વિ ણ પાવહિ સિદ્ધિ-સુહુ પુણ્ણ સંસાર ભમેસ ॥૧૫॥

નિજ-રૂપને નથી જાણતો, પુણ્ય કરે છે અશેષ,
ભમે તોય સંસારમાં શિવસુખ પામે ન દેશ. ૧૫

બંધ-મોક્ષનો કારણોને જાણવાનું કહ્યું, ત્યાં કોઈને એમ થાય કે પુણ્ય તો મોક્ષનું કારણ હશે?—તે કરતાં કરતાં તો મોક્ષ પમાશે! તેનો ખુલાસો કરતાં આ દોહામાં સ્પષ્ટ કહે છે કે—ના ભાઈ! પુણ્ય કદી મોક્ષનું કારણ થતું નથી. અશેષ-પુણ્ય એટલે મિથ્યાદષ્ટિપણામાં થઈ શકે તે બધાય પુણ્ય કરવા છતાં જીવને મોક્ષ ન થયો; આત્મજ્ઞાન વગરનો તે સંસારમાં જ લામ્યો. આત્મજ્ઞાન જ મોક્ષનું કારણ છે. પોતાના નિજસ્વરૂપને જાણ્યા વગર અશેષ-પુણ્ય, ઘણાં પુણ્ય પણ જીવને મોક્ષસુખ જરાય આપી શકતા નથી. અરે, તે પુણ્યથી સમ્યક્ત્વ પણ નથી થતું ત્યાં મોક્ષની શી વાત! મોક્ષ અને મોક્ષમાર્ગ એ બંને પુણ્યથી જુદી જાતનાં છે, રાગ વગરનાં છે.

આત્મજ્ઞાન વગર વ્રત મહાવ્રત પાળીને અનંતવાર સ્વર્ગમાં ગયો તોપણ અજ્ઞાની જીવ દેશમાત્ર સુખ ન પામ્યો. પુણ્યના ફળમાં શું પામ્યો?....કે સંસાર ને સંસાર. પુણ્ય પણ જીવને સંસારમાં જ લઈ જાય છે, કાંઈ મોક્ષમાં નથી લઈ જતું. મોક્ષમાં તો સમ્યગ્દર્શન લઈ જાય છે. માટે હે જીવ! તું પુણ્યનો કે તેના ફળનો મહિમા છોડીને આત્માને ઓળખ.

જેને સ્વર્ગસુખની ને ઇન્દ્રિયલોભોની લાલસા હોય તેને માર્ટે આ વાત નથી; આ તો જેને સંસારનો ભય હોય, જેનું ચિત્ત વિષયોથી ઉદાસ થયું હોય ને જેને

મોક્ષસુખની લાલસા હોય તેવા જીવને સંયોધન કરે છે....કે હે ભાઈ! જ્યાંસુધી તું પોતાના આત્માને નહિ જાણ ત્યાંસુધી તને મોક્ષસુખ નહીં મળે; પુણ્યરાગ વડે પણ મોક્ષસુખ નહીં સધાય. અહો, સુખનો ભંડાર શુદ્ધ ચૈતન્ય ભગવાન, અંદરમાં ઊંડે-ઊંડે, રાગથી પાર બિરાજે છે....તેમાં નજર કર....તેને જોતાં જ તને મોક્ષસુખનો સ્વાદ આવશે ને તારા ભવદુઃખનો અંત આવશે. જે રાગથી તું સંસારમાં રખડ્યો તેનાથી જુદા ચૈતન્યસ્વભાવને જાણ-તો સંસારથી છૂટીશ. અતીન્દ્રિય આનંદથી ભરપૂર ચૈતન્ય-સ્વભાવ....જેમાં રાગનો કણીયો પણ નથી, તેનો તો વિશ્વાસ કરે નહિ, ને પુણ્યનો-રાગનો વિશ્વાસ કરે કે ‘આનાથી મને મુક્તિ મળશે’- તો તે જીવ પુણ્ય કરીને સંસારમાં જ રખડશે, પુણ્યથી કાંઈ તેને મુક્તિ નહીં મળે.

—‘પુણ્યવડે અત્યારે મોક્ષ ભલે ન થાય, પણ ભવિષ્યમાં તો થશે?’

હે ભાઈ! અત્યારે કે ભવિષ્યમાં જ્યારે પણ મોક્ષ થશે ત્યારે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર્ય વીતરાગભાવવડે જ મોક્ષ થશે, પુણ્યવડે નહીં થાય. પુણ્યનોય અભાવ થાય ત્યારે મોક્ષ થાય છે; ને પુણ્યથી જુદા આત્માને જાણે ત્યારે મોક્ષમાર્ગ શરૂ થાય છે. મોક્ષમાર્ગની શરૂઆત પણ પુણ્ય વડે થતી નથી, રાગ વગરના શુદ્ધોપયોગ વડે જ મોક્ષમાર્ગની શરૂઆત થાય છે.

—વ્યવહારમોક્ષમાર્ગને નિશ્ચયનો સાધક કહ્યો છે ને?

—ત્યાં અજ્ઞાનીની કે એકલા રાગની વાત નથી; ત્યાં તો જ્ઞાનીની વાત છે; જ્ઞાનીને અંશે શુદ્ધતા સહિત વ્યવહાર હોય છે તેને સાધન કહ્યું છે; એકલા રાગને સાધન નથી કહ્યું, સમ્યગ્દષ્ટિનેય જેટલા શુભપરિણામ છે તે તો બંધનું જ કારણ છે, તે કાંઈ મોક્ષનું કારણ નથી.

અજ્ઞાની પણ પુણ્ય તો કરે છે ને સંસારમાં અહમિન્દ્ર પણ થાય છે, પણ પોતાના ચૈતન્યતત્ત્વનો વિશ્વાસ કરતો નથી....તે ખોટા રસ્તે ચડી ગયો છે. મોક્ષને બદલે સંસારના રસ્તે ચડી ગયો....તેને સમજાવે છે કે અરે ભાઈ! તારે સંસારમાંથી બહાર નીકળવું હોય તો એ રાગના રસ્તેથી તું પાછો વળ. રાગથી ધર્મ કેમ થાય? ધર્મ તો વીતરાગભાવ છે; રાગ તો અધર્મ છે, સંસાર છે, દુઃખ છે, મુનિજનો વ્રત-સમિતિના શુભ-વિકલ્પનેય ટાળવા માંગે છે ને વીતરાગપણે સ્વરૂપમાં ઠરવા ચાહે છે....માટે તું પણ પુણ્યને મોક્ષનું કારણ ન જાણ. અણુમાત્ર રાગ રહે ત્યાં સુધી મોક્ષ નથી પમાતો. પુણ્ય-પાપથી પાર ચૈતન્યતત્ત્વને જાણ....તે જ મોક્ષનું કારણ છે....એમ હવેના દોહામાં કહેશે. [૧૫]

તેથી ન કરવો રાગ જરીયે કયાંય પણ મોક્ષેન્દ્રિયે;
વીતરાગ થઈને એ રીતે તે ભવ્ય ભવસાગર તરે.

એક આત્મદર્શન સિવાય બીજું કાંઈ મોક્ષનું કારણ ન માન.

*

અપ્પા-દંસણુ એવકુ પરુ અણુ ન કિં પિ વિયાણિ ।

મોક્ષહં કારણ જોડયા ણિચ્છહિં એહઝ જાણિ ॥ ૧૬ ॥

નિજદર્શન બસ શ્રેષ્ઠ છે. અન્ય ન કિંચિત્ માન;

હે યોગી! શિવહેતુ એ, નિશ્ચયથી તું જાણ. (૧૬)

‘પ્રભો! પુણ્યવડે પણ મોક્ષ નથી પમાતો, તો પછી કઈ રીતે મોક્ષ પમાય છે?’
-એવી શિષ્યની જિજ્ઞાસાના ઉત્તરમાં મોક્ષનું કારણ બતાવતાં કહે છે કે હે યોગી! હે મોક્ષાર્થી! નિશ્ચયથી તું એક માત્ર પરમ આત્મદર્શનને જ મોક્ષનું કારણ જાણ; બીજું કાંઈ પણ મોક્ષનું કારણ ન માન.

જુઓ, આ મોક્ષના દરવાજા ખોલવાની રીત!

મોક્ષના દરવાજા કેમ ખુલે?—કે પોતાનો મહા કિંમતી જે શ્રેષ્ઠ આત્મસ્વભાવ તેનું પરમ દર્શન, એટલે કે અંતર્મુખ થઈને શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-અનુભવ તે જ મોક્ષનો દરવાજો છે, તે જ શ્રેષ્ઠ છે, તેના સિવાય બીજું કાંઈ શ્રેષ્ઠ નથી, ને બીજું કાંઈ મોક્ષનું કારણ નથી.

અલેહરૂપ જે પરમ શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ, તેનાથી જુદા બીજા કોઈને મોક્ષનું કારણ ન માનવું. આત્મા સિવાય બીજા કોઈના આશ્રયે જરાપણ મોક્ષમાર્ગ નથી.—આવો શુદ્ધ-ચોખ્ખો-સ્પષ્ટ મોક્ષમાર્ગ છે. જે સર્વજ્ઞ પરમાત્માની વાણીમાં આવ્યું, સન્તોષે ચારિત્ર-દશા સહિત અંતરમાં જે અનુભવ્યું તે મોક્ષમાર્ગનું સ્વરૂપ જગત પાસે ખુલ્લું મૂક્યું છે કે હે ભવ્ય જીવો! અમે આવા માર્ગથી મોક્ષને સાધ્યો છે, ને તમે પણ આ જ માર્ગે નિઃશંકપણે ચાલ્યા આવો. એક જ માર્ગ છે.

જ્યાં મનની પહોંચ નથી....વચનની ગતિ નથી....કાયાની ચેષ્ટા નથી, વિકલ્પનો જેમાં પ્રવેશ નથી એવું જે એક પરમ આત્માનું અચિંત્ય દર્શન....(જેમાં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ત્રણેય સમાઈ જાય છે....) તે જ શ્રેષ્ઠ છે, તેને જ નિશ્ચયથી મોક્ષનું કારણ જાણો. તે આત્મદર્શનથી અન્ય એવા કોઈ પણ ભેદ-ભંગ-પરાશ્રયના ભાવને મોક્ષમાર્ગ જરાપણ ન માનો. શુભરાગ વગેરેને મોક્ષનું નિમિત્ત કહેવું તે માત્ર ઉપચાર છે, તે ખરેખર મોક્ષને માટે અનુકૂળ નથી પણ પ્રતિકૂળ છે; એટલે તેને બંધનું કારણ કહેવું તે યથાર્થ છે.

‘હે યોગી! નિશ્ચયથી આત્મદર્શનને જ તું મોક્ષનું કારણ જાણ.’ જુઓ, ‘યોગી’ કહીને સંબોધન કર્યું છે; તેમાં બે વાત છે—એક તો શાસ્ત્રકાર ‘યોગીચન્દ્રમુનિ’એ પોતે

પોતાને સંબોધન કર્યું છે (—આત્મસંબોધન કાજ....); અને બીજું—જેણે પોતાના ઉપયોગને આત્મસ્વરૂપમાં જોડ્યો છે તે ‘યોગી’ છે—એટલે સમ્યક્દષ્ટિ જીવ યોગી છે. —ભલે તે અવતી-ગૃહસ્થ હોય, પણ ચિદાનંદસ્વભાવની દૃષ્ટિમાં તેને આખા સંસાર પ્રત્યે વૈરાગ્ય વર્તે છે, એક ચૈતન્યમાં જ તેનું ચિત્ત લાગ્યું છે...લગવાન આત્માના અતીન્દ્રિય આનંદનું તેને દર્શન થયું છે એટલે મોક્ષના દરવાજા ખુલી ગયા છે...મોક્ષના આનંદનો સ્વાદ તેના અનુભવમાં આવી ગયો છે, એટલે બીજે કયાંય સુખ તે માનતા નથી. આવા સમ્યક્દર્શનને પ્રધાન કરીને તેને જ મોક્ષનું કારણ કહ્યું, તેમાં બીજા રાગાદિ પરભાવનો નિષેધ છે, પણ ચેતનના સર્વે ગુણોનો રસ તો તેમાં અલેદપણે આવી જાય છે. ‘જ્યાં ચેતન ત્યાં સર્વગુણ’—આત્માના અનંતગુણનો રસ સ્વાનુભવમાં સમાઈ જાય છે.—

गुण अनंत के रस सब अनुभवरसके मांही ।

तातें अनुभव सारिखो दूजो कोउ नाहीं ॥

ભાઈ, તું શાંત અને ધીરો થઈને આ વાત સમજ. અંતરના શુદ્ધસ્વભાવ સાથે એકતા કરીને અનુભવ કરતાં તું મોક્ષમાર્ગમાં દાખલ થઈશ. પહેલાં રાગાદિ બાહ્ય ભાવોરૂપે જ પોતાનું અસ્તિત્વ સ્વીકારતો ત્યારે જીવ બહિરાત્મા હતો; હવે રાગરહિત અનંત ચૈતન્યગુણના પિંડમાં ઉપયોગ જોડીને પોતાના અસ્તિત્વને અંતરમાં સ્વીકાર્યું એટલે તે જીવ અંતરાત્મા થયો, ને તેમાં જ રમણતા વડે અદ્વકાળમાં તે પરમાત્મા થશે.—આ મોક્ષપુરીમાં પ્રવેશવાનો રસ્તો છે.

સીમંધરભગવાન, મહાવીરભગવાન વગેરે સર્વે તીર્થંકરો આવા મોક્ષમાર્ગને સાધીને સર્વજ્ઞ પરમાત્મા થયા છે; અનંત સિદ્ધ ભગવંતોએ આ જ રીતે મોક્ષમાર્ગ સાધીને સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કર્યું છે; ગણધરાદિ સંતમુનિજનો આવા જ મોક્ષમાર્ગને સાધી રહ્યા છે. તે તીર્થંકરો તથા ગણધરાદિ સંતોએ આ જ એક મોક્ષમાર્ગ બતાવ્યો છે. આ સિવાય બીજું કંઈ પણ મોક્ષનું સત્ય કારણ જરાય નથી. હે યોગી! આવા મોક્ષમાર્ગને તું જાણ.

જુઓ, આ વીતરાગનો માર્ગ જગતને સાંભળવા મળવોય મોંઘો છે. જો તારે ભગવાનના કહેલા આવા મોક્ષમાર્ગને માનવો હોય, આ મોક્ષમાર્ગમાં આવવું હોય તો ‘અન્ય ન કિંચિત્ માન’—બીજો કોઈ માર્ગ માનીશ નહિ.

‘શુભરાગમાં મોક્ષમાર્ગ જરાક તો હશે ને!’—તો કહે છે કે ના. ભગવાને જે માર્ગ કહ્યો તેનાથી વિરુદ્ધ રાગાદિને જો તું મોક્ષમાર્ગ માને તો તે ભગવાનની વાત કયાં માની? જો તારે ભગવાનને ખરેખર માનવા હોય તો તું ભગવાને કહેલા વીતરાગી—મોક્ષમાર્ગને સ્વસન્મુખ થઈને જાણ....ને રાગાદિ પરસન્મુખી કોઈ પણ ભાવને મોક્ષમાર્ગ ન માન.

દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા ત્યારે જ સાચી થશે કે જ્યારે અંતર્મુખ થઈને તું પોતાના શુદ્ધાત્માની શ્રદ્ધા કરીશ. શુદ્ધાત્માના જ્ઞાન વગર દેવગુરુશાસ્ત્રની સાચી ઓળખાણ કે શ્રદ્ધા થતી નથી. દેવગુરુ-શાસ્ત્ર તો એમ ફરમાવે છે કે નિજ આત્માનું અવલોકન તે જ મોક્ષનું કારણ છે, રાગ મોક્ષનું કારણ નથી; -તેનાથી ભેદનું તું એમ માન કે રાગ મોક્ષનું કારણ છે, -તો તે દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને ક્યાં માન્યા ?

પ્રભો ! તું પોતે પોતામાં પૂરો, આનંદથી ભરેલો ભગવાન....તારે બીજા સામે જોવાની જરૂર ક્યાં છે ? તારે પરવસ્તુની તો જરૂર નથી, ને પરની સામે જોવાનીયે જરૂર નથી; એકલો-એકલો પોતાના સ્વતત્ત્વની સન્મુખ દષ્ટિ કરીને અનુભવ કરતાં સમ્યગ્દર્શન ને મહા આનંદ થાય છે. આવું આત્મદર્શન તે જ નિશ્ચયથી મોક્ષનો હેતુ છે.

—‘આવું આત્મદર્શન કેમ થાય ?’ તો કહે છે કે પર સન્મુખ રહીને શુદ્ધાત્માનું દર્શન નથી થતું; પર સન્મુખતા છોડીને અંતરમાં તારું પોતાનું શુદ્ધ જ્ઞાયક તત્ત્વ મહા કિંમતી વિદ્યમાન છે તેનો પરમ મહિમા અને અત્યંત રસ જાગે ત્યારે પરિણામ સ્વસન્મુખ થઈને પરમ આત્માનું દર્શન થાય છે. -આ જ સમ્યગ્દર્શન છે, આ જ મોક્ષમાર્ગ છે, આ જ પંચપરમેષ્ટીપદમાં ભગવાનો ઉપાય છે, ને આ જ ઉપાયથી મોક્ષપુરીના દરવાજા ખુલ્લે છે.

‘હે સ્વામી ! તમે તો એક આત્માને જ જાણવાનું કહ્યું....ને તેને જ મોક્ષમાર્ગ કહ્યો, પરંતુ શાસ્ત્રોમાં તો ગુણસ્થાન-માર્ગણસ્થાન વગેરેનું ઘણું વર્ણન આવે છે-તેનું શું ?’ તેનો ખુલાસો કરે છે :—

મગ્ગણ-ગુણઠાણઙ્ઙ કહિયા વિવહારેણ વિ દઠ્ઠિ ।

ણિચ્છય-ણઙ્ઙ અપ્પા મુણહિ જિમ પાવહુ પરમેઠ્ઠિ ॥ ૧૭ ॥

ગુણસ્થાનક ને માર્ગણા, કહે દષ્ટિ વ્યવહાર;

નિશ્ચય આત્મજ્ઞાન છે પરમેષ્ટી પદકાર. (૧૭)

વ્યવહારનયની દષ્ટિથી જ જીવને ચૌદગુણસ્થાન, માર્ગણાસ્થાન વગેરે-૩૫ કહેવામાં આવે છે; તે અશુદ્ધતા છે, તેના આશ્રયે પરમેષ્ટીપદ પમાતું નથી. નિશ્ચયનયથી શુદ્ધ એક જ્ઞાયકભાવ-માત્ર જીવ છે, તેને જાણવાથી જ પરમેષ્ટીપદ પમાય છે. નિશ્ચય-આત્માનું જ્ઞાન તે જ પરમેષ્ટીપદને પ્રાપ્ત કરાવે છે. -તેને તું જાણ....જેથી તું પરમાત્મપદને પામીશ.

જુઓ, એક દોહામાં નિશ્ચય-વ્યવહારનો ખુલાસો કરી નાંખ્યો. નિશ્ચયથી એક જ્ઞાયકભાવરૂપ પરમતત્ત્વ આત્મા છે, તે સદાય એકરૂપ અનુભવાય છે, સ્વસન્મુખ થઈને

આ. ૬

તેને જાણતાં તને પરમાત્મપદનો લાભ થશે. નવ તત્ત્વ દ્વારા, ૧૪ ગુણુસ્થાનદ્વારા કે ૧૪ માર્ગાણુસ્થાનદ્વારા પણ, તેમાં રહેલો શુદ્ધ જ્ઞાનમય જીવ બતાવવાનું જિનવાણીનું પ્રયોજન છે; માત્ર લંગ-લેદ કે અશુદ્ધતાના વિકલ્પમાં અટકવાનું પ્રયોજન નથી. —આવું પ્રયોજન લક્ષમાં રાખીને જિનવાણીનો અભ્યાસ કરે તેને શુદ્ધ જીવનો અનુભવ અને પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ થાય જ.

૧૪ ગુણુસ્થાન તે જીવની શુદ્ધ-અશુદ્ધ પર્યાય છે; જીવનો ‘ગુણ’ ચેતનભાવ અને તેની સાથે મોહ-જોગના પરિણામ ભળવાથી ૧૪ ગુણુસ્થાનની રચના થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

૧. મિથ્યાત્વ ૨. સાસાદન ૩. સમ્યક્ત્વ-મિથ્યાત્વરૂપ મિશ્ર ૪. સમ્યગ્દષ્ટિ-અવરિત ૫. દેશવિરત ૬. મુનિ-પ્રમત્તસંયત ૭. અપ્રમત્તસંયત ૮. શ્રેણી-અપૂર્વકરણ ૯. અનિવૃત્તિકરણ ૧૦. સૂક્ષ્મલોભ (સાંપરાય) ૧૧. ઉપશાંતમોહ-વીતરાગ ૧૨. ક્ષીણમોહ-વીતરાગ ૧૩. અરિહંત-સયોગકેવળી અને ૧૪. અયોગ-કેવળી.

—આ બધા ગુણુસ્થાનોમાં જેટલા મોહ-જોગસંબંધી મિથ્યાત્વ-કષાયાદિ અશુદ્ધભાવો છે તે નિશ્ચયથી જીવનું સ્વરૂપ નથી; તેમાં સર્વાંત્ર શુદ્ધ ચેતનભાવરૂપે જે રહેલ છે તે પરમાર્થ જીવ છે—એમ જાણવું. એ જ રીતે, ૧૪ માર્ગાણુસ્થાનો નીચે મુજબ છે—

૧. ગતિ [નરક, તિર્યાંચ, દેવ, મનુષ્ય; તથા પાંચમ મોક્ષગતિ]
૨. ઇન્દ્રિય [એકેન્દ્રિયાદિ પાંચ; તથા અનીન્દ્રિય]
૩. કાય [પાંચ સ્થાવર, છઠ્ઠી ત્રસ; તથા અકાય]
૪. જોગ [મનજોગ, વચનજોગ, કાયજોગ; તથા અયોગ]
૫. વેદ [સ્ત્રી-પુરુષ-નપુંસક ત્રણ વેદ તથા અવેદ]
૬. કષાય [ક્રોધ-માન-માય-લોભ; તથા અકષાય]
૭. જ્ઞાન [મતિ-શ્રુત-અવધિ-મનઃપર્યાય-કેવળજ્ઞાન]
૮. સંયમ [અસંયમ, દેશસંયમ તથા પાંચ-સંયમ]
૯. દર્શન [ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ, કેવળદર્શન]
૧૦. લેશ્યા [કૃષ્ણ-નીલ-કાપોત, પીત-પદ્મ-શુકલ; તથા અલેશ્યા]
૧૧. ભવ્યત્વ [ભવ્યતા, અભવ્યતા]
૧૨. સમ્યક્ત્વ [ત્રણ સમ્યક્ત્વ, તથા મિશ્ર, સાસાદન, મિથ્યાત્વ]
૧૩. સંસિત્વ [સંજી, અસંજી; તથા સંજાથી પાર]
૧૪. આહાર [આહારક તથા અનાહારક]

કઈ માર્ગાણામાં કે કયા ગુણુસ્થાનમાં કેટલા જીવો હોય છે, કેટલા કાળ સુધી રહે છે—વગેરે અનુયોગોનું વિસ્તારથી વર્ણન સિદ્ધાન્તશાસ્ત્રોમાં છે. આ ચારગતિ વગેરે ભિન્ન-ભિન્ન અવસ્થામાં રહેલા જીવો ૧૪ માર્ગાણા વડે ઓળખાય છે. આ ૧૪ માર્ગાણા વડે જીવનું અસ્તિત્વ શોધી શકાય છે. —પણ તેમાં શુદ્ધજીવ ખરેખર ગતિવાળો—કષાયવાળો કે ઇન્દ્રિયાદિવાળો નથી; શુદ્ધજીવ નિશ્ચયથી જ્ઞાયકસ્વરૂપ છે; ધર્મી તેને અંતઃદષ્ટિ વડે દેખે છે. આ રીતે ગુણુસ્થાન-માર્ગાણાસ્થાન વગેરે દરેક અવસ્થામાં રહેલા જ્ઞાયકરૂપ શુદ્ધજીવને દેખવો તે પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિનો માર્ગ છે.

મિથ્યાદષ્ટિને પહેલું ગુણુસ્થાન, સમ્યક્દષ્ટિ (અવ્રતી) ને ચોથું, મુનિને સામાન્યપણે છકું—સાતમું, કેવળી—અરિહંત પરમાત્માને તેરમું—ચૌદમું ગુણુસ્થાન હોય છે;—આ બધી જીવની પર્યાયો છે, પણ તેના આશ્રયે જીવનું પરમાર્થસ્વરૂપ જણાતું નથી. ગતિ—ઇન્દ્રિય—કષાય વગેરે અશુદ્ધ પર્યાયો છે, તેના આશ્રયે શુદ્ધજીવનું સ્વરૂપ જણાતું નથી એટલે સમ્યક્દર્શન થતું નથી, ને સમ્યક્દર્શન વગર પરમેષ્ઠીપદ પમાતું નથી. માટે હે ભવ્ય ! નિશ્ચયથી તું શુદ્ધ જીવને દેખ.

ગુણુસ્થાનો અને માર્ગાણાસ્થાનો દ્વારા જીવની સૂક્ષ્મપર્યાયો બતાવી છે, તેનું જ્ઞાન જૈનમાર્ગ સિવાય બીજામાં હોય નહિ, અને છતાં તે પણ હજી જીવનું વ્યવહારસ્વરૂપ છે; જીવનું પરમાર્થસ્વરૂપ તો તેનાથી કયાંય ઊંચું છે. જેને વ્યવહારમાં પણ વિપરીતતા હોય તેને તો પરમાર્થ આત્માની ખબર હોતી નથી. કેવળજ્ઞાનદશામાં તેરમા ગુણુસ્થાને કેવી વીતરાગદશા હોય, છઠ્ઠા—સાતમા ગુણુસ્થાને વર્તતા જીવની (સાધુની) નિર્ચયદશા કેવી હોય, તથા ચોથાગુણુસ્થાને સમ્યક્ત્વમાં કેવા દેવ-ગુરુનો સ્વીકાર હોય ! —એવી પ્રયોજનરૂપ વાતમાં પણ જેની ભૂલ હોય તેને તો વ્યવહાર પણ ખોટો છે. અહીં તો કહે છે કે, તે પર્યાયોરૂપ વ્યવહાર તે-તે સ્થાને યથાયોગ્ય હોય છે, પણ જીવના શુદ્ધસ્વરૂપમાં અશુદ્ધતા નથી, એવા ભૂતાર્થજીવનું સ્વરૂપ જાણ... દેખ....અનુભવ તો જ જ તને સમ્યક્ત્વ થશે.

માર્ગાણા એટલે સંસારમાં કયા જીવને કયાં શોધવો ?—જેમ કે મુનિ અથવા અરિહંત—કેવળી કયાં હોય ?...મનુષ્યગતિમાં જ હોય. સમ્યક્દષ્ટિ જીવો કઈ ગતિમાં હોય ? કે ચારેગતિમાં હોય....ને સિદ્ધમાં પણ હોય, પંચમગુણુસ્થાની જીવ કયાં હોય ? કે મનુષ્ય અને તિર્ચંગગતિમાં જ હોય, દેવ કે નારકીમાં ન હોય.—આ રીતે પર્યાયવડે જીવને શોધવો તે વ્યવહારજીવની વાત છે; પરમાર્થજીવને કયાં શોધવો ?—તો કહે છે કે જીવનું પરમાર્થસ્વરૂપ જોવા માટે એક ભૂતાર્થરૂપ જ્ઞા....ય....ક....ભા....વ....ને તું દેખ....તેમાં જ નિશ્ચયજીવ છે; આવા જીવને દેખવો—અનુભવવો તે નિશ્ચય આત્મજ્ઞાન છે, અને આવું નિશ્ચય આત્મજ્ઞાન જ પરમેષ્ઠીપદની પ્રાપ્તિનું કારણ છે. તે નિશ્ચય

આત્મજ્ઞાન કોઈ ભંજ-ભેદનો આશ્રય નથી કરતું, તે તો પરમાર્થસ્વભાવની સન્મુખ થઈને તેને જાણે છે.

‘હું’ ભવ્ય છું, ભવ્યમાં પણ આત્માનો આરાધક ને નિકટ મોક્ષગામી છું’ -એમ ધર્મીને સ્વપર્યાયનો નિર્ણય નિશ્ચયઆત્મજ્ઞાનના બળ વડે થઈ ગયો હોય છે; પર્યાયમાં રાગ હજી બાકી છે, અમુક કર્મોદય અવશેષ છે, તેથી હજી એકાદ ભવ પણ થશે -એમ ધર્મીનેય પર્યાયનું જ્ઞાન થાય; પણ સાથે રાગ વગરના ભૂતાર્થસ્વભાવની શ્રદ્ધા-દૃષ્ટિ ને જ્ઞાન વર્તે છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી કહે છે : અમને અપૂર્વ આત્મશાંતિ બાગી છે, સમ્યગ્દર્શન થયું છે, પણ હજી જરાક રાગ ને કર્મોનો ભોગવટો બાકી છે એટલે આ ભવમાં મોક્ષ નથી, પણ આત્માની સાધના ચાલુ છે તેથી એકાદ ભવમાં જરૂર મોક્ષ પામશું ને સ્વરૂપના સ્વદેશમાં બશું.....

‘ઉદય કર્મનો ભોગ છે ભોગવવો અવશેષ....

તેથી દેહ એક જ ધારીને બશું સ્વરૂપ સ્વદેશ....’

—આમ પોતાની પર્યાયની સ્થિતિનું જ્ઞાન કર્યું.....કે આ ભવમાં પરિણામની ઉચ્ચધારા એવી નથી દેખાતી કે કેવળજ્ઞાન થાય! પણ ભૂતાર્થસ્વભાવના આશ્રયથી સમ્યગ્દર્શન થયું છે તેથી (આત્મજ્ઞાન કેવળજ્ઞાનને બોલાવે છે....) એકાદ ભવમાં જ હવે ચોક્કસ મોક્ષ પામશું, -એમ મોક્ષનો નિઃસંદેહ નિર્ણય પણ સ્વભાવના આશ્રયે વર્તે છે.

જુઓ, આ ધર્મીની દશા! આમાં નિશ્ચય ને વ્યવહાર બધુંય આવી ગયું.

ભગવાન જિનેશ્વરદેવે કહેલાં નવ તત્ત્વો, ૧૪ ગુણસ્થાન-માર્ગાણસ્થાન-જીવસ્થાન વગેરેનું જ્ઞાન, જીવને અન્ય વિપરીત મતોથી છોડાવે છે, પર્યાય સંબંધી વિપરીત અભિપ્રાય દૂર કરીને જૈનનો વ્યવહાર ચોખ્ખો કરાવે છે....પણ તે ઉપરાંત, જૈનધર્મના સારભૂત ભૂતાર્થ જીવસ્વભાવ નિશ્ચયથી કેવો છે? તેને અંતર્મુખ થઈને જાણ તો તને પરમેષ્ટીપદની પ્રાપ્તિ થશે.

પરમાર્થ આત્મા કેવો છે?—અનંતગુણથી ભરેલી જે ચૈતન્ય મહાસત્તા છે તે આત્મા છે; એવા એકરૂપ આત્માને નિશ્ચયથી આત્મારૂપ જાણ. તેને જાણવાથી તને પરમ-દૃષ્ટ એવા અરિહંતપદ તથા સિદ્ધપદની પ્રાપ્તિ થશે. જુઓ, આવી શુદ્ધપર્યાયની પ્રાપ્તિ તે શુદ્ધ આત્માને જાણવાનું ફળ છે.

તીર્થંકરપ્રકૃતિ ધર્માત્માને જ બંધાય છે, અને જેને તે તીર્થંકરપ્રકૃતિ બંધાય તે જીવ ત્રીજે ભવે જરૂર મોક્ષ પામશે.એ વાત સાચી; પણ તેને મોક્ષ થશે તે કાંઈ તીર્થંકર પ્રકૃતિના કારણે નહિ થાય, કે શુભરાગના કારણે નહિ થાય; પણ તે બંનેને છોડીને, નિશ્ચયથી જે શુદ્ધ આત્મા જાણ્યો છે તેમાં ઠરશે ત્યાં જ મોક્ષ થશે. અખંડ

આત્માને જાણવો તે જ એક મોક્ષકારણ છે; રાગ કરવો ને તીર્થંકરપ્રકૃતિનું કર્મ બાંધવું તે કાંઈ મોક્ષનું કારણ નથી. આ રીતે નિશ્ચયથી એક જ મોક્ષકારણને હે યોગી ! તું જાણ; ‘અન્ય ન કિંચિત્ માન’—બીજું કોઈ કારણ ન માન.

રાજગૃહી નગરીમાં, સમવસરણમાં ભગવાન મહાવીરે શ્રેણીકરાજને કહ્યું —હે ભવ્ય ! ત્રીજા ભવે તારો આત્મા, આ ભરતક્ષેત્રની આવતી ચોવીસીમાં પ્રથમ તીર્થંકર થશે. [આ ચોવીસીના અંતિમ-તીર્થંકર અને આવતી ચોવીસીના પહેલા તીર્થંકર—એ બંને વચ્ચે માત્ર ૮૪૦૦૦ વર્ષનું અંતર છે.] શ્રેણીકે વીરપ્રભુના પાદમૂળમાં તીર્થંકરપ્રકૃતિ બાંધી, તેમજ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રગટ કર્યું. તેમાં ક્ષાયિકસમ્યક્દર્શન તો સ્વભાવને અવલંબીને પામ્યા, ને તે તો મોક્ષનું કારણ છે; પણ જે તીર્થંકરપ્રકૃતિ બાંધી તે કાંઈ સ્વભાવને અવલંબીને નથી બાંધી, તે તો પરાલંબી રાગ વડે બાંધી છે ને તે પરાલંબી ભાવ કાંઈ કેવળજ્ઞાનનું કે મોક્ષનું કારણ થતો નથી. સ્વભાવના અવલંબને અંતર્મુખ યોગથી જ કેવળજ્ઞાન થાય છે. આત્મજ્ઞાન જ કેવળજ્ઞાન પમાડે છે, અદ્યકાળમાં જ તે કેવળજ્ઞાનને બોલાવી લ્યે છે.

‘ત્રીજા ભવે તીર્થંકર થઈશ ને મોક્ષ પામીશ’ —એમ શ્રેણીકના જ્ઞાનમાં આવી ગયું....અને કઈ રીતે મોક્ષ પામીશ—તેનું જ્ઞાન પણ સાથે જ હતું, —કે જે નિશ્ચય-આત્મજ્ઞાન વતે છે તે આત્મામાં ઉપયોગ મૂકીને ઠરીશ ત્યારે જ કેવળજ્ઞાન ને મોક્ષ થશે. જ્ઞાનની ધારા જ મોક્ષનું કારણ થાય છે; જેનાથી તીર્થંકરપ્રકૃતિ બાંધાય છે તે રાગની ધારા તોડશે...ને જ્ઞાનધારાને અંદરના સ્વરૂપમાં જોડીને પૂર્ણ કરશે ત્યારે કેવળજ્ઞાનરૂપ પરમ ઈષ્ટ પદ પ્રાપ્ત થશે.

બુદ્ધો, યેગીન્દુદેવ કહે છે કે—યોગને જોડ તારા આત્મામાં. બહારમાં ઉપયોગને જોડીશ તો મોક્ષ નહિ પમાય. બહારમાં યોગ [જ્ઞાનનું જોડાણ] તે યોગ....સાર નથી પણ સંસાર છે; ને અંતરસ્વરૂપમાં જ્ઞાનના જોડાણરૂપ યોગ તે મોક્ષનું કારણ છે, તે યોગ... સાર છે. આમાં બાંધ-મોક્ષનો સિદ્ધાન્ત દૂકામાં સમજાવી દીધો. ઉપ-યોગનું અંતરસ્વરૂપમાં જોડાણ તે મોક્ષનો પંથ; ઉપયોગનું બહારમાં ભ્રમણ તે સંસાર. બસ, “સ્વમાં વસ....પરથી બસ !”

ગુણસ્થાન વગેરે ‘વ્યવહારેણ કહિયા’—તે જાણવા યોગ્ય છે, પણ ‘નિશ્ચયેન અપ્પા મુણહુ....’ આત્માના એકાકાર સ્વરૂપને જાણતાં તને ચોક્કસ કેવળજ્ઞાન થશે....તું નક્કી સિદ્ધપદને પામીશ.

અંદરમાં શુદ્ધ એકાકાર ચૈતન્ય-ગુણભંડાર આત્મા છે, તે પરમાર્થ છે, તેમાં બીજાનો કોઈનો સંબંધ નથી. વ્યવહાર પરાશ્રિત છે, તે બીજા પદાર્થને ભેળવીને વાત કરે છે. નિશ્ચય તે સ્વાશ્રિત છે, તે શુદ્ધસ્વરૂપ ભેળસેળ વગરનું બતાવે છે. નિશ્ચયથી

અરિહંત અને સિદ્ધ જેવો આ આત્મા શુદ્ધ છે.—આવા સ્વભાવની દૃષ્ટિ ને જ્ઞાન કરતાં પર્યાયમાં સિદ્ધપદની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પંચ પરમેષ્ઠીપદ પર્યાય છે, તેની પ્રાપ્તિ વ્યવહારના આશ્રયે નથી થતી. ચૈતન્યસ્વભાવ અભેદ છે તેની દૃષ્ટિ થતાં, તેનું જ્ઞાન થતાં, તે દૃષ્ટિ ને જ્ઞાન સ્વભાવ સાથે અભેદ થયા, તે જ અભેદરૂપ એવા સિદ્ધપદની પ્રાપ્તિનું કારણ છે; બીજું કોઈ કારણ નથી.

૧૪ જીવસ્થાન, ૧૪ માર્ગસ્થાન, ૧૪ ગુણસ્થાન વગેરે વ્યવહારના પ્રકારો પણ વીતરાગમાર્ગમાં જ છે, બીજે કયાંય એવી સૂક્ષ્મ વાત નથી; વ્યવહારના તે પ્રકારો જાણવા યોગ્ય છે, પણ પરમપદની પ્રાપ્તિ તો એકલા નિશ્ચય-આત્મજ્ઞાન વડે જ થાય છે.

[—આવું આત્મજ્ઞાન કોને હોય ? —તે હવેના દોહામાં કહેશે. — એ દોહો શુરુદેવને અતિ પ્રિય હતો.]

હજારો વર્ષનાં શાસ્ત્રભણતર કરતાં એક ક્ષણનો સ્વાનુભવ વધી જાય છે. જેને ભવસમુદ્રથી તરવું હોય તેણે સ્વાનુભવની વિદ્યા શીખવા જેવી છે.

અહો, આ તો ખરેખરી પ્રયોજનભૂત, સ્વાનુભવની ઉત્તમ વાત છે. સ્વાનુભવની આવી સરસ વાર્તા પણ મહા-ભાગ્યે જ સાંભળવા મળે છે, ને એ અનુભવદશાની તો શી વાત !

મોક્ષમાર્ગનું ઉદ્ઘાટન નિર્વિકલ્પ-સ્વાનુભવ વડે થાય છે; અને તે ગૃહસ્થ પણ કરી શકે છે.

[ગુરુદેવનો પ્રિય દોહો : ૧૮]

ગૃહસ્થ પણ આત્મજ્ઞાન કરીને નિર્વાણમાર્ગ પર ચાલે છે

*

‘હે સ્વામી ! આપે આત્મદર્શનને જ મોક્ષનું કારણ કહ્યું ને નિશ્ચય આત્મજ્ઞાન કરવાનું કહ્યું; તો અમને પ્રશ્ન થાય છે કે અમે તો ગૃહસ્થ છીએ....શું અમને ગૃહસ્થને પણ આવું આત્મદર્શન અને આત્મજ્ઞાન થાય ?’ તેનો ઉત્તર કહે છે કે હા, સાંભળ—

ગિહિ-વાવાર પરિદ્વિયા હેયાહેઝ મુળંતિ ।

અણુદિણુ જ્ઞાયહિ દેઝ જિણુ લહુ ણિવ્વાણુ લહંતિ ॥૧૮॥

ગૃહકામ કરતાં છતાં હેયાહેઝનું જ્ઞાન,

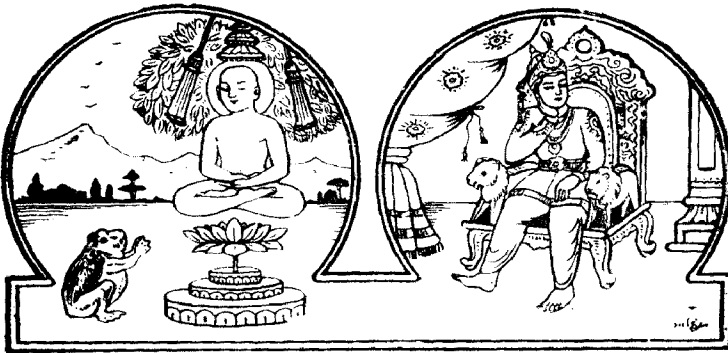
ધ્યાવે સદા જિનેશપદ શીઘ્ર લહે નિર્વાણુ. (૧૮)

ગૃહકાર્ય સંબંધી પ્રવૃત્તિમાં રહેલા હોવા છતાં ધર્મીજીવને હેય-ઉપાદેયનો વિવેક છે, પોતાનો શુદ્ધઆત્મા જ ઉપાદેય છે તે ક્યારેય ભૂલાતો નથી, અને દરરોજ જિનદેવના ધ્યાનમાં તેનું ચિત્ત લાગેલું છે; આવા ધર્મી-ગૃહસ્થ પણ શીઘ્ર નિર્વાણુને પામે છે.

[યોગસારનો આ ૧૮ મો તથા ૬૫, ૮૫ અને ૧૦૦ એ દોહો ગુરુદેવને ખૂબ જ પ્રિય હતા, ને અવારનવાર તેનો આધાર પ્રવચનમાં આપતા....]

ગુરુદેવ દોહો બોલીને પ્રમોદથી કહે છે:—

—વાહ રે વાહ, બુદ્ધો તો ખરા....આત્મદર્શનવડે ગૃહસ્થને, અરે ! દેડકાને પણ, મોક્ષના દરવાજા ખુલી જાય છે.

આત્મદર્શન અને મોક્ષમાર્ગ એકલા મુનિઓને જ હોય ને શ્રાવક-ગૃહસ્થને ન હોય-એમ નથી; શ્રાવક-ગૃહસ્થને પણ આત્મજ્ઞાન અને મોક્ષમાર્ગ હોય છે. ઇન્દ્ર હોય,

ચક્રવર્તી હોય કે ગરીબ હોય, તિર્યંચ હોય, અરે નારકી પણ હોય,—છતાં તેની પાસેય ભગવાન આત્મા તો અંદર બેઠો છે ને ?—પોતાના શુદ્ધ આત્માને અંતઃદષ્ટિથી દેખીને મોક્ષના માર્ગમાં તે પણ ચાલી શકે છે. તે જાણે છે કે—જે શુદ્ધ-ચૈતન્યવસ્તુ મારામાં પડી છે તે જ મારે ઉપાદેય છે, ને જે વિષય-કષાયો છે તે ઉપાદેય નથી, હેય છે.—આવા હેય—ઉપાદેયના સાચા જ્ઞાન વડે ગૃહસ્થ પણ નિર્વાણમાર્ગનો પથિક છે, મોક્ષનો સાધક છે.

“—પણ અત્યારે તો પંચમકાળ છે ને !”

અરે ભાઈ ! પંચમકાળમાં થયેલા મુનિનું આ કથન છે; ને પંચમકાળમાંય ગૃહસ્થને પણ આવું નિશ્ચય આત્મદર્શન થાય છે. વેપાર-ધંધા રાજ-પાટ કે રાગ—એ તો બધું આત્માના દર્શનથી બહાર રહી જાય છે; એને તે પરરૂપે જાણે છે. હેય સમજે છે, નિજરૂપ નથી માનતો, ઉપાદેય નથી માનતો, તેમાં સુખબુદ્ધિ નથી કરતો; સ્વભાવમાંથી આવેલા અતીન્દ્રિયસુખને જ ઉપાદેય સમજે છે.—આવા હેય—ઉપાદેયના વિવેકવડે તે ગૃહસ્થ પણ મોક્ષના માર્ગમાં છે. ખરેખર તે ‘ગૃહ-સ્થ’ નથી પણ ‘માર્ગ-સ્થ’ છે. ‘ગૃહસ્થોપિ મોક્ષમાર્ગસ્થઃ...’—એ સમન્તભદ્રસ્વામીનું વચન છે.

તે ધર્માત્માને માટે પં. બનારસીદાસજીએ ‘ન ગૃહસ્થ હૈ...ન યતી હૈ’ એમ કહ્યું છે, કેમકે, ગૃહસ્થપણું તો તેની દષ્ટિમાંથી છૂટી ગયું છે, તેનાથી તે ઉદાસીન છે, ને મુનિપણું હજી પ્રગટ્યું નથી, માટે તે ‘નથી ગૃહસ્થ કે નથી સાધુ.’—અમે તો ચૈતન્ય-સ્વરૂપે પૂર્ણ પરમાત્મા છીએ—એમ તે ધર્મી નિરંતર દેખે છે ને ક્યારેક-ક્યારેક શુદ્ધોપયોગી થઈને તેવો નિર્વિકલ્પ અનુભવ કરી લેયે છે. આવા સમ્યક્ત્વધારક ધર્માત્માને કુંદકુંદપ્રભુએ ધન્ય કહ્યો છે....મોક્ષને સાધવામાં તે શૂરવીર છે. તે અલ્પકાળમાં જ મુનિ થઈને મોક્ષને સાધી લેશે.

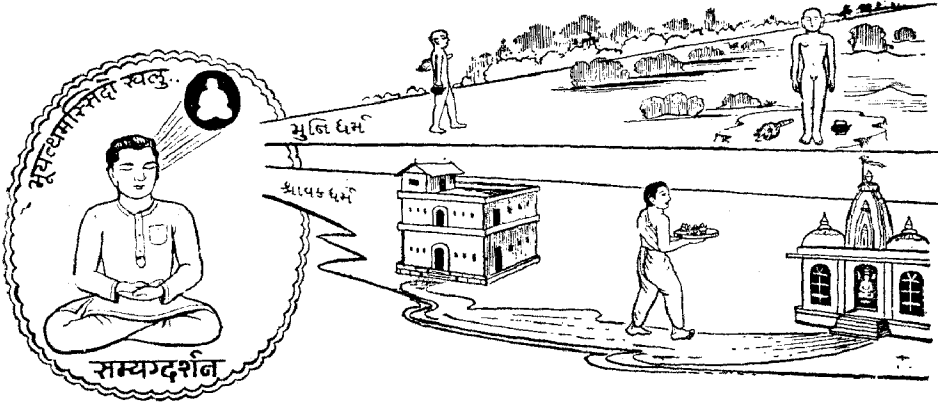
‘શ્રાવકે શું કરવું?’—તો કહે છે કે શુદ્ધ સમ્યક્ત્વને ધારણ કરીને ધ્યાનમાં નિરંતર ધ્યાવવું; તે સમ્યક્ત્વના પરિણમનવડે જ શુદ્ધતા વધતાં વધતાં આઠે કર્મેનો ક્ષય થઈને સિદ્ધપદ પમાય છે.

—આનો અર્થ એમ નથી કે ગૃહસ્થપણામાં રહીને કેવળજ્ઞાન ને મોક્ષ પમાય છે !—ગૃહસ્થપણામાં આત્મજ્ઞાન થાય પણ કેવળજ્ઞાન ન થાય; ગૃહસ્થને મોક્ષમાર્ગ હોય છે પણ સાક્ષાત્ મોક્ષ નથી. કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ તો પછી ગૃહસ્થપણું છોડીને, મુનિ થઈ શુદ્ધોપયોગમાં લીન થાય ત્યારે જ થાય છે—એમ સમજવું. તીર્થંકર જેવા પુરુષો પણ ચારિત્રદશા અંગીકાર કર્યા પછી જ કેવળજ્ઞાન પામે છે; તેમાં અપવાદ હોતો નથી.

ધર્મી—ગૃહસ્થને કેવળજ્ઞાન હોતું નથી પણ નિશ્ચય આત્મજ્ઞાન વડે તે કેવળજ્ઞાનના સાધક છે....કેવળજ્ઞાનને બોલાવે છે. મુનિઓની જેમ તેના શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં પણ પરમાત્મા વસ્યા છે. આ રીતે જ્ઞાની-ગૃહસ્થનું જીવન પણ ‘કથંચિત્ મુનિ જેવું’ છે.

મોક્ષમાર્ગી મુનિઓના મનમાં ‘ભગવાન’ વસે છે, રાગાદિ કષાયો એમના મનમાં વસતા નથી, દેહની ક્રિયાઓ એમના જ્ઞાનમાં વસતી નથી. હે ભગ્ય! તારે જો મુનિ જેવું જીવન જીવવું હોય તો તારા જ્ઞાનમાં શુદ્ધ આત્માને વસાવ ને રાગાદિ કષાયોને જ્ઞાનમાંથી બહાર કાઢી નાંખ.

મુનિઓના જ્ઞાનમાં વસેલો સુખસમુદ્ર ભગવાન આત્મા, તે વિષયસુખોમાં રત જીવોને સર્વથા દુર્લભ છે. જેના મનમાં વિષયો વસે તેના મનમાં પરમાત્માનો વાસ ક્યાંથી હોય? મુનિવરોની જેમ સાધક ધર્મત્તમા-ગૃહસ્થે પણ પોતાના અંતરમાં શુદ્ધાત્માને વસાવ્યો છે ને રાગાદિ પરભાવોને જ્ઞાનમાંથી બહાર કાઢી નાંખ્યા છે. ઘરમાં રહેલા ધર્મત્તમાના મનમાં-રુચિમાં-જ્ઞાનમાં ઘર નથી વસ્યું પણ ચૈતન્યભગવાન વસ્યા છે. અહા, એ ધર્મત્તમાને તો ભગવાનના ઘરના તેડા આવ્યા છે....ભગવાન એને મોક્ષમાં બોલાવે છે....પોતાના હૃદયમાં ભગવાનને વસાવીને તે સિદ્ધપદ તરફ ચાલ્યા જાય છે.

—આવું જીવન તે ધર્મીનું જીવન છે. બાકી જેના હૃદયમાં વિષય-કષાયો વસે છે, જેના અંતરમાં રાગની ને પુણ્યની અભિલાષા વસે છે તેના હૃદયમાં ભગવાન-શુદ્ધ આત્મા વસ્યો નથી, એટલે કે તે ભગવાનના માર્ગમાં આવ્યો નથી; વિષય-કષાયોથી લેપાયેલું એનું જીવન તે સાચું જીવન નથી. હૃદયપલટો કરીને, શ્રદ્ધા-જ્ઞાન ચોખ્ખાં કરીને તેમાં જ્યાં પરમાત્મ-તત્ત્વને વસાવ્યું ત્યાં જીવન આખું ઝિજ્ઞું થઈ જાય છે, સુખનો સમુદ્ર અંતરમાં ઝિછળવા માંડે છે. —આવું ઝિજ્ઞું જીવન ધર્મી જીવે છે....તે જ ખરું જીવન છે. ‘તારું જીવન ખરું....તારું જીવન!’

જુઓ, ગૃહસ્થને એકલા વિષય-કષાયના પાપભાવો જ હોય છે—એમ નથી, તેને દેવદર્શન-પૂજા-સ્વાધ્યાય-દયા-દાન વગેરે પુણ્યના ભાવો પણ વિશેષ હોય છે, તીવ્ર અન્યાય અભિક્ષ્ય વગેરે તો તેને હોતાં જ નથી; પણ તે અશુભ કે શુભ બધાય પરભાવોથી પાર મારો શુદ્ધઆત્મા જ મારે ઉપાદેય છે—એમ તે જાણે છે; ને તે શુદ્ધઆત્માના આશ્રયથી

તે ગૃહસ્થ પણ મોક્ષમાર્ગમાં ધીમે ધીમે ચાલી રહ્યો છે, =મુનિવરો ઝડપથી ચાલી રહ્યા છે.

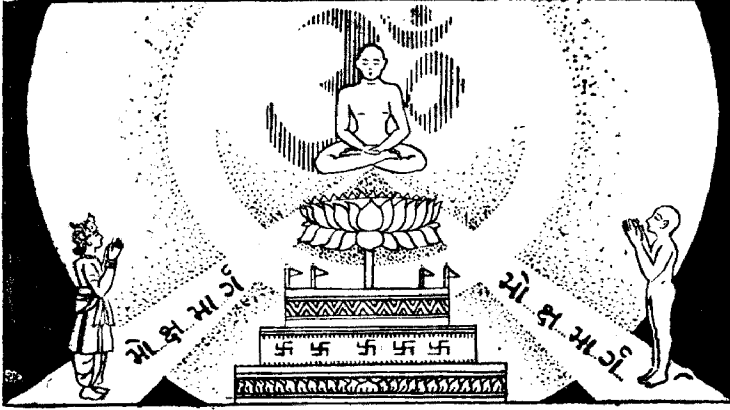
“અમે તો ગૃહસ્થ....અમારે કાંઈ મોક્ષમાર્ગ હોય ! મોક્ષમાર્ગ તો ઘરખાર-ત્યાગી વનવાસી મુનિને જ હોય” -એમ ન માની લેવું. કેમકે આત્મદર્શન વડે મોક્ષના દરવાજા શ્રાવક-ગૃહસ્થ પણ ખોલી શકે છે ને મોક્ષસુખનો થોડોક સ્વાદ ચાખી શકે છે. હા, એટલું વિશેષ કે મુનિ ઉગ્રપણે સ્વરૂપના પુરુષાર્થથી વારંવાર નિર્વિકલ્પ થઈ ને અતીન્દ્રિય આનંદને પ્રચુરપણે અનુભવતા થકા શીઘ્રપણે મોક્ષનું ઉત્કૃષ્ટ સાધન કરે છે. ગૃહસ્થને એટલું ઉગ્ર મોક્ષસાધન નથી હોતું, તોપણ આત્માનું ઉપાદેયપણું જાણીને અને રાગાદિનું હેયપણું જાણીને તે મોક્ષનું સાધન કરે છે. બહારમાં ઘર-વેપાર વગેરે સંબંધી રાગપ્રવૃત્તિ હોવા છતાં અંતરની દૃષ્ટિમાં તો તે સદા જિનેશપદને ધ્યાવે છે, શુદ્ધ આત્મા જ તેની દૃષ્ટિમાં બિરાજી રહ્યો છે, તેમાં બીજાને કોઈને સ્થાન નથી.

પરમ ચૈતન્યસ્વરૂપ જે પોતામાં વિદ્યમાન જ છે, તેને ગૃહસ્થ કેમ ન જાણી શકે ? પોતાના સ્વરૂપને પોતે ઉપાદેય કરીને તેનો અનુભવ કેમ ન કરી શકે ? -સંસારથી ભયભીત હોય તો જરૂર કરી શકે. ઘણા જીવોએ આવો અનુભવ કર્યો છે.

આવા આત્માને ઉપાદેય કરવા માટે, એટલે કે તેનો અનુભવ કરવા માટે રાગ કાંઈ સાધન નથી, રાગ તો આત્માના સ્વભાવથી દૂર છે, બહાર છે, તે સાધન નથી. પોતાનો પરમ ચૈતન્યસ્વભાવ નજીક છે, પોતામાં જ છે, તે જ પોતાના અનુભવનું સાધન છે.—‘આ જ હું છું’ એમ સ્વસન્મુખ થઈ ને [વિકલ્પ વગર] જાણવું—માનવું તે જ તેને ઉપાદેય કર્યું કહેવાય છે. ગૃહસ્થ પણ આમ કરી શકે છે કેમકે તેનો આત્મા કયાંય ચાલ્યો ગયો નથી. પહેલાં બિંધી દૃષ્ટિમાં તે દૂર હતો, હવે અંતરદૃષ્ટિમાં તેને સમીપ કર્યો કે ‘આ હું !’ આવા સ્વાનુભવનું સાધન પણ આત્મા પોતે જ છે, સાધનરૂપ સમ્યક્ત્વાદિ પર્યાય પ્રગટી તે પોતાના સ્વભાવની સમીપમાંથી જ પ્રગટી છે, રાગમાંથી કે પરમાંથી તે નથી આવી.

‘હું જ્ઞાનનો દરિયો છું ને સુખથી ભરિયો છું....મારો શુદ્ધ આત્મા જ જગતમાં સૌથી કિંમતી ચીજ છે’ -એમ જાણે તો તેની સન્મુખ થઈ ને તેમાં ઉપાદેયબુદ્ધિ કરે....ને બીજા બધામાંથી ઉપાદેયબુદ્ધિ છૂટી જાય. તે સ્વભાવમાં તન્મય પરિણતિ તે જ તેનું ઉપાદેયપણું છે, ને રાગાદિ પરભાવમાં તન્મયબુદ્ધિ ન થવી એ જ તેનું હેયપણું છે. ધર્મી ગૃહસ્થ આવા હેય-ઉપાદેયના વિવેકપૂર્વક જિનપદને સદા ધ્યાવે છે, ને ભેદજ્ઞાનના બળે મોક્ષને અદ્યકાળમાં સાધે છે. આત્મદર્શનના બળે મોક્ષના દરવાજા તેને ખુલ્લી ગયા છે. ગૃહસ્થપણામાં હજી રાગાદિ લાવો છે, પણ તેને તે મોક્ષના સાધન તરીકે નથી સ્વીકારતા, તે રાગાદિ લાવેને પોતાના સ્વભાવથી દૂર રાખે છે....તેનાથી ડરે છે, ને શ્રદ્ધાજ્ઞાનમાં પોતાના શુદ્ધસ્વભાવને જ નજીક રાખે છે....એક ક્ષણ પણ તેનાથી બુદ્ધે પડતો નથી; આ રીતે, રાગ વખતેય વીતરાજસમધિની એક ધારા તેને વર્તે છે....જે

મોક્ષ તરફ જ આત્માને લઈ જાય છે. આ પ્રમાણે ગૃહસ્થ પણ મોક્ષમાર્ગી છે.

જો કે મોક્ષમાર્ગનો મોટો ભાગ મુનિવરો પાસે છે, ચારિત્રસહિત ઘણો મોક્ષમાર્ગ મુનિઓને હોય છે, ને ધર્મીગૃહસ્થ પાસે મોક્ષમાર્ગનો નાનો ભાગ છે;—ભલે નાનો, પણ તેની જાત તો મુનિરાજના મોક્ષમાર્ગ જેવી જ છે. ગણધરમુનિ ને શ્રાવક-ગૃહસ્થ એ બંને સર્વજ્ઞ જિનેશ્વરના વારસદાર છે, બંને ભગવાનના માર્ગમાં છે, મોક્ષના સાધક છે. સિદ્ધભગવંતો જે પંથે મોક્ષપુરીમાં ગયા....સાધક મુમુક્ષુ કહે છે—હું પણ તે જ પંથે મોક્ષમાં જઈ છું. સ્વાનુભવ વડે એ માર્ગ મુમુક્ષુએ પોતામાં જોયેલો છે....એ જોયેલા—જાણેલા—અનુભવેલા માર્ગે તે મોક્ષમાં જાય છે.—આવો મુમુક્ષુનો માર્ગ છે....તે આનંદમય છે.

જેને ચારે ગતિમાં દુઃખ લાગે એને રાગનો ને વિષયોનો રસ ઊડી જાય, ને શુદ્ધાત્માનો રસ ઘણો વધી જાય.—પછી અંતર્મુખ પરિણામમાં શુદ્ધાત્માને ઉપાદેય કરતાં પરમ આનંદસહિત મોક્ષમાર્ગ ખુલી જાય છે. ‘વાહ, સંતોએ મોક્ષમાર્ગના દરવાજા ખોલવાની રીત બતાવીને મહાન ઉપકાર કર્યો છે.’

*

*

*

પ્રશ્ન : ધંધા-વેપારમાં રહેલા ગૃહસ્થનેય મોક્ષમાર્ગ થાય છે, તોપછી હવે અમારે ધંધા-વેપારમાં લાગ્યા રહેવામાં કંઈ વાંધો નહીં....ને ?

ઉત્તર : અરે બાપુ ! તું કાંઈ સમજ્યો નહિ. તે ગૃહસ્થને જે મોક્ષમાર્ગ છે તે કાંઈ ધંધા-વેપારના ભાવથી નથી, જેટલા ધંધા-વેપારના ભાવ છે તેટલું તો પાપ જ છે; પણ તે હોવા છતાં, તે જ વખતે તેનાથી જુદો પડીને, તેને હેય સમજીને, એટલે કે તેનો રસ તોડીને અને ચૈતન્યસ્વભાવનો રસ વધારીને, તે પોતાના શુદ્ધ આત્માને ઉપાદેય કરે છે, અંતરદષ્ટિ વડે તેને દેખે છે; તે આત્મદર્શનને લીધે જ તેને મોક્ષમાર્ગ છે. તેમના આત્મદર્શનનું તારે અનુકરણ કરવાનું છે કે હું પણ આવા આત્માને ઓળખું. —તેને

બદલે તેની ઓથે તું તારા વૈપાર-ધંધાના પાપને પોષવા માંગે છે-તો તે જ્ઞાનીને ઓળખ્યા નથી. તારે મોક્ષમાર્ગમાં આવવું હોય તો ધર્માત્માની જેમ તું પણ આત્મદર્શન વડે રાગ વગરના આત્માને તારામાં દેખ. જે આત્મદર્શન કરે છે ને જિનપદને પોતામાં ધ્યાવે છે એવા સમ્યગ્દષ્ટિ-ગૃહસ્થને જ મોક્ષમાર્ગ હોય છે. કાંઈ પાપમાં ડૂબેલા ગૃહસ્થને મોક્ષમાર્ગ નથી હોતો. જે હેય-ઉપાદેયને જાણે નહિ, આત્મહિતની દરકાર કરે નહિ તેવા ગૃહસ્થની આ વાત નથી.

પહેલાં તો સંસારથી એટલે કે અશુભ કે શુભ બધાય પરલાવથી ડરીને, આત્માની તીવ્ર જિજ્ઞાસાથી શાસ્ત્રઅભ્યાસ વડે હેય-ઉપાદેય તત્વોને બરાબર ઓળખે ને ઉપાદેય તત્વની સન્મુખ થઈને અનુભવ કરે કે અહો, આ મારો આત્મા....હું પોતે....અતીન્દ્રિય જ્ઞાન-આનંદથી ભરપૂર છું.....શું ગૃહ-વૈપાર વખતે આત્મા ક્યાંય ખીજે ચાલ્યો ગયો છે ?....ના; વિદ્યમાન છે; તેને જે શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં લ્યે છે, તે ધર્માત્માને ગૃહસ્થપણમાંય ધર્મ થાય છે. જેને એવી આત્મદષ્ટિ નથી તે ગૃહસ્થને કે ત્યાગીને કોઈને ધર્મ થતો નથી. તે ધર્મી-ગૃહસ્થ પાપ-પુણ્યના ભાવો વચ્ચેય તેનાથી અળગો રહે છે, પોતાના ચૈતન્યનું રાગથી અધિકપણું તેને કદી છૂટતું નથી, ને રાગનું અધિકપણું કદી થતું નથી. પરમાત્મપદને અને પંચપરમેષ્ઠીને તે પોતાના અંતરમાં સદાય ધ્યાવે છે, તેમનું અચિત્ત માહાત્મ્ય તેના અંતરમાં નિરંતર વર્તે છે.—

‘ સુખધામ અનંત સુસંત ચહી, દિનરાત રહે તદ્ધ્યાન મહી; ’

જે પડખાં—

- * એકકોર પરમાત્મસ્વભાવથી પૂરો પોતાનો આત્મા તે ઉપાદેય.
- * ખીજે પડખે પુણ્ય-પાપરૂપ પરલાવો, ને ઘર દુકાનના જડ સંયોગો....તે હેય.

તે જાનેના લેહજ્ઞાનના બળથી, ઉપાદેય તત્વના આશ્રયે મોક્ષમાર્ગને ધર્મીજીવ સાધે છે. બધાયથી છૂટું પોતાનું તત્ત્વ જ્ઞાયકમૂર્તિ આત્મા....તે જેની દષ્ટિમાં વિદ્યમાન છે તે જીવ, ગૃહસ્થ હોય તોપણ, મોક્ષનો સાધક છે, તે સિદ્ધ ભગવાનનો નાતીલો છે; તે સદાય જિનપદનું ધ્યાન કરે છે. એટલે કે ‘ જિન ’ જેવા ‘ નિજ ’ આત્માને લક્ષમાં લઈને તેનું ચિન્તન કરે છે. ચૈતન્યવસ્તુ વિદ્યમાન હોવા છતાં જેની દષ્ટિમાં તેનો અભાવ છે, અંતર્મુખ થઈને તેને જે લક્ષમાં પણ લેતો નથી, હેય-ઉપાદેયના લેહને જાણતો નથી ને પર ભાવોમાં જ રચ્યો-પચ્યો રહે છે, એવા જીવને ધર્મ ક્યાંથી થાય ? તે મોક્ષને કઈ રીતે સાધે ? તે તે સંસારમાં જ રખડે છે. તે તો અનાદિથી છે જ; હવે તો જેને તે રખડપટ્ટી મટાડવી હોય તેવા જીવને માટે આ સંબોધન છે.

જેણે પૂર્ણાનંદસ્વભાવને દષ્ટિમાં લઈને તેનો સ્વીકાર કર્યો તેણે પોતાની પર્યાયમાં પરમેશ્વરને સત્કાર્યા; રાગાદિ પરલાવોનો સત્કાર છોડ્યો ને પરમાત્માનો સત્કાર કર્યો.

આ રીતે શુદ્ધાત્માને ઉપાદેય કરતાં જ સર્વે રાગ હેય થઈ જાય છે. રાગના અંશનેય જે ઉપાદેય જાણે તે જીવ, લગવાન આત્માને રાગવાળો-એલો માનીને તેનો તીરસ્કાર કરે છે, રાગ વગરના શુદ્ધ આત્માને તે જાણતો નથી.

આત્માને જાણવાનું ને ઉપાદેય કરવાનું સાધન શું ? કે પોતાના આત્માનું ચિંતન-મનન તે જ તેનું સાધન છે. તને સંસાર નીરસ લાગે ને ચૈતન્યસુખની ખરેખરી લગની જાગે તો પછી બીજે કયાંય સાધન ગોતવા માટે તારે જવું નહીં પડે; તારો આત્મા પોતે જ તારું સાધન થઈ જશે. અહીં તો કહે છે કે આવો અનુભવ ગૃહસ્થનેય થાય છે—જો અંતરમાં પાત્રતા કરે તો.

જીવને ગૃહસ્થપણાં રૂપ રાગપર્યાય છે પણ તેટલો જ કાંઈ જીવ નથી; તે જ વખતે ત્યાં જીવનો પરમ ચૈતન્યસ્વભાવ વિદ્યમાન છે; મમતાના કાળેય સમતાનો પિંડ વિદ્યમાન છે; તેના સ્વીકારથી ધર્મીને, ગૃહ-રાગ વખતેય મોક્ષમાર્ગરૂપ ધર્મ ચાલુ જ રહે છે.... તથા કવચિત નિર્વિકલ્પ ઉપયોગ વડે આનંદમય ધ્યાન પણ તેને થાય છે. ગૃહસ્થને એકદુન બંધન અને રાગ જ હોય છે—એમ નથી, છૂટવાનો માર્ગ અને શાંતભાવ પણ તેને હોય છે; શુભાશુભરાગ તેમજ ચૈતન્યનું જ્ઞાન બંને સાથે વર્તે છે, એટલે આસ્ત્રવ-બંધ તેમજ સંચર-નિર્જરા આરે તરવો તેને હોય છે. ગૃહસ્થને જેટલો રાગ છે તેટલું બંધન છે, અને તે જ વખતે તેને આત્મજ્ઞાન સહિત જે અકષાયભાવ વર્તે છે તે મોક્ષનું કારણ છે. ધર્માત્માની આવી અટપટી દશાને કોઈ વિરલા જ ઓળખે છે; અને જે ઓળખે છે તેને રાગ અને જ્ઞાનનું અપૂર્વ લેહજ્ઞાન થઈ જાય છે. તેથી તો કહ્યું છે કે “ચિન્મૂરત દગ ધારિકી મોહે રીસિ લગત હૈ અટાપટી...” છ બંડના રાજ વચ્ચે રહેલા ભરતચક્રવર્તી વગેરેને અંતરમાં આવી દશા હતી, છ બંડને સાધતી વખતેય તેઓ મોક્ષના સાધક હતા; અબંડ ચૈતન્યના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન તે વખતેય તેમને વર્તતા હતા.

ધર્મી શ્રાવકના ચિત્તમાં જિનદેવ બિરાજે છે, વીતરાગ સ્વભાવની તેને લગની લાગી છે, અંદરના ભાવમાં દિનરાત તેનો જ આદર-બહુમાન વર્તે છે; જો તેમ ન હોય તો ધર્મદશા જ ન રહી શકે.

મોક્ષમાર્ગનું મોટું સાધન તો મુનિ કરે છે, ગૃહસ્થને મુનિ જેટલું સાધન નથી હોતું પણ તેનો એકદેશ હોય છે; છતાં બંનેને પૂર્ણાનંદસ્વભાવનો જ આદર છે, રાગનો આદર કોઈને નથી. મોટો ભાગ મુનિનો ને નાનો ભાગ ગૃહસ્થનો;—ભલે નાનો, પણ છે તો મોક્ષમાર્ગનો જ કટકો. રાગને જે ધર્મ માને તેને તો ધર્મ કે મોક્ષમાર્ગ જરાય હોતો નથી.

ધર્મી-ગૃહસ્થને રાગ હોય તે બુદ્ધી વાત છે પણ આદરબુદ્ધિ તો પોતાના ચૈતન્યભાવમાં જ છે. ધર્મી-ગૃહસ્થને કોઈ ક્ષણે જિનપૂજા-સ્વાધ્યાય વગેરે શુભરાગ હોય, કોઈ ક્ષણે

ભોગવાસના વેપાર વગેરે અશુભરાગ હોય, ને કોઈક ક્ષણે નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં અતીન્દ્રિય આનંદને અનુભવતો હોય; -પણ તે ત્રણેય વખતે દૃષ્ટિમાં પોતાનો શુદ્ધ આત્મા એકસરખો જ વર્તે છે. શુભ કે અશુભ રાગ વખતે તે દૃષ્ટિ કાંઈ મેલી થઈ ગઈ એમ નથી. તેને સ્વાનુભવપૂર્વક આત્મસ્વભાવનું જે પરમ માહાત્મ્ય આવ્યું છે તે ક્યારેય [અશુભરાગ વખતેય] ખસતું નથી. આ રાગ કે વિષયો તે કોઈ મારું વિશ્રામસ્થાન નથી, મારું વિશ્રામ-ધામ ને ઠરવાનું સ્થાન મારો આનંદકંદ આત્મા જ છે.—

હું અનંત ગુણનો દરિયો છું....
 હું જ્ઞાન-આનંદથી ભરિયો છું....
 હું અનંત શાંતિનો સાગર છું....
 હું વીર્ય સ્વભાવે પૂરો છું....
 હું સ્વચ્છ - વીતરાગી ધામ છું...
 હું પ્રભુતાથી પૂરો પરમેશ્વર છું....

ગૃહસ્થપણમાં રહેલ ધર્મીજીવ પણ આવા પોતાના આત્માને શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં ગ્રહણ કરીને અનુભવી શકે છે. તે ગૃહસ્થ નિરંતર જિનપદને હૃદયમાં ધ્યાવે છે. જિનેશ્વર જેવો શુદ્ધઆત્મા લક્ષમાં લીધો છે, એટલે તેની પૂર્ણતાને પામેલા જિનેશના ચિન્તનમાં તેનું ચિત્ત લાગેલું છે; તેને શ્રદ્ધા-જ્ઞાનની નિર્મળતા, તથા અનંતાનુબંધી કષાયોના અભાવરૂપ જેટલી શુદ્ધપરિણતિ થઈ છે, તે કાયમ વર્તે છે; એટલો મોક્ષમાર્ગ તેને સદાય ચાલુ છે, તેથી અલ્પકાળે તે મોક્ષને પામશે જ. દેહ છૂટે ને ભવપલટો થાય ત્યારે પણ તે સમાધિભાવ રાખે છે, ચૈતન્યના શ્રદ્ધા-જ્ઞાનને છોડતો નથી, પરભવમાંય તે આરાધનાને સાથે લઈ જાય છે; એ રીતે અખંડ આરાધના વડે તે ધર્માત્મા લઘુકાળમાં નિર્વાણને પામે છે.

—સમ્યક્ત્વની આરાધનાનો આવો મહિમા જાણીને ગૃહસ્થોએ પણ તેની આરાધના કર્તાવ્ય છે. [૧૮]

રે ચૈતન્યહંસ !

આનંદના ધામમાં શોક શા ?
 સુખના ધામમાં દુઃખ શા ?
 જ્ઞાનના ધામમાં અજ્ઞાન શા ?
 મુક્તિના ધામમાં મુંઝવણ શી ?

પરમપદની પ્રાપ્તિ માટે શુદ્ધાત્માનું ચિંતન કરો

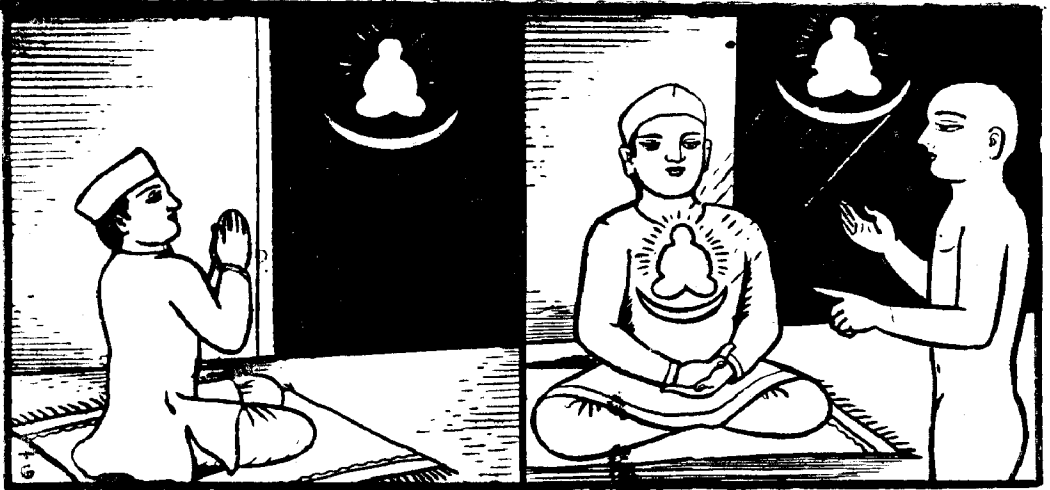
*

*

*

જિણુ સુમિરહુ જિણુ ચિત્તવહુ જિણુ જ્ઞાયહુ સુમણેણ ।
સો જ્ઞાયંતહં પરમ-પદ લલ્લભહુ એક ક્ષણેણ ॥ ૧૯ ॥
જિન સમરો જિન ચિંતવો, જિન ધ્યાવો મનશુદ્ધ;
તે ધ્યાતાં ક્ષણુ એકમાં લહો પરમપદ શુદ્ધ. ૧૯.

અહીં જિનદેવના સ્મરણ-ચિંતન-ધ્યાનની વાત વ્યવહારથી કરી છે, તેમાં પોતાના શુદ્ધાત્માનું ચિંતન પણ ભેગું આવી જ જાય છે, -કેમકે ભગવાનના આત્મામાં ને આ શુદ્ધઆત્મામાં ખરેખર -પરમાર્થે કંઈ ભેદ નથી; એ વાત સાથેના શ્લોકમાં જ કહે છે—

“ધ્યાવે સદા જિનેશપદ ”

સુદ્ધણ્ણા અરુ જિણેવરહં મેઝ મ કિં પિ વિયાણિ ।
મોક્ષહં કારણે જોહ્યા ણિચ્છહં એઝ વિજાણિ ॥ ૨૦ ॥
જિનવર ને શુદ્ધાત્મમાં કિંચિત ભેદ ન જાણુ;
મોક્ષાર્થે હે યોગીજન ! નિશ્ચયથી એ માન. ૨૦.

રાગ વગરના, પરમ શુદ્ધ સર્વસ્વભાવી એવા જિનસ્વરૂપને ઓળખીને તેનું સ્મરણ કરો, તે જિનસ્વરૂપનું ચિંતન કરો ને તે જિનનું ધ્યાન કરો; તેમના ધ્યાન વડે એક ક્ષણમાં પરમપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. -આ રીતે જિનવરની વાત કરીને પછી તેની સાથે જ એમ બતાવ્યું કે હે યોગીજન ! નિશ્ચયથી તો જેવા જિનવર છે તેવો

જ તું છો. આ આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપમાં ને જિનવરમાં કંઈ પણ ભેદ નથી એમ તું જાણુ. એટલે ખરેખર જિનવરના શુદ્ધસ્વરૂપને ધ્યાવતાં પોતાના શુદ્ધાત્માનું જ સ્વરૂપ લક્ષમાં આવી જાય છે, તેના બળે વિકલ્પ તૂટીને નિર્વિકલ્પ શુદ્ધાત્માનું ધ્યાન થઈ જાય છે ને તે પરમપદના ધ્યાન વડે એક ક્ષણમાં જ પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે. માટે હે મુમુક્ષુ ! મોક્ષને માટે તું જિનવરસમાન પોતાના શુદ્ધાત્માને જાણુ, તેમાં જરા પણ ભેદ ન માન....વારંવાર તેનું ચિન્તન....મનન ને ધ્યાન કર. પર્યાયમાં ફેર છે પણ જિનસ્મરણપૂર્વક તું શુદ્ધસ્વભાવમાં લક્ષ જોડીશ ત્યાં પર્યાયનો ફેર પણ ભાંગી જશે ને તું પોતે પરમાત્મા થઈ જઈશ.

જેમ લોકોમાં ઉત્તમ પ્રસંગે સારા સગાં-વહાલાને યાદ છે, તેમ અહીં મોક્ષસાધક ધર્માત્મા, મોક્ષને સાધવાના ઉત્તમ પ્રસંગે શ્રેષ્ઠ સગાં-વહાલા એવા જિનવરદેવનું વારંવાર સ્મરણ કરે છે, તેમના ગુણોનું ચિન્તન કરે છે....તેના વડે શુદ્ધાત્માના ઘણા સ્નેહને પુષ્ટ કરે છે ને રાગને તોડે છે. જેમ મુનિરાજ વગેરે મહાપુરુષ આંગણે પધારે ત્યાં ભક્તજન ‘પધારો, પ્રભુ ! પધારો....મારા આંગણને આપે ઊઝળા કર્યા....’ એમ આદર-ભક્તિથી તેમની સન્મુખ થાય છે, તે વખતે આડું-અવળું જોતો નથી કે બીજા કામમાં રોકાતો નથી; તેમ મોક્ષસાધક ધર્માત્મા પોતાના આંગણે જિનપ્રભુને પધરાવીને ‘જેવા જિન તેવો જ હું’ એમ લક્ષમાં લઈને અત્યંત આદર-પ્રીતિપૂર્વક વારંવાર તેના ચિન્તનમાં ચિત્તને જોડે છે, બહારના વ્યવહારકાર્યોમાં તે પોતાના ચિત્તને વધુ વખત રોકતા નથી. ચિદાનંદ પ્રભુ સિવાય બીજાના ચિન્તનમાં તેનું ચિત્ત લાગતું નથી. જેમ વહાલા-એકના એક પુત્રને તેની બા અતિ વહાલથી યાદ કરે તેમ અત્યંત વહાલા પોતાના એક ચૈતન્યપ્રભુને પરમ પ્રીતિથી વારંવાર યાદ કરીને, તેમાં એકાગ્રતા વડે ધર્મી જીવ એક ક્ષણમાં મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી લે છે. રાગ સામે જેવા રોકાતા નથી, શુદ્ધભાવથી આત્માને ધ્યાવીને વીતરાગ થઈ જાય છે ને કેવળજ્ઞાન પામે છે.

ભાઈ, પરમાત્મા થવા માટે તારે સ્વસન્મુખ તારામાં જ જોવાનું છે, પરસન્મુખ જોવાનું નથી; કેમકે તારા સ્વભાવમાં જ તારું પરમાત્મપણું ભરેલું છે. જો સ્વભાવમાં ન હોય તો તે આવ્યું ક્યાંથી ? અંદર ભર્યું છે તેમાંથી આવ્યું છે. જે પોતાના આવા આત્માને જાણે તે તેનું સ્મરણ-ચિન્તન ને ધ્યાન કરે ને ? જાણ્યા વગર સ્મરણ કોનું ને ધ્યાન કોનું ? માટે કહ્યું કે પહેલાં તો હેયાહેયનું જ્ઞાન કરીને શુદ્ધાત્માને જાણુ. પછી તેના ધ્યાન વડે ક્ષણમાં મોક્ષ પમાશે.

શ્રી કુંદકુંદસ્વામીએ પણ પ્રવચનસાર ગા. ૮૦ માં કહ્યું છે કે પરમાર્થે અરિહંતના આત્મામાં ને આ આત્મામાં કંઈ તફાવત નથી, તેથી અરિહંતદેવના આત્માના વીતરાગી-ચૈતન્યસ્વરૂપને ઓળખતાં પોતાના આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ પણ ઓળખાય છે, ને તેને ઓળખતાં મોહનો ક્ષય થાય છે. પછી તેમાં જ એકાગ્રતાથી રાગ-દ્વેષનો પણ ક્ષય

કરીને આત્મા નિર્વાણને પામે છે. બધાય તીર્થંકરભગવંતો આ જ માર્ગે નિર્વાણ પામ્યા છે, ને મુમુક્ષુઓને આ જ માર્ગ ઉપદેશ્યો છે. નિર્વાણનો આ એક જ માર્ગ છે, બીજો માર્ગ નથી.

ભાઈ, પહેલાં તું આવા સત્ય માર્ગનો નિશ્ચય તો કર...તો તે માર્ગે ચાલતાં તારા ભવના નીવેડા આવશે...ને તું મોક્ષને પામીશ. અહીં તો કહે છે કે આવા શુદ્ધાત્માના ધ્યાનવડે એક ક્ષણમાં જ પરમપદનો લાભ થાય છે. મુમુક્ષુને માટે શુદ્ધાત્મા સિવાય આ સંસારમાં બીજું કંઈ પ્રિય નથી, બીજું કંઈ ચિન્તન કરવા જેવું નથી. મક્તનો પરની ચિન્તા કરીકરીને અનંતકાળ બહુ દુઃખી થયો....રે જીવ! હવે તો તું તારી દયા કર...ને દુઃખમાંથી તારા આત્માને છોડાવવા પ્રીતિપૂર્વક જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મામાં ચિત્તને જોડ.—

“આમાં સદા પ્રીતિવંત બન, આમાં સદા સંતુષ્ટ ને
આનાથી બન તું તૃપ્ત, તુજને સુખ અહો ઉત્તમ થશે.”

બાપુ, ભવદુઃખમાં આત્મા તરફડી રહ્યો છે, તેને ઉગારવા ઉદ્ભસિત વીર્યવડે આ સુખના રસ્તા લે... ભાઈ! વીતરાગમાર્ગી સંતો કરુણાથી તને આ રસ્તો બતાવે છે. આના સિવાય બીજે કયાંય શરણ નથી, બીજે કયાંય શાંતિ નથી.

નિગોદમાંથી નીકળીને જેની પ્રાપ્તિ ચિંતામણિ સમાન કહેલ છે એવી આ ત્રસ-પર્યાય, તે ઉત્કૃષ્ટકાળ ૨૦૦૦ સાગરથી વધુ નથી રહેતી. એટલા કાળની અંદર જીવ કાં તો મોક્ષ પામી જાય, નહીંતર પછી નિગોદમાં એકેન્દ્રિયમાં ચાલ્યો જાય. મોક્ષમાંથી તો ફરીને પાછા આવવાનું અશક્ય છે, ને નિગોદમાંથી નીકળીને ફરીથી ત્રસ થવું તે ઘણું દુર્લભ છે. ત્યાં બે ઘડીમાં તો હજારો વખત જન્મે છે ને મરે છે; ત્યાંનું દુઃખ કલ્પનાતીત છે.—એવા ઘોર દુઃખોથી કાયમ માટે છૂટી જવાનો આ અવસર તને મળ્યો છે. માટે હે ભાઈ! તું ચિત્તમાંથી વિષય—કષાયોને દૂર કરીને, આત્માના પરમ પ્રેમથી તેના જ ચિંતનમાં ને ધ્યાનમાં ચિત્તને જોડ. આવું ચિન્તન ને આત્માનો અનુભવ ગૃહસ્થ પણ કરી શકે છે.

અજ્ઞાની રાગના—કષાયના ધ્યાન વડે ચૈતન્યની વિરાધના કરીને એકેન્દ્રિય—પામર થાય છે; જ્ઞાની રાગથી ગુદા શુદ્ધાત્માના ધ્યાન વડે અતીન્દ્રિય—પરમાત્મા થઈ જાય છે.

ગુરુદેવ કરુણારસથી કહે છે : અરે બાપુ ! તું આ પરિભ્રમણના પંથમાં કયાં પડ્યો ! તારા આત્મામાં પરિભ્રમણનો અંત કરીને ક્ષણમાં પરમાત્મા થવાની તાકાત છે...તેને તું સંભાળ....તને અતીન્દ્રિય આનંદની પ્રાપ્તિ થશે, ને પછી મુનિ થઈને તેના ધ્યાનમાં

સ્થિર રહેતાં એક ક્ષણમાં તું પોતે પરમાનંદરૂપ પરમાત્મા થઈ જઈશ. અહીં, એક ક્ષણમાં કેવળજ્ઞાન ને પરમાત્મપણું પ્રગટ કરે એવી અપાર તાકાત ચૈતન્યમાં છે; તે જાગે એટલી વાર છે !

અહીં, આત્મા પોતે પરમાત્મા છે, પોતે જ પરિપૂર્ણ ભગવાન છે—આવો પોતાનો વિશ્વાસ આવવો તે અપૂર્વ વાત છે. જેમ ભમરીનો ચટકો લાગતાં ઈયળ પણ ભમરી બની જાય છે તેમ અહીં પરમાત્મસ્વભાવની શ્રદ્ધાનો ચટકો લાગતાં તેના ધ્યાન વડે આત્મા પામર મટીને પરમાત્મા બની જાય છે.—આ જ પરમાત્માની ખરી ઉપાસના છે.

જુઓ, આ પરમાત્માની ઉપાસના ! પરમાત્મા પોતે વીતરાગ છે, તેમની ઉપાસના વીતરાગભાવવડે જ થઈ શકે. વીતરાગી શ્રદ્ધા વડે તેનો પ્રારંભ થાય છે. ‘અહીં, જેવા પરમાત્મા તેવો જ હું; અમારામાં કાંઈ ફેર નથી’—કેટલી મોટી વાત ! તેના સ્વીકારમાં સ્વસન્ન-મુખતાનો અપૂર્વ વીતરાગી પુરુષાર્થ છે; તે જ પરમાત્માની નિશ્ચય ઉપાસના છે, ને તે જ મોક્ષનો પંથ છે. સમ્યગ્દર્શન પામવાની ને મોક્ષને સાધવાની આ જ રીત છે.

જુઓ, આ ‘પરમાત્મ-ભાવના’ ઘૂંટાય છે.

મોક્ષને માટે શું કરવું ?—કે પોતાના શુદ્ધ આત્મામાં ને જિનવરમાં કાંઈ ભેદ ન જાણવો; જિનવર જેવો જ મારો આત્મા છે—એમ નિશ્ચયથી દેખીને તેની ભાવના કરવી. હે જીવ ! તારા સ્વરૂપની તું કિંમત કર. કેટલી કિંમત ?—કે જિનવર જેટલી; અદ્યક્ષતા જેટલી નહિ, રાગ જેટલી નહિ, પણ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા જેટલી તારા આત્માની કિંમત જાણ. તેની કિંમત થતાં તારું ચિત્ત વારંવાર તેમાં લલચાશે, ને તેના ધ્યાન વડે તું ક્ષણમાં પરમાત્મા થઈશ.

પરમાત્મામાં ને તારા આત્મામાં ભેદ ન કર; જો ભેદ કરીને આત્માને રાગવાળો માનીશ તો તું પરમાત્માથી જુદો જ રહીશ એટલે કે સંસારમાં જ રખડીશ. ને પરમાત્મા જેવો જ માનીને અંતર્મુખ થઈશ તો તું પોતે પરમાત્મા થઈને મોક્ષને પામીશ. સાધ્ય ને સાધન બંનેરૂપે આત્મા પોતે પરિણમે છે; બીજું કોઈ સાધન નથી. આવા આત્માને અનુભવે ત્યાં જ્ઞાનચેતનામાં રાગનું કર્તૃત્વ રહેતું નથી, ને રાગ તેનું સાધન થતું નથી.

જેમ સર્વજ્ઞદેવ વિકલ્પના કે પરના કર્તા નથી, તેમ મારો જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા પણ વિકલ્પનો કે પરનો કર્તા નથી; સર્વજ્ઞની ચેતના ને મારી ચેતના એક જ જાતની છે.

—આવું ચેતનસ્વરૂપ સમજીને—અનુભવમાં લઈને, ભવને ભાંગવાના ને મોક્ષને પામવાના આ ટાણું છે. સમ્યગ્દષ્ટિ ગૃહકામ વચ્ચે પણ પોતાના આવા સ્વભાવને એકક્ષણ પણ ભૂલતા નથી.

પ્રશ્ન:—વીતરાગ ભગવાનને તો રાગ નથી, અમને તો રાગ છે, એટલે અમે તો રાગના કર્તા છીએ ?

ઉત્તર :—અરે ભાઈ, શુદ્ધચૈતન્યરૂપે તારા આત્માને દેખ....તો તેમાં રાગતુ' કર્તાપણું છે જ નહિ; અને તેને દેખનારા શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં પણ રાગતુ' કર્તૃત્વ નથી, તે વીતરાગ છે. મોક્ષનો સાધક....સર્વજ્ઞભગવાનનો ભક્ત કહે છે કે પ્રભો! આપ તો રાગથી બુદ્ધ થયા, ને અમે રાગમાં એકપણે કેમ રહીએ? જેમ આપે રાગને બુદ્ધો કર્યો તેમ અમે પણ અમારા સ્વભાવથી રાગને બુદ્ધો જ રાખશું. હે ધર્મ-જિનેશ્વર! અમને આપના જેવા સ્વભાવનો રંગ લાગ્યો છે, તેમાં હવે ભંગ નહીં પડે. આપના જેવા સ્વભાવનો સ્વીકાર કર્યા પછી હવે રાગને કોણ કરે? ને કર્મને કોણ બાંધે? ધર્મના રંગમાં હવે વચ્ચે બીજો કોઈ ભાવ અમારા ચિત્તમાં આવવા નહીં દઈએ. સ્વભાવની અખંડ શ્રદ્ધાના રંગથી અમે મોક્ષને સાધશું. અમે તીર્થંકરોના કૃણના છીએ, ને તીર્થંકરોના કૃણની આ ટેક છે.

બુદ્ધો તો ખરા....વીતરાગી સન્તોના આ સિંહનાદ !....આત્માને અંદરથી ઊંચો કરી દે છે કે 'હું પરમાત્મા છું.' સિંહનું એક બચ્ચું ભૂલું પડીને બકરાના ટોળામાં પેસી ગયું ને પોતાને બકરું સમજીને વર્તાવા લાગ્યું. બીજા એક અનુભવી

સિંહે તેને દેખ્યું....ને તેને જગાડવા સિંહનાદ કર્યો. સિંહની ત્રાડ સાંભળતાં જ બકરાં તો ભાગ્યા, પણ સિંહનું બચ્ચું ત્યાં જ ઊભું રહ્યું. ત્યારે બીજા સિંહે નજીક આવીને કહ્યું: બેટા, તું બે-બે કરનારું બકરું નથી, તું તો મહાપરાક્રમી સિંહ છો....દેખ, મારો સિંહનાદ સાંભળીને બકરાં તો ભયથી ભાગ્યા, પણ તને બીક કેમ ન લાગી?—કેમ કે તું સિંહ છો, તું મારી ભતનો છો.

* જો બેઈ....આ સ્વચ્છ પાણીમાં દેખ....તારું મોઢું કોના જેવું છે? સિંહ જેવું છે કે બકરા જેવું છે?

* ત્રાડ માર જોઈ....તારો અવાજ કોના જેવો છે? બકરાં જેવો છે? કે સિંહ જેવો છે?

એમ ચિહ્નથી તેનું સ્વરૂપ ઓળખાવીને કહ્યું : શાર્દૂલકા બચ્યા ! તું આ બકરીનાં ટોળામાં ન હો....આવી જા....આ સિંહના ટોળામાં !

તેમ અહીં, પોતાના પરમાત્મસ્વરૂપને ભૂલીને ભવમાં ભટકતા ભવ્યજીવોને જગાડવા, સર્વજ્ઞદેવ દિવ્યધ્વનિના સિંહનાદ વડે કહે છે કે અરે જીવ ! તું અમારી જાતનો પરમાત્મા છો....દેહવાળો-રાગી-નમાલો-તૂચ્છ તું નથી, તું તો સર્વજ્ઞશક્તિથી ભરેલો પરમાત્મા છો. નિર્મળ જ્ઞાનદર્પણમાં તારા સ્વલક્ષણને જો....અમારી સાથે તારું ચેતનપણું મળતું આવે છે કે રાગ સાથે? ‘હું સિદ્ધ...તું સિદ્ધ’....આપણી બંનેની જાત એક જ છેઆ સંસારમાં પુદ્ગલનાં ટોળાં વચ્ચે રહેવાનું તને શોભતું નથી,-આવી જા....આ અનંત સિદ્ધનાં ટોળામાં !

અહા, જુઓ તો ખરા....આ વીતરાગી સંતોની વીર હાક ! આત્માનું પરમાત્મપણું દેખાડીને તેઓએ પરમ ઉપકાર કર્યો છે.

સિંહના બચ્યા જેવો મુમુક્ષુ પહેલા જ ધડાકે પોતાના પરમાત્મપણાનો ઉઘાસથી સ્વીકાર કરે છે. ‘અરે, અત્યારે મારામાં પરમાત્મપણું કેમ હોય’-એમ શંકા કે નકાર નથી કરતો.-આ મુમુક્ષુનું ચિહ્ન છે. શ્રીમદ્ભગવદ્ગ્રંથ એકવાર જંગલમાં ફરવા ગયેલા.... ભરવાડના બે છોકરા કુતૂહલભરી જિજ્ઞાસાથી તેમને જોઈ જ રહ્યા....તેઓ પાછા ક્યાં ત્યારે પણ તે છોકરા ત્યાં જ ઊભેલા... તેમની આવી ચેષ્ટા જોઈને શ્રીમદ્ગ્રંથે તેમને બોલાવ્યા....ને કહ્યું : ભાઈઓ....! આંખ મીંચી જાઓ....ને અંદર વિચાર કરો કે ‘હું પરમેશ્વર છું.’ ત્યારે છોકરાઓએ તેમની વાતમાં આડાઅવળા કોઈ તર્ક ન કર્યા પણ તેમની વાતનું અનુસરણ કર્યું.-તેમનું પરમાત્મપણું તેમના કાને તો પડ્યું !! તેમ અહીં સર્વજ્ઞભગવાન અને સંતો તને તારું પરમાત્મપણું સંભળાવે છે....અંતર્મુખ થઈને તું તેનો સ્વીકાર કર....તો તું જરૂર પરમાત્મા થઈશ. અહા, જેની પાસે આખો ભગવાન છે તેને બીજા કોની જરૂર છે? સર્વજ્ઞના આવા સિંહનાદ ઝીંઝીને સાધક જાગી જાય છે. ને ‘હું સિદ્ધ છું’-એમ પોતે પણ સિદ્ધસ્વભાવની શ્રદ્ધાના સિંહનાદ કરતો-કરતો સિદ્ધોના ટોળામાં પહોંચી જાય છે.

સાધકના અંતરમાંથી સિદ્ધપદના રણકાર ઊઠે છે : વાણીયાનો દીકરો....ભલે ગરીબપણ વાણીયાની નાતનો છે, લગ્નના મંડપમાં ને નાતના જમણમાં તે બધાયની ભેગો જ બેસશે, ને બધાય જે જમશે તે જ તે જમશે; અછૂતની જેમ તે આઘા નહિ રહે, બહાર નહીં રહે; તેમ અમે સાધક ભલે નાના....પણ સિદ્ધની નાતના છીએ....તેમનાથી અમે જુદા કે આઘા નહીં રહીએ, તેમની સાથે જ મોક્ષના માર્ગમાં અમેય તેમના જેવા

જ અતીન્દ્રિય આનંદનો અનુભવ કરશું.....ને પરમાત્મા થઈને સિદ્ધાલયમાં સદાકાળ તેમની સાથે જ રહેશું.

[અહા, કહાનયુરુ! સિંહનાદ જેવી તમારી વીરહાક....
એના પડઘા આ લખતાં-વાંચતાંય અમારા હૃદયમાં અત્યારે ગૂંછી
રહ્યા છે. અમને ‘ભ....જ....વા....ન....આત્મા’ કહીને બોલાવતો
તમારો એ રણકો...અત્યારેય અમારી ચેતનાને ઉલ્લસાવી રહ્યો
છે...ધન્ય તમારા વિપકાર!....] (૧૯-૨૦)

○●○

પરમાત્મા જેવા નિજઆત્માને દેખવો....તે સર્વ સિદ્ધાન્તનો સાર.

[સાધકના રણકાર એમાં સિદ્ધપદના ભણકાર]

*

જો જિણુ સો અપ્પા મુણહુ ઇહુ સિદ્ધંતહં સારુ ।

ઇહુ જાણેવિણુ જોઇયહો છંડહુ માયાચારુ ॥૨૧॥

જો પરમપ્પા સો જિ હહં જો હહં સો પરમપ્પુ ।

ઇહુ જાણેવિણુ જોઇયા અણ્ણુ મ કરહુ વિયપ્પુ ॥૨૨॥

જિનવર તે આતમ લખો—એ સિદ્ધાંતિક સાર;

એમ જાણી યોગીજનો, ત્યાગો માયાચાર. (૨૧)

જે પરમાત્મા તે જ હું, જે હું તે પરમાત્મ;

એમ જાણી હે યોગીજન ! કરો ન કાંઈ વિકલ્પ. (૨૨)

હે યોગીજનો ! જે જિન છે તે આત્મા છે એવા સિદ્ધાન્તના સારને તમે સમજો....
અને આમ જાણીને માયાચારને છોડો.

જે પરમાત્મા છે તે જ હું છું, અને હું છું તે જ પરમાત્મા છે—આમ જાણીને
હે યોગી ! તમે ખીજ કોઈ વિકલ્પ ન કરો.

જેવો લગવાનનો જીવ તેવો આ જીવ;—વસ્તુપણે બંને જુદા પણ સ્વભાવ બંનેનો
સરખો; જીવ તે જિન....જિન તે જીવ.—આવા અનુભવમાં ચારે અનુયોગરૂપ જિનસિદ્ધાન્તનો

સાર સમાઈ જાય છે. પુરાણોમાં મહાપુરુષોના ચારિત્ર વડે પણ સિદ્ધાન્ત તો આ જ બતાવવો છે. તીર્થંકર-ચક્રવર્તી વગેરે મોક્ષગામી પુરુષોએ કઈ રીતે આત્માને સાધ્યો ?-તે બધાએ પણ આત્માને પરમાત્મા જેવો પહેલાં ઓળખ્યો, ને તે સ્વભાવના ધ્યાન વડે વીતરાગ થઈને મોક્ષને સાધ્યો, -એમ પ્રથમાનુયોગમાં દેખાન્ત વડે બતાવ્યું છે.

કરણાનુયોગમાં ગુણસ્થાન વગેરેના વર્ણન દ્વારા જીવના સૂક્ષ્મ પરિણામો તેમજ કર્મનો સંબંધ વગેરે બતાવીને પણ, તેમાં રહેલો શુદ્ધ ચિદાનંદ આત્મા બતાવવાનો આશય છે; કર્મસંહિતપણું બતાવ્યું તે કર્મસંહિત થવા માટે બતાવ્યું છે; ક્રોધાદિ અશુદ્ધતાનું જ્ઞાન કરાવ્યું તે તેનો અભાવ કરવા માટે છે, તેમાં અટકવા માટે નથી.

સર્વજ્ઞ-વીતરાગ થયા પછી ભગવાનનો ઉપદેશ નીકળ્યો, તેમાં પરમાત્મતત્ત્વની ભાવનાથી સર્વજ્ઞ-વીતરાગ થવાનું જ ઉપદેશ્યું છે. ‘અપ્પા સો પરમપ્પા’-એવા અનુભવથી વીતરાગતા થાય તે જ સર્વ જ્ઞાત્રોનું તાત્પર્ય છે....તે જ મોક્ષસુખનો ઉપાય છે.

ચરણાનુયોગમાં પણ રત્નત્રયની શુદ્ધતારૂપ વીતરાગી આચરણ કરવાનું જ ઉપદેશ્યું છે; ને દ્રવ્યાનુયોગમાં પણ સીધી શુદ્ધાત્માના સ્વાનુભવની વાત છે. જિન-સિદ્ધાન્તના ચારે અનુયોગમાં કોઈને કોઈ પ્રકારે રાગ છોડાવીને વીતરાગતાનું જ પોષણ કર્યું છે; કયાંય પણ રાગને મોક્ષમાર્ગ નથી કહ્યો.

‘જેવા જિન છે તેવો જ હું છું’-એના સ્વીકારમાં વીતરાગી અભિપ્રાયનું કેટલું જોર છે! જ્યાં ‘જિન’ જેવો આત્મા લક્ષમાં લીધો ત્યાં પછી રાગનો કોઈ પણ કણીયો તેમાં કેમ સમાય? એક ઝાટકે બધાય રાગનો નિષેધ થઈ ગયો....રાગ અને શુદ્ધાત્માનું ભેદજ્ઞાન થઈ ગયું.-બારે અંગનો સાર તેના જાણવામાં આવી ગયો.

વાહ, જિન કહે છે કે તું જિન છો....કેવી મધુરી વાત છે! સંતો તને ‘ભ...ગ...વા...ન’ કહીને સંજોષે છે. અત્યારે તો સંસારને સંકેલીને સિદ્ધપદને સાધવાના ટાણાં છે.

સંસારનો અભાવ ને મોક્ષની ઉત્પત્તિ ક્યારે થાય? -કે પોતાના આત્માને ભગવાન સ્વરૂપે દેખે ત્યારે. માટે જેઓ સંસારથી ભયભીત હોય ને મોક્ષસુખની લાલસાવાળા હોય તેઓ અંતર્દૃષ્ટિથી પોતાના આત્માને જિનવર સમાન દેખો. બીજા બધા માયાચાર છોડો, બીજા કોઈ વિકલ્પો ન કરો. ‘હું પરમાત્મા છું’-એથી વિશેષ બીજું શું જોઈએ? પરમાત્મામાં માયાચાર કેવો? ને વિકલ્પો કેવા?

ભાઈ, તારી અંદર પરમાત્મવસ્તુ પડી છે તેની આ વાત છે. સિદ્ધનગરીમાં અનંત સિદ્ધ પરમાત્માના ટોળાં બિરાજે છે, તેમને અનંતશુણી જે મોક્ષ-સમૃદ્ધિ પ્રગટી છે તેવી જ સમૃદ્ધિ તારા આત્મામાં ભરેલી છે....તેમાં તું નજર કર. બહારથી તારી નજરને સંકેલી લે....ને અંદરમાં જો. પરમાત્મા થયા તેમણે બહારથી બધો સંકેલો

કરીને અંદરમાં ચૈતન્યસ્વભાવના વૈભવનો વિસ્તાર કર્યો. એવા પરમાત્માના વૈભવને ઓળખીને ‘હું પણ આવો છું’ એમ તું દેખ.-‘જિનવર તે આત્મ લખો....એ સિદ્ધાન્તનો સાર.’

જૈનસંતોનું કોઈ પણ શાસ્ત્ર હ્યો....નાનું સૂત્ર હો કે મોટી ગાથા હો, તેમાં સર્વત્ર આત્માને પરમાત્મા સમાન પ્રસિદ્ધ કર્યો છે, પરમાત્મપદના ઢંઢેરા પીટયા છે. ધર્મધૂરંધર સંતોનો આ સાદ છે કે અરે જીવ ! તારામાં ને જિનમાં કંઈ ફેર નથી.... તારો સ્વભાવ સિદ્ધસમાન છે, તેની લાવનાથી અશુદ્ધતાનો નાશ થઈ જશે ને પર્યાયમાં જે ફેર છે તે પણ હર થઈને તું સાક્ષાત્ સિદ્ધ બની જઈશ. એકવાર તારા પૂર્ણ પરમાત્મસ્વભાવને તું દષ્ટિમાં લઈશ પછી કોઈપણ પરભાવમાં તને ગોઠશે નહિ, અધૂરાશમાં તને સંતોષ નહિ થાય; છતો સ્વભાવ દેખ્યા પછી પર્યાયમાં પરમાત્મપણાની અછત તને નહીં ગોઠે....એટલે પરમાત્મસ્વભાવને ધ્યાવી-ધ્યાવીને તું પર્યાયમાં પણ પરમાત્મા થઈને જ રહીશ.

હે મોક્ષાર્થી ! તું પ્રભુ છો ?....કે પામર ?-બોલ ! શેનો તારે સ્વીકાર છે ? પામરતા સ્વીકાર્યે પ્રભુતા નહીં આવે....ને પ્રભુતાના સ્વીકારમાં પામરતા નહીં રહે.

“પ્રભુતા...પ્રભુતા...ને પ્રભુતાનો જ સ્વીકાર છે.”

બસ, જ્યાં પ્રભુતાનો સ્વીકાર આવ્યો ત્યાં જ સમ્યગ્દર્શન થયું એટલે દષ્ટિમાં તે વીતરાગ થઈ ગયો....ને પછી અલ્પકાળમાં જ તે પ્રભુતામાં સ્થિર થતાં તને વીતરાગતા ને સર્વજ્ઞતા થઈ જશે. માટે માયાચાર અને વિકલ્પોને છોડીને સીધેસીધો તારી પ્રભુતાનો સ્વીકાર કરી લે.

જે વિકલ્પમાં-રાગમાં ધર્મ માને તેને માયાચાર અને વિકલ્પ થયા વગર રહે જ નહિ; કેમકે તેણે રાગથી લાલ માનીને રાગ વગરના સ્વભાવમાં વકતા કરી, તે અનંતાનું બંધીનો માયાચાર છે. એવા માયાચારને છોડીને, વિકલ્પ વગર, તું સરલપણે તારા પરમાત્મસ્વરૂપનો સ્વીકાર કરી લે....તો તારું કલ્યાણ થશે.

(પં. બનારસીદાસ :) ‘ જિન સોહી હૈ આત્મા, અન્ય હોઈ સો કર્મ
એહી વચનસે સમજ લે જિનપ્રવચનકા મર્મ. ’

(શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર :) ‘ જિનપદ નિજપદ એકતા, લેહલાવ નહીં કાંઈ;
લક્ષ થવાને તેહનો કહ્યાં શાસ્ત્ર સુખદાઈ. ’
‘ સર્વ જીવ છે સિદ્ધસમ....જે સમજે તે થાય. ’

(કુંહકુંદસ્વામી :) ‘ જેવા જીવો છે સિદ્ધિગત....તેવા જીવો સંસારી છે. ’

(યોગીન્દુ મુનિ :) ‘ જિનવર તે આત્મ લખો....એ સિદ્ધાંતિક સાર. ’

—આમ જૈનશાસનમાં બધા સંતોએ આત્માને ‘ ભગવાન ’ તરીકે સંબોધન કર્યું છે.

(એક શ્રોતા—) અમને આવડા મોટા શું કામ ઠરાવો છે ?

ગુરુદેવ કહે છે : ભાઈ ! તને મોટો ઠરાવીને ભગવાન બનાવવો છે. કાંઈ તને મોટો ઠરાવીને સંતોને તારી પાસેથી પૈસા નથી લેવા....ખરેખર તું જેવડો મોટો ભ....ગ....વા....ન છે તે બતાવીને તને સંસારથી છોડાવવો છે. જે સંસારથી ભયભીત હોય ને જેને મોક્ષની લાલસા હોય તે જીવ પોતાને જિન સમાન જાણે....ઉત્સાહથી હા પાડે....

—જેમ રણે ચડેલા રજપૂતની શૂરવીરતા છાની ન રહે; તેમ મોહને જીતીને મોક્ષ લેવા જે જાણે તે મુમુક્ષુની શૂરવીરતા છાની ન રહે....તેના આત્મામાંથી પરમાત્મપણાના રણકાર ઊઠે કે ‘ હું પરમાત્મા છું.’—એમ પરમાત્મપદના રણકાર કરતો તે મોહને તોડીને મોક્ષને સાધે છે. રાંકો અને દીન થઈને મોક્ષ નથી સધાતો. (—‘ દીન ભયે પ્રભુ પદ જપે....મુક્તિ કહાંસે હોય ? ’) અહીં કહે છે કે ‘ હે ભગવાન ! તમારા જેવો પરમાત્મા છું....ને હમણાં પરમાત્મા થવાનો છું.’—આવા આત્માને દેખવો-જાણવો-અનુભવવો તે સિદ્ધાંતનો સાર છે, એમાં જ આત્માની મોટાઈ-મહાનતા ને શોભા છે; રાગમાં-પુણ્યમાં આત્માની મોટાઈ કે શોભા નથી. અરે પ્રભુ ! શું તારે રાગવડે શોભવું છે ? નહીં રે નહીં, રાગથી તો તને કલંક છે; પરમાત્મપદ વડે જ તારી શોભા છે. જેવા પરમાત્મા અત્યારે વિદેહમાં ને મોક્ષમાં વિચરે છે તેવો જ પરમાત્મા તું છે.

‘ ધર્મકાળ અહો વર્તે ધર્મક્ષેત્ર વિદેહમાં,
વીસ-વીસ જહાં ગજે ધોરી-ધર્મપ્રવર્તકા.’

વિદેહક્ષેત્રમાં સદા ધર્મકાળ છે, ધર્મક્ષેત્ર છે, ધર્મધૂરંધર વીસ તીર્થંકર ભગવંતો ત્યાં સદાય વિચરે છે; તેઓ દિવ્યધ્વનિ વડે ધર્મનો સ્રોત વહાવી રહ્યા છે તે ઝીલીને ગણધરો બાર અંગ રચે છે; તેમાં એમ કહું છે કે હે જીવ ! તું તારા આત્માને જિનવર જેવો જ જાણુ. રાગ રાખવા માટે ભગવાનનો ઉપદેશ નથી; પ્રભુ પ્રત્યેનોય રાગ તોડીને પ્રભુતા પ્રગટાવવા માટે પ્રભુનો ઉપદેશ છે.

હે જીવ ! તારી પ્રભુતા તારા કાને પડી....હવે તું સંયોગ વડે કે રાગાદિ ભાવ વડે બીજા પાસે મોટાઈ દેખાડવાનો માયાચાર છોડી દે....પામરતા વડે તારી પ્રભુતાને પીંખી ન નાંખ. પરભાવોને પડતા મૂકીને રાગ વગરના તારા સ્વભાવની પ્રભુતાને જાણુ. તું પોતે જ અનંત મહિમાવંત મોટો ભગવાન છે....પછી તારે કોની જરૂર છે ? રાગ વડે પુણ્ય વડે કે બહારની પદવી વડે તારી મોટપ ન માનીશ; આત્માને પરમાત્મસ્વરૂપે જાણીને તેને ધ્યાવજે.

સ્વસન્મુખ થઈને જ્યારે તું તારા પરમાત્મપણાનો સાક્ષાત્કાર કરીશ ત્યારે જ

‘બીજા પરમાત્મા પણ આવા છે’ એમ તને નક્કી થશે. નિશ્ચયને જાણ્યા વગર વ્યવહાર નક્કી થશે નહિ, સ્વને જાણ્યા વગર પર જણાશે નહિ. માટે કહે છે કે હે યોગી ! પરસન્મુખ વિકલ્પો છોડીને, ‘હું પરમાત્મા છું’ એમ સ્વસન્મુખપણે તમે જાણો !

શાસ્ત્રોએ બતાવેલો ‘પરમાત્મા’ તે કાંઈ શાસ્ત્રના શબ્દોમાં નથી, તે તો તારામાં જ છે; માટે ‘હું જ જ્ઞાયક પરમ તત્ત્વ છું’ એમ સ્વસન્મુખ થઈને તું દેખ. અરેરે, પરમેશ્વર હોવા છતાં તું તારા સુખ માટે બાહ્યવિષયોનો લિખારી-રાંકો થઈ ગયો—એ દીનતા તને શોભતી નથી. અંતર્મુખ થઈને તારા પરમાત્મસુખનો અનુભવ કર, એમાં જ તારી શોભા ને વીરતા છે.—આ તો વીરનો માર્ગ છે; દુનિયાના માર્ગથી આ વીર-માર્ગ જુદો જાતનો છે. સંસારના માર્ગથી તો મોક્ષનો માર્ગ જુદો જ હોય ને !

‘હું પરમાત્મા છું’—આવી કબુલાત કયા ભાવથી કરશો ? શું શાસ્ત્રના શબ્દોમાં કે રાગના વિકલ્પમાં આવી કબુલાત કરવાની તાકાત છે ?—ના. શબ્દોથી પાર, વિકલ્પોથી પાર એવા ચૈતન્યસ્વભાવની સન્મુખતાના અપૂર્વ ભાવ વડે જ સ્વીકાર થાય છે કે ‘હું પરમાત્મા છું.’ અજ્ઞાનીની દૃષ્ટિમાં વિકલ્પની આડને લીધે અંદર બેઠેલો પરમાત્મા—પોતે તેને દેખાતો નથી, તેને વિકલ્પ જ દેખાય છે. ભગવાન આત્મા નિર્વિકલ્પ છે ને તે નિર્વિકલ્પદશામાં જ પ્રાપ્ત થાય તેવો છે; માટે હે યોગી ! તું બીજા કાંઈ વિકલ્પો કર્યા વગર આવા આત્માને જાણ. વિકલ્પમાં રહીને પરમાત્મા નથી દેખાતા; વિકલ્પ છોડીને અંદર જતાં પરમાત્મા દેખાય છે....ને અપૂર્વ આનંદ થાય છે. પરમાત્મ તત્ત્વનો અનુભવ કરવા માટે ‘હું પરમાત્મા છું’ એવોય વિકલ્પ તારે કરવો નહીં પડે; વિકલ્પ વગર જ સ્વયં અનુભવમાં આવે એવો તારો સ્વભાવ છે.

શુભ વિકલ્પો વડે સમ્યગ્દર્શન પણ નથી પમાતું, તો તેનાથી પરમાત્મપદ તો કેમ પમાય ? વિકલ્પવડે જે સમ્યક્ત્વ માને છે તે પોતાના સમ્યગ્દર્શનને તેમજ પરમાત્મતત્ત્વને રાગમાં લૂંટાવી દે છે. શુભરાગમાં ભગવાન નથી ને ભગવાનમાં શુભરાગ નથી. સર્વે રાગથી જુદો થઈને જો આવા આત્માની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન નહીં કર, ને તેનો ઇન્કાર કરીને વિરાધના કરીશ....તો....તેના ક્ષણમાં એવી હલકી (વનસ્પતિ વગેરે એકેન્દ્રિય) દશા પામીશ કે ‘તું જીવ છો’ એમ માનવું પણ બીજાને મુશ્કેલ પડશે. અરે, રાગથી લાભ માનીને નિર્દોષ ભગવાન આત્મા ઉપર તું આળ ન દે. જે રાગાદિ દોષ વગરનો છે તેને દોષવાળો માનીને તેના ઉપર કલંકનું આળ નાંખવું તે મિથ્યાત્વની સજા બહુ આકરી છે બાપુ ! એના ક્ષણ સહન કરવા બહુ આકરા પડશે. અને, રાગ વગરના નિર્દોષ પરમાત્મતત્ત્વનો સત્કાર કરતાં તેના ક્ષણમાં તું પોતે એવો અતીન્દ્રિય પરમાત્મા થઈશ.... કે ઇન્દ્રિયજ્ઞાનવાળા જીવો તારા અસ્તિત્વને જાણી પણ ન શકે. —તે ક્ષણ મહાઆનંદરૂપ છે. —હવે તને જે ગમે તે કર.

તારા પરમાત્મતત્ત્વમાં પરમાણુનો પ્રવેશ નથી ને કોઈ વિકલ્પ પણ તેનામાં નથી; એમાં તો પરમ આનંદના ખજાના ભર્યા છે. તારા ચૈતન્યખજાનામાં કયાં ખોટ છે કે તારે ખીજાનું શરણું લેવું પડે !

શ્રોતા:— અરે પ્રભુ ! પંચમકાળમાં આવી ઊંચી વાત કરો છો !

ગુરુદેવ:—ભાઈ, આત્મા પોતે મોટો પરમાત્મા છે એટલે એની વાત પણ ઊંચી જ હોય ને ! ઊંચી છે—પણ આ પંચમકાળમાંય તે અનુભવમાં આવી શકે તેવી છે. ભગવાને આ પંચમકાળમાંય ધર્મનો સદ્ભાવ કહ્યો છે. પંચમકાળમાં થયેલા મુનિઓ જાતે અનુભવીને આ વાત કરી રહ્યા છે. માટે કાળનું ખડાનું કાઢીને પુરુષાર્થહીન ન થા.

આ તો પુરુષાર્થપ્રેરક વીર-વાણી છે....કે ‘આત્મા પરમાત્મા છે.’

કોણ કહે છે આ વાણી ?

મુનિરાજ યોગીન્દુ—જિન કહે છે. જેઓ ૧૪૦૦ વર્ષ પહેલાં આ ભરતક્ષેત્રમાં વિચરતા વનવાસી દિગંબર સન્ત હતા....અંદરમાં વિકલ્પ વગરના ચૈતન્યમાં વારંવાર ઉપયોગ જોડતા હતા....એવા યોગી ભવભયથી ડરીને ‘આત્મસંબોધન’ કરતાં કહે છે કે હું યોગી ! હું સાધક ! હું આત્મા જ પરમાત્મા છું—એમ તું સ્વાનુભવથી જાણ....ને તેમાં એકાગ્ર થા. સાધકને પોતાનું પરમાત્મપણું પૂરું કરવા કાંઈ પર સામે જોવું નથી પડતું, અંદર ને અંદર પોતાના પરમાત્મસ્વરૂપમાં ઊતરીને તે પૂર્ણ પરમાત્મા થઈ જાય છે.

પોતાના પરમાત્મપણાની આવી વાત સાંભળતાં શૂરવીર મુમુક્ષુને તો મોક્ષને સાધવાનો પાનો ચડી જાય છે....વીતરાગતાનું શૂરાતન ઉલ્લસે છે. જેમ દીર્ઘકાળે વહાલા પુત્ર શ્રીકૃષ્ણને જોતાં દેવકીમાતાને છાતીમાં દૂધની ધારા ઊછળે છે....શ્રીકૃષ્ણ પણ જાણી જાય છે કે હું આનો પુત્ર છું....તેમ અત્યંત વહાલા ચૈતન્ય-પરમેશ્વરને પોતામાં જોતાં જ સાધકની ચૈતન્યપરિણતિમાં આનંદના દૂધની ધારા ઊછળે છે....ને ‘આ મારા ભગવાન’—એમ તે અનુભવી લ્યે છે. બસ, હું યોગી ! તું આવો અનુભવ કર....ને ખીજા વિકલ્પો છોડીને તેમાં જ ચિત્તને સ્થિર કર. અંદર આત્મા પોતે ‘શાંત રસનો પિંડલો’ છે.... તેમાં ઉપયોગ જોડતાં જ બધા વિકલ્પો છૂટી જશે ને પરમ આનંદસહિત પોતાના પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થશે.

[આવડો મોટો ભગવાન આત્મા....તે બિરાજે છે કયાં ? તેનું ક્ષેત્ર કેવડું ? તે હવેના બે દોહામાં બતાવશે.]

[૨૧-૨૨]

ભગવાન આત્માનું સ્વક્ષેત્ર

*

સુદ્ધ-પણસહં પૂરિયડું લોયાયાસ-પરમાણુ ।
 સો અપ્પા અણુદિણુ મુણહુ પાવહુ લહુ ણિવ્વાણુ ॥૨૩॥
 ણિચ્છદં લોય-પમાણુ મુણિ વવહારેં સુસરીરુ ।
 એહડ અપ્પ-સહાડ મુણિ લહુ પાવહિ ભવ-તીરુ ॥૨૪॥

શુદ્ધ પ્રદેશી પૂર્ણ છે, લોકાકાશ-પ્રમાણુ;
 તે આત્મ જાણે સદા, શીઘ્ર લહે નિર્વાણુ. ૨૩.

નિશ્ચય લોક-પ્રમાણુ છે, તનુ-પ્રમાણુ વ્યવહાર;
 એવો આત્મ અનુભવો, શીઘ્ર લહે ભવપાર. ૨૪.

સંજ્ઞાથી લોકાકાશના પ્રદેશો જેટલા અસંખ્ય પ્રદેશોવાળું એક અખંડ સ્વક્ષેત્ર, તેમાં આત્મા રહેલો છે....તે પ્રદેશોને શુદ્ધ કહ્યા, કેમકે તે અનંત શુદ્ધગુણોથી પૂર્ણ છે, તેમાં કયાંય વિકાર નથી ભર્યો. સ્વક્ષેત્રમાં રહેલા આવા શુદ્ધ-પૂર્ણ આત્માને સદાય જાણે તે શીઘ્ર નિર્વાણુને પામે.

તે આત્મા, લોકપ્રમાણુ અસંખ્ય પ્રદેશવાળો ત્રણેકાળ એક સરખો જ રહે છે, તે અસંખ્ય પ્રદેશમાં એક પણ પ્રદેશનો વધારો કે ઘટાડો કદી થતો નથી; જેટલા અસંખ્ય પ્રદેશ નિગોદમાં છે, મોક્ષજીવમાં પણ એટલા જ અસંખ્ય પ્રદેશ છે; તેથી અસંખ્ય પ્રદેશીપણું તે નિશ્ચય છે. પણ તે અસંખ્ય પ્રદેશનો કોઈ એક ચોક્કસ આકાર કહી શકાતો નથી, કીડી-હાથી-દેવ-મનુષ્ય વગેરે લિન્નલિન્ન આકારવાળા નાના મોટા શરીર પ્રમાણે જીવનો પણ તેવો આકાર થાય છે, તે આકાર એક સરખો રહેતો નથી, તેથી ‘શરીરપ્રમાણુ’ જીવ કહેવો તે વ્યવહાર છે. મોક્ષમાં પણ, શરીર ન હોવા છતાં અસંખ્ય-ચૈતન્યપ્રદેશોનો આકાર લગભગ છેલ્લા શરીર જેવો હોય છે. અરૂપી જીવના સ્વપ્રદેશોનો આકાર, અને તેમાં પણ નિશ્ચય ને વ્યવહાર, આ વાત જિનદેવના માર્ગ સિવાય બીજે કયાંય નથી. આટલા સ્વક્ષેત્રમાં પણ શુદ્ધ-અનંતગુણોથી પૂર્ણ ભરપૂર આત્મા છે....તેનો અનુભવ કરતાં શીઘ્ર ભવનો પાર પમાય છે.

અસંખ્યપ્રદેશી મોક્ષ માડું સ્વધર છે; આ સંસારના ભવ કે શરીર તે માડું ઘર નહીં; અમે દેહવાસી નહિ, અમે તો અનંત ચૈતન્યગુણધામમાં વસનારા છીએ. દેહ અને ભવ એ તો પર ઘર છે; આવા પરદેશમાં અમે કયાં આવી ચડ્યા! સિદ્ધપદ અમારો સ્વદેશ છે. આ પ્રમાણે ધર્મી જીવ અનંતગુણવૈભવથી ભરેલા અસંખ્યપ્રદેશી સ્વધરમાં જ પોતાનું અસ્તિત્વ દેખે છે.

આત્મા ‘નિશ્ચયથી એટલે ત્રણે કાળે એકરૂપ’ અસંખ્ય પ્રદેશી છે, અને ‘વ્યવહારથી એટલે તે-તે કાળની અનેકરૂપ’ પર્યાયમાં દેહપ્રમાણ હોય છે. ‘દેહપ્રમાણ’ કહ્યો પણ કાંઈ દેહમાં આત્મા નથી, આત્મા તો દેહથી ભિન્ન ચૈતન્યભાવમાં છે. દેહના જડ ઢીંગલાને ન દેખ; દેહના ઓઝલ દૂર કરીને જો....તો અંદર અતિ સુંદર ચૈતન્ય-પરમાત્મા બિરાજે છે. એકવાર કુતૂહલ કરીને તેને દેખ તો ખરો. [૧ ધનુષ એટલે ત્રણ મીટર] પાંચસો ધનુષનો મોટો જીવ હોય કે એક ધનુષનો હોય, સ્વાનુભવમાં તો ખંનેને એક સરખો જ આત્મા આવે છે; કાંઈ પાંચસો ધનુષવાળાને વધારે આનંદ આવે ને એક ધનુષવાળાને ઓછો આનંદ આવે-એમ નથી. અને પાંચસો ધનુષમાં વ્યાપે કે એક ધનુષમાં વ્યાપે-ખંનેનું અસંખ્યપ્રદેશી સ્વક્ષેત્ર તો સરખું જ છે. જેના અસંખ્યપ્રદેશરૂપ ચૈતન્ય-ખેતરમાં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ આનંદ પાકે, સિદ્ધપદનાં પાક પાકે, ‘પરમાત્મા’નું ઝાડ પાકે, —જેમાં ‘પરમાત્મા’નું ઉત્પાદન થાય એવો આ આત્મા છે....આવા આત્માને જાણીને તું અનુદિન એને ભાવ તો શીઘ્ર નિર્વાણને પામીશ.

આત્મા પોતાના અસંખ્ય પ્રદેશોમાં ને અનંતગુણપર્યાયોમાં સર્વવ્યાપક છે, પણ બહારના ક્ષેત્રમાં તે સર્વવ્યાપક નથી, પરમાં વ્યાપક નથી. દેહપ્રમાણ પોતાના અસંખ્ય પ્રદેશમાં જ તેના અસ્તિત્વની પૂર્ણતા છે. એટલે તેને જાણવા-અનુભવવા માટે કે તેનું ધ્યાન કરવા માટે બહાર નજર લાંબાવવી નથી પડતી, પણ નજરને અંદર સંકેલીને અહીં આટલામાં (દેહની અંદર) જ તેનું જ્ઞાન-ધ્યાન થાય છે. પોતાના અસંખ્ય પ્રદેશમાં બેઠોબેઠો અનંત પદાર્થોને તેમજ અનંતક્ષેત્રને જાણી દેયે એવો તેનો અર્થિત્ય સ્વભાવ છે. પોતે ઓછા ક્ષેત્રમાં રહેલો તેથી ઓછું જાણે-એવું કાંઈ નથી. થોડા ક્ષેત્રમાં પણ અનંત જ્ઞાન ને અનંત સુખ ભરેલું છે.—આવા આત્માનું જ્ઞાન-ધ્યાન કરો તો શીઘ્ર નિર્વાણને પામશો.

શ્રી યોગીન્દ્ર મુનિરાજે, ભવનો અભાવ કરવાની ને ‘શીઘ્ર’ નિર્વાણ પામવાની વાત વારંવાર કરી છે. જે સમજતાં સ્વભાવની પ્રાપ્તિ થાય ને અલ્પકાળમાં જ ભવનો અંત થાય એવી આ વાત છે. પરમાત્મતત્ત્વની ભાવના આમાં વારંવાર ઘૂંટાય છે. બાપુ! આ સંસારના દુઃખોથી છૂટવા આવી ભાવના કરવા જેવી છે.

જીવ સંકોચાઈને કીડી કરતાંય નાના શરીરમાં રહે કે વિસ્તરીને હાથી કરતાંય મોટા શરીરમાં રહે, પણ તેના પ્રદેશોની સંખ્યામાં વધઘટ થતી નથી, તેમજ પ્રદેશો નાના-મોટા થતા નથી; પ્રદેશોની પરસ્પર અવગાહનામાં સંકોચ-વિસ્તાર (વધુ ગીચતા કે ઓછી ગીચતા) થઈને નાનો-મોટો આકાર થાય છે. તેમાં નાનામાં નાનો આકાર અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગનો, તુચ્છ જીવને હોય છે; અને મોટામાં મોટો આકાર આખા લોકમાં વ્યાપક, કેવળીભગવાનને સમુદ્ઘાત વખતે માત્ર એક સમય પૂરતો હોય છે. મોક્ષમાં પણ દરેક સિદ્ધજીવને પોતપોતાનો સ્વતંત્ર આકાર હોય છે, અને તે સદાય એકસરખો રહે છે.

ધર્મનું ક્ષેત્ર કેટલું? —કે આત્માના ક્ષેત્ર જેટલું. તે કયાંય બીજે બહારમાં નથી; અહીં (દેહની અંદર) આટલામાં જ તું છો. તેમાં નજર કરીને સ્વાનુભૂતિ કર એટલે અહીં જ ધર્મ થાય છે. સ્વાનુભૂતિ દ્વારા જ સ્વધરમાં ને સ્વધર્મમાં પ્રવેશ થાય છે, એ સિવાય રાગવડે કે બાહ્યક્રિયા વડે ધર્મમાં પ્રવેશ નથી થતો. વિકલ્પો તો આત્મામાંથી બહાર કાઢવા જેવા છે, તેને સાથે લઈને સ્વભાવની અંદર પ્રવેશ કેમ થાય? તારે સ્વભાવ-ધરમાં પ્રવેશવું હોય તો, વચ્ચેથી વિકલ્પને દૂર કરીને, તારા ઉપયોગને સીધો આત્મામાં જોડી દે....

“ —અરે, સીધું આત્માનું ધ્યાન? ”

—હા, ભગવાન આત્મા અંદર બેઠો છે ને! સીધો તેમાં ઉપયોગ જોડ. બસ, આ રીતે આત્માને જાણતાં-અનુભવતાં તું શીઘ્ર મોક્ષને પામીશ.

“ યોગસારમાં ટૂંકી સરળ શૈલીમાં બહુ સરસ સમજાવ્યું છે. ” [૨૩-૨૪]

—૦—

સમ્યક્ત્વની દુર્લભતા

❀

चउरासी लक्खहि फिरिउ कालु अणाइ अणंतु ।

पर सम्मत्तु ण लद्धु जिय एहउ जाणि णिभंतु ॥२५॥

લક્ષ ચોરાસી યોનિમાં ભમિયો કાળ અનંત;

પણ સમકિત તેંનવ લહ્યું એ જાણે નિર્ભ્રાન્ત (૨૫)

અનાદિકાળથી માંડીને આજ સુધીનો અનંતકાળ ચોરાસીલાખ જીવયોનિમાં તું ભટક્યો, પણ હજી સુધી તેં સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત ન કર્યું, એમ તું નિસન્દેહ જાણ. —એમ જાણીને હવે સમ્યક્ત્વનો ઉદ્યમ કર. ચોથા દોહામાં પણ કહ્યું હતું કે સમ્યક્ત્વ વગર અનાદિ કાળથી મિથ્યાબુદ્ધિને લીધે જીવ સંસારમાં દુઃખી થઈ રહ્યો છે; તે દુઃખથી ભયભીત થઈને તેનાથી જે છૂટવા માંગતો હોય તેને માટે આ સંબોધન છે.

તીવ્રપાપ કરીને નરકાદિમાં ને પુણ્ય કરીને સ્વર્ગાદિમાં —એમ ચારે ગતિમાં, નિજોદથી નવમી ઐવેયક સુધીના ભવોમાં હે જીવ! તું સર્વત્ર રખડ્યો, પણ તારા ચિદાનંદ પરમાત્માને તેં કયાંય ન દેખ્યા....હતા તો તે તારી સાથે ને સાથે....પણ તેની સાસું તેં ન જોયું, તેથી તું દુઃખી થયો.

ઘાણીમાં ને પાણીમાં, બીંછીધી ને નાગથી તું અનંતવાર મર્યો, તેમજ તું પોતે પણ પાણી-નાગ-બીંછી અનંતવાર થયો; ભોગી પણ થયો ને ત્યાગી પણ થયો, પણ એ બધાથી પાર આત્મતત્ત્વ શું છે તેની ઓળખાણ તેં કદી ન કરી. હમણું થોડા દિવસ પહેલાં એક

છોકરો સોનગઢ પાસેના ગામે નાટક જોવા ગયેલો; રાત્રે કોઈએ તેના ચાંદીના ખટન લૂંટી લઈને તેને ફૂવામાં નાંખ્યો....ફૂવામાં પાણી ન હતું, સામે મોટો સાપ ફેણ માંડીને બેઠેલો.... એવી સ્થિતિમાં ભયભીતપણે તેણે કાળ ગાળ્યો....પણ, ચારગતિના ઘોર દુઃખો પાસે એ તો કાંઈ હિસાબમાં નથી. ભાઈ, તેં રાગનો ને વિષયોનો પ્રેમ કરી કરીને ભવના કારણને સેવ્યું ને દુઃખી થયો, -એ તો બધું અસાર છે. મોક્ષનું કારણ રાગ વગરનું છે, અંતરમાં ઉપયોગ જોડીને તેનું સેવન તેં કદી ન કર્યું. પાપ-પુણ્ય અનંતવાર કરવા છતાં સમ્યગ્દર્શન ન થયું; માટે હે જીવ! તું ચોક્કસ જાણ કે પુણ્ય-પાપ વડે સમ્યગ્દર્શન થતું નથી. સમ્યગ્દર્શન તો મોક્ષનો ભાવ છે; ને પુણ્ય-પાપ તો સંસારના ભાવ છે, તેના આશ્રયે મોક્ષનો ભાવ કેમ પ્રગટે? અને સમ્યગ્દર્શન વગર તો ભવદુઃખ કોઈ રીતે મટશે નહિ; માટે સ્વભાવ તરફ આવીને તું સમ્યક્ત્વનો પ્રયત્ન કર....જેથી આ સંસાર-દુઃખોથી તારો છૂટકારો થાય. આ જગતમાં સમ્યક્ત્વસમાન જીવનું હિતકારી બીજું કોઈ નથી, ને મિથ્યાત્વસમાન અહિતકારી બીજું કોઈ નથી. -સમન્તભદ્રસ્વામીનું આ વચન છે—

ત્રણકાળ ને ત્રણલોકમાં સમ્યક્ત્વ-સમ નહીં શ્રેય છે;

મિથ્યાત્વ-સમ અશ્રેય કો નહીં જગતમાં આ જીવને.

સમ્યગ્દર્શન શ્રેયકારી છે, અને જ્ઞાન તથા ચારિત્ર પણ જો સમ્યક્ત્વ સહિત હોય તો જ તે જીવને શ્રેયકારી છે. જગતમાં સર્પથી, હજારહજાર વિષથી કે સિંહ વગેરેથી તો કદાચ એકવાર મરણ થાય, પરંતુ મિથ્યાત્વના સેવનથી તો અનંતવાર જન્મ ને મરણ થાય છે, માટે મિથ્યાત્વ સમાન જીવનું અકલ્યાણ કરનાર જગતમાં બીજું કોઈ નથી.—એમ જાણીને તેનું સેવન છોડો, ને સમ્યગ્દર્શનની આરાધના કરો. સમ્યગ્દર્શન મહા હિતકારી છે.

સમ્યક્ત્વ સહિત નરકવાસને પણ ભલો કહ્યો,—ખરેખર કાંઈ નરકવાસ સારો નથી, સાડું તો સમ્યક્ત્વ છે; અને તે સમ્યક્ત્વ વગરના દેવલોકના વાસને પણ શ્રેયકર ન કહ્યો, કેમકે મિથ્યાત્વ સહિત જીવ દેવલોકમાંય શોભતો નથી, સુખ પામતો નથી. જીવને સમ્યગ્દર્શન થાય પછી, વ્રત ન હોય તોપણ, તેને હલકીગતિનું આયુ બંધાતું નથી; તેનો અનંતસંસાર કટ થઈ જાય છે ને તે મોક્ષના માર્ગમાં દાખલ થઈ જાય છે — આવા સમ્યક્ત્વ વગર જ જીવ અત્યાર સુધી સંસારમાં દુઃખી થયો; માટે હવે સાવધાન થઈને તેની આરાધના કરો....એમ ઉપદેશ છે. (૨૫)

મોક્ષને ચાહે તો શુદ્ધાત્માને જાણો.....ન જાણો તો.....?

*

સુદ્ધ સચેયણુ બુદ્ધ જિણુ કેવલણાણ સહાઉ ।

સો અપ્પા અણુદિણુ મુણહુ જઇ ચાહહુ સિવલાહુ ॥૨૬॥

જામ ણ ભાવહિ જીવ તુહં ણિમ્મલ અપ્પ સહાઉ ।

તામ ણ લબ્ભઇ સિવગમણુ જહિં ભાવઇ તહિં જાઉ ॥૨૭॥

શુદ્ધ સચેતન બુદ્ધ જિન કેવળ જ્ઞાનસ્વભાવ;

એ આત્મ જાણો સદા જે ચાહે શિવલાભ. (૨૬)

જ્યાં લગી શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ કરે ન જીવ,

ત્યાં લગી મોક્ષ ન પામતો, જ્યાં રુચે ત્યાં જીવ. (૨૭)

શુદ્ધજ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માને જાણો તો શિવલાભ પામો;

શુદ્ધજ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માને ન જાણો તો શિવલાભ ન પામો.

—સામસામી આ જે વાત બતાવી, તેમાંથી જે તમને રુચે ત્યાં જીવ.

સંસાર તરફના લાવથી જે થાકેલો છે ને આત્માના પરમ આનંદને અનુભવવા ચાહે છે એવા મોક્ષાર્થી જીવે શું કરવું? તે અહીં બતાવ્યું છે, અને સુમુક્ષુને શુદ્ધાત્માના ધ્યાન માટે પ્રોત્સાહિત કર્યો છે.

જે દોહામાં જે માર્ગ બતાવ્યો:—એક મોક્ષનો માર્ગ, બીજો સંસારનો માર્ગ.

શુદ્ધ આત્માની લાવના વડે મોક્ષ પમાય છે; અને પરની લાવનાથી સંસાર થાય છે;—આ જે માર્ગ છે, તેમાંથી તને જે માર્ગ રુચે તે માર્ગે જા. મોક્ષને ચાહતો હો તો શુદ્ધ-બુદ્ધ આત્માની લાવના કર. અમે તો માર્ગ બતાવ્યો.....તે માર્ગે જવું એ તારા હાથમાં છે. મોક્ષાર્થી જીવને તો મોક્ષ જ ગમેને? અને જેને મોક્ષ ગમે તેને રાગાદિ બંધમાર્ગની લાવના ન હોય. તે તો રાગથી લિન્ન પોતાના શુદ્ધઆત્માને જાણે ને મોક્ષમાર્ગમાં ગમન કરે. માટે કહે છે કે હે મોક્ષના અભિલાષી! તારે દિન-પ્રતિદિન કરવા જેવું કામ આ છે કે શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપે પૂર્ણાનંદના સાગર એવા નિબ્બતાત્માને જાણીને અનુભવમાં લે.....તેમાં એકાગ્રતાનો વારંવાર પ્રયત્ન કરીને સ્થિર થા ને જ્ઞાનચેતનાને આનંદસહિત વેદનમાં લે. હરખ-શોક-ક્રોધ વગેરેનું સંચેતન-વેદન તે સંસાર છે; ને શુદ્ધજ્ઞાનચેતનાનું સંચેતન તે મોક્ષ છે.

તું આત્મા.....સચેતન જગૃતસ્વરૂપ.....શુદ્ધ જ્ઞાન છો. ક્રોધરૂપ કે કાયારૂપ તું નથી; હરખ-શોકનું વેદન પણ તારા જ્ઞાનસ્વરૂપમાં નથી, એ તો સંસાર છે. ભાઈ, તું તો

સંસારથી ભયભીત છે, સંસાર તરફના પરભાવોથી થાકેલો છે ને આત્માના આનંદને અનુભવવા અહીં આવ્યો છે....તો હવે પરભાવોથી જુદા એવા શુદ્ધ-સચેતન—પૂર્ણ આત્માને તું ધ્યાવ.

‘ સચેતન ’...તેમાં અચેતન નથી, શરીર નથી, કર્મ નથી.

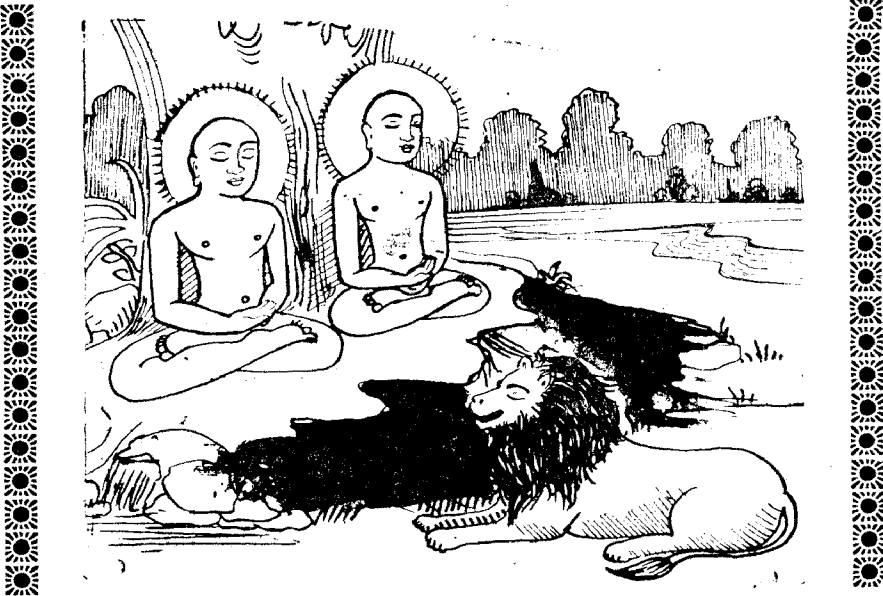
‘ શુદ્ધ ’...તેમાં અશુદ્ધતા નથી, રાગ-દ્રેષ-મોહ નથી.

‘ પૂર્ણ ’...તેમાં અપૂર્ણતા નથી, પોતે પરમાત્મસ્વરૂપ છે.

—આવા સચેતન-શુદ્ધ-પૂર્ણ એવા તારા પરમાત્મતત્ત્વને જાણીશ તો તું શિવલાભને પામીશ. એને જાણ્યા વગર બીજી કોઈ રીતે મોક્ષ નહિ થાય. વિકલ્પો વચ્ચે આવે તેને મોક્ષપંથમાં કાંટા જેવા બાધક સમજીને એળંગી જાજે; ઠરેલ ચિત્તથી....શાંત ચિત્તથી, ઉપયોગની ધારાને અંતર્મુખ કરીને અનુદિન તારા શુદ્ધ-બુદ્ધ આત્માને જાણ.... તારા આત્માને જ બોધિસ્વરૂપ-બુદ્ધ બનાવીને તેનું શરણું લે. બુદ્ધ પણ તું છે ને જિન પણ તું છે, સિદ્ધ પણ તું છે ને શુદ્ધ પણ તું પોતે જ છે. મોહવશ આવા નિજતત્ત્વને ન જાણ્યું તેથી તું સંસારમાં દુઃખી થયો; હવે આવા નિજતત્ત્વને તું જાણ જેથી મોક્ષસુખને પામીશ.

આ, અમે તને સુખનો પંથ બતાવ્યો....માટે હે મોક્ષાર્થી! આત્માને જાણીને તું આ સુખના પંથમાં આવ!—આમ સંતોનું સંબોધન છે. [૨૬-૨૭]

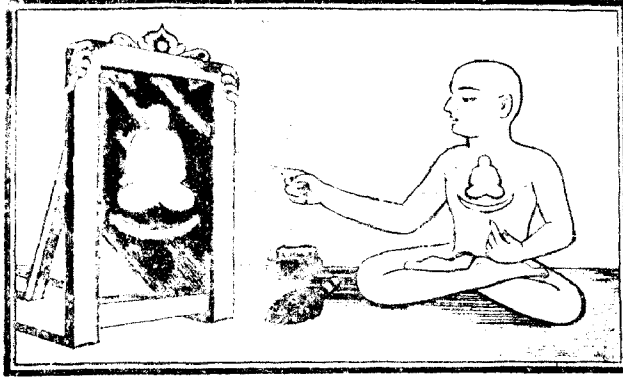
—૦—

આ સિંહ, મુનિરાજના ઉપદેશથી સમ્યક્ત્વ પામ્યો, ને પછી મહાવીર બન્યો.

તારો આત્મા જ તારો ધ્યેય

જો તદ્દલોચહં જ્ઞેઽ જિણુ સો અપ્પા નિરુ વુત્તુ ।
 ણિચ્છય-ળઈં એમહ મણિઝ એહઝ જાણિ ણિમંતુ ॥ ૨૮ ॥
 ધ્યાનયોગ્ય ત્રિલોકના, જિન તે આત્મ જાણુઃ
 નિશ્ચયથી એમ જ કહ્યું, તેમાં બ્રાન્તિ ન આણુ. ૨૮.

ત્રણલોકના ધ્યેયરૂપ, એટલે કે ત્રણલોકમાં શ્રેષ્ઠ એવા જે જિન છે તે નિશ્ચયથી આત્મા જ છે, -નિશ્ચયનય આમ કહે છે, તેને હે જીવ ! તું બ્રાન્તિ વગર જાણુ. અંતર્મુખ થઈને પોતાના આત્માને જ ધ્યેય બનાવ.

પરમપદને પામેલા પરમાત્મા જિનદેવ તે જગતના જીવોને ધ્યેયરૂપ છે; પરંતુ તેમનું પરમાર્થસ્વરૂપ ત્યારે જ જાણી શકાય છે કે જીવ જ્યારે સ્વસન્મુખ થઈને પોતાના શુદ્ધ આત્માને દેખે; એટલે નિશ્ચયથી ધ્યાનનો ધ્યેય પોતાનો શુદ્ધ આત્મા જ છે, અને તે જિનવર જેવો જ છે.—‘જિનવર ને નિજઆત્મમાં કિંચિત્ લેદ ન જાણુ.’

જીવનના અંતિમ કાવ્યમાં શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી લખે છે કે—

ઇચ્છે છે જે યોગીજન અનંત સૌખ્યસ્વરૂપ;
 મૂળ શુદ્ધ તે આત્મપદ સયોગી નિજસ્વરૂપ.

યોગીજનો અનંતસુખસ્વરૂપ એવા જે સર્વજ્ઞ-જિનપદને ઇચ્છે છે તે મૂળભૂત શુદ્ધ આત્મપદ જ છે. શુદ્ધ આત્મપદને ધ્યાવતાં તે પોતે જિન બની જાય છે. માટે હે જીવ ! પરમાર્થજિન એવા પોતાના આત્મસ્વભાવમાં જ અંતર્મુખ થઈને તેનું ધ્યાન કર....તેને જ ધ્યેય બનાવ. નિશ્ચયથી ધ્યેય અને ધ્યાતા બંને તું જ છે.

વારંવાર આ પ્રકારના આત્મસંબોધન વડે, સંસારથી ભયભીત એવા યોગી-દુમ્નિ પોતાના ચિત્તને આત્મધ્યાનમાં સ્થિર કરે છે; ને બીજા મુમુક્ષુઓને પણ તેની પ્રેરણા કરે છે. આત્મસંબોધન માટે રચેલા આ ૧૦૮ દોહામાં બહુ સરસ ‘પરમાત્મભાવના’ ભાવી છે....તે અહીં (પ્રવચનમાં) ઘૂંટાય છે. આવી ભાવના વારંવાર કરવા જેવી છે.

[આત્મજ્ઞાનપૂર્વકના નિશ્ચય વ્રત-તપ જ મોક્ષને માટે સફળ છે; આત્મજ્ઞાન વગરના એકલા રાગરૂપ વ્રત-તપ મોક્ષને માટે નિષ્ફળ છે, એમ હવેના ત્રણ દોહામાં બતાવશે.] (૨૮)

—***—

ધર્મકાર્ય ક્યારે કરવું?

“આજ આજ ભાઈ અત્યારે....”

આત્મજાગૃતિની પ્રેરણા આપનારી એક નાનકડી વાત છે :

એક હતો રાજા; તેને એક રાણી; એક પુત્રી ને એક દાસી; જૈનધર્મના રંગે રંગાયેલો આખો પરિવાર વૈરાગી હતો; એટલે સુધી કે દાસી પણ વૈરાગ્યમાં જાગૃત હતી.

એકવાર કાંઈક પ્રસંગ બનતાં રાજા વૈરાગ્યથી કહે છે કે-રે જીવ ! તું જલદી ધર્મસાધના કરી લે. આ જીવન તો ક્ષણભંગુર સાત-આઠ દિવસનું છે ! એનો શો ભરોસો ?

ત્યારે રાણી કહે છે—રાજાજી ! તમે ભૂલ્યા ! સાત-આઠ દિવસનો પણ શો ભરોસો ? રાત્રે હસતું હોય તે સવારમાં નષ્ટ થઈ જાય છે ! માટે કાલના ભરોસે ન રહેવું.

ત્યારે પુત્રી ગંભીરતાથી કહે છે—પિતાજી, માતાજી !! આપ બંને ભૂલ્યા. સાત-આઠ દિવસનો કે સવાર-સાંજનો શો ભરોસો ? આંખના એક પલકારામાં ડોણ જાણે શું થઈ જાય !

છેવટે દાસી કહે છે—અરે, આપ સૌ ભૂલ્યા. આંખના ટમકારમાં તો કેટલાય સમય ચાલ્યા જાય છે... એટલા સમયનો પણ શો વિશ્વાસ ? માટે બીજા સમયની રાહ જોયા વગર વર્તમાન સમયમાં જ આત્માને સંભાળીને આત્મહિતમાં સાવધાન થવું; આત્મહિતનું કામ બીજા સમય ઉપર ન રાખવું. એક સમયનો પણ તેમાં વિલંબ ન કરવો.

આત્મ-ભાવના કરવી ક્યારે ? આજ....આજ...ભાઈ અત્યારે.

*

અજ્ઞાનીના પ્રત-તપ મોક્ષને માટે નિર્થક છે.

આત્મજ્ઞાની નિશ્ચયવ્રતાદિ વડે શીઘ્ર મોક્ષને સાધે છે.

વય-તવ-સંજમ-મૂલગુણ મૂઢહં મોક્ષ ણ વુત્તુ ।

જાવ ણ જાણઈ ઇક્ક પરુ સુદ્ધઉ ભાઉ પવિત્તુ ॥૨૯॥

વય-તવ-સંજમુ-શીલુ જિય એ સવ્વઈ અકયત્થુ ।

જાવ ણ જાણઈ ઇક્ક પરુ સુદ્ધઉ ભાઉ પવિત્તુ ॥૩૦॥

જઈ સિમ્મલ અપ્પા મુણઈ વય-સંજમ-સંજુત્તુ ।

તો લહુ પાવઈ સિદ્ધિસુહુ ઇઉ જિણ્ણાહહં ઉત્તુ ॥૩૧॥

જ્યાં લગી એક ન જાણીયો પરમ પુનિત શુદ્ધભાવ;

મૂઢ તણાં પ્રત-તપ સહુ શિવહેતુ ન કહાય. (૨૯)

જ્યાં લગી એક ન જાણીયો પરમ પુનિત શુદ્ધભાવ;

પ્રત-તપ-સંયમ-શીલ સહુ ફોગટ જાણો સાવ. (૩૦)

જે શુદ્ધાતમ અનુભવે પ્રત-સંયમ સંયુક્ત;

જિનવર ભાષે જીવ તે શીઘ્ર લહે શિવસુખ. (૩૧)

જ્યાંસુધી એક શુદ્ધ પરમ પવિત્ર ભાવને નથી જાણતો ત્યાંસુધી તે મૂઢ-અજ્ઞાની જીવનાં પ્રત-તપ-સંયમ કે મૂળગુણોને મોક્ષનાં કારણ કહી શકતાં નથી; તેનાં પ્રત-તપ-શીલ-સંયમ એ બધાં ફોગટ છે, અકાર્યકારી છે. અને નિર્મળ આત્માને જાણનારા જ્ઞાની નિશ્ચય પ્રત-તપ-ચારિત્ર અંગીકાર કરીને શીઘ્ર સિદ્ધિસુખને પામે છે—એમ જિનનાથ કહે છે.

અજ્ઞાનીને આત્મજ્ઞાન વગરનાં એકલા રાગરૂપ જે વ્રતાદિ હોય તે મોક્ષનું કારણ થઈ શકતાં નથી; જ્ઞાનીને આત્મજ્ઞાનસહિત શુદ્ધતાની વૃદ્ધિરૂપ જે પ્રત-તપ-ચારિત્ર છે તે મોક્ષનું કારણ થાય છે; અને તેને લીધે, તેની સાથેના વ્યવહાર વ્રતાદિને પણ મોક્ષનું કારણ ઉપચારથી કહેવાય છે—કેમકે એની સાથે સાચો મોક્ષમાર્ગ વિદ્યમાન છે. અજ્ઞાનીને સાચો મોક્ષમાર્ગ તો જરાપણ નથી, તેથી તેના રાગરૂપ વ્રતાદિકને વ્યવહારથી પણ મોક્ષમાર્ગ હોવાનું જૈનધર્મમાં ભગવાન જિનનાથ કહેતા નથી.

અજ્ઞાની પોતાના શુદ્ધ-જુદ્ધ સ્વભાવને સ્પર્શતો નથી, શ્રદ્ધતો નથી, અનુભવમાં લેતો નથી, ને મલિન કષાયોરૂપે જ આત્માને અનુભવે છે, એટલે તે રાગની જ સેવા કરે છે, રાગ વગરના ચૈતન્યસ્વભાવની સેવા-આરાધના તે કરતો નથી, તેનાથી તો તે દૂર જ રહે છે એટલે તે મોક્ષથી પણ દૂર રહે છે. પ્રત-પૂજાદિ શુભરાગ કરીને પણ તે જીવ સંસારમાં જ રખડે છે. શાસ્ત્રસન્મુખ રહીને સ્વાધ્યાય કર્યા કરે પણ તેણે બતાવેલો

ચૈતન્યભંડાર પોતાનો આત્મા, તેની સન્મુખ થઈને તેને ન દેખે તો તેને પણ મોક્ષના કારણરૂપ જ્ઞાન થતું નથી ને સંસારબ્રમણ મટતું નથી.

અરે જીવ ! રાગની ક્રિયાઓ ગમે તેટલી હોય તે પુણ્યકર્મના ‘જંઘનું’ કારણ થશે, ને પુણ્ય તે સંસારનું જ કારણ થશે, ‘મોક્ષનું’ નહીં. ‘મોક્ષનું’ કારણ તો વીતરાગી ક્રિયારૂપ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર જ છે, -એમ તું જાણ. પુણ્યની દિશા પર તરફની છે, ને ધર્મની દિશા અંતર્મુખ સ્વતરફની છે. બહિર્મુખભાવે અંતર્મુખ ભાવમાં જરાય મદદકર્તા નથી. અતીન્દ્રિય સુખથી ભરેલો શાશ્વત આ આત્મા, તેના અનુભવ સિવાયના રાગાદિ બીજા કોઈ ભાવે મોક્ષમાં જરાય મદદગાર થતા નથી.

પ્રશ્ન:—શુભરાગ તે પગથિયું તો છે ?

ઉત્તર:—હા, તે પગથિયું છે—પણ કોનું ? સંસારનું; મોક્ષનું નહિ. જેમ મેડી ઉપર જવા માટે ભોંયરાના પગથિયા મદદ ન કરે, તેના પગથિયા જુદા હોય. તેમ મોક્ષમાં ચડવા માટે સ્વસન્મુખના વીતરાગી પગથિયા છે; ને પુણ્ય-રાગ તો સંસારના ભોંયરામાં ઊતરવાના પરસન્મુખી પગથિયા છે, જાણે મોક્ષમહેલમાં ચડવા તે પગથિયાં કામ ન આવે, મદદ પણ ન કરે; તેને માટે તો સ્વાનુભવની સીડી જોઈએ. (મોક્ષ મહલકી પરથમ સીડી...સમ્યગ્દર્શન છે.)

જીવો, પાપને તો સંસાર બધાય કહે છે, પરંતુ પુણ્ય પણ સંસાર છે—તે વાત જૈનશાસનમાં જ્ઞાનીઓ જ સમજાવે છે; અને જે જીવ રાગથી જુદા ચૈતન્યતત્ત્વને લક્ષમાં લ્યે તેને જ આ વાત સમજાય છે; પછી તે જીવ શુભરાગને ધર્મ માનતો નથી. -જ્ઞાનમાં આવી સમજણ થવી તે મોક્ષનું પગથિયું છે. રાગ તે મોક્ષમાર્ગનું પગથિયું નથી, તે તો મોક્ષમાર્ગનો કાંટો છે (શબ્દ છે), તેને કાઢીશ ત્યારે મોક્ષ પામીશ. આત્મરામના અનુભવથી મોક્ષ પમાય છે, માટે તેની સન્મુખ થા. સ્વજ્ઞેયમાં એકાગ્ર થતાં મહાન આનંદસાગર ઉલ્લસે છે ને શીઘ્ર મોક્ષ પમાય છે—એમ જિનનાથે કહ્યું છે.

એક શ્રોતા : રાગથી એક મોક્ષ ન મળે, બીજું તો બધું મળે ને ?

ગુરુદેવ : અરે ભાઈ, મોક્ષ એટલે આત્માની શાંતિ ! તે ન મળે તો....બીજું એટલે દુઃખ તે મળે....અશાંતિના ઢગલા મળે. દેવલોકમાંય દુઃખ ને અશાંતિ છે. અરે, આત્મશાંતિ વગરના આરગતિનાં દુઃખ, તેનાથી ભયભીત થઈને છૂટવું હોય, તેને માટે આ ઉપદેશ છે. જ્યાંસુધી એક પરમ શુદ્ધભાવરૂપ આત્માને જીવ ન અનુભવે ત્યાંસુધી તે મોક્ષને પામતો નથી એટલે કે શાંતિ પામતો નથી, દુઃખ જ પામે છે.

જ્યારે જીવ પોતાના પરમ શુદ્ધ સ્વભાવને જાણે છે—અનુભવે છે અને પછી ચારિત્રપૂર્વક તેમાં એકાગ્ર થાય છે ત્યારે તે શીઘ્ર મોક્ષસુખને પામે છે. આત્મજ્ઞાની જીવ

મોક્ષ તો પામશે જ, પણ ચારિત્ર સહિત હોય તે શીઘ્ર મોક્ષને પામે છે; એમ અહીં જ્ઞાન ઉપરાંત ચારિત્રની વિશેષતા બતાવી છે.

મોક્ષમાર્ગમાં, અજ્ઞાનીના રાગરૂપ વ્રતાદિની તો કાંઈ કિંમત નથી, તે તો મોક્ષના માર્ગથી બહાર છે; મોક્ષના માર્ગમાં કિંમત છે—આત્માના અનુભવની....! કિંમત કરવા જેવો ભગવાન આત્મા અંદર ગિરાજે છે તેના અનુભવથી મોક્ષ મળશે. રાગની કિંમતમાં મોક્ષ નહીં મળે, તેનાથી તો સંસાર મળશે. જેવી કિંમત આપે તેવો માલ મળે.

જ્યાં શુદ્ધભાવરૂપી માલ નથી ત્યાં વિવેક વગરના જીવના મિથ્યાત્વસહિતના વ્રતાદિ રાગભાવો તે સંસારનું જ કારણ છે. સમ્યગ્દષ્ટિને જે વ્રત-તપ છે તેની સાથે શુદ્ધતાની વૃદ્ધિરૂપ વીતરાગભાવ છે, તેથી તે શીઘ્ર મોક્ષને પામે છે. સમ્યગ્દર્શન હોવા છતાં જ્યાંસુધી સ્વરૂપમાં સ્થિર થઈને મુનિદશા ન થાય ત્યાંસુધી મોક્ષ થતો નથી. અને જ્યાં એવી ઉચ્ચ દશા થાય ત્યાં તે જીવ વ્રત-તપ સંયુક્ત મુનિ થાય છે, અને આત્માના અનુભવમાં એકાગ્ર થઈને શુદ્ધોપયોગ વડે શીઘ્ર નિર્વાણને પામે છે.—યોગીચંદ્રમુનિ કહે છે કે અહા ! જિનવરનાથે આમ ફરમાવ્યું છે વીતરાગ સર્વજ્ઞ, સમવસરણરૂપી ધર્મ-સભાના નાયક, સો ઇન્દ્રોથી પૂજનીય, લાખો સંતોના સૂર્ય, કરોડો સાધુરૂપી જે તારામંડળ તેમાં ચંદ્ર સમાન શોભાયમાન, એવા શ્રી તીર્થંકર જિનનાથના સર્વાંગેથી જે ઉપદેશ નીકળ્યો, તેમાં આમ કહ્યું છે કે શુદ્ધાત્માને જાણશે તો મોક્ષસુખને પામશે. હે ભાઈ ! તને જો ભવદુઃખનો થાક લાગ્યો હોય તો આ વાત સમજીને, અંતરાત્મા થઈને શુદ્ધાત્માને ધ્યાવ ને પરભાવોને છોડ... જેથી તું મોક્ષસુખને પામીશ.

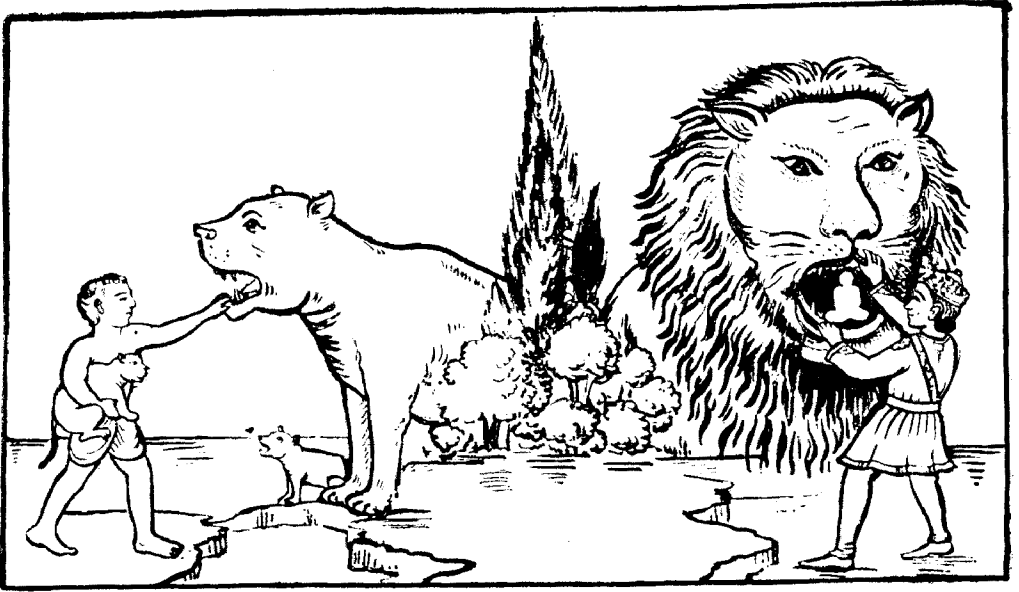
આત્માનો સ્વભાવ ઉત્કૃષ્ટપણે શુદ્ધ વીતરાગ છે; તેના અનુભવરૂપ, રાગવગરનો મોક્ષમાર્ગ જિનનાથે ઉપદેશ્યો છે. ભવ્યજીવો ધર્મનું શ્રવણ કરીને આવો મોક્ષમાર્ગ સમજવા માંગે છે; તેને બદલે અરેરે, જ્યાં ઉપદેશક પોતે જ રાગને મોક્ષમાર્ગ મનાવતા હોય....ત્યાં શ્રોતા કયાં જાય ? ઉપદેશકો જ આત્માને ન જાણતા હોય ને રાગને ધર્મ મનાવે, રાગથી મોક્ષ મનાવે ત્યાં શ્રોતા બિચારા શું કરે ? અહીં સંતો કહે છે કે હે ભાઈ ! તું એવી બિપરીત વાત સાંભળવી છોડી દેજે....બધોય રાગ મોક્ષને માટે અકાર્યકારી છે; તે સંસાર માટે સફળ છે પણ મોક્ષને માટે નિષ્ફળ છે.

પ્રશ્ન :—તેનાથી પુણ્ય તો બંધાયને ?

ઉત્તર :—હા, પુણ્યથી બંધાઈને જીવ સંસારમાં રખડે; રાગથી સંસાર ફળશે, મોક્ષ નહીં મળે. રાગના અભાવથી મોક્ષ મળે છે. સમ્યગ્દર્શન વગર રાગનો અભાવ કે વિશેષ વિશુદ્ધપરિણામ શતા નથી કેમકે તે જીવ અનંતાનુબંધી કષાયમાં તો ઊભો જ છે....એટલે અંદરના શુદ્ધ ચૈતન્યસંહારની કૃત્રી તેને હાથ આવી નથી, તે ચૈતન્યસંહાર ખોલીને મોક્ષને પામી શકતો નથી. અરે, મિથ્યાત્વસહિતના શુભરાગની શી કિંમત ? જ્યાં

સમ્યક્દષ્ટિનોય શુભરાગ મોક્ષનું કારણ નથી તો અજ્ઞાનીના રાગની શી ગણતરી? જેમ એકડાં વગરનું મીંડું -તે એક હોય કે અનંત હોય -તેની કાંઈ જ કિંમત નથી, તેમ સમ્યક્દર્શનરૂપી એકડા વગરના, શૂન્ય જેવા જે શુભરાગ -તે એકવાર કરે કે અનંતવાર કરે, મોક્ષમાર્ગમાં તેની કાંઈ કિંમત નથી, તેનાથી જરીયે મોક્ષમાર્ગ પમાતો નથી. તે રાગાદિક તો પરદ્રવ્યને આશ્રિત અશુદ્ધભાવ છે, તેનાથી તો સંસારરૂપ દુર્ગતિ થાય છે; મોક્ષરૂપ સુગતિ-ઉત્તમગતિ તો શુદ્ધ સ્વદ્રવ્યને આશ્રિત શુદ્ધ-વીતરાગભાવથી જ પમાય છે. ત્રણેકાળે આવો એક સ્વદ્રવ્યઆશ્રિત જ પરમાર્થનો માર્ગ છે, બીજો માર્ગ નથી, -એમ ભગવાને કહ્યું છે. [૨૯-૩૦-૩૧]

—૦૦૦—

વીર સર્વદમન બહાદુરીપૂર્વક સિંહણના બચ્ચાને તેડીને સિંહણનું મોઢું ખેલીને તેના દાંત ગણે છે; તેમ શૂરવીર મુમુક્ષુ મોહકર્મનું મોઢું ફાડીને પોતાના ચૈતન્યપરમેશ્વરને દેખે છે.

જીવનાં ભાવોનું ક્ષણ

પુણ્યથી સ્વર્ગ; ...પાપથી નરક;...બંનેથી રહિત આત્મજ્ઞાન વડે મોક્ષ

*

પુણિયં પાવઇ સમ્મ જીઉ પાવણં નરય-ણિવાસુ ।

બે છંડિવિ અપ્પા મુણઇ તો લબ્ભઇ સિવવાસુ ॥૩૨॥

પુણ્યે પામે સ્વર્ગ જીવ, પાપે નરક-નિવાસ;

એ તજી જાણે આત્મને તે પાવે શિવ-વાસ. (૩૨)

જીવ પુણ્યથી સ્વર્ગ પામે છે, પાપથી નરકમાં જાય છે; અને પુણ્ય-પાપ બંનેથી રહિત શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનવડે તે મોક્ષલાભને પામે છે. જેમ મોક્ષદશા પુણ્ય-પાપ બંનેથી જુદી છે તેમ મોક્ષના કારણરૂપ આત્મજ્ઞાન પણ પુણ્ય-પાપ બંનેથી જુદું, રાગ વગરનું શુદ્ધભાવરૂપ છે.

પુણ્યથી મોક્ષ મળે?... ના; પુણ્યથી સંસાર મળે. પાપથી નરકરૂપસંસાર, ને પુણ્યથી સ્વર્ગરૂપ સંસાર, -બંને સંસાર છે; -એક કાળી-ધૂળ, ને બીજી બીજી-ધૂળ; પુણ્યથી પૈસાના ઢગલા મળે કે દેવલોકનો વૈભવ મળે....તે ધૂળ-રજકણ છે કે બીજું કંઈ? તે પામીને પણ અજ્ઞાની જીવ આખો દિવસ આકુળતાથી હેરાન-હેરાન થાય છે; પૌદ્ગલિક વૈભવમાં મૂર્છાથી દેવો પણ હેરાન-હુ:ખી છે. જેને ચૈતન્યની ખબર નથી તેને કયાંય શાંતિ મળતી નથી.

બાપુ! તારે તો સંસારથી છૂટવું છે ને! તો પુણ્યથી સ્વર્ગ-સંસાર ને પાપથી નરક-સંસાર, એ બંનેથી રહિત વીતરાગ આત્માનો અનુભવ કરીશ તો જ તું મોક્ષ પામીશ ને સુખી થઈશ.

અરે, નરકના ઘોર-ભયંકર દુઃખોની શી વાત! એનાથી ડરીને તું પાપને તો છોડ....ને સ્વર્ગના લવની પણ લાલચ ન કર....પુણ્યનેય લલ્લું ન માન; એને તે લલ્લું કેમ કહેવાય કે જે જીવને સંસારમાં પાડે! પુણ્ય પણ જીવને સંસારમાં જ લઈ જાય છે, કંઈ મોક્ષમાં નથી લઈ જતું. પુણ્યના ક્ષણમાં પુદ્ગલ મળશે, પરમાત્મા નહિ મળે. પરમાત્મપદનો તીરસ્કાર કરનારા પુણ્ય-રાગને અજ્ઞાની જ સારો માને છે; જેણે રાગ વગરનો ચૈતન્યસ્વાદ નથી આખ્યો તે જ પુણ્યને સારા (મોક્ષમાર્ગ) માને છે, ને તેથી સંસારમાં રળડે છે. જ્ઞાની તો પુણ્ય કે પાપ બધાય રાગથી પાર શુદ્ધાત્માને અનુભવે છે ને મોક્ષસુખને પામે છે. પુણ્યથી 'સ્વર્ગવાસ' થાય છે પણ શિવવાસ નથી થતો. શિવવાસ (મોક્ષ) તો તે પુણ્યને છોડીને જ થાય છે.

સાધકદશામાં પુણ્ય હોય છે પણ તે સંસારના કારણ તરીકે છે, મોક્ષના કારણ

તરીકે નથી; મોક્ષનું કારણ તો પુણ્ય-પાપ બંનેથી રહિત શુદ્ધ-આત્માના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-અનુભવરૂપ છે, એમ હે જીવ ! તું જાણ.

[હવે બે દોહામાં, પુણ્ય-પાપ વગરનો એક જ મોક્ષમાર્ગ છે તેની પુષ્ટિ કરશે.] ૩૨.

—૦૦૦—

પરભાવ છોડ...આત્મભાવ ધર.....ને શિવપુર જા.

વડ-તડ-સંજમુ-સીલ જિયા ઇડ સવ્વઈ વવહાર ।

મોક્ષવહં કારણુ એકુ મુણિ જો તડલોયહં સાર ॥૩૩॥

અપ્પા અપ્પઈ જો મુજઈ જો પર ભાડ ચણઈ ।

સો પાવઈ સિવપુરી-ગમણુ જિણવરુ એમ મળેઈ ॥૩૪॥

વ્રત-તપ-સંયમ-શીલ જે તે સઘળાં વ્યવહાર;

શિવકારણુ જીવ એક છે ત્રિલોકનો જે સાર. (૩૩)

આત્મભાવથી આત્મને જાણે, તજી પર ભાવ.

[જનવર ભાળે-જીવ તે અવિચળ શિવપુર જાય. (૩૪)]

જીઓ, મોક્ષનું કારણ એક જ....શું ?—કે ત્રણભુવનમાં શ્રેષ્ઠ એવા આત્માને આત્મભાવથી જાણુ ને પરભાવોને છોડ....તે જ એક મોક્ષકારણ છે, અને ત્રણભુવનમાં તે સારરૂપ છે. ‘ત્રીન ભુવનમેં સાર...વીતરાગ વિજ્ઞાનતા ।’ એ સિવાય વ્રત-તપ-સંયમ કે શીલ વગેરેમાં શુભરાગરૂપ જે વ્યવહાર છે, તે કાંઈ સારરૂપ નથી, તે ખરેખર મોક્ષનું કારણ નથી—એમ હે જીવ ! તું જાણ. એ પરભાવોને છોડીશ તો તું શિવપુરીમાં જઈશ—એમ જિનવરદેવ કહે છે.

સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ વીતરાગભાવ તે એક જ મોક્ષનું કારણ છે; મોક્ષનાં કારણુ બે નથી. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પ્રત્યે વિનય, સ્વાધ્યાય, તત્ત્વવિચાર, વ્રત વગેરેમાં જે શુભરાગ હોય તે મોક્ષનું કારણ નથી,—સમ્યગ્દષ્ટિનેય તે મોક્ષનું કારણ નથી. મોક્ષનું કારણુ કહો કે ‘યોગ....સાર’ કહો, —‘સારભૂત યોગ’ એટલે કે આત્મમાં જોડાણરૂપ શુદ્ધ-ઉપયોગ, તે એક જ મોક્ષનું કારણ છે.

જેવું કાર્ય શુદ્ધ છે તેવું તેનું કારણ પણ શુદ્ધ છે. રાગ તો મલિન-અધભાવ છે, તે મોક્ષનું કારણ નથી. વીતરાગતા જ મોક્ષકારણ છે. સાધ્ય નિર્મળ....સાધન પણ નિર્મળ,—બંને એક જાતના સારભૂત છે.

કોઈ જીવ શુદ્ધરત્નત્રયને મોક્ષનું કારણ માને, શુભરાગને પણ મોક્ષનું કારણ માને, ને મન-વચન-કાયાની ક્રિયાને પણ મોક્ષનું કારણ માને, એમ ત્રણ જાતનાં મોક્ષનાં કારણુ

માને, તો તે મોટો ભ્રમ છે, મોક્ષના સાચા કારણની તેને ખબર નથી; તેમ જ આસ્ત્રવ-સંવરની જુદાઈને કે જડ-ચેતનની જુદાઈને તે જાણતો નથી. ભાઈ, મોક્ષનું કારણ આસ્ત્રવથી ને જડથી જુદું છે; આસ્ત્રવ અને જડ શરીર તે કંઈ સારભૂત નથી, તે તો અસાર છે; શુદ્ધોપયોગ જ સારભૂત છે ને તે જ મોક્ષમાર્ગ છે.

ચોથાગુણસ્થાનથી પણ આવો જ મોક્ષમાર્ગ હોય છે, કોઈ બીજો જાતનો નથી હોતો. મુનિવરોને પણ ત્રતાદિ સંબંધી જે રાગ છે તેને તું મોક્ષનું કારણ ન સમજ; તેમના શુદ્ધોપયોગરૂપ વીતરાગભાવને જ તું મોક્ષમાર્ગ જાણ. સમ્યક્દષ્ટિપણું, શ્રાવકપણું, સાધુપણું કે કેવળીપણું તે કોઈ પદ રાગમાં નથી, રાગને લીધે નથી; તે બધા શુદ્ધ આત્મામાં જ છે, ને શુદ્ધઆત્માના જ આશ્રયે છે. માટે હે જીવ! તું આત્મસંબુધભાવથી આત્માને જાણીને....ને પરભાવોને છોડીને મોક્ષપુરીમાં આવ....એમ ભગવાન બોલાવે છે. —બાપુ! તારે આનંદમય મોક્ષપુરીમાં આવવું હોય તો વ્યવહારનો મોહ છોડ....ને આત્મામાં જો. પુણ્ય તને મોક્ષમાં આવતાં અટકાવે છે માટે તેને છોડ. રાગની અપેક્ષા છોડીને, આત્માના વૈભવ સામે જોતો-જોતો મોક્ષમાં હાલ્યો આવ.

જેમ શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ તે ‘સમયનો સાર’ છે, તેમ ઉપયોગની શુદ્ધઆત્મામાં એકાગ્રતા તે ‘યોગનો સાર’ છે; તેના વડે મોક્ષપુરીમાં પહોંચાય છે.

‘શુભરાગ તે પહેલો ધર્મ....ને આત્માનો અનુભવ તે બીજો ધર્મ!’—એમ કોઈ પૂછે, તો કહે છે કે ના; ભગવાને એમ બે જાતનો ધર્મ નથી કહ્યો; ભગવાને કહેલો ધર્મ તો પહેલેથી છેલ્લે સુધી રાગ વગરનો એક જ જાતનો છે. રાગ તે ક્યારેય ધર્મ કે મોક્ષમાર્ગ છે જ નહીં.

અરે, રાગના લોભિયા (એટલે વિષયોના લાલસુ) જીવોને વીતરાગ માર્ગની આ વાત અધરી પડે છે....તેઓ તો કાયર છે. ને આ મોક્ષમાર્ગ....એ તો શૂરવીર-મુમુક્ષુઓનો માર્ગ છે....રાગમાં અટકેલા કાયર જીવો આ વીરમાર્ગમાં ચાલી શકતા નથી.

પ્રશ્ન:—મોક્ષના સાધક ધર્મોનેય રાગ તો હોય છે?

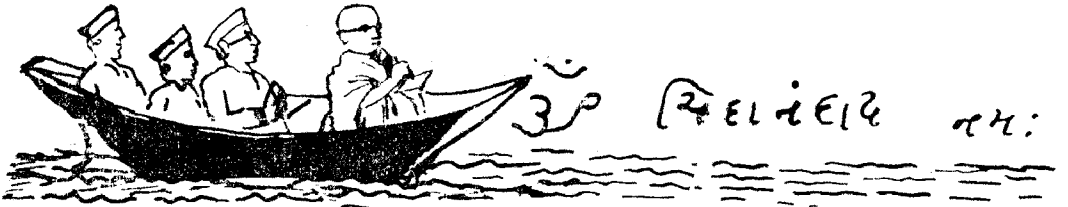
ઉત્તર—હોય છે, —પણ તે મોક્ષનો પંથ નથી; રાગ ઉપરાંત તેની પાસે રાગ વગરની ચેતના છે—તે જ તેને મોક્ષમાં લઈ જાય છે, રાગ કંઈ મોક્ષમાં નથી લઈ જતો.

અરે, અનંતકાળના જન્મ-મરણનો અભાવ કરવાનો ભાવ, એ તો અપૂર્વ જ હોય ને! —એ તે કંઈ રાગથી થઈ જાય? હે ભાઈ! જરાક વિચાર તો કર કે સંસાર-ભ્રમણના અનંત અવતારમાં શુભરાગ શું તે નથી કર્યો? અનંતવાર કર્યો....તેમ છતાં તું સંસારમાં જ રહ્યો....હવે એ રાગથી પાર આત્માનો અનુભવ કર....તો, મોક્ષપુરીમાં અનંત સિદ્ધ ભગવંતોનો જ્યાં વાસ છે....ત્યાં તું પહોંચીશ, ને જમો સિદ્ધાન્તમ્ માં તું પણ આવી જઈશ.

‘ભાવપ્રાપ્ત’ ગા. ૧૪૩ માં કુંદકુંદપ્રભુ કહે છે કે જીવની શોભા સમ્યક્દર્શનથી જ છે; જેમ જીવ વગરનું શય શોભતું નથી તેમ સમ્યક્ત્વ વગર જીવનું જીવન શોભતું નથી, તે તો ‘ચલ-શય’ એટલે કે ‘હાલતું-ચાલતું મડકું’ છે, તેમાં ‘ચેતના’ નથી. સમ્યક્દર્શનમાં તો જીવતો-જાગતો-ચેતનવંતો જીવ છે. ચૈતન્યની અનુભૂતિ તે જીવનું જીવન ને જીવના પ્રાણ છે; રાગમાં ચેતના નથી ને તે કાંઈ જીવનાં પ્રાણ નથી; તેના વગર જીવ જીવે છે.—આમ ભેદજ્ઞાન કર....ને સ્વાનુભૂતિ વડે જીવતો થા. સ્વાનુભૂતિ વગરનાં મડકાં જૈનશાસનમાં શોભતાં નથી, જૈનશાસનમાં સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન સહિત જીવતા-જાગતા જીવો શોભે છે. આત્મજ્ઞાન વગરના જીવો ધર્મમાં શોભતા નથી, એ તો સંસારમાં રખડે છે. જેમ મડકાંને લોકો ઘરમાં નથી રાખતા, જલ્દી બહાર કાઢી નાંખે છે, તેમ ચૈતન્યના ઘરમાં મિથ્યાત્વ-રાગાદિભાવો મડકાં જેવા છે, તે શોભતા નથી, તેને જલ્દી બહાર કાઢીને બાળી નાંખવા જેવા છે.

અરે જીવ ! તું જીવતો-જાગતો-ચૈતન્યભગવાન ! રાગમાં બેભાન કયાં થઈ ગયો ? તારા ચૈતન્યને ઢંઢેળીને જગાડ. તું મરી નથી ગયો....જીવતો....જાગતો....પરમાત્મા તું છે. રાગમાં ઊંઘ મા ! જાગ ! બીજની મદદ વગર પોતે જ પોતાનો સ્વાનુભવ કરીને પરમાત્મા થાય—એવો તું છે—આવા નિજાત્માને સાધીને તું ઝટ શિવપુરીમાં પહોંચી જા.

[૩૩-૩૪]

“મુજ પુણ્યરાશી ફાળ્યો અહો ! ગુરુ-કહાન તું નાવિક માળ્યો.”

છ દ્રવ્યો ને નવપદાર્થો...તેમાં શુદ્ધ જીવ જ સાર છે;
તેને જાણવાથી ભવનો પાર પમાય છે.

*

છહ દવ્વઈ જે જિણ કહિયા જવ પયત્થ જે તત્ત ।

વિવહારેણ ય ઉત્તિયા તે જાણિયહિ પયત્ત ॥ ૩૫ ॥

સવ્વ અચેયણ જાણિ જિય એક સચેયણ સારુ ।

જો જાણેવિણુ પરમ મુણિ લહુ પાવડ ભવપારુ ॥ ૩૬ ॥

૫૬ દ્રવ્યો જિનઉક્ત જે, પદાર્થ નવ ને તત્ત્વ:

ભાખ્યાં તે વ્યવહારથી, જાણો કરી પ્રયત્ન. (૩૫)

શેષ અચેતન સર્વ છે, જીવ સચેતન સાર;

જાણી જેને મુનિવરો, શીઘ્ર લહે ભવપાર. (૩૬)

જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને કાળ—એવાં છ દ્રવ્યો છે; જીવ, અજીવ, પુણ્ય-પાપ-આસ્રવ-બંધ, સંવર-નિર્જરા-મોક્ષ—એમ નવ પદાર્થો અથવા તત્ત્વ છે; આવાં દ્રવ્યો અને તત્ત્વો ભગવાન સર્વજ્ઞદેવે જિનશાસનમાં કહ્યાં છે, બીજા કોઈ મતમાં તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ કહ્યું નથી. જિનમતમાં કહેલાં આવા વ્યવહાર-તત્ત્વોને હે જીવ! તું પ્રયત્નપૂર્વક જાણ. —‘જાણીને શું કરવું?’—તો કહે છે કે, તેને જાણીને તે વ્યવહારના ભંગ-ભેદમાં જ અટકી ન રહીશ, પરંતુ બીજા બધા અચેતન દ્રવ્યોથી જુદો, ચૈતન્યસ્વરૂપ શુદ્ધ જીવ જ તેમાં સારભૂત છે—તેને જાણીને અનુભવમાં લેજે. મુનિવરો તેને જાણીને જ શીઘ્ર ભવનો પાર પામે છે.

જુઓ, આ શાસ્ત્રોનું તાત્પર્ય. પહેલાં ૧૭ માં દોહામાં પણ કહ્યું હતું કે ગુણસ્થાનો ને માર્ગણસ્થાનોને જાણીને પણ તેમાંથી શુદ્ધ જ્ઞાનમય જીવને અનુભવમાં લેજે; અહીં પણ કહે છે કે દ્રવ્યો અને તત્ત્વોને જાણીને પણ તેમાંથી સારભૂત શુદ્ધજ્ઞાનમય જીવને જાણીને અનુભવમાં લેજે. તે જ ભવના અંતનો ઉપાય છે.

જગતના અનંતાનંત ચેતન-અચેતન પદાર્થોને તેના સર્વ ગુણપર્યાયો સહિત એક સાથે પ્રત્યક્ષ જાણવાની તાકાત એક અતીન્દ્રિય જ્ઞાનપર્યાયમાં છે; તે સર્વ જ્ઞેયોના સ્વીકાર વગર જ્ઞાનની સર્વજ્ઞતાનો સ્વીકાર પણ થઈ શકે નહિ.—આવો તો હજી જૈનશાસનનો વ્યવહાર છે; અને પરમાર્થમાં તો પોતાનો સર્વજ્ઞસ્વભાવી આત્મા જ સ્વજ્ઞેય છે.—અંતર્મુખ થઈને તેને જાણવો—અનુભવવો તે પરમાર્થ જૈનશાસન છે, તે મોક્ષનો માર્ગ છે.

જીવ સિવાયનાં પાંચ પ્રકારનાં દ્રવ્યો તો અચેતન છે, જડ છે; તેનાથી જીવો સચેતનરૂપ પોતાનો આત્મા તે જ પોતાને માટે સારરૂપ છે, તેને સ્વજ્ઞેય બનાવતાં અતીન્દ્રિય સુખ વેદાય છે. માટે આવા સારભૂત એક આત્માને તું જાણુ. આત્મા તો જગતમાં ઘણા છે, પણ તેમાં પરતું લક્ષ છોડીને એક પોતાના આત્માને જ ધ્યેય બનાવીને તેમાં એકાગ્રતાથી મોક્ષ પમાય છે. પ્રયત્નપૂર્વક નવ તત્ત્વોને જાણીને તેમાં પણ શુદ્ધ જ્ઞાયક-આત્માને સારભૂત જાણુ, ને તેના ધ્યાન વડે સંવર-નિર્જરા-મોક્ષ પ્રગટ કરીને, આસ્ત્રવ-બંધ-પુણ્ય-પાપને દૂર કર. —આમ કરવાથી શીઘ્ર લવપાર પમાય છે.

શુદ્ધ જીવ ચેતન, તેમાં અચેતનનો અભાવ છે —તે શુદ્ધ જીવને ધ્યાવતાં આસ્ત્રવ-બંધ-પુણ્ય-પાપનો અભાવ થયો; અને સંવર-નિર્જરા-મોક્ષપર્યાય પ્રગટીને અલેદમાં આવી. એટલે અલેદ અનુભવમાં એક શુદ્ધ જીવ જ રહ્યો. અચેતનથી જીવો, વિભાવથી જીવો ને એક સમયની પર્યાય જેટલો નહિ, —એવો સચેતન, શુદ્ધ, પરિપૂર્ણ આત્મા પરમાર્થ છે; તે પરમાર્થના અનુભવમાં અજીવ બહાર રહી જાય છે, પુણ્ય-પાપ-આસ્ત્રવ-બંધની ઉત્પત્તિ અટકી જાય છે ને સંવર-નિર્જરા મોક્ષપર્યાયના લેદ ત્યાં રહેતા નથી. —આવો પરમાર્થ આત્માનો અનુભવ તે સાર છે, તેનાથી ઊંચું બીજું કંઈ નથી; આવા આત્માના અનુભવ વડે જ મુનિવરો શીઘ્ર લવપાર કરીને મોક્ષપુરીમાં પહોંચી જાય છે.

નિશ્ચયદષ્ટિમાં અલેદરૂપ શુદ્ધ આત્મા એક જ દેખાય છે, તેમાં અજીવ દેખાતું નથી કે નવ તત્ત્વના લેદ દેખાતા નથી, એટલે કે વ્યવહાર જ દેખાતો નથી, સારભૂત એક પરમાર્થતત્ત્વ જ દેખવામાં-અનુભવમાં આવે છે; ને એ જ લગવાનના સર્વ ઉપદેશનો સાર છે. લવથી લયલીત જીવે મોક્ષને માટે એ જ કરવાનું છે.

અહો, મારો આત્મા સર્વજ્ઞ-સ્વભાવી....એમ જાણુતાં જ જીવને મહા આનંદ થાય છે....માટે મહા પ્રયત્ન-પૂર્વક તેમાં ઉપયોગ જોડીને તેને સ્વજ્ઞેય બનાવ. શરીરાદિ બાહ્ય પદાર્થોને તો જાણ્યા, પણ હવે અંતરમાં રહેલા પોતાના પરમાત્મતત્ત્વને જાણુ....એટલે તું જરૂર મોક્ષ પામીશ.

વાહ ! અંદર ચૈતન્યના સ્વાનુભવની મસ્તીમાં ઝૂલતા મુનિવરોની આ વાણી છે; આનંદના જાત અનુભવસહિતની આ વાણી છે; પોતે જે ક્યું તે ભવ્યજીવોને બતાવે છે. આત્માના હિત માટેનું આ સંબોધન છે.

છ દ્રવ્ય કે નવતત્ત્વને જાણીને તેમાંથી ‘ચેતન....ચેતન’ તે હું—એમ પોતામાં સ્વાદમાં આવતા ચૈતન્યમાત્ર સ્વાદરૂપે આત્માને અનુભવમાં લેવો તે મોક્ષનો ઉપાય છે.

(૩૫-૩૬)

શુદ્ધાત્માનું ધ્યાન ધરો....ને....શીઘ્ર ભવને પાર કરો

✽

જઈ ણિમ્મલુ અપ્પા મુણ્હિ છંડિવિ સડ વવહારુ !

જિણ-સામિડ એમડ મળડ લહુ પાવડ ભવપારુ ॥ ૩૭ ॥

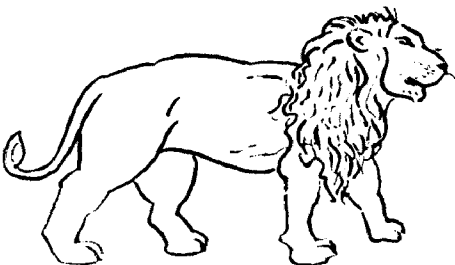
જે શુદ્ધાત્મ અનુભવો, તજ સકલ વ્યવહાર;

જિન પ્રભુજ એમ જ ભણે, શીઘ્ર થશે ભવપાર. (૩૭)

જેણે સંસારની જેલમાંથી છૂટીને મુક્ત થવું હોય તેને માટે ત્રિલોકના સ્વામી સર્વજ્ઞ મહારાજનો આ હુકમ છે કે જેટલા પરાશ્રિત અશુદ્ધ વ્યવહાર ભાવે છે તે બધાયને છોડ અને એક શુદ્ધ આત્માનો જ આશ્રય કર....તેમાં જ ઉપયોગને સ્થિર કર. જે વ્યવહારની મમતા કરીશ કે બાહ્યભાવોથી લાલ માનીશ તો....ભગવાનની આજ્ઞાનો ભંગ થશે ને સંસારની જેલમાંથી તારો છૂટકારો નહીં થાય.

મોક્ષને માટે, વીતરાગી-સિંહ સર્વજ્ઞપરમાત્માનો આ સિંહનાદ છે, જગપ્રસિદ્ધ ઢંઢેરો છે કે નિજાત્માને ધ્યાવે ને મોક્ષને પામે....વ્યવહારનો આશ્રય છોડો ને પરમાર્થ-સ્વભાવને અનુભવો....એમ કરવાથી તમે શીઘ્ર ભવપાર થશો. અહા, જે અનુભૂતિમાં ‘હું જ્ઞાયક છું’ એટલો ગુણગુણીભેદ પણ નથી રહેતો ત્યાં બીજા વ્યવહારના વિકલ્પોની શી વાત! ‘હું સિદ્ધ સમાન છું’ એવું સિદ્ધનું લક્ષ શુદ્ધાત્મધ્યાન વખતે રહેતું નથી.... તેમાં તો એક પોતે પોતાને જ અનુભવે છે. પોતાના સ્વતસ્વ સિવાય બીજાનો વિચાર-(-પછી તે વિચાર સિદ્ધનો હોય તોપણ-) તે પરિગ્રહ છે, તે પરિગ્રહ હોય ત્યાંસુધી મોક્ષ પમાતો નથી. પોતાના શુદ્ધાત્માની એકની જ અનુભૂતિ તે જ ભવસાગરને તરવાની નૌકા છે. એ નૌકા પણ તું....તેમાં બેસનારો પણ તું ને તેનો નાવિક પણ તું. એવી સ્વાનુભૂતિ-નૌકામાં બેસીને શીઘ્ર તું ભવસાગરને તરી જા....ને મોક્ષપુરીમાં પહોંચી જા. (૩૭)

—૦—

નિજાત્માને ધ્યાવે
ને
મોક્ષપુરીમાં આવે.

હે જીવ ! જો તું મોક્ષને ચાહતો હો તો

જીવ-અજીવનું ભેદજ્ઞાન કરીને....કેવળજ્ઞાનસ્વભાવી આત્માને જાણુ

जीवाजीवहं भेद जो जाणइ ति जाणियउ ।

मोक्खहं कारणं एउ भणइ जोइ जोइहिं भणितं ॥३८॥

કેવળજ્ઞાન - સહાડ સો અપ્પા મુણિ જીવ તુહું ।

जइ चाहहि सिवलाहु भणइ जोइ जोइहिं भणितं ॥३९॥

જીવ અજીવના ભેદનું જ્ઞાન તે જ છે જ્ઞાન;

કહે યોગીજન યોગી હે, મોક્ષહેતુ એ જાણુ. (૩૮)

યોગી કહે રે જીવ ! તું જો ચાહે શિવલાભ:

કેવળજ્ઞાનસ્વભાવી આ આત્મતત્ત્વને જાણુ. (૩૯)

જીઓ, ફરી ફરીને ભેદજ્ઞાનની ને આત્મસ્વભાવની વાત ઘૂંટાવે છે. યોગીજનો કહે છે કે હે યોગી ! હે આત્માના સાધક ! જેણે જીવ અને અજીવનો ભેદ જાણ્યો તેણે મોક્ષનું કારણ જાણી લીધું. જીવ કેવો છે ? કેવળજ્ઞાનસ્વભાવી આત્મા છે તેને જ તું જીવ જાણુ. જો શિવલાભ ચાહતો હો તો આવા જીવને તું જાણુ ! એમ યોગીશ્વરો કહે છે.

જેણે બધાય અજીવથી જુદા શુદ્ધ જીવને, સર્વજ્ઞસ્વભાવી જીવને, જાણી લીધો, તેણે મોક્ષને માટે જાણવાયોગ્ય બધું જ જાણી લીધું. જીવ-અજીવના ભેદજ્ઞાનમાં મોક્ષમાર્ગ સમાઈ જાય છે. સંસારમાં અજીવનો સંબંધ છે ને મોક્ષમાં શુદ્ધ જીવ એકલો છે. ‘જ-સ્વભાવી... જાયક આત્મા તે હું છું’ એમ જે અનુભવે છે, તે મોક્ષને પામે છે.

સર્વથા અજીવના સંબંધ વગરના એકલા શુદ્ધજીવને લક્ષમાં લ્યો....ત્યાં તે સર્વજ્ઞ-સ્વભાવી જ દેખાય છે, રાગનો કોઈ અંશ તેમાં રહી શકતો નથી, એટલે આત્મા અને રાગનું ભેદજ્ઞાન થઈ જાય છે, કેમકે એક આત્મામાં સર્વજ્ઞતા અને રાગ એકસાથે રહી શકતા નથી. જો જ્ઞાન સાથે રાગના કોઈ અંશને ભેળવો તો સર્વજ્ઞપણું સાબિત થઈ શકે નહિ. એટલે શુદ્ધજીવ જ સાબિત ન થાય. જ્ઞાન અને રાગને સર્વથા જુદા પાડો તો જ સર્વજ્ઞસ્વભાવી શુદ્ધજીવ લક્ષમાં આવી શકે.

જીઓ, આ ભેદજ્ઞાન ! જીવ-અજીવનું ભેદજ્ઞાન કરનારું જ્ઞાન, અંદર ઠેક સર્વજ્ઞસ્વભાવ સુધી પહોંચી જાય છે....ને તે સ્વભાવના અવલંબને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરીને મોક્ષને સાધી લ્યે છે. તેથી યોગીન્દ્રો કહે છે કે હે જીવો ! જો તમે મોક્ષલાભ ચાહતા હો તો જીવ-અજીવનું ભેદજ્ઞાન કરીને આ સર્વજ્ઞસ્વભાવી આત્માને જાણો....અનુભવો....ધ્યાવો.

લેહજ્ઞાનમાં ‘આત્મા દેહથી ભિન્ન’ એટલું જ નહિ પણ ‘કેવળ ચૈતન્યસ્વરૂપ’ એકલા જ્ઞાનસ્વભાવે પૂરો આત્મા હું છું—એવા શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-અનુભવ થાય છે; (દેહ ભિન્નકેવળ ચૈતન્યનું જ્ઞાન જો....) પછી મુનિદશા અને કેવળજ્ઞાન થઈને મોક્ષ થાય છે. જેને મોક્ષની ઝંખના હોય તેઓ આવા પરિપૂર્ણ જ્ઞાનસ્વરૂપી જ્ઞાયક આત્માને જાણે.

આવા આત્માના જ્ઞાન વિના બીજું ગમે તેટલું જાણપણું હોય તોપણ તે જ્ઞાન મોક્ષને માટે કામ આવતું નથી. તેથી તે ખરેખર જ્ઞાન નથી. જ્ઞાન તો તેનું નામ કે જે જ્ઞાનસ્વભાવી આત્માને દેખે. અંતરમાં જ્ઞાનસ્વભાવને જાણવારૂપ જે જ્ઞાનક્રિયા થાય છે તે જ મોક્ષની ક્રિયા છે; તે ક્રિયા આત્મામાં જ સમાય છે, બહાર નથી દેખાતી. આત્માના અસ્તિત્વથી બહાર બીજામાં આત્માની ક્રિયા કેમ હોય? સામાયિક વગેરે શાંતભાવરૂપ ક્રિયા....તે પણ આત્માની અંદર થાય છે, કાંઈ શરીરમાં સામાયિકાદિ ક્રિયા નથી થતી. અંદર જેની જ્ઞાનક્રિયા રાગથી જુદી છે—એવા જ્ઞાનસ્વભાવી આત્માને જાણીશ તો તે ક્રિયા વડે તું મોક્ષસુખને પામીશ. —માટે હે જીવ! આવા આત્માને તું જાણ. (૩૮-૩૯)

કરશું....કરશું....કરશું....

‘વૃદ્ધાવસ્થા થશે ત્યારે ધર્મ કરશું’ એમ કહેતાં-કહેતાં અનેક જડબુદ્ધિઓ ધર્મ કર્યા વગર જ મરી ગયા. અરે, ધર્મ કરવામાં વળી વૃદ્ધાવસ્થાની રાહ શું જોવી? મુમુક્ષુને જીવનમાં પહેલું સ્થાન ધર્મનું હોય. પહેલું કામ ધર્મનું...પહેલી ક્ષણ ધર્મની.

‘કરીશ...કરીશ’—એમ કર મા; અત્યારે કરવા જ માંડ!

આત્માને જ દેખતાં સર્વત્ર સમભાવ થઈ જાય છે

को सुसमाहि करउ को अंचउ, छोपु-अछोपु करिवि को बंचउ ।

हलसहि कलहु केण समाणउ, जहि कहिं जोवउ तहिं अप्पाणउ ॥४०॥

કોણુ કોની સમતા કરે, સેવે-પૂજે કોણુ ?

કોની સ્પર્શાસ્પર્શતા, ઠગે કોઈને કોણુ ?

કોણુ કોની મૈત્રી કરે, કોની સાથે કલેશ ?

જ્યાં દેખું ત્યાં જીવ બસ, શુદ્ધ-ખુદ્ધ-જ્ઞાનેશ. (૪૦)

હોહા ૩૯ માં, મોક્ષને માટે કેવળજ્ઞાનસ્વભાવી આત્માને જાણો....અને ધ્યાવો—એમ કહ્યું; એવા આત્માને ધ્યાવતાં સર્વત્ર સહજ સમભાવ થઈ જાય છે તેનું આ વર્ણન છે. અનુભવ વખતે અંતર્મુખ ઉપયોગથી પોતે પોતાના આત્માને જ શુદ્ધસ્વરૂપે દેખે છે, ત્યારે તો બહાર બીજા જીવો ઉપર લક્ષ પણ નથી હોતું, પછી મિત્ર-શત્રુ કોણુ ? ને રાગ-દ્વેષ કેવા ? હું તો જ્ઞાનસ્વભાવ છું—એમ દેખે છે, તેમાં રાગદ્વેષ દેખાતા નથી. રાગ જ નથી પછી મિત્રતા કોની સાથે ? ને દ્વેષ નથી ત્યાં કલેશ કોની સાથે ? બસ, સમભાવ જ વર્તે છે.

જ્યાં આત્માને જ દેખે છે, બહારમાં બીજાનું લક્ષ જ નથી, ત્યાં પૂજનાદિના કે આહારની શુદ્ધિ-અશુદ્ધિના વિચાર પણ નથી રહેતા; પછી કોણુ કોને પૂજે ? કે કોણુ કોની નિંદા કરે ? અમુકનો સ્પર્શેલો આહાર લેવો, ને અમુકનો સ્પર્શેલો આહાર ન લેવો, એવા ધૂત-અધૂતના વિકલ્પો જ્ઞાનસ્વભાવની ભાવનામાં રહેતા નથી. જ્યાં દેહ જ આત્માનો નથી ત્યાં ધૂતાધૂતપણું કેવું ?

સમભાવથી ચિત્તને આત્મામાં સ્થિર કરવા માટે જ્ઞાની આવી ભાવના વડે જ્ઞાનસ્વભાવનું ચિન્તન કરે છે. ભાવના તે અનુભવની માતા છે. આવી ભાવના વડે જ્યારે ચિત્તને સ્વાનુભવમાં એકાગ્ર કરે છે ત્યારે તો તે આત્મદર્શક જીવને બસ, એક પોતાનો આત્મા જ દેખાય છે, બીજા જીવોનું લક્ષ રહેતું નથી. ‘શત્રુ-મિત્ર પ્રત્યે વર્તે સમદર્શિતા’ એ પણ અનુભવમાં એકાગ્ર થયા પહેલાંની ભાવના છે; અહો, બધા જીવો જ્ઞાનસ્વરૂપ છે...હું પણ જ્ઞાનસ્વરૂપ છું....પછી કોણુ મારો મિત્ર ? ને કોણુ મારો શત્રુ ? આગળ હોહા ૬૯માં કહેશે કે ‘સર્વ જીવો જ્ઞાનમય છે’—એમ દેખતાં સમભાવરૂપ સામાયિક થાય છે. પોતે પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવમાં એકત્વરૂપ થઈને પરિણમ્યો ત્યાં સર્વત્ર મધ્યસ્થ ભાવ થઈ જાય છે, તે જ સામાયિક છે.

સ્વભાવદૃષ્ટિમાં બધા જીવો સરખા છે, પછી કોણુ પૂજ્ય ને કોણુ પૂજક ? કોણુ કોને ઉપસર્ગ કરે ને કોણુ કોને સમાધિ કરાવે ? પોતે જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માને લક્ષમાં લઈને

હોયો તેમાં ક્રોધાદિ રહેતા નથી. અને બહારમાં લક્ષ વખતે પણ જ્ઞાની બધા જીવોને જ્ઞાનસ્વરૂપ દેખે છે. ‘જ્ઞાન’ને કોણ મારે? એટલે કોઈને મારવાની બુદ્ધિ ન રહી, તેમજ પોતાને મરણનો ભય ન રહ્યો. જ્ઞાનની જ સ્વસન્મુખ ઉપાસનામાં એવો અતીન્દ્રિય આનંદ આવ્યો કે બહારમાં પરને ઉપાસવાની આકુળતા ન રહી. અહો, સ્વાનુભૂતિમાં પરમ તૃપ્તિ છે. અરે જીવ ! તું તારા જ્ઞાનસ્વભાવને લક્ષમાં લઈને આવી પરમ વીતરાગતાની ભાવના તો ભાવ....તારા આત્મામાં સમભાવનો કોઈ અનેરો આનંદ થશે.... અપૂર્વ શાંતિ થશે. ‘હું’ સહજ શુદ્ધ જ્ઞાનાનંદ એક સ્વભાવ છું....વિભાવથી રહિત છું, સ્વભાવથી ભરેલો છું....ને બધાય જીવો પણ આવા જ છે’ એવી પરમાત્મભાવના નિરંતર ભાવવી. જ્ઞાની અંતરૂદ્ધિથી પોતાના આત્માને પરમાત્મસ્વરૂપ દેખે છે, ને બહારમાં લક્ષ વખતે બીજા જીવો પણ પરમાત્મસ્વરૂપ છે—એમ ભાવના ભાવે છે. તે ભાવનાના બળે રાગદ્વેષ ટાળી વીતરાગતા તથા પરમાત્મપદ પ્રગટ કરે છે.

આત્માને જ્ઞાનસ્વરૂપ ન જાણે, ને દેવ-મનુષ્ય-તિર્યંચ વગેરે દેહરૂપે જ આત્માને માને તેને શત્રુ-મિત્ર, માન-અપમાન વગેરે વિષમભાવ થયા વગર રહેતા નથી. અને દેહથી ને રાગથી પાર, સર્વત્ર જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માને જ દેખે તેને સમભાવનો જ અભિપ્રાય રહે છે, કયાંય પણ રાગ-દ્વેષની ભાવના રહેતી નથી. ‘હું’ તો બસ ! જ્ઞાન....જ્ઞાન....ને જ્ઞાન...., આવી અનુભૂતિ તે મોક્ષનું વિધાન છે; એ જ જિનદેવનું દ્રશ્ય છે.

બીજા જીવોમાં દોષ દેખાય ત્યાં ધર્મીજીવ તે દોષની મુખ્યતા નથી કરતા, એટલે તેનો તીરસ્કાર નથી કરતા, પણ તેના પરમાત્મ—સ્વભાવની મુખ્યતાથી જુએ છે કે બધાય જીવો સ્વભાવથી ભગવાન છે. આવા સ્વભાવને સમજીને બધાય જીવો સુખી થાયો.... અમારા નિમિત્તે કોઈ જીવને કલેશ ન થાયો. સંસારમાં જન્મ-મરણના અનેક પ્રસંગો આવે તેમાં પણ ધર્મીજીવ ક્ષણેક્ષણે વૈરાગ્ય કરે છે, જ્ઞાનસ્વભાવની ભાવના વડે ચિત્તને સ્થિર કરે છે....જ્ઞાનચેતના પોતાના ચૈતન્યસ્વભાવને એક ક્ષણ પણ ભૂલતી નથી, ને મોહમાં કે દેહમાં મૂર્છાતી નથી. અહો, આવી જ્ઞાનચેતના વડે સર્વત્ર પોતાને જ્ઞાનસ્વરૂપે જ દેખનારા યોગી-ધર્મીમાઓ અદ્યપકાળમાં જ મોક્ષપદને પામે—એમાં શું આશ્ચર્ય ! [૪૦]

—o—

અહો, મુનિવરોનું ચૈતન્ય-આરાધનામય જીવન વીતરાગભાવથી શોભી રહ્યું છે. એવા વીતરાગી મુનિ-જીવનની મુમુક્ષુહૃદયમાં ભાવના છે. બસ, મુનિસંઘની સાથે રહેતા હોઈએ ને ચૈતન્યતત્ત્વની આરાધનારૂપ મુક્તજીવન જીવતા હોઈએ—એ દશા ધન્ય છે.

આત્મદેવના અજ્ઞાનથી કુતીર્થોમાં ભ્રમણ;

તારા ચૈતન્યદેવને દેહમંદિરમાં જ દેખ.

તામ કૃતિત્થઈં પરિભમઈ ધુત્તિમ તામ કરેઈ ।

ગુરુહુ પસાણ જામ ણવિ અપ્પા દેહ મુણેઈ ॥૪૧॥

સદ્ગુરુ વચન-પ્રસાદથી જાણે ન આત્મદેવ;

ભમે કુતીર્થે ત્યાં લગી, કરે કપટના ખેલ. ૪૧.

વીતરાગમાર્ગી જૈન ગુરુઓના પ્રસાદથી જીવ જ્યાંસુધી જ્ઞાનાનંદમય આત્મદેવને પોતામાં જ નથી દેખતો, તેમજ ઇષ્ટદેવના સર્વજ્ઞ-વીતરાગસ્વરૂપને નથી ઓળખતો, ત્યાંસુધી તે બહારના કુતીર્થોમાં ભમે છે અને ધર્મના નામે તથા દેવી-દેવતાના નામે અનેક ધર્તીંગ કરે છે.

જૈનમાર્ગીનો સાચો ઉપદેશ દેનાર શ્રીગુરુ જેને મળ્યા નથી, તે અજ્ઞાની-મિથ્યામતિ જનો, જાણે કે બીજા દેવ-દેવી મને બધુંય આપી દેશે-એવી ભ્રમણા કરે છે; કોઈ પૈસા માટે, કોઈ પુત્ર માટે, કોઈ શરીરનો રોગ મટાડવા માટે—એમ વિષયોની આશાથી અનેક કુદેવ-દેવીની માનતા કરે છે, ને મિથ્યાત્વના સેવનથી સંસારમાં જ ભમે છે. ભાઈ, તને તો સાચા ગુરુના ઉપદેશરૂપ પ્રસાદ મળ્યો છે, તો તું એ બધી ભ્રમણાને છોડી દે અને સાચા દેવનું સ્વરૂપ જાણ.

જેમ કડવી તૂંબડીને અનેક નદી-સરોવર-કુંડ કે સમુદ્રમાં સ્નાન કરાવવાથી કાંઈ તેની કડવાશ મટતી નથી, તેમ આત્માને ભૂડીને, આ શરીરને અનેક તીર્થોના પાણીમાં સ્નાન કરાવવાથી કાંઈ તેનો અંદરનો પાપમેલ દૂર થતો નથી. આત્માને ઓળખીને મિથ્યાત્વાદિ છોડે તો જ પાપ છૂટે ને સાચી તીર્થયાત્રા એટલે કે મોક્ષમાર્ગમાં ગમન થાય. એના ભાન વગર જીવો મિથ્યામાર્ગમાં ને કુતીર્થોમાં ભમી રહ્યા છે. —૪૧.

હવે કોઈ પૂછે કે ‘કુતીર્થોમાં તો સાચા દેવ નથી, પણ જિનમંદિરમાં કે સમ્મેદશિખર-શત્રુંજય વગેરે સુતીર્થોમાં તો દેવ બિરાજે છે ને?’ તો તેનો ઉત્તર કહે છે—

તિત્થાહિ દેવલિ દેહ ણવિ ઇમ સુઙ્કેવલિ વુત્તુ ।

દેહા-દેવલિ દેહ જિણુ એહહ જાણિ ણિહત્તુ ॥૪૨॥

તીર્થ-મંદિરે દેવ નહિ—એ શ્રુતકેવળી વાણ;

તન-મંદિરમાં દેવ જિન, નિશ્ચયથી તું જાણ. (૪૨)

હે ભાઈ ! જિનમંદિરમાં કે સિદ્ધક્ષેત્ર વગેરે તીર્થોમાં ભગવાનની સ્થાપના છે—એ ખરું; પણ ચૈતન્યભાવરૂપ પરિણુમેલા ભગવાન કંઈ ત્યાં નથી, તે ચૈતન્યદેવ તો દેહમંદિરની અંદર બિરાજે છે—એમ નિશ્ચયદષ્ટિથી તું જાણ.

મૂર્તિમાં ભગવાનની સ્થાપના છે પણ મૂર્તિ પોતે ભગવાન નથી. તેમાં જેમની સ્થાપના છે તે ખરા ભગવાન એટલે કે ભાવનિર્લેપરૂપ ભગવાન સર્વજ્ઞપરમાત્મા તો સમવસરણમાં બિરાજે છે—તે છે; અને તે ભગવાન પણ તને ખરેખરા સ્વરૂપે ક્યારે દેખાશે ?—કે જ્યારે તું અંતર્મુખ થઈને આ દેહમંદિરમાં બિરાજમાન પોતાના જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાન ચૈતન્યદેવને સ્વાનુભવથી દેખીશ. સ્વ-પરમાત્માને દેખીશ ત્યારે જ બીજા પરમાત્મા કેવા છે તેને તું ઓળખીશ; અને ત્યારે જ તને ખબર પડશે કે મૂર્તિમાં જેની સ્થાપના છે તે દેવ કોણ છે, કેવા છે, ને ક્યાં રહેલા છે ?

૫૦૦ ધનુષના સીમંધર પરમાત્મા આ પાંચધનુષના મંદિરમાં કંઈ રીતે બિરાજે ? તેઓ તો સમવસરણ વચ્ચે ૫૦૦ ધનુષના દેહમંદિરની અંદર, પોતાના સર્વજ્ઞસ્વરૂપમાં તન્મયપણે બિરાજે છે. ત્યાં પણ બહારની આંખથી તો તું તેમના સુંદર શરીરને દેખીશ, —તે કાંઈ સાચા ભગવાન નથી; સાચા ભગવાન તો તને ત્યારે જ દેખાશે કે જ્યારે અંતરના જ્ઞાનચક્રને ખોલીને પોતાના ભગવાનને દેખીશ. (સમયસાર ગા. ૩૧ માં કુંદકુંદસ્વામીએ એ વાત બહુ સરસ રીતે સમજાવી છે. અત્યંત પ્રિય એવી તે ગાથાના ભાવોનું ઘોલન, મુંબઈ-ઈસ્પતાત્રમાં અંતિમ દિવસોમાં પણ ગુરુદેવ ખૂબ ભાવપૂર્વક કરતા હતા.)

મંદિર-મૂર્તિ કે તીર્થમાં સ્થાપના દ્વારા પણ, યાદ તો કરવાના છે સર્વજ્ઞ-વીતરાગ ભાવરૂપ પરમાત્માને; અને તે પરમાત્માદ્વારા પણ પોતાના તેવા પરમાત્મસ્વભાવને લક્ષમાં લેવાનો છે. પોતાના પરમાત્માને ભૂલીને એકલા બહારમાં જ જોયા કરે તો મોક્ષમાર્ગ હાથમાં આવે તેમ નથી, ને ભગવાનનું પણ સાચું સ્વરૂપ ઓળખાય તેમ નથી.

જિનમંદિરમાં દર્શન-પૂજન કરવા કે સમ્મેદશિખર-ગીરનાર-શત્રુજય વગેરે તીર્થોની યાત્રા કરવી, તે કાંઈ અજ્ઞાન કે મિથ્યાત્વ નથી; તેમાં તો મોક્ષગામી સિદ્ધોત્તું ને મુનિવરોનું સ્મરણ છે; જ્ઞાનીને પણ તેવો ભાવ આવે છે, પણ તેની મર્યાદા તે જાણે છે. જેમ સ્થાપનાનો—ચીતરેલો કે કોતરેલો હાથી હોય, તેના ઉપર બેસીને કાંઈ પાંચ ગાઉનો મારગ ન કપાય; તેમ બહારના તીર્થમાંથી કે મૂર્તિમાંથી આત્મા કે સમ્યક્દર્શનાદિ મોક્ષમાર્ગ ન મળે; મોક્ષમાર્ગ તો અંતરમાં બિરાજમાન આત્મદેવ પાસેથી જ મળે છે—એમ જ્ઞાની જાણે છે. અજ્ઞાની તો આત્મદેવને ભૂલીને, જાણે બહારમાંથી ને રાગમાંથી આત્માનો ધર્મ મળી જશે એમ માને છે. તે મિથ્યામાન્યતા છોડાવવા ને અંદરનું આત્મસ્વરૂપ બતાવવા આ વાત સમજાવી છે; કાંઈ જિન-પૂજન કે તીર્થયાત્રા વગેરેનો નિષેધ નથી કર્યો.—તેમાં શુભરાગ છે; આત્માના અનુભવરૂપ ધર્મ તેનાથી જુદી ચીજ છે.

કોઈ કહે કે—કુતીર્થોમાં જવાથી તો ધર્મ ન થાય પણ સુતીર્થોમાં જવાથી તો ધર્મ થાય ! તો કહે છે કે હે ભાઈ ! આત્માના જ્ઞાન વગર કોઈને ધર્મ કે મોક્ષ થતો નથી, ને ભવનો અંત આવતો નથી.

‘જ્ઞાનસ્વરૂપી ભગવાન’ને ઓળખ્યા વગર તું પૂજન કોનું કરીશ ને ધ્યાન કોનું ધરીશ ? મૂર્તિ સામે બહારમાં જોયે કાંઈ આત્મઅનુભવ નથી થતો; અંતર્મુખ થઈને આત્મામાં નજર કર્યે જ સમ્યક્દર્શન ને સ્વાનુભવ થાય છે. —આ રીતે અંતર્મુખી સ્વાનુભવ કરાવવા આ ઉપદેશ છે. કાંઈ ભગવાનના દર્શન-પૂજનના નિષેધ માટે આ વાત નથી. ગૃહસ્થ-શ્રાવક કાંઈ આખો દિવસ આત્મચિંતનમાં રહી શકતા નથી, બીજી અશુભપ્રવૃત્તિ છોડીને તે દરરોજ દેવદર્શન-પૂજન-સ્વાધ્યાયાદિ કરે છે, ને તે તેનું હંમેશનું કર્તવ્ય કહ્યું છે. ભગવાનના દર્શન વડે અંદરમાં તે પોતાના ઈષ્ટને યાદ કરે છે.

સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર્યે પરિણમેલો આત્મા પોતે ખરેખર ભાવ-તીર્થ છે, તે પોતે રતનત્રયવડે સંસારને તરે છે. સંસારથી તરીને જે કોઈ જીવો મોક્ષમાં ગયા....જાય છે.... ને જશે....તે બધાયે આત્માને અંતરમાં દેખ્યો કે બહાર ? અંતર્મુખ આત્માનું અવલોકન કરી કરીને જ બધાય જીવો મોક્ષ પામ્યા છે. હે ભવ્ય ! મોક્ષને માટે તું પણ આત્મદેવને અંતરમાં દેખ. તેને દેખ્યા વગર બહારના તીર્થોની યાત્રા કર્યે પણ ભવસમુદ્રથી તરાતું નથી....પુણ્ય બંધાય છે પણ ભવબ્રમણ તો ચાલુ જ રહે છે. માટે ફરી ફરીને કહે છે કે હે જીવ ! અંતરમાં આત્માને દેખ. બીજે આત્મા શોધ મા !

-૪૨.

*

*

*

અરે જીવ ! ચૈતન્ય-દેવ તું પોતે છો....બહારમાં કાં શોધે છે ?

દેહા-દેવલિ દેહ જિણુ જણુ દેવલિહિં ણિણ્ણ ।

હાસહ મહુ પહિહાહિં હહુ સિદ્ધે ભિક્ખુ ભમેહ ॥૪૩॥

મૂઠા દેવલિ દેહ ણવિ ણવિ સિલિ લિણ્ણહિં ચિત્તિ ।

દેહા-દેવલિ દેહ જિણુ સો બુદ્ધહિં સમચિત્તિ ॥૪૪॥

તિત્થહિં દેહલિ દેહ જિણુ સવ્વુ વિ કોહિં ભણેહ ।

દેહા-દેવલિ જો મુણ્ણહિં સો બુદ્ધ કો વિ હવહિં ॥૪૫॥

દેહ-દેવળમાં દેવ જિન, જન દરે દેખાંત;

હાસ્ય મને દેખાય આ, પ્રભુ ભિક્ષાર્થે ભમંત. (૪૩)

નથી દેવ મંદિર વિષે, દેવ ન મૂર્તિ ન ચિત્ર;

દેહ-દેવળમાં દેવ જિન, સમજ થઈ સમચિત્ત. (૪૪)

તીર્થ-મંદિરે દેવ જિન, લોક કથે સહુ એમ;
વિરલા જ્ઞાની જાણતા, દેહ-દેવળમાં દેવ. (૪૫)

જેની પાસે મહાન રિદ્ધિ-સિદ્ધિ હોય એવો રાજા-મહારાજા વગેરે મહાપુરુષ, જે હાથમાં રત્નજડિત શકોડું લઈને બીજા માંગવા નીકળે, તો તે જોઈને લોકો હસે છે....કે અરે! મોટો રાજા થઈને બીજા માંગે છે! તેમ અહીં યોગીરાજ કહે છે કે અરે, આશ્ચર્યની વાત છે કે—અહીં આ દેહદેવળમાં જ ભગવાન આત્મા પોતે જિન-દેવ બિરાજે છે, છતાં લોકો તેને બહારના દેવાલયમાં શોધે છે! પ્રભુ પોતે પોતાને શોધી રહ્યો છે!! જ્ઞાની તો જાણે છે કે મારો ચૈતન્યદેવ મારાથી દૂર નથી, બહાર નથી, મારામાં જ છે, હું જ છું.

હો ભાઈ! તું સમચિત્ત થઈ, મધ્યસ્થ ભાવથી આ વાત સમજ કે શિલામાં, લેપમાં કે ચિત્ર વગેરે પુફગલ-પર્યાયમાં, ચૈતન્યપ્રભુનો વાસ નથી. જિનદેવ જેવો પોતાનો આત્મા અહીં જ શરીરની અંદર બિરાજે છે. જગતના લોકો તેને બહારના તીર્થો અને મંદિરોમાં શોધે છે, જ્ઞાની તેને શુદ્ધ ઉપયોગ વડે પોતાની અંદર જ દેખે છે.—પણ એવા આત્મજ્ઞાની જીવો વિરલા જ છે.

જીઓ, આ દોહાના પરમાર્થભાવને સમજ્યા વગર કોઈ તેનો વિષરીત આશય સમજીને એમ કહે કે જૈનધર્મમાં મૂર્તિપૂજા વગેરે વ્યવહાર નથી, —તો તે વાત બરાબર નથી. જે જીવ પોતાના સ્વાસુભવમાં રહી શકે તેને તો બાહ્યલક્ષ કે બાહ્ય-આલંબન છૂટી જાય છે; પણ જેનો ઉપયોગ અંદર સ્થિર રહેતો નથી ને અચળ થઈને બહારમાં તો ભમે જ છે, —તો તેને વિષય-કષાયોની બીજા પાપ પ્રવૃત્તિઓ કરતાં, દેવદર્શન વગેરે શુભ પ્રવૃત્તિ હોય છે અને ત્યાં મૂર્તિપૂજા વગેરે વ્યવહાર હોય છે. જૈનસિદ્ધાન્તમાં નિક્ષેપ ચાર પ્રકારના કહ્યા છે— નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય ને ભાવ; તે ચારે નિક્ષેપદારા વસ્તુનું જ્ઞાન થાય છે જે સ્થાપના-નિક્ષેપને ન માને તો તે સંબંધી પોતાના જ્ઞાનનો જ નિષેધ થઈ જાય છે. તેમજ ‘સ્થાપના’ને જ ‘ભાવ’ (અસલી વસ્તુ) સમજી લ્યે તોપણ ભૂલ છે.

‘ભાવનિક્ષેપ’ એટલે અસલી ભાવવાળી મૂળવસ્તુ, તેને જાણ્યા વગર, બીજામાં તેની સ્થાપનાનો ખરો નિક્ષેપ થઈ શકતો નથી. સાચો હાથી જાણ્યો હોય તે જ બીજામાં તેની સ્થાપના કરી શકે; પણ સ્થાપનાના હાથીને સાચો જ હાથી માનીને તેના ઉપર સવારી કરવા જાય....તો શું તે હાથી ચાલે? એક પગલુંય ન ચાલે; તેમ સાચા ભગવાનને (જ્ઞાનસ્વસાગી આત્માને) ઓળખ્યા વગર, બાહ્યલક્ષે મોક્ષમાર્ગમાં એક પગલુંય ચાલી શકાય નહીં; સાચા ભગવાનને ઓળખતો હોય તે જ મૂર્તિ વગેરેમાં તેની સ્થાપના કરી શકે. અને તેનેય જાણ છે કે આ મૂર્તિમાં તો ભગવાનની માત્ર સ્થાપના છે; સાચા ભગવાન તો જ્ઞાનસ્વરૂપમાં તન્મયપણે બિરાજમાન આત્મા છે. તેના લક્ષ માટે ને તેમાં

એકાગ્ર થવા માટે આ બાહ્યસ્થાપના તો નિમિત્ત છે.

આ રીતે મૂર્તિને દેખતાં અંદરના ભગવાનને ધર્મી જીવ યાદ કરે છે; અજ્ઞાની તો અંદરના ચૈતન્યભગવાનને ભૂલીને મૂર્તિમાં ને રાગમાં જ રોકાઈ જાય છે. તેને કહે છે કે અરે મૂરખ ! તારા આ દેહદેવળમાં એક મોટા દેવ બિરાજે છે, જેવા ભગવાનને તું બહારમાં શોધે છે તેવા જ તારા અંતરમાં બિરાજે છે....તેના દર્શન તો કર ! તેને દેખીને હું ચૈતન્ય ! તું પોતે જિનપ્રતિમા થા ! તારા નિઝ-મંદિરમાં ચૈતન્યદેવને દેખતાં તું ભવનો પાર પામીશ. પરસન્મુખ જોયે કાંઈ નહીં વળે.

પ્રશ્ન :—સ્થાપના-નિષ્કેપમાં, મૂર્તિમાં ભગવાનનો નમૂનો તો છે ને ?

ઉત્તર :—આત્મા તો અહીં છે કે ત્યાં ? આ આત્માનો એકેકેય ગુણ કાંઈ ત્યાં નથી. સ્થાપના દેખીને, તારા જ્ઞાનને લાંબાવીને તું ભગવાનને ભલે યાદ કર, પણ તે ભગવાનના આત્માના કોઈ દ્રવ્ય-ગુણ કે પર્યાય કાંઈ સ્થાપનાની વસ્તુમાં આવતા નથી. જ્યાં અરેખર આત્મા નથી તેમાં શોધે તો આત્મા ક્યાંથી મળે ! પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ-અનુભૂતિ અહીં પોતામાં જ થાય છે કે ત્યાં બહારની વસ્તુમાં ? આત્માની પ્રાપ્તિ-અનુભૂતિ અહીં પોતામાંથી જ થાય છે, બહારમાં પર સામે જોઈને તે નથી થતી. બહારમાં ભગવાનના દર્શન-પૂજન-સ્તવનનો ભાવ ધાર્મિકાત્માનેય હોય, તે પુણ્યબંધનું કારણ છે; તે પાપનું કારણ નથી, તેમજ મોક્ષનુંય કારણ નથી. મોક્ષ તો પોતાના વીતરાગસ્વભાવની સન્મુખતા સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર વડે જ થાય છે....આમ જૈનશાસનમાં કહ્યું છે.

પ્રશ્ન :—મૂર્તિ વગેરેને દેખતાં આત્માનું સ્મરણ તો થાય છે ?

ઉત્તર :—જેને પહેલાં આત્માના અવગ્રહ-ઈહા-અવાય ને ધારણ થયા હોય એટલે કે સ્વસન્મુખ થઈને તેનું સ્વરૂપ જાણ્યું હોય તેને પછી તેનું સ્મરણ થાય. પણ જાણ્યા વગર સ્મરણ કેનું ? આત્માનો સાચો નિર્ણય તો અંદરમાં સ્વલક્ષે પોતામાં ઉપયોગ મૂકીને થાય છે. બહારમાં પરના લક્ષે કાંઈ આત્માનો નિર્ણય થતો નથી. જ્ઞાની મૂર્તિને જોઈને આત્માને યાદ કરે છે પણ તે અહીં પોતામાં (જ્યાં સ્વાનુભવથી આત્માને દેખ્યો છે ત્યાં) યાદ કરે છે; કાંઈ મૂર્તિમાં પોતાનું અસ્તિત્વ નથી દેખતા. જેમ મૂર્તિમાં મુનિરાજની સ્થાપના હોય ને તેને કાંઈ પ્રશ્ન પૂછો તો તે મૂર્તિ કાંઈ પ્રશ્નનો જવાબ નથી દેતી, કેમકે તેમાં કાંઈ સાક્ષાત્ ભાવ-મુનિ બેઠા નથી, સ્થાપના છે; તેમ બહારમાં મૂર્તિ વગેરેમાં આત્માની સ્થાપના છે, શાસ્ત્રોમાં ‘આત્મા’ લખેલો છે, પણ ભાવરૂપ સાચો ભગવાન આત્મા તો અહીં પોતામાં જ્ઞાન-આનંદ સ્વરૂપની અંદર તન્મયપણે રહેલો છે; તેની સામે જોઈશ તો તે તને જવાબ આપશે—એટલે કે આનંદનો અનુભવ દેશે.

ભાઈ ! આ તો વીતરાગી સંતોના મોક્ષ માટેના રણકાર છે !

મંદિર છે, મૂર્તિ છે, પૂજા-લક્ષિ છે, શુભરાગ છે, વ્યવહાર છે—એ તો બધી બળર છે, લોકો પણ તે તો જાણે છે; પણ અહીં તો જેને જાણવાથી મોક્ષ પમાય ને ભવદુઃખથી આત્મા છૂટે એવા પરમાર્થસ્વરૂપની વાત સંતો તને સમજાવે છે.

જિનમંદિરમાં જઈને ભગવાન સામે અવાજ કરે કે ‘તમે ચૈતન્ય ભગવાન છો....’ ત્યાં સામેથી એવો જ પ્રતિધ્વનિ આવે છે કે ‘તમે ચૈતન્ય ભગવાન છો....’ એટલે કે હે જીવ! ભગવાનને તું તારામાં શોધ....તારા ભગવાન તારી અંદર બેઠા છે. જ્ઞાની જાણે છે કે ‘મેરો પ્રભુ નહીં દૂર-દેશાંતર....મોઢિમેં હૈ....મોઢે સૂઝત અંદર.’ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા જિનવરદેવ પ્રત્યે મુમુક્ષુ જીવને—આત્મજ્ઞાનીનેય લક્ષિતા લાવ તો આવે જ, તેમનાં દર્શન-પૂજન-આદર-સત્કાર-ચિન્તન વગેરે બધુંય કરે, પણ તે જ વખતે અંતરમાં જાણે કે આવું પરમાત્મપણું મારા સ્વભાવમાં છે, ને તેમાં એકાગ્ર થતાં તે પ્રગટ થશે.

અરેરે, લોકો કેવા ભૂલ્યા છે કે....પોતામાં પરમાત્મપણું ભર્યું હોવા છતાં તેને દેખતા નથી ને રાગ પાસે ભીખ માંગે છે કે તું મને ભગવાનપણું આપ!—વિષયોનો ભિખારી થઈને તેની પાસે પણ ભીખ માંગે છે કે તમે મને સુખ આપો!—એલા મૂરખ! તારામાં તો જો....મહાન સુખના ભંડાર તારામાં ભર્યા છે છતાં બીજા પાસે માંગતા તને શરમ નથી આવતી? રાગમાં ને વિષયોમાં સુખ છે ય ક્યાં....કે તને આપે! ભગવાન થઈને મફતનો ભીખ માંગ મા!

બહારમાં ભગવાન નથી....તો, અંતરમાં ભગવાન છે તેને કેવી રીતે દેખવા?—તો કહે છે કે સમચિત્તવાળો થઈને દેખ. સમચિત્ત એટલે રાગદ્વેષ વગરનો ઉપયોગ, એવા ઉપયોગ વડે અંદરમાં તારા આત્માને દેખ....તને તારામાં જ ભગવાન દેખાશે. ઉપયોગને બહારમાં ભમાવતાં સમચિત્ત નથી રહેતું, રાગદ્વેષરૂપ વિષમતા થાય છે. જેણે આ રીતે ‘સમચિત્ત’ થઈને ચૈતન્યમૂર્તિ આત્મદેવને પોતાની અંદર દેખી લીધા, તેને પછી દેહની ક્રિયામાં કે શુભરાગમાં ક્યાંય મમત્વ નથી રહેતું; તે હોય તોપણ તેને તે મોક્ષનું સાધન માનતા નથી. આવા પરમાર્થ આત્માના અનુભવ વગરના જીવો સાચા મોક્ષને તો જાણતા નથી, ને પુણ્ય તે સંસારનો હેતુ હોવા છતાં તેને તેઓ મોક્ષનો હેતુ માને છે.—

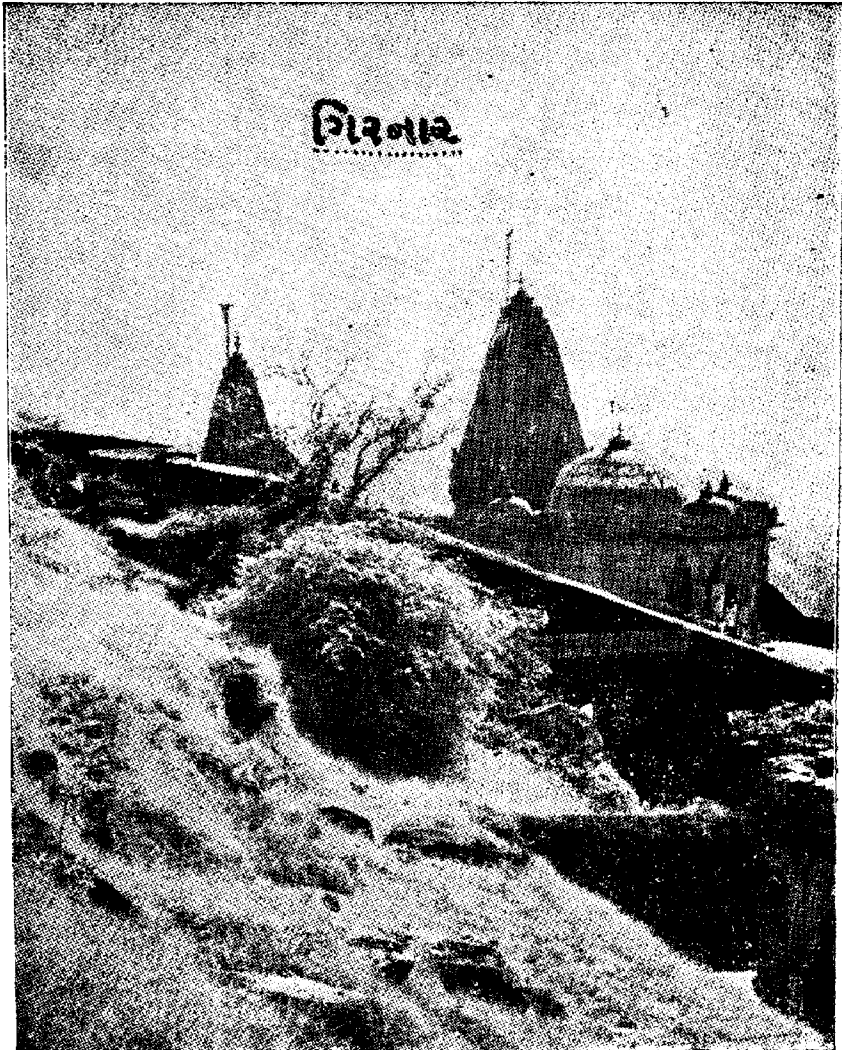
“પરમાર્થ બાહ્ય જીવો અરે, જાણે ન હેતુ મોક્ષનો;
અજ્ઞાનથી તે પુણ્ય ધરૂં છે—હેતુ જે સંસારનો.”

—પુણ્યરાગ તો સંસારનો હેતુ છે, તેના વડે કદી મોક્ષ પમાતો નથી—એમ યોગીજનો કહે છે. અંતરંગ શુદ્ધિ વગર બહારના શુભ-આચરણથી કે દેહની ક્રિયાથી મોક્ષની આશા કરવી તે તો રેતીને પીલીને તેલની આશા કરવા જેવું નિર્થક—મિથ્યા છે.

હે જીવ ! પોતાના પરમાત્મસ્વભાવની સામે જોઈશ તો તું પરમાત્મા થઈને મોક્ષમાં જઈશ....પણ જો પરની પાસે લીધે માંગીશ તો પામર થઈને સંસારમાં ભટકીશ.

અંતરમાં નિજ-પરમાત્માને દેખનારા જ્ઞાની વિરલા જ હોય છે. તે જ્ઞાનીય મંદિરમાં જાય, દર્શન-પૂજન કરે, ભક્તિ-સ્તુતિ એવી કરે કે રોમાંચ ઉલ્લસી જાય; ભગવાનને પરમ ઉપકાર વર્તે છે -એમ જાણે....શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ પણ લખ્યું છે કે—

‘જિનભક્તિ ગ્રહો તરુકલ્પ ગ્રહો !
ભજને ભગવંત ભવચંત લહો.’

—આવા પ્રકારનો વ્યવહાર જ્ઞાનીને હોય છે, પણ આત્માને તો તે પોતાના અંતરમાં દેખે છે, બહારમાં કે રાગમાં નથી શોધતા. ભાઈ, તારે જ્ઞાની થવું હોય ને ભવથી પાર થવું હોય તો તું પણ અંતરમાં પોતાના આત્માને જિન સમાન દેખ.

ભગવાનની મૂર્તિ સામે જોઈને બેસી રહે ને એવી આશા રાખે કે જાણે હમણું ભગવાન બોલશે....કે દર્શન દેશે! પણ ભાઈ, ત્યાં ક્યાં ભગવાન બેઠા છે!! સર્વજ્ઞ પરમાત્મા તો વિદેહમાં બેઠા છે; અને તેમના જેવા તારા પરમાત્મા તારી અંદર બેઠા છે; તેમાં નજરને એકાગ્ર કરીને દેખ, તો ક્ષણમાં તને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થશે ને મહા આનંદ સહિત તું મોક્ષને સાધીશ.

એમ ગીરનાર વગેરે તીર્થમાં જતાં નેમિનાથ ભગવાન યાદ આવે કે અહીં ભગવાને દીક્ષા લીધી, અહીં આત્મધ્યાન કરીને કેવળજ્ઞાન પામ્યા ને અહીંથી મોક્ષ પધાર્યા. એમ પોતાના જ્ઞાનના સામર્થ્યથી તેમને યાદ કરીએ છીએ, પણ કાંઈ અત્યારે તે ભગવાન પોતે ગીરનારમાં બિરાજતા નથી, તે ભગવાન તો સિદ્ધાલયમાં પહોંચી ગયા છે. પણ સ્થાપના -નેક્ષેપદ્રારા જ્ઞાનમાં તેમને યાદ કરીએ છીએ, -એવો વ્યવહાર છે.

‘આત્મામાંથી જ પરમાત્મપણું આવે છે’ એવો પરમાર્થ જાણનારા જીવો જગતમાં વિરલા જ હોય છે. -જગત ભલે ન જાણે પણ જિનરાજ અને જ્ઞાની સન્તો તો તે વાત જાણે છે ને પ્રસિદ્ધપણે બતાવે છે. (‘કહા મયો જગ ના લ્લૈ...જાનત હૈ જિનરાજ’)

ઉપાદાન-નિમિત્તના સંવાદમાં, નિમિત્ત કહે છે કે હે ઉપાદાન! મને તો આણું જગત જાણે છે, પણ તું -ઉપાદાન કોણ છે તેનું નામ પણ જગત જાણતું નથી.

ત્યારે ઉપાદાન જવાબ આપે છે કે અરે નિમિત્ત! જગતના અજ્ઞાની લોકો ન જાણે તેથી શું થયું? -કાર્ય ઉપાદાન-શક્તિથી જ થાય છે એ વાત સમ્યક્દષ્ટિ જીવો અને જિનરાજ તો જાણે છે. તેમ અહીં, મોક્ષના શુદ્ધ ઉપાદાનરૂપ પરમાર્થ જીવનું સ્વરૂપ જાણનારા જીવો બહુ થોડા છે; સંસારનો મોટો ભાગ પરમાર્થસ્વરૂપથી દૂર છે, પરમાર્થ આત્માનો અનુભવ કરનારા જીવો બહુ જ થોડા છે....પણ તેથી શું થયું? પોતે અંતરમાં પરમાર્થ આત્માનો અનુભવ કરી દેયે તો પોતે સંસારથી છૂટી જાય છે.

હે જીવ! તને ભવદુઃખનો ડર લાગ્યો હોય ને મોક્ષસુખની અભિલાષા જાગી હોય તો....તું અંતરમાં તારા ભૂતાર્થસ્વભાવને પરમાત્મસ્વરૂપે દેખ....તે માટે આ સંબોધન છે.

[આ રીતે દોહા ૪૧ થી ૪૫ સુધીમાં ‘પરમાર્થ ભગવાન’ ક્યાં છે ને કેવા છે તે બતાવ્યું. હવે, તેવા ભગવાનને જાણીને તું ધર્મરસાયનનું પાન કર -જેથી તારો ભવરોગ મટે -એમ કહેશે.]

(૪૧-૪૫)

ભવરોગ મટાડવા ધર્મનું અમૃત પીઓ.

*

જઈ જરા-મરણ કરાલિયડ તો જિય ધમ્મ કરેઈ ।

ધમ્મ રસાયણ પિયહિ તુહું જિમ અજરામર હોહિ ॥૪૬॥

જરા-મરણ ભયભીત બે, ધર્મ તું કર ગુણવાન;

અજરામર પદ પામવા....કર ધર્મોષધિ પાન. (૪૬)

સંસારથી ભયભીત જીવને ધર્મનું સંબોધન કરતાં યોગીન્દુમુનિરાજ કહે છે કે હે જીવ ! જો તું જરા-મરણથી ભયભીત હો તો અજરામર થવા માટે ધર્મરૂપી અમૃતનું પાન કર.

આ સંસારમાં રોગ-વૃદ્ધાવસ્થા-મરણ વગેરે ઘોર દુઃખોથી જો તું વ્યાકુળ હો તો સ્વાનુભવરૂપી ધર્મરસ પી....તે ધર્મ સંસારના દુઃખથી ઉગારે છે ને મોક્ષસુખમાં સ્થાપે છે. જન્મ-મરણના દુઃખોથી છૂટીને અમરપદને પામવા માટે રત્નત્રયધર્મ જેવું ઔષધ બીજું કોઈ નથી. ભાઈ, તે કષાયોનો રસ તો અનાદિથી ચાખ્યો, તેના વડે તારો ભવરોગ મટ્યો તો નહિ, ઊલટું આકુળતાનો દાહ થયો ને સંસારમાં ભ્રમણ થયું. સંસારના વૈદો-દાકતરોએ ટી. બી, કેન્સર વગેરે રોગોનું ઔષધ શોધ્યું પરંતુ જન્મ-મરણનો રોગ મટાડવાનું કોઈ ઔષધ તેમની પાસે નથી. તે ભવરોગ મટાડવાનું ઔષધ તો ભગવાન જિનદેવે શોધ્યું છે;—તે કયું ઔષધ ? —કે રત્નત્રય-ધર્મરૂપી રસાયણ તે ભવરોગ મટાડવાનું અમોઘ ઔષધ છે....તેનું સેવન કર.

અતિશય રૂપવાળા ચક્રવર્તી સનતકુમારને મુનિદશામાં ભયંકર કોળનો રોગ થયેલો; એક દેવ વૈદનું રૂપ લઈને આવ્યો ને કહ્યું—પ્રભો ! આજ્ઞા આપો તો મારી ઔષધિથી આપનો રોગ એક ક્ષણમાં મટાડી દઉં.

ત્યારે મુનિરાજ કહે છે : હે વત્સ ! આ દેહનો રોગ મટી જાય એવી લાગિશ તો મારા થૂંકમાંય છે....દેહની મને ચિંતા નથી, મારે તો મારા આત્માનો આ ભવરોગ મટાડવો છે....તેનું ઔષધ હોય તો તે રોગ મટાડ.

ત્યારે દેવ કહે છે—પ્રભો ! એ ભગરોગને મટાડનારું રત્નત્રય—ઔષધ તો આપની પાસે છે.

આ દૃષ્ટાન્તથી કહે છે કે હે જીવ ! તું દેહની ચિન્તા ન કર, આત્માને બાળનારો કષાયરોગ—મિથ્યાત્વરોગ તેને મટાડવાનો ઉપાય કર.—

‘રાગ આગ વઢૈ સદા...તાતેં સમામૃત સેઢયે’

શુદ્ધ ચૈતન્યરસ... પરમ શાંતરસ આત્મામાં ભર્યો છે, લેહજ્ઞાન-અંજલિ વડે તે ધર્મરસનું પાન કર....તો બધા રોગ મટી જશે....શરીર જ નહિ રહે,—પછી રોગ કેવો ને જન્મ-મરણ કેવો ? ધર્મરસના સેવનથી તું સિદ્ધપદ પામીને અમર-અમર થઈ જઈશ.

હે જીવ ! ભવરોગ એટલે મિથ્યાત્વ અને કષાય, તે મટાડવા માટે વીતરાગદેવની આજ્ઞા સમાન કોઈ પથ્ય નથી, જ્ઞાની ગુરુ સમાન કોઈ વૈદ્ય નથી ને આત્મસન્મુખ વિચાર-ધ્યાન જેવું કોઈ ઔષધ નથી. ઉપયોગને અંદર જોડીને આવા ધર્મઔષધનું પાન કરતાં તારી આત્મજ્ઞાંતિ ટળશે ને તને આત્મશાંતિ મળશે. અનાદિનો ભયંકર ભવરોગ મટાડવાનો તને અત્યારે અવસર મળ્યો છે, તો ધર્મઔષધિનું બરાબર સેવન કરીને તારા ભવરોગને મટાડ.

(૪૬)

[હવે, આવો ધર્મ કેમ ન થાય, ને કેમ થાય ? તે બંને વાત કહેશે.]

એક બુદ્ધિમાન માણસ....મૂરખ બની ગયો. અંધારામાં માણસ જેવો આકાર દેખીને તેની સાથે વાત કરવા લાગ્યો; તેની સાથે પ્રેમ કરે, વળી તે ન બોલે એટલે ખીજાય....એમ રાગ-દ્વેષ કરી કરીને આખી રાત દુઃખી થયો....તેમ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા....અજ્ઞાની બન્યો....તે અજ્ઞાનને લીધે જડ શરીરને પોતાનું માની બેઠો; શરીરના સુખે હું સુખી, ને તેના દુઃખે હું દુઃખી; હું બોલું, હું ખાઉં....હું જન્મું...હું મરું...એમ શરીરની જ ચેષ્ટાને પોતાની માનીને તે દુઃખી થયો...

પછી શું થયું ? તે સાંજો !

પછી જરાક પ્રકાશ થયો ને કોઈએ તેને સમજાવ્યું : અરે મૂરખ ! આ ક્યાં માણસ છે ? આ તો ઝાડનું ડુંડું છે ! બસ, તે જ્ઞાન થતાં જ બુદ્ધિમાન માણસ સમજી ગયો કે અરે ! આ ઝાડના ડુંઠાને માણસ સમજીને મેં અત્યાર સુધી ખાલી મહેનત કરી. તેમ જ્ઞાનસૂર્ય ઝગતાં આત્માને ભાન થયું કે, અરે ! આ શરીર તો જડ છે; હું ચૈતન છું. શરીરની ખાવું-પીવું-બોલવું વગેરે ચેષ્ટાને મારી માનીને, તેમાં રાગ-દ્વેષ કરીને હું અત્યાર સુધી નકામો દુઃખી થયો. હવે દેહથી ભિન્ન પોતાનું ચૈતન્યસ્વરૂપ જાણીને, ચૈતન્યમય ચેષ્ટા વડે તે જીવ સુખી થયો.

આ રીતે અજ્ઞાનથી જીવ દુઃખી થાય છે, ને લેહજ્ઞાનથી જીવ સુખી થાય છે.

[સમાધિશતક દોહા ૨૧-૨૨]

ધર્મ...તે કયાં છે? ને કયાં નથી?

*

ધમ્મુ ણ પઢિયઢં હોઢ ધમ્મુ ણ પોત્થા-પિચ્છયઢં ।

ધમ્મુ ણ મઢિય-પણસિ ધમ્મુ ણ મત્થા-લુંચિયઢં ॥ ૪૭ ॥

રાય-રોષ બે પરિહરિવિ જો અપ્પારિણ વસેઢ ।

સો ધમ્મુ વિ જિણ-ઉત્તિયઉ જો પંચમ ગઢ ણેઢ ॥ ૪૮ ॥

શાસ્ત્ર ભણે મઠમા રહે, શિરના લૂંચે કેશ;

રાખે વેશ મુનિતણો, ધર્મ ન થાયે લેશ. (૪૭)

રાગ-દ્વેષ બે ત્યાગીને, નિજમાં કરે નિવાસ;

જિનવર-ભાષિત ધર્મ તે, પંચમ ગતિ લઈ જાય. (૪૮)

ધર્મ કાંઈ શાસ્ત્ર ભણવાથી નથી થતો; ધર્મ પોથી કે પીંછી વડે નથી થતો; ધર્મ મઠમાં પ્રવેશથી કે મઠીમાં રહેવાથી નથી થતો, તેમજ ધર્મ માથાના લોચથી પણ નથી થતો.

—તો કઈ રીતે ધર્મ થાય છે?—રાગદ્વેષ બંને છોડીને નિજાત્મામાં જે વસે છે તેને જ જિનભગવાને ધર્મ કહ્યો છે, ને તે ધર્મ જીવને પંચમ ગતિમાં લઈ જાય છે, —સિદ્ધગતિ પમાડે છે.

જીએ, આ રાગદ્વેષ વગરનો, મોક્ષના કારણરૂપ ધર્મ. આ સિવાય શુભરાગની ક્રિયાઓ પણ મોક્ષનું કારણ નથી.

પ્રશ્ન:—શુભરાગથી ક્ષેત્રવિશુદ્ધિ તો થાય છે?

ઉત્તર:—એકલું જેતર ખેડીને જેસી રહે પણ અંદર જે બીજ વાવે નહિ તો શું કામનું? એમાં કાંઈ અનાજ તો ન પાડે. તેમ ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માના અનુભવરૂપ બીજ વગર એકલા શુભભાવ કરે તેથી કાંઈ મોક્ષફળ કે સમ્યક્ત્વાદિ પાક પાડે નહિ.—ગાંડુ તો દેવગતિરૂપી ઘાસ પાડે.—ઘાસ તો ઢોરનો ખોરાક છે! મનુષ્ય તો અનાજ ખાય; તેમ અજ્ઞાની પુણ્યનો-રાગનો ભોગવટો કરે છે; જ્ઞાની તો ચૈતન્યના અતીન્દ્રિય આનંદને ભોગવે છે.—તે ભોગવટો કાંઈ પુણ્યરાગ વડે નથી થતો, આત્મજ્ઞાન વડે થાય છે.

અરે જીવ! તે વનમાં વસીને, મસ્તક મૂંડીને કે શાસ્ત્ર ભણીને શું કર્યું? આત્માને તો જાણ્યો નહિ, રાગ-દ્વેષને તો છોડ્યા નહિ, તો તને ધર્મ કયાંથી થાય? ધર્મનું ધામ એટલે કે ‘ધર્મી’ તો આત્મા પોતે છે, તે ધર્મીમાં વસવું તે ધર્મ છે. ધર્મીથી બહારમાં બીજે કયાંય ધર્મ નથી.

પ્રશ્ન:—રાગથી મુનિને ધર્મ ન થાય, પણ શ્રાવકને તો થાય?

ઉત્તર:—નહીં; શ્રાવકને કે મુનિને, આત્મામાં વસીને જેટલા રાગદ્વેષ છોડે તેટલો જ ધર્મ છે. રાગ તે ધર્મ નથી, વીતરાગતા તે જ ધર્મ છે. કેશનો લોચ કરે ને હાથમાં પીંછી હવે પણ અંદરથી મિથ્યાત્વ ને રાગદ્વેષ છોડે નહિ, નિજાત્મામાં વસે નહિ—તેને જાણે પણ નહિ, તો એને ધર્મ ક્યાંથી થાય? ધર્મ તો તેને કહેવાય કે જેતું સેવન મોક્ષમાં લઈ જાય. જે સંસારની ચારગતિનાં દુઃખોથી છોડાવીને જીવને પાંચમગતિરૂપ મોક્ષમુખ પમાડે—એવો ધર્મ કરવા માટે હે જીવ! તું અંતર્મુખ થઈને આત્મામાં વસ....ને રાગ-દ્વેષથી દૂર ખસ. ખસ, ‘સ્વમાં વસ ને પરથી ખસ.’

આત્મા કેવો? કે સિદ્ધ ભગવાન જેવો....જેમાં શરીર નથી, કર્મ નથી, રાગદ્વેષ નથી; વીતરાગી જ્ઞાન-આનંદથી ભરેલો ચૈતન્યપિંડ આત્મા છે, તેમાં જે વસે એટલે કે તેની સન્મુખ શ્રદ્ધા-જ્ઞાન કરીને એકાગ્ર થાય, તે જીવ ધર્માત્મા છે; જે જીવ શરીરમાં—કર્મમાં કે રાગમાં વસે છે—તેમાં પોતાપણું માને છે તેને ધર્મ કે મોક્ષ થતો નથી. શુભરાગમાં કાંઈ એવી તાકાત નથી કે જીવને મોક્ષમાં લઈ જાય. —જીવને મોક્ષમાં લઈ જવાની તાકાત તો વીતરાગભાવરૂપ ધર્મમાં જ છે.

પ્રશ્ન:—શુભરાગથી અડધો માર્ગ તો કપાય ને?

ઉત્તર:—ના; શુભરાગ તે માર્ગ જ ક્યાં છે? એ તો સંસારનો માર્ગ છે. શુભરાગને જે મોક્ષમાર્ગ માને તે જીવ મોક્ષના માર્ગમાં આવ્યો જ નથી, પછી માર્ગ કપાવાની વાત ક્યાં રહી?—એ તો સંસારમાર્ગ છે. ચૈતન્યસ્વભાવમાં વસવું તે જ સિદ્ધપદનો માર્ગ છે; પ્રથમ ચૈતન્યસ્વભાવની શ્રદ્ધા કરતાં જ અડધો માર્ગ કપાઈ જાય છે; ને પછી તે સ્વભાવમાં લીન થઈને પૂર્ણ વીતરાગ થતાં કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ પમાય છે.

ભગવાને આવો ધર્મ કહ્યો છે, તેને હે જીવ! તું ભક્તિપૂર્વક આરાધ. [૪૭-૪૮]

જીવને કેમ સંસાર?...ને કેમ મોક્ષ?

‘વિષયોના પ્રેમથી ભવમાં ભટકીશ....’ ‘આત્માના પ્રેમથી પરમાત્મા થઈશ’

*

*

*

આઝ ગલઈ જવુ મણુ ગલઈ જવિ આશા હુ ગલેઈ ।

મોહુ ફુરઈ જવિ અપ્પ-હિઝ ઇમ સંસાર ભમેઈ ॥૪૬॥

જેહઝ મણુ વિસયહં રમઈ તિમુ જઈ અપ્પ મુણેઈ ।

જોઈઝ મળઈ હો જોઈયહુ લહુ ણિવ્વાણુ લહેઈ ॥૫૦॥

આયુ ઘટે, મન ના ઘટે, ઘટે ન ઇચ્છા-મોહ;
 આત્મહિત સ્ફૂરે નહિ,—એમ ભમે સંસાર. (૪૯)
 જેમ રમતું મન વિષયમાં તેમ જો આત્મે લીન;
 શીઘ્ર મળે નિર્વાણપદ, ઘરે ન દેહ નવીન. (૫૦)

જીવ જો આયુષ્ય બાંધીને આવ્યો છે તે તો પ્રત્યેક ક્ષણે ઘટતું જ જાય છે, એક ક્ષણ પછી એવી નથી કે આયુષ વધતું હોય; પણ જીવને મનની તૃષ્ણા ને વિષયોની આશા વધતી જ જાય છે, તે ઘટતી નથી. અરેરે, મૂઠ જીવને મોહ સ્ફૂરે છે પણ પોતાના આત્મહિતની સ્ફૂરણા તે કરતો નથી, તેનો વિચાર કરતો નથી. અરે જીવ ! વિષયોનો ભિખારી થઈને ક્ષણેક્ષણે તું ભયંકર ભાવમરણમાં કેમ રાચી રહ્યો છો ? (‘ ક્ષણેક્ષણ ભયંકર ભાવમરણે કાં અહો રાચી રહો ! ’)

યોગીજનો કહે છે કે ભો યોગી ! જીવોનું મન જેમ વિષયોમાં રમે છે તેમ જો અંતર્મુખ થઈને પોતાના આત્મામાં રમે તો તે શીઘ્ર નિર્વાણ પામે. જેનું ચિત્ત ચૈતન્યભંડારને જાણીને તેમાં રમે છે તે જીવ પરમાત્મા થાય છે.

જીઓ, કેવી સાદી-સીધી વાત છે ! બધી વાત પોતાના ઉપયોગ ઉપર છે. ઉપયોગને તેમ વાળ....કે આમ વાળ ! બહારમાં ભમતા ઉપયોગને ગુલાંટ મારીને અંતર-ચૈતન્યમાં તું જોડી દે....તો તરત જ પરમસુખને પામીશ.

અરેરે જીવ ! શું તને પાપનો ભય પણ નથી લાગતો ? શું પાપના રસ આડે એક પણ આત્માના હિતનો વિચાર કરવાનીયે તને ફૂરસદ નથી ! આવો મનુષ્ય-અવતાર ને આવો ઉત્તમ સુયોગ મહાભાગ્યે મળ્યો છે, તેને પાપ-વિષયોમાં ગુમાવી દે તો એના જેવી મૂર્ખાઈ બીજી કઈ ? ભાઈ....ભવને ભાંગવાનો આ અવસર....મોક્ષને સાધવાનું આ ટાણું....તેને તું ચૂકી ન જઈશ. મોહના ઝેર પીને તને સુખ નહીં મળે....વિષયતૃષ્ણાની આગ તને દુઃખમાં બાળશે....માટે એનાથી પાછો વળી જા....ને સમ્યક્દર્શન વડે ચૈતન્યના શાંતરસનું પાન કર....એમાં જ તારું કલ્યાણ છે.

હા ભાઈ ! જેને આત્મરામ વહાલા છે, તેને વિષયો વહાલા કેમ લાગે ? ચૈતન્યપ્રભુ તો આનંદજનનું સરોવર છે; ને વિષયો તો ઝાંઝવા જેવા છે,—તેમાં શાંતિનું પાણી નથી પણ બળતરા છે. અરે, જેને શુભરાગનો રસ છે તેને પણ વિષયોનો જ પ્રેમ છે, તેને વીતરાગી ચૈતન્યસ્વભાવ પ્રત્યે પ્રેમ નથી. બાપુ, રાગથી તો તું બહુ દુઃખી થયો....હવે તે રાગનો રસ છોડીને આત્માનો પ્રેમી થા. જે ‘ આત્મપ્રેમી ’ થયો, તે ધર્મીજીવ આત્મામાં જ રમણ કરતો કરતો શીઘ્ર મેક્ષપુરીમાં પહોંચી જશે.

અજ્ઞાની રાગમાં ને વિષયોમાં સુખ માનીને તેમાં જ આખો આત્મા હોમી લે છે ને દુઃખી થાય છે; અને જ્ઞાની અતીન્દ્રિય ચૈતન્યસુખના સ્વાદમાં લીન થઈને અર્પાઈ જાય છે ને મોક્ષસુખને પામે છે.

માટે હે જીવ ! વિષયોની પ્રીતિ છોડ ને આત્માની પ્રીતિ કર.

‘આમાં સદા પ્રીતિવંત બન....આમાં સદા સંતુષ્ટ ને,
આનાથી બન તું તૃપ્ત, તુજને સુખ અહો ! ઉત્તમ થશે.’

‘અરે, અંતરમાં આત્માનો જે પ્રેમ લાગ્યો છે તે કેને દેખાડીએ ? એ તો અંદરની જેને લાગી તેને લાગી છે. વારંવાર ચિત્તનો ઉપયોગ તેમાં જ લાગ્યા કરે છે.’—જુઓ, આ ધર્મીના અંતરની દશા ! સમ્યક્દષ્ટિનું ચિત્ત ગાઢપણે ચૈતન્યમાં લાગ્યું છે. મુનિઓનું ચિત્ત તો ચૈતન્યરસમાં એવું લાગ્યું છે કે તેમાંથી બહાર આવવું ગોઠતું નથી; તેમનો ઉપયોગ અંતર્મુહૂર્તથી વધુ વખત ચૈતન્યથી બહાર રહેતો નથી, ક્ષણમાં નિર્વિકલ્પ થઈને અંદર લીન થઈ જાય છે. જ્યાં સાચો પ્રેમ જાગે તેમાં ઉપયોગ લાગે; ચૈતન્યની પ્રીતિ કરીને તેમાં ચિત્ત જોડતાં તું અલ્પકાળમાં પરમાત્મા થઈશ....તને ઉત્તમ સુખ થશે. ચૈતન્યતત્ત્વ કોઈ અદ્ભુત અચિંત્ય છે....તેનો પ્રેમ થતાં જ જીવને આખા સંસારનો રસ ઊડી જાય છે, દેવલોકના વૈભવો પણ એના ચિત્તને લલચાવી શકતા નથી.

મૂઠ-અજ્ઞાની જીવ બાહ્યવિષયોના રસ આડે ચૈતન્યતત્ત્વનો જરાય પ્રેમ કરતો નથી, તેમાં ચિત્તને જોડતો નથી. બાહ્ય વિષયમાં સુખ ખરેખર નથી; છતાં-સ્પર્શને વશ હાથી, રસને વશ માછલું, ગંધને વશ ભમરો, વર્ણને વશ પતંગિયા અને શબ્દને વશ હરણિયા, એમ એકેક ઇન્દ્રિયના વિષયમાં લીન થયેલા તે જીવો વિષયવશ પ્રાણુ પણ છોડે છે....તો, ખરેખર આનંદથી ભરેલો અતીન્દ્રિય ચૈતન્યપ્રભુ આત્મા....તેના મહા આનંદમાં જેનું ચિત્ત લીન થયું તે જ્ઞાનીજનો ગમે તેવી પ્રતિકૂળતા વચ્ચે પણ તેની

લગની-પ્રીતિ-છોડતા નથી; શરીરાદિતું ગમે તે થાયો પણ ચૈતન્યનો પ્રેમ તેમને છૂટતો નથી. -આવી આત્મલગનીવાળા જીવો અલ્પકાળમાં મોક્ષને પામે....એમાં શું આશ્ચર્ય !

—તેમ હે ભવ્ય ! સમ્યગ્દર્શન પામવા માટે પણ આત્માની આવી લગની લાગવી જોઈએ. ચિત્તમાંથી વિષયોનો રસ ઊડી જાય ને દિન-રાત ચૈતન્યની જ પ્રીતિમાં ચિત્ત લાગ્યું રહે....તેનો જ રસ ઘૂંટાયા કરે. ઉપયોગની આખી દિશા ફરી જાય. બહારના માન-અપમાન જોવા તે ન રોકાય....ચૈતન્યની લગની આડે બીજું બધુંય તેને નીરસ.... નીરસ... લાગે. તે જીવ અલ્પકાળમાં જ પોતાના ઉપયોગને આત્મામાં એકાગ્ર કરીને તેના અનુભવ અને સમ્યગ્દર્શન કરે છે જ. આત્માની સાચી લગની હોય ને આત્મા ન મળે -એમ કેમ બને ? પોતાની વસ્તુ છે એટલે મળે જ.

અહા, જ્યાં સ્વાનુભવ થયો ત્યાં, આનંદસરોવરના તે માછલાને તેમાંથી બહાર આવવું ગમતું નથી....ચૈતન્યરસમાં તે મસ્ત થઈ જાય છે; તે ધર્માત્મા એવો આત્મરસિક થઈ જાય છે કે ત્રણલોકની વિભૂતિ તેને તરણાં જેવી લાગે છે. હે જીવ ! આવો આત્માનો રસ કર....તો મોક્ષ તારા હાથમાં જ છે.

જીવો તો ખરા....આત્મહિતને માટે આત્માને જગાડવા યોગીઓએ કેવું મધુર સંબોધન કર્યું છે !

જેને જેનો રંગ લાગે છે તે બીજું બધું ભૂલી જાય છે. એક માણસ વિષય-તૃષ્ણામાં એવો લીન....કે વેશ્યાના મકાનમાં બારીએ લટકતા સર્પને, દોરડું સમજી તેને ઝાલીને ઉપર પહોંચ્યો....તોય તે મૂરખાને કાંઈ ખબર ન પડી. બીજો એક વેપારી નામું લખવામાં એવો મશગુલ....કે ચોપડા નીચેથી મોટો એરુ ચાલ્યો ગયો....તોય એને ભાન ન રહ્યું. બીજો એક માણસ સંસારના વિચારમાં એવો લયલીન થઈ ગયેલો કે તેના દીકરાના લગ્નનો વરઘોડો ઘર પાસેથી વાજતે-ગાજતે નીકળ્યો તોય તેને ખબર ન પડી....આ બધા બાહ્યવિષયોમાં ચિત્તની એકાગ્રતાના ઝંધા -દષ્ટાંત છે; તેમ આત્મામાં ચિત્તની એકાગ્રતા થતાં મુનિજનો તેમાં એવા લીન થાય છે કે, બહારમાં સિંહ-વાઘ કે નાગ આવીને શરીરને ખાતા હોય, શરીરને કોઈ બાળી નાંખતું હોય, -તોય તેમાં લક્ષ જતું નથી, બહાર શરીર સળગતું હોય ત્યાં તો અંદર ચૈતન્યધ્યાનમાં લીન થઈ, કર્મોને સળગાવી, કેવળજ્ઞાન પ્રગટાવી ક્ષણમાં મોક્ષમાં ચાલ્યા જાય છે. (શત્રુજય સિદ્ધક્ષેત્ર ઉપર પાંડવ-મુનિ ભગવાંતોની જેમ.) ચૈતન્યપ્રભુની તાકાત કોઈ અપાર છે ! તે વિષયોનો પ્રેમ છોડીને પોતે પોતાનો પ્રેમ (ઝોળખાણુ ... શ્રદ્ધા) કરે તો તેને પરમાત્મા થતાં શી વાર !

‘હું આ ભવદુઃખથી ક્યારે છૂટું ને આત્માને ક્યારે પામું !’—એમ જેને અંતરમાં આત્મલગની લાગી હોય તે જીવ, બીજી બધી પારકી પંચાત છોડીને, સંસારનો રસ છોડીને, આત્માના જ અભ્યાસમાં ચિત્તને જોડે....વારંવાર તેની જ ચર્ચા-વિચારણા

કરે, ગુરુ પાસે જઈને વિનયથી એની જ વાત પૂછે; પૂછતાં શરમાય નહિ, કે માન આડું ન આવે. બુદ્ધોને, અનુભવપ્રકાશમાં તેનું એક કલ્પિત-દષ્ટાંત આવે છે : એક જિજ્ઞાસુ કોઈ જ્ઞાની પાસે જ્ઞાન લેવા ગયો; જ્ઞાનીએ તેને બોધ પમાડવા કહ્યું કે નજીકના સરોવરમાં એક માછલું રહે છે તેની પાસે જઈને માંગ....એ તને જ્ઞાન આપશે.... ત્યારે તે જિજ્ઞાસુ કાંઈ તર્ક કે માન વચ્ચે લાવ્યા વગર, માછલા પાસે જઈને પણ પૂછે છે....આવી જિજ્ઞાસાપૂર્વક આત્માને સમજવાનો પ્રેમ જાગે, તેના અનુભવની લગની લાગે, ત્યાં રાગનો ને વિષયોનો રસ છૂટી જાય છે, તેમાંથી ચિત્ત દૂર થઈ જાય છે, ને ચૈતન્યમાં જ ચિત્તને એકાગ્ર કરીને અલ્પકાળમાં તે જીવ પરમાત્મા થઈને પાંચમગતિમાં પહોંચી જાય છે.

માટે હે મોક્ષાર્થી ! તું વિષયોનો પ્રેમ છોડ ને આત્માનો પ્રેમ કર [૪૯-૫૦]

નરકના ઘર જેવું શરીર....તેનાથી બુદ્ધા નિર્ભળ આત્માને ભાવ

*

જેહુ જજ્જરુ ણરય-ઘરુ તેહુ બુજ્જિ સરીરુ ।

અપ્પા ભાવહિ ણિમ્મલલુ લહુ પાવહિ ભવતીરુ ॥ ૫૧ ॥

નર્કવાસ સમ જર્જરિત, જાણો મલિન શરીર;

કરી શુદ્ધાત્મ-ભાવના, શીઘ્ર લહો ભવતીર. (૫૧)

શરીર તો નરકનું ઘર છે; તેની મમતા છોડીને પવિત્ર આત્માની ભાવના કર તો તું દેહાતીત એવી મોક્ષદશાને પામીશ. આત્મા તો આનંદથી ભરેલું ને મોહરૂપ મેલ વગરનું પવિત્ર ઘર છે, તેમાં તારો વાસ છે; તેને બદલે વિદ્યાથી ભરેલા નરકગૃહ જેવા આ શરીરને તું પોતાનું ઘર ક્યાં માની બેઠો? જેમ નરકનું સ્થાન સડેલું ને ભયાનક દુર્ગંધથી ભરેલું છે તેમ આ શરીર પણ વિદ્યા-માંસ-મૂત્ર-લોહી વગેરે અત્યંત અપવિત્ર મલિન પદાર્થોથી ભરેલું નરકનું ઘર છે....એમ તું જાણ....ને આત્મા આનંદથી ભરેલું પવિત્ર ઘર છે-તેની ભાવના કર...જેથી તું શીઘ્ર ભવનો પાર પામીશ.

શરીર તે ક્યાં જીવ છે?-અરે, અનંતા શરીરો આવ્યા ને બળી ગયા કે સડી

ગયા; દેવશરીર આબ્યુ' તે પણ ટક્યું નહિ, ને તીર્થ'કરોતું'ય શરીર કાયમ ન રહ્યું.—એ તો સંયોગી વસ્તુ છે. આત્મા દેહથી જુદો, શાશ્વત ચૈતન્યસ્વરૂપે બિરાજે છે. તેની ભાવના કરવાથી શરીર રહિત એવું સિદ્ધપદ પમાય છે.

અજ્ઞાની ચૈતન્યતત્ત્વને ભૂલીને, શરીરરૂપે જ પોતાને માનીને તેની એવી મમતા કરે છે—જાણે કે તેમાંથી શું'યે લઈ લઉં! અરે ભાઈ! શરીરમાં તો લોહી—માંસ—પરુ—હાડકાં—વિષ્ટા ને પેશાબ ભર્યા છે, કાંઈ સુખ-શાંતિ-જ્ઞાન-વીતરાગતા તેમાં નથી ભર્યા. એની ઉપરની જરાક ચામડી કાઢી નાંખી હોય તો શરીરના બીભત્સ દેહારને જોવાય કોઈ બિભ્તુ' ન રહે. —એવું નરકનું ઘર છે....તેમાં મમતા શું? રાગાદિ મળ રહિત શુદ્ધ આત્માને જાણીને તેની ભાવના કરીશ તો શીઘ્ર ભવથી પાર થઈશ. અને જો આ નરકના ઘરની મમતા કરીશ તો પાપનો પોટલો બાંધીને જઈશ નરકમાં! જેમ નરકમાં સારભૂત કંઈ જ નથી ને ચારેકોર પ્રતિકૂળતાનો પાર નથી; તેમ આ શરીર પણ બધી અપવિત્ર દુર્ગંધી વસ્તુનું ઘર છે.—એવા નરકઘરની મમતા છોડ, ને અશુચિભાવના ભાવી, તેનાથી જુદા પવિત્ર આત્માનું ચિન્તન કર. અરેરે, મોહને લીધે આવા અપવિત્ર નરકઘરમાં (—દેહમાં) અવતરવું ને તેની વચ્ચે જી'દગીભર રહેવું—તે, ભગવાન આત્માને માટે શરમની વાત છે! એનાથી ભિન્ન જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ આત્માની એવી ઉચ્ચ ભાવના કર....કે જેથી ફરીને આવા દેહમાં આવવું જ ન પડે. બાપુ! આ શરીર તો તારા દુશ્મન-કર્મોએ જગતના બધા ખરાબ પદાર્થો ભેગા કરીને, તને તેમાં પૂરવા માટે બનાવેલું કેદખાનું છે; તેમાં સારી-સારરૂપ વસ્તુ એકેકેય નથી; આવા દેહપી'જરાની જેલમાંથી તારે છૂટવું હોય ને સિદ્ધનગરીમાં મુક્ત-વિહાર કરવો હોય તો, અત્યંત પવિત્ર એવા પોતાના પરમાત્મ-સ્વરૂપની ભાવના કર.

(૫૧)

ધંધામાં પડેલા .. કે શાસ્ત્રના પઠનારા

જેઓ આત્માને નથી જાણતા તેઓ મોક્ષને નથી પામતા

ધંધા પડિયત સયલ જગિ ણવિ અપ્પા હુ મુણંતિ ।

તહિં કારણિ યે જીવ ફુડુ ણહુ ણિવ્વાણુ લહંતિ ॥ ૫૨ ॥

સત્થ પઢંતહ તે ચિ જહ અપ્પા જે ણ મુણંતિ ।

તહિં કારણિ જીવ ફુડુ ણહુ ણિવ્વાણુ લહંતિ ॥ ૫૩ ॥

વ્યવહારિક ધંધે ફર્યા, કરે ન આત્મજ્ઞાન;
તે કારણ જગ જીવ તે પામે નહિ નિર્વાણ. (૫૨)
શાસ્ત્રપાઠી પણ મૂર્ખ છે જે નિજતત્ત્વ અજ્ઞાણ;
તે કારણ તે જીવ ખરે પામે નહિ નિર્વાણ. (૫૩)

સંસારના સર્વે જીવો ધંધામાં પડેલા છે અને આત્માને જાણતા નથી તેથી તે જીવો નિર્વાણને પામી શકતા નથી. આખોદિ વેપાર-ધંધો, રાંધવું, ખાવું, દીકરા-દીકરી વગેરે બધા રાગના ધંધા, અને વિષયોનો પ્રેમ, તેમાં વર્તતા જગતના જીવો રાગના ધંધામાં ફસાયેલા છે, પાપ પ્રવૃત્તિમાં પડ્યા છે, તેમાંથી છૂટા પડી આત્માને જાણવા નવરા થતા નથી, -એવા જીવો મોક્ષને ક્યાંથી પામે ?

કોઈ કહે-વ્યવહારધંધામાં, અશુભમાં ફસાયેલા તે જીવો તો મોક્ષને ન પામે, પરંતુ અમે એ વેપાર-ધંધાની પ્રવૃત્તિ છોડીને આખો દિ' શાસ્ત્રભણતરમાં લાગ્યા રહીએ તો..... ?

-તેના જવાબમાં કહે છે કે-શાસ્ત્ર ભણી-ભણીને પણ જે આત્માને નથી જાણતો તો તે જડ છે-મૂર્ખ છે, તે પણ મોક્ષને પામતો નથી. તે પણ વ્યવહારના ધંધામાં જ ફસાયેલો છે.-એક અશુભધંધો, ને બીજો શુભધંધો ! બંને રાગના ધંધા છે. ધર્મનો ધંધો તો રાગથી લિન્ન આત્માને જાણવામાં છે. આત્માને જે નથી જાણતો, તે શાસ્ત્ર ભણેલો પંડિત હોય તોપણ તેને 'જડ' (અર્થાત્ મૂર્ખ) કહ્યો, કેમકે મોક્ષના વિષયમાં તો તે મૂર્ખ-જડ જેવો છે; બહારનાં ભણતર મોક્ષ માટે શું કામના ?

બાપુ, તું આ મનુષ્યપણું પામીને વ્યવહારધંધામાં ને પાપપ્રવૃત્તિમાં જ જાંઠગી આખી રૂબેરૂ રહીશ તો આત્મકલ્યાણ ક્યારે કરીશ ? બાળપણું તો રમતમાં ખોયું, યુવાની વિષયોમાં ને વેપારમાં ગુમાવી, વૃદ્ધાવસ્થામાં શક્તિહીન થઈને રોયો; ક્યારેક શાસ્ત્ર-વાંચન વગેરે શુભપ્રવૃત્તિ કરી, તો ત્યાં પણ ધર્મના નામે રાગને જ પોષ્યો; રાગ વગરના ચૈતન્યસ્વભાવને જાણ્યા વગર ભવનો પાર ન પામ્યો.

જેમ કોઈ મૂરખો જેલની અંદર ઊંટ ઉપર બેસીને, એમ માને કે હું ઊંચે બેઠો !-પણ તે જેલમાં જ પૂરાયેલો છે. તેમ સંસારની જેલમાં પૂરાયેલો અજ્ઞાની પુણ્યના ઊંટડા ઉપર બેસીને સ્વર્ગમાં જાય ને અભિમાન કરે કે હું ઊંચે ચડ્યો.....મેં ઊંચા ભાવ કર્યા ! પણ બાપુ ! ઊંચો તોય સંસારની જેલમાં છો; પુણ્યના ઊંટ ઉપર ચડ્યો તેથી કાંઈ તું અજ્ઞાનની જેલમાંથી છૂટીને મોક્ષ નહિ પામી જા. અરે, જેલમાં પૂરાવું એ તો સજ્જનને માટે શરમની વાત છે, એનાં અભિમાન શા ? ભાઈ, આત્માને ઓળખીને તેના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-અનુભવ કર તો જ તું સંસારની જેલમાંથી છૂટીને ઊંચું અને મુક્ત એવું સિદ્ધપદ પામીશ.

અજ્ઞાની કોઈ અશુભરાગમાં ફસાયા, કોઈ શુભરાગના રસમાં ફસાયા, તે રાગવડે ને તેનાં ફળ વડે પોતાને મોટો માને છે, કોઈ પૈસાના ઢગલાથી મોટાઈ માને, કોઈ શાસ્ત્રનાં લાભુતર વડે મોટાઈ માને, પણ રાગ વગરની નિર્વિકલ્પ જ્ઞાનચેતના....આત્મચેતના....તેની અપૂર્વ મહાનતાને તેઓ જાણતા નથી, તેથી તેઓ મોક્ષને પામી શકતા નથી. ગૃહ-ધંધાની વચ્ચે રહીને કે શાસ્ત્ર લાણીને પણ જેઓ જ્ઞાનચેતનાસ્વરૂપ આત્માને અનુભવી દે છે તેઓ જરૂર નિર્વાણને પામે છે. જગતનો મોટો ભાગ તો સંસારના પ્રેમમાં-રાગના રસમાં ખૂંચી ગયો છે; આત્માનો પ્રેમ જગાડીને વ્યવહારનો પ્રેમ છોડનારા વિરલા જીવો સિદ્ધપદને પામે છે.

શાસ્ત્રપાઠીને પણ મૂર્ખ કહ્યો , તેમાં કાંઈ શાસ્ત્ર લાભુતરનો દોષ નથી પણ તે જીવ આત્માને નથી જાણતો માટે તેને મૂર્ખ કહ્યો છે. શાસ્ત્રનો અભ્યાસ તો ધર્માત્મા-મુનિઓ પણ કરે.-શાસ્ત્રના રહસ્યભૂત પોતાના આત્માનો અનુભવ કરવો તે ખરી પંડિતાઈ છે. ચોથા ગુણસ્થાને નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં અપૂર્વ આનંદના સ્વાદથી ભરેલું આત્મજ્ઞાન પ્રગટે છે, તેને વિશેષ શાસ્ત્રલાભુતર ન હોય તોપણ ‘ખરો પંડિત’ કહ્યો છે....કેમકે સ્વભાવ અને પરભાવને જુદા પાડીને મોક્ષને સાધતાં તેને આવડી ગયું છે.

‘ખિલાડી આવે તો ઊડી જવું....’ એમ બોલતાં એક પોપટ શીખ્યો; પણ જ્યારે ખરેખર ખિલાડી આવી ત્યારે તે ઊડી ન ગયો, ને ખિલાડીએ તેને મોઢામાં પકડ્યો ત્યારે પણ તે પોપટ ‘ખિલાડી આવે તો ઊડી જવું....’ એમ રટણ કરતો રહ્યો.—તે પોપટિયું લાભુતર શું કામનું? તેમ શાસ્ત્રોમાં તો પરભાવોને છોડીને શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ કરવાનું કહ્યું છે; તેને બદલે, શાસ્ત્ર ગોખવા છતાં પણ રાગને જ સારો માનીને તેમાં રોકાઈ ગયો; મિથ્યાત્વની ખિલાડીએ તેને પકડ્યો; મિથ્યાત્વથી છૂટો પડીને પરમાર્થરૂપ પોતાના આત્માને ન જાણ્યો, તો તેનું શાસ્ત્રલાભુતર શું કામનું? અને જ્ઞાનીઓ તેને ‘મૂર્ખ’ ન કહે તો બીજું શું કહે? મૂર્ખ કહો કે બહિરાત્મા કહો....જે આત્માને જાણતો નથી તે મોક્ષને પામતો નથી.

[આત્મવિદ્યા જ ભવતારક છે—આ સંબંધમાં એક પંડિત અને નાવડીયાનું બાધ-પ્રેરક દૃષ્ટાંત ગુરુદેવ ઘણીવાર આપતા....તે ‘અધ્યાત્મસન્દેશ’ પુસ્તકમાં જિજ્ઞાસુઓએ વાંચી લેવું.]

ભલે બોધા શાસ્ત્રો લખ્યો હોય પણ અંતરના પ્રયત્ન વડે જ્ઞાનચેતનારૂપ થઈને આત્માનો સાક્ષાત્કાર જેણે કરી લીધો તેણે બધાય શાસ્ત્રોનો સાર જાણી લીધો; કુંઠકુંઠ-સ્વામી વગેરે યોગીઓ તેને ‘શ્રુતકેવળી’ કહે છે....સમસ્ત જિનશાસન તેણે જાણી લીધું છે. જિનવાણી પઢવાનું ખરૂં ફળ તો પરમાર્થ આત્મસ્વરૂપને જાણીને નિશ્ચય સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરવી તે છે....તે જ ખરી આત્મવિદ્યા છે ને તે જ મુક્તિનું કારણ છે; એટલે

ચારે અનુયોગ જાણીને પણ તેમાંથી જે અન્ય દ્રવ્યોથી ભિન્ન પોતાના પરમાર્થ ચૈતન્ય-સ્વરૂપને જાણે છે-અનુભવે છે તે જ નિર્વાણને પામે છે. આત્માને નહિ જાણનારા જીવો બીજી ગમે તે પ્રવૃત્તિ કરે તોપણ મોક્ષને સાધી શકતા નથી.

“-તો મોક્ષને માટે શું કરવું?” તે હવેના દોહામાં કહેશે. [૫૨-૫૩]

બહુ પૂછ મા.... બાહ્યવૃત્તિ છોડીને અંતરમાં જ....
ને શુદ્ધાત્માનું ગ્રહણ કરીને મોક્ષપુરીમાં જ....!

✽

મણુ-ઈંદિહિ વિ છોડિયइ बहु पुच्छियइ एण कोइ ।
रायहं पसरु णिवारियइ सहज उप्पज्जइ सोइ ॥૫૪॥

પુગલુ અણુ જિ અણુ જિઅ અણુ વિ સહુ વવહારુ ।
ચયહિ વિ પુગલુ ગહહિ જિઅ લહુ પાવહિ ભવપારુ ॥૫૫॥

મન-ઇન્દ્રિયથી દૂર થા, શી બહુ પૂછે વાત ?
રાગ-પ્રસાર નિવારતાં, સહજ સ્વરૂપ ઉત્પાદ. (૫૪)

જીવ પુદ્ગલ બે ભિન્ન છે, ભિન્ન સકળ વ્યવહાર:
તજ પુદ્ગલ ગ્રહ જીવ...તો શીઘ્ર લહે ભવપાર. (૫૫)

હે જીવ! બીજું કંઈ પૂછ મા!-બસ, પરમ તત્ત્વમાં ઉપયોગને જોડીને મન અને ઇન્દ્રિયોને છોડી દે, એટલે રાગનો પ્રસાર અટકી જશે ને સહજસ્વરૂપ એવી મોક્ષદશા ઉત્પન્ન થશે. તું આમ કર....તો પછી મોક્ષને માટે તારે બીજા કોઈને કંઈ પૂછવાની જરૂર નથી.

પુદ્ગલ અન્ય છે, જીવ અન્ય છે, અને વ્યવહારરૂપ બધા પરભાવો પણ અન્ય છે. હે ભવ્ય! તે પુદ્ગલને તેમજ પરભાવોને છોડ ને શુદ્ધાત્માને ગ્રહણ કર....તેથી તું શીઘ્ર ભવનો પાર પામીશ.

જીવો, આ દૂકામાં ભેદજ્ઞાન કરાવીને મોક્ષની રીત બતાવી. ભાઈ, મન અને ઇન્દ્રિયો વડે આત્મા જાણાતો નથી. આત્માને જાણવો હોય તો મન અને ઇન્દ્રિયોથી તેમજ સમસ્ત વ્યવહારથી દૂર થા. વધુ ન પૂછ; અંતર્મુખ ઉપયોગ કર એટલે તારું સહજસ્વરૂપ તને પોતાને સ્પષ્ટ અનુભવમાં આવી જશે.

અનુભવ કરવાની આ રીત, સમયસાર ગા. ૧૪૪ માં બહુ સરસ સમજાવી છે. ઇન્દ્રિય અને મન તરફ જોડાયેલા જ્ઞાન વડે પરની પ્રસિદ્ધિ થાય છે, તેનાથી અતીન્દ્રિય આત્માનો અનુભવ નથી થતો; માટે તેનાથી ઉપયોગને લિન્ન કરીને....અતીન્દ્રિય થઈને ચૈતન્યસ્વરૂપમાં ઉપયોગ જોડ....એટલે તે અંતર્મુખ ઉપયોગમાં તને મહા આનંદસહિત આત્માનો એવો સાક્ષાત્કાર થશે, કે પછી બીજું કંઈ પૂછવાપણું તારે નહીં રહે. તે સ્વાનુભવમાં રાગનો ફેલાવ રોકાઈ જશે ને વીતરાગ થઈને તારો આત્મા પોતાના સહજ સ્વરૂપથી જ ભોક્ષરૂપ પરિણમી જશે. માટે, (સમયસાર ગા. ૨૦૬ માં કહે છે....તેમ) અતિ પ્રશ્નો ન કર....પરમ પ્રીતિથી જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનો જાતે જ અનુભવ કર.

‘હું એક શુદ્ધ સદા અરૂપી, જ્ઞાન-દર્શનમય ખરે;
કંઈ અન્ય તે મારું જરી, પરમાણુમાત્ર નથી અરે !’

—આ રીતે શુદ્ધ આત્માને લક્ષમાં લઈને તેનું સ્વસંવેદન કર. શરીર તથા કર્મના સંબંધરૂપ વ્યવહાર, કે ગુણ-ગુણીના ભેદરૂપ વ્યવહાર,—તે બધા વ્યવહારને છોડ, ને શુદ્ધ જ્ઞાનમય સ્વતત્ત્વમાં સીધો ઉપયોગને જોડ....તો તું શીઘ્ર ભવપારને પામીશ....કોઈ પ્રશ્ન કે શંકા તને નહીં રહે.

‘અનુભવ કેમ થાય?....નિર્વિકલ્પતા કેમ થાય?.... કેમ થાય....કેમ થાય?....’ એમ પૂછ-પૂછ કર્યા કરે, પણ પરિણામને અંદર જોડીને તેવો અનુભવ કરે નહિ—તો તેને આત્મા ક્યાંથી જણાય? રાગથી જુદો પડી, અંદર ઊતરીને જાણીશ....પછી તારે પૂછવાપણું નહીં રહે, પોતાના જાત અનુભવથી તું નિઃશંક થઈ જઈશ....તારું સ્વરૂપ તને પોતાને જ આનંદસહિત સ્પષ્ટ દેખાશે—અનુભવાશે. ભોક્ષનો ને સમ્યગ્દર્શનનો આ જ ઉપાય છે.—“બીજું કહિયે કેટલું?....કર વિચાર તો પામ !”

શુદ્ધ આત્મા એકવાર જ્ઞાની પાસેથી લક્ષમાં લઈ લીધો, પછી તેના અત્યંત પ્રેમપૂર્વક વારંવાર અંતરના અભ્યાસ વડે ઊંડો ઊતરીને જાતે સ્વાનુભવ કરવાનો છે.—બસ, હવે બીજું કંઈ પૂછ મા! મન-ઇન્દ્રિયો તરફથી ઉપયોગને પાછો વાળીને અંદર જ્ઞાયકસ્વભાવમાં જોડી દે, ને આત્મસાક્ષાત્કાર કરીને ભવપાર થઈ જા. (૫૪-૫૫)

ચૈતન્યમય નિર્વિકલ્પ તત્ત્વને વિકલ્પથી પકડવા જઈશ તો તું થાકી જઈશ. શાંત-જ્ઞાનચેતના વડે જ તેને અનુભવમાં લે.

જીવને ન જાણે ત્યાં સુધી ભવથી ન છૂટે

*

જે જાણે મળે જીવ ફુડું જે જાણે જીવ મુક્તિ ।

તે જિજ્ઞાસુ હોઈ ઉત્તિયા જડ સંસાર મુક્તિ ॥ ૫૬ ॥

સ્પષ્ટ ન માને જીવને, જે નહિ જાણે જીવ;

છૂટે નહિ સંસારથી, ભાખે છે પ્રભુ જિન. (૫૬)

પુદ્ગલથી અને પરલાવોથી સ્પષ્ટપણે લિન્ન એવા શુદ્ધ-જીવને જે અનુભવે છે તે શીઘ્ર મુક્તિ પામે છે—એમ આજલા દોહામાં કહ્યું; હવે અહીં કહે છે કે એવા શુદ્ધ જીવને જે નથી જાણતો, નથી માનતો, તે જીવ સંસારથી છૂટતો નથી.

આત્મા સ્વાનુભૂતિના પ્રત્યક્ષજ્ઞાનથી જાણાય તેવો છે. કોઈ કહે કે—અમે ‘વિકલ્પથી’ તે આત્માને જરાજર જાણી લીધો છે પણ અનુભવમાં આવતો નથી?—તો કહે છે કે તારી વાત ખોટી છે; વિકલ્પથી આત્મા જાણવામાં આવે જ નહિ. જ્ઞાન અંતર્મુખ થઈને વિકલ્પથી દૂર થાય ત્યારે જ આત્મા નિર્ણયમાં આવે; ને જ્ઞાનમાં આ રીતે સાચો નિર્ણય કરે તેને આત્માનો અનુભવ થાય જ. તે નિર્ણય જ્ઞાનમાં થાય છે, વિકલ્પમાં નથી થતો. વિકલ્પ કરતાં નિર્ણયજ્ઞાનની તાકાત કોઈ જુદી જ છે. આવા જ્ઞાનથી આત્માને જાણીને અનુભવમાં લીધા સિવાય બીજી રીતે ભવજનમણમાંથી જીવનો છૂટકારો અશક્ય નહિ.

ખરેખર તો વિકલ્પ તે જ્ઞાન જ નથી, તેને તો ‘અચેતન’ કહ્યો છે, તેનામાં આનંદ પણ નથી;—તેનાથી આત્માનો નિર્ણય કેમ થાય? આત્માને જાણનારું જ્ઞાન તો સ્વાનુભવની લહેરવાળું છે, આનંદરૂપ છે; તે સ્વસંવેદનથી ‘સીધું’ આત્માને પ્રત્યક્ષ કરે છે. ‘સીધું’ એટલે વિકલ્પને વચ્ચે રહેવા દેતું નથી....સીધું આત્મામાં તન્મય થાય છે. આવા જ્ઞાન વર મોક્ષ થાય નહિ.

અહો, આત્માના પરમસ્વભાવમાં સ્થિત સંતો, હૃદયેથી આત્મા જતાવે છે કે અરે જીવ! તું તો તારા હાથમાં જ છોને? તારો આત્મા કોઈ તારાથી દૂર નથી, તારા જ્ઞાનમાં જ તે વસી રહ્યો છે. તારો આત્મા વિકલ્પમાં નથી, દેહમાં નથી, જ્ઞાનમાં છે; ને અંતર્મુખ જ્ઞાનવડે તે સતત સુલભ છે. અરે, પોતાનો આત્મા પોતાને સુલભ ન હોય એ કેમ અને? જેનું પ્રગટ અસ્તિત્વ છે તેની નાસ્તિ કોણ કહે? અંતર્મુખ થઈને પોતાના અસ્તિત્વને માને, ને સ્વાનુભવથી જાણે ત્યારે ભવપાર પમાય છે. આવો અનુભવ કરનારા ધર્મીઓ કોઈ વ્યવહારમાં ફસાયેલા હોતા નથી, બધાય વ્યવહારથી તે મુક્ત છે, છૂટા છે. અભેદ આત્મઅનુભૂતિમાં કોઈ ગુણભેદ પણ નથી ત્યાં બીજા વ્યવહારના લંબરની શી વાત!

‘ઝોધ’ તો ઝોધસ્વરૂપ આત્મામાંથી આવે છે, કાંઈ રાગમાંથી કે પરમાંથી ઝોધ નથી આવતો.

* જેમ રેતીમાં તેલ નથી પણ તલમાં તેલ છે;

* જેમ ઝાંઝવામાં જળ નથી પણ સરોવરમાં જળ છે;

* તેમ વાણી કે વિકલ્પમાં ઝોધ નથી, પણ ઝોધસ્વરૂપ આત્મામાં ઝોધ છે.

જે ઝોધથી ભરેલા ચૈતન્યસરોવરમાં ડૂબકી મારે છે તે જ આત્મઝોધને પામે છે. વિકલ્પોના મૃગજળમાં ગોથાં ખાય તેથી કાંઈ આત્મઝોધ મળે નહિ. આત્મા જ્યાં છે તેમાં ઉપયોગને જોડ્યા વગર આત્મઝોધ થાય નહિ ને સંસાર છૂટે નહિ.

(એક શ્રોતા કહે છે:) અરે, આપ આત્માને જાણવાની વાત કરો છો, પણ બહારમાં મોંઘવારી કેટલી છે!!

(ગુરુદેવ ઉત્તરમાં કહે છે:) અરે, પણ અહીં (અંદરમાં) તો મોંઘવારી છે. આત્મા સમીપમાં જ છે ને તેની અંદર એકાગ્ર થઈને જાણવા માંગે તો જાણી શકાય છે,—તેમાં કાંઈ બહારની મોંઘવારી આડી આવતી નથી. અંતરદૃષ્ટિથી જોતાં પરમાત્મ-તત્ત્વ સતત સુલભ છે, ચૈતન્ય ‘ભાવ’ વડે તે તરત મળે છે; ને અત્યારે તેની પ્રાપ્તિનો સુકાળ છે....તે સોંધું છે....સુલભ છે....તે લેવા માટે કોઈ પાસે લાચારી કરવી પડે તેવું નથી, સ્વાધીનપણે પોતાની મેળે પોતામાંથી લઈ લેવાય એવો આત્મા છે. માટે હે ભવ્ય! જો તારે ભવથી છૂટવું હોય તો, ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા પ્રત્યે પરમ પ્રેમ લાવીને તેને સમજવાનો ઉત્સાહ કર, ઉદ્યમ કર. તને તે જરૂર સમજાશે ને તું જરૂર મોક્ષને પામીશ. (૫૬)

જીવનું સ્વરૂપ જાણવા માટે નવ દૃષ્ટાંત

*

રયણ દીડ દિણયર દહિંડ-દુધ્ધુ-ઘીવં પાહાણુ ।

સુણ્ણડ રુડ ફલિહડ અગિણિ રાવ દિદ્દંતા જાણુ ॥૫૭॥

રત્ન, દીપ, રવિ, દૂધ-દહીં-ધી, પત્થર ને હેમ,

સ્ફટિક, રજત ને અગ્નિ-નવ, જીવ જાણવો તેમ. (૫૭)

આત્માને જાણ્યા વગર ભવથી છૂટાતું નથી—એમ કહ્યું; તો તે આત્માનું અસ્તિત્વ કઈ રીતે જાણવું? તે માટે અહીં નવ દૃષ્ટાંત કહ્યા છે, તેના વડે હે ભવ્ય! તું આત્માને જાણ.

૧. રત્ન : જેમ મખમલવાળી ડબ્બીમાં રહેલું રત્ન, તે ડબ્બીથી જુદું છે, તેમ આ દેહરૂપી ડબ્બીમાં રહેલું ચૈતન્યરત્ન, તે દેહથી જુદું છે; તેને સમ્યગ્દષ્ટિ-ઝવેરી પારખી લેયે છે. રત્નની જેમ આ ચૈતન્યરત્ન સ્વયંપ્રકાશી, ટકાઉ અને મહા મૂલ્યવાન છે; મહા-કિંમતી રત્ન દેખીને જેમ ઝવેરીને આનંદ થાય તેમ આ અચિંત્ય ચૈતન્યરત્ન તેના પારખનારને મહાન-અપૂર્વ-અતીન્દ્રિય-અનંત આનંદ આપે છે. હે જીવ! તારામાં આવું અમૂલ્ય ચૈતન્યરત્ન છે....તેને તું પારખી લે. જો આ ચૈતન્ય-રત્ન ન હોય તો જડ-રત્નની કિંમતને પણ કોણ જાણે? કોહીનૂરરત્ન ગમે તેવું હોય....પણ તેને જોનારી આંખ ન હોય તો! અને આ બહારની આંખ હોય પણ અંદર જાણનારો આત્મા ન હોય તો!-માટે સ્વ-પરપ્રકાશી આ ચૈતન્યરત્ન જ બધામાં મુખ્ય છે.-આ રીતે રત્નના દષ્ટાંતે ચૈતન્યરત્ન એવા તારા જીવને તું જાણ!

૨. દીપ : દીવાની જેમ આત્મા સ્વયમેવ સ્વ-પરપ્રકાશક સ્વભાવવાળો છે; જેમ દીવાને જોવા માટે બીજા દીવાની જરૂર પડતી નથી, ગમે તેવા અંધારાની વચ્ચે પણ તે દીવો જુદો દેખાઈ આવે છે, તેમ આ આત્મા એવો ચૈતન્ય-દીવો છે કે સ્વાનુભવથી તે પોતે જ પોતાને અત્યંત સ્પષ્ટ જાણી લેયે છે, પોતે પોતાને જાણવા માટે કોઈ બીજાની-રાગની કે પોતાથી જુદા જ્ઞાનની તેને જરૂર પડતી નથી. જેમ દીવાના પ્રકાશમાં કાળા-ધોળા કે સારા-ખરાબ પદાર્થો દેખાય (સોનું પણ દેખાય ને કોલસો પણ દેખાય) તોપણ તે રાગદ્વેષ કરતો નથી કે પરરૂપે થતો નથી; તેમ આ ચૈતન્યદીવાના પ્રકાશમાં (જ્ઞાનમાં) અનેકવિધ પદાર્થો દેખાય, પરભાવો પણ દેખાય, પણ તે બધાથી તે ભિન્ન રહે છે, ને પદાર્થોને જાણતાં તેમાં કયાંય રાગદ્વેષ કરવાનો તેનો સ્વભાવ નથી; અનુકૂળ-પ્રતિકૂળતાના વાયરા વચ્ચે પણ ચૈતન્યદીવો કદી ખૂંટતો નથી, જડ થઈ જતો નથી.-આવો ઝગઝગતો ચૈતન્યદીવડો તે તું જ, આત્મા જ છો-એમ તું જાણ.

આત્માનું અસ્તિત્વ છે તો આ જગત જણાય છે; આત્મા ન હોય તો આ બધું કઈ રીતે જણાય?—શેમાં જણાય?—કોણ જાણે? માટે જ્ઞાનપ્રકાશી એવા તારા આત્માના અસ્તિત્વને નિઃશંક જાણ.

જુઓ, દીવો પોતાના પ્રકાશવડે સોનું તથા કોલસાને પ્રકાશે, ત્યાં ‘હું સોનું છું’ કે ‘હું કોલસો છું’ એમ તે પોતાને સોનું કે કોલસારૂપે પ્રસિદ્ધ નથી કરતો, પણ ‘સોનું અને કોલસાનો પ્રકાશક હું છું’ એમ તે દીવો પોતાને પ્રકાશ-સ્વભાવરૂપે પ્રસિદ્ધ કરે છે; તેમ ચૈતન્યદીવો પોતાના જ્ઞાનપ્રકાશવડે શરીર વગેરેને જાણે, ત્યાં ‘હું શરીર છું’ એમ તે પોતાને પરજ્ઞેયરૂપે નથી માનતો, પણ ‘શરીર વગેરેને જાણનારો હું છું’ એમ આત્મા પોતે પોતાને જ્ઞાનસ્વરૂપે પ્રસિદ્ધ કરે છે....આ રીતે પરથી ભિન્ન પોતાના જ્ઞાન-સ્વરૂપને તન્મયપણે, દીવાના દષ્ટાંતે તું જાણ.

આ. સં. ૧૫

૩. દિનકર-સૂર્ય : જેમ પ્રકાશ અને પ્રતાપ દ્વારા સૂર્યનું અસ્તિત્વ પ્રસિદ્ધ થાય છે, તેમ ચૈતન્યપ્રભુ સૂર્યસમાન પ્રકાશવાન અને પ્રતાપવાન છે; તેના પ્રતાપથી આ બધું શોભે છે. ચૈતન્યસૂર્યનું અસ્તિત્વ ન હોય તો શરીર કે સમવસરણ કાંઈ શોભે નહીં....બધું શૂન્ય લાગે.

વળી બહારના સૂર્ય કરતાં આ ચૈતન્યસૂર્યની વિશેષતા જાણો કે, તે સૂર્ય તો ઘણા જ ઓછા મર્યાદિત વિસ્તારને જ પ્રકાશે છે, તે કાંઈ સમસ્ત લોકાલોકને પ્રકાશી શકતો નથી, ત્યારે આ ચૈતન્યસૂર્ય તો અનંત ચૈતન્યકિરણો વડે સમસ્ત લોકાલોકને એક સાથે પ્રકાશવાની તાકાત ધરાવે છે. સૂર્ય ઉકળાટ આપે છે, આ ચૈતન્યસૂર્ય પરમ શાંતિ આપે છે. જડ-સૂર્ય તો સામું જોનારને કલેશ આપે છે, આ ચૈતન્યસૂર્ય તો તેની સન્મુખ દેખનારને મહા આનંદ આપે છે. આવો જ્ઞાનપ્રકાશીસૂર્ય તારો આત્મા ઝળકી રહ્યો છે.... તેને તું જાણ.

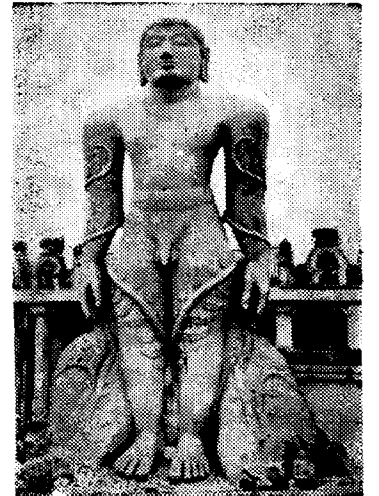
શ્રી કુંદકુંદસ્વામીએ પ્રવચનસારમાં આત્માના સુખસ્વભાવની પુષ્ટિ સૂર્યના દષ્ટાંતે કરી છે—

જયમ આભમાં સ્વયમેવ ભાસ્કર ઉજળુ, દેવ, પ્રકાશ છે;
સ્વયમેવ લોકે સિદ્ધ પણ ત્યમ જ્ઞાન, સુખ ને દેવ છે. (૬૮)

—તારા આત્માને પણ તું એવો જ સિદ્ધસમાન જાણ.

૪. દૂધ-દહીંમાં ઘી : જેમ ઘી દૂધ-દહીંમાં જ છે, તેમ આ આત્માના સ્વભાવમાં જ પરમાત્મપણું શક્તિરૂપે છે, તેને શ્રદ્ધા વડે જમાવતાં ને ધ્યાન વડે વલોવતાં તેમાંથી જ કેવળજ્ઞાન અને સિદ્ધદશારૂપી ઘી નીકળે છે. આ રીતે ઘીના દષ્ટાંતે તારા આત્મામાં રહેલી પરમાત્મશક્તિને જાણ.

૫. પાષાણુ : પાષાણુને કોતરતાં તે પોતે જ પરમાત્માની મૂર્તિ બની જાય છે; તેમ શ્રદ્ધા અને ભેદ-જ્ઞાનના તીક્ષ્ણ ટાંકણા (પ્રજ્ઞાછીણી) વડે ચૈતન્યપહાડને કોતરીને તેમાંથી દ્રવ્યકર્મ-ભાવકર્મ-નોકર્મરૂપ વધારાના ભાગને કાઢી નાંખો તો અંદરથી આત્મા પોતે જ પરમાત્મરૂપે પ્રગટે છે; તે પરમાત્મપણું કયાંય બહારથી નથી આવતું. જીએને, ઇન્દ્રગિરિમાં પહાડમાંથી જ કેવા અદ્ભુત બાહુબલી ભગવાન પ્રગટ્યા છે, તેમ આ ચૈતન્યપહાડને કોતરતાં તેમાંથી જ પરમાત્મદશા પ્રગટે છે. આવા તારા આત્માને હે ભવ્ય! તું જાણ.

૬. સુવર્ણ : જેમ સુવર્ણપાષાણમાં જ શુદ્ધ સોનું રહેલું છે, તે જ પ્રયોગ વડે તેમાંથી નીકળે છે; તેમ સંસારી આત્મામાં શુદ્ધજીવસ્વભાવ રહેલો છે, ધ્યાનઅગ્નિ વડે કષાયકલંકને ભસ્મ કરતાં તે પોતે જ શુદ્ધ પરમાત્મા બની જાય છે. —આમ સો ટચના સોના જેવો શુદ્ધ આત્મસ્વભાવ તારામાં છે....તેને તું જાણ.

૭. રૂપું : ચાંદી....બીજા સાથે રહેવા છતાં પોતાના ઉજળા સફેદ ચમકદાર સ્વભાવને છોડતી નથી, તેમ આત્મા શરીર-કર્મ વગેરેના સંયોગ વચ્ચે રહેવા છતાં ચૈતન્યચમકને છોડતો નથી—એમ જાણવું.

૮. સ્ફટિક : જેમ સ્ફટિક નિર્મળ અને ઉજ્જવળ પરિણમનશીલ છે; તેમાં લાલ-પીળા પદાર્થોની ઝાંઘ દેખાય છે તે ખરેખર તો તેની સ્વચ્છતાનું પરિણમન છે, કાંઈ લાલ-પીળા પદાર્થો તેમાં પેસી ગયા નથી; તેમ નિર્મળ-ચૈતન્યસ્વરૂપ સ્ફટિક આત્મા, તે જ્ઞાનરૂપે પરિણમનારો છે; તેના જ્ઞાનમાં પરપદાર્થો કે પરભાવો જાણાય છે, ત્યાં ખરેખર જ્ઞાનચેતના તે-રૂપે થઈ ગઈ નથી, જ્ઞાનચેતના તો તેનાથી જુદી, નિર્મળરૂપ પરિણમે છે. આમ સ્ફટિક જેવો ઉજ્જવળ અને સ્વ-પર પ્રકાશક ચેતનાસ્વરૂપ આત્મા છે... તેને તું જાણ.

૯. અગ્નિ : જેમ અગ્નિ સ્વયમેવ ઉજ્જ છે, તેની ઉજ્જતા કયાંય બહારથી નથી આવતી, તેમ ભગવાન આત્મા સ્વયમેવ જ્ઞાન ને સુખ છે, તેનું જ્ઞાન કે સુખ બહારના કોઈ પદાર્થમાંથી આવતું નથી. જેમ અગ્નિમાં જીવાંત લાગતી નથી તેમ ચૈતન્યજ્યોત આત્મામાં રાગ-દ્વેષરૂપ જીવાંત લાગતી નથી; અગ્નિમાં પાચક-પ્રકાશક ને દાહક એવા ત્રણ ગુણો છે, તેમ ચૈતન્યજ્યોત ભગવાન આત્મા શ્રદ્ધાગુણ વડે આખા પરમાત્મસ્વભાવને સ્વીકારીને પચાવે છે, જ્ઞાનગુણ વડે તે સ્વ-પરને પ્રકાશે છે, ને ચારિત્રની એકાગ્રતાના તાપ વડે ક્રોધાદિ કષાયોને બાળીને ભસ્મ કરે છે. આવા શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ચારિત્રસમ્પન્ન અને પરભાવોથી રહિત આત્મા તું પોતે જ છો....એમ અગ્નિના દષ્ટાન્તે જાણ.

સામાન્ય લોકો પણ સૂર્ય, હૂધ-દહીં-ધી, દીવો વગેરેને જાણે છે તેમજ સોનું-રૂપું-રત્ન વગેરેમાં મોહ પામે છે, તેથી તે સોનું-રૂપું-રત્ન-ધી-દીવો-સ્ફટિક-સૂર્ય-પથર અને અગ્નિ—એમ નવ પ્રકારનાં લોકપ્રસિદ્ધ તથા કિંમતી પદાર્થોના દષ્ટાન્તે આત્માનો મહિમા અને સ્વરૂપ બતાવીને તેનો અનુભવ કરવાનું કહ્યું. આ રીતે આ નવ દષ્ટાન્તો વડે જીવનું સ્વરૂપ જાણવું; તેમજ લીંડીપીપરમાં તીખાશ, ચણામાં મીઠાશ, દરખાણમાં સ્વચ્છતા બકરાના ટોળા વચ્ચે સિંહનું બચ્ચું, નાનકડા ઈંડાંમાંથી પચરંગી મોર—વગેરે બીજા પણ અનેક, આત્માની ઉત્તમતાના સૂચક દષ્ટાન્તો વડે, આત્માના અસ્તિત્વનો તેમજ તેના અચિંત્ય સ્વભાવનો નિર્ણય કરવો, અને પોતામાં જ તેના દૃઢ શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-અનુભવ કરવા, તે સંસારમાંથી છૂટવાનું કારણ છે. માટે હે ભવ્ય! જે દષ્ટાન્તથી તને સમજાય તે રીતે તું આત્માને ઓળખ.

[આ પદાર્થોના દષ્ટાન્તોની જેમ, તીર્થ'કરાદિ મહા પુરુષોના જીવનચારિત્રદ્વારા પણ આત્માને સમજ. મહાપુરુષોનું જીવન એમ બતાવે છે કે આત્મામાં પરમાત્મપણું છે, તેને ઓળખીને તે પોતે પરભાવોને તોડીને પરમાત્મા થઈ શકે છે.] (૫૭)

આકાશના દષ્ટાન્તે શુદ્ધજીવની સમજણ

*

દેહાદિજો પર મુણઈ જેહજ સુણુ અયાસુ ।
 સો લહુ પાવઈ બંભુ પર કેવલુ કરઈ પયાસુ ॥ ૫૮ ॥
 જેહજ સુદ્ધ અયાસુ જિય તેહજ અપ્પા વુત્તુ ।
 આયાસુ વિ જહુ જાણિ જિય અપ્પા ચેયણુ વંતુ ॥ ૫૯ ॥
 દેહાદિકને પર ગણે, જેમ 'શૂન્ય' આકાશ;
 તો પામે પર પ્રભ ઝટ, કેવળ કરે પ્રકાશ. (૫૮)
 જેમ 'શુદ્ધ'—આકાશ છે, તેમ શુદ્ધ છે જીવ;
 જડરૂપ જાણો વ્યોમને, ચૈતન્યલક્ષણુ જીવ. (૫૯)

ઉપર નવ દષ્ટાંતો કહ્યા; હવે આ બે દોહામાં આકાશના દષ્ટાંતે શુદ્ધજીવનું સ્વરૂપ સમજાવે છે. પ્રથમ દોહામાં આકાશની 'શૂન્યતા'નું ઉદાહરણ છે ને બીજા દોહામાં આકાશની 'શુદ્ધતા'નું ઉદાહરણ છે.

આકાશ જડ-અચેતન છે, આત્મા ચેતન છે, પણ શુદ્ધતા માટે અહીં તેનું દષ્ટાંત છે. 'આત્મા આકાશ જેવો છે'—એટલે કાંઈ આકાશ જેવો તે જડ નથી પણ આકાશની જેમ પરથી અલિપ્ત, શુદ્ધ તથા બીજાના આધાર વગરનો પોતે પોતામાં રહેલો છે; આકાશ ક્ષેત્રથી મોટું—મહિમાવંત છે ને આત્મા....જ્ઞાનથી મોટો—મહિમાવંત છે. અનંત.... અનંત....અનંત....જેની અનંતતાનો કોઈ પાર નથી એવા અવૈકાકાશમાં એકલા આકાશ પોતે સિવાય બીજું કાંઈ રહેલું નથી, શૂન્ય છે, તેમ જ્ઞાનાદિ અનંત-અનંત ગુણોથી ભરેલો મહાન આત્મા....પોતે એકલો પોતામાં રહેલો છે, તેના સ્વભાવમાં કોઈ પરભાવનો કે પર પદાર્થનો પ્રવેશ નથી, દેહ પણ તેનાથી ભિન્ન છે, ને કર્મ પણ ભિન્ન છે, —આવા શુદ્ધઆત્માને હે જીવ! તું જાણ.

વિચારથી પણ જેનો પાર ન પમાય એવું ચારે બાજુ -ઉપર નીચે સર્વત્ર પથરાયેલું અનંત....અનંત....અનંત આકાશ, તેની વિશાળતાની શી વાત!....પછી શું ? કે આકાશ....!પછી ?....આકાશ....! બસ, આકાશ, આકાશ ને આકાશ....એનો કયાંય છેડો નથી; એવા અનંત આકાશને પણ જાણી લેનારો આત્મા....સર્વજ્ઞસ્વભાવી છે....આકાશ ‘સર્વજ્ઞેત્ર’ સ્વભાવી છે, આત્મા ‘સર્વજ્ઞ’ સ્વભાવી છે; તેના જ્ઞાનના ગંભીર મહિમાની શી વાત ! હે આત્મા ! આવા મહિમાવંત જ્ઞાનસ્વરૂપ તું પોતે જ છે....એમ તું પોતાના મહાન સ્વભાવને જાણ....તો તું શીઘ્ર કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષને પામીશ.

જેમ આકાશમાં અનંત પદાર્થો અવકાશ પામીને રહેલા છે એમ છતાં આકાશ તે બધાથી અલિપ્ત, પોતે પોતામાં જ સ્થિર છે, તેમ સર્વજ્ઞસ્વભાવી આત્મામાં જ્ઞેયપણે અનંત પદાર્થો પ્રતિભાસે છે છતાં આત્મા તે બધાયથી અલિપ્ત-જુદો પોતે પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવમાં જ રહેલો છે. જેમ અરૂપી આકાશમાં ચિત્રામણ હોતાં નથી તેમ ચૈતન્યઆકાશમાં રાગ-દ્વેષનાં કે શરીરનાં ચિત્રામણ નથી; તે શુદ્ધ-અરૂપી જ્ઞાનરૂપ છે.... રંગ અને રાગ બંનેથી પાર છે....કષાયના લેપડા જ્ઞાયક તત્ત્વમાં નથી. જેમ કોઈ પણ શસ્ત્રવડે આકાશના કટકા થઈ શકતા નથી, તેમ કોઈ પણ શસ્ત્રવડે આત્માનું છેદન થઈ શકતું નથી. અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, દ્રવત્વ, પ્રદેશત્વ, પ્રમેયત્વ અશુરુલ્લઘુત્વ, તેમજ અમૂર્તપણું વગેરે ગુણો તો આકાશમાં અને જીવમાં બંનેમાં છે; પણ જ્ઞાન-દર્શન-સુખ-વીર્ય-આનંદનું વેદન ઈલાદિ જીવના વિશેષ ગુણો છે, તે આકાશમાં નથી; જીવનું અસ્તિત્વ ચેતનરૂપ છે, આકાશનું અસ્તિત્વ જડરૂપ છે; જીવના ગુણ-પર્યાયો-પ્રદેશો બધુંય ચેતનરૂપ છે, આકાશના ગુણ-પર્યાયો-પ્રદેશો બધું અચેતન છે. આત્મા અને આકાશ બંને પોતપોતાના સ્વભાવથી ‘શુદ્ધ’ છે, છતાં આકાશ પોતે પોતાનું ધ્યાન કરી શકતું નથી કેમકે તે અચેતન છે; આત્મા ચેતનરૂપ સ્વસંવેદ્ય હોવાથી પોતે પોતાનું ધ્યાન કરી શકે છે; તે પોતે પોતાના મહાન શુદ્ધસ્વભાવનું ધ્યાન કરીને પરમાત્મા થાય છે ને લોકાલોકને પ્રકાશે છે. આકાશ લોકાલોકમાં વ્યાપક છે પણ તેનું તે પ્રકાશક નથી; આત્મા લોકાલોકનો પ્રકાશક છે પણ તેમાં તે વ્યાપક નથી. એક ‘સર્વ-ગત’ છે, બીજો ‘સર્વ-જ્ઞ’ છે; પોતપોતાના સ્વભાવમાં બંને મહાન છે; પણ બંનેની મહાનતાને જાણનારો આત્મા છે તેથી આત્મા જ સુખ્ય છે. આકાશ તો પોતાની મહાનતાનેય નથી જાણતું ને પરને પણ નથી જાણતું. આકાશને તો પર્યાયમાંય અશુદ્ધતા-રાગાદિ નથી; આત્માને પર્યાયમાં રાગાદિ અશુદ્ધતા છે, તે પોતે પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપના ધ્યાનવડે અશુદ્ધતા મટાડીને શુદ્ધ થાય છે. પોતે પોતાનું જ્ઞાન-ધ્યાન કરવારૂપ સ્વસંવેદન શક્તિ આત્મા સિવાય બીજા કોઈમાં નથી; અને જ્ઞાની તે સ્વસંવેદનશક્તિને જોલીને મોક્ષને સાધે છે.

અરૂપી આકાશ અલિપ્ત છે....અગ્નિના ભડકાથી તે બળતું નથી કે પાણીના ઘોઘથી તે બીંજતું નથી; તેમ મહાન જ્ઞાયકતત્ત્વ એવું અલિપ્ત છે કે ક્રોધના ભડકામાં

તે બળતું નથી કે રાગના રસમાં તે યોગળી જતું નથી; પરભાવોથી અલિપ્ત એવા આ જ્ઞાયકતત્ત્વની અનુભૂતિમાં ક્રોધ-રાગ વગેરેનો પ્રવેશ નથી. આહા, આવા શાંત મહાન તત્ત્વને પોતામાં એકવાર દેખ તો ખરો!....તે તું પોતે જ છે.

આ રીતે શુદ્ધ અને ક્ષેત્રથી મહાન એવા આકાશદ્રવ્યનો દાખલો આપીને, ચેતન-સ્વરૂપે મહાન અને શુદ્ધ એવા આત્મદ્રવ્યનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું; આવા પરમસ્વભાવી તારા શુદ્ધાત્માને અંતરમાં જાણીને તેને ધ્યાવ....એટલે કેવળજ્ઞાન-પ્રકાશ પ્રગટ થશે ને તું પોતે પરમ-બ્રહ્મ પરમાત્મા બની જઈશ. [૫૮-૫૯]

અશરીર આત્માને શરીરમાં જન્મવું તે શરમની વાત છે

*

ળાસગ્ગિં અભિંતરહં જે જોર્વાહિં અસરીર ।

બાહુડિ જમ્મિ ણ સંભર્વાહિં પિર્વાહિં ણ જળળી-લ્હીર ॥૬૦॥

અસરીર વિ સુસરીર મુણિં ઇહુ સરીર જહુ જાણિ ।

મિચ્છા-મોહુ પરિચ્ચયહિ મુત્તિ ણિયં વિ ણ માણિ ॥ ૬૧ ॥

ધ્યાનવડે અભ્યંતરે દેખે જે અશરીર;

શરમજનક જન્મો ટળે, પીએ ન જનની-ક્ષીર. (૬૦)

તન-વિરહિત ચૈતન્યતન, પુદ્ગલ-તન જડ જાણુ;

મિથ્યામોહ દૂરે કરી, તન પણ મારું ન માન. (૬૧)

‘નાશાત્રદષ્ટિ’ એટલે કે અંતર્મુખ દષ્ટિ કરીને શરીર વગરના સુંદર આત્માને જે દેખે છે તે જીવ, શરમજનક શરીરોથી છૂટીને સાક્ષાત્ અશરીરી થઈ જશે, -પછી માતાનાં દૂધ તેને પીવા નહીં પડે. ચેતનપ્રભુએ શરીરોને ધારણ કરી-કરીને અનંતા સ્વયંભૂ-દરિયા ભરાય એટલા માતાના દૂધ પીધા, -હવે લેહજ્ઞાન વડે શરીર વગરના ચૈતન્યરૂપને ધાવીને -ધ્યાવીને તેના આનંદરસનું પાન કરતો-કરતો જીવ મોક્ષમાં જશે, તે ફરીને કદી શરીરમાં નહીં આવે ને માતાનું દૂધ નહીં પીએ.

આપુ! આ પુદ્ગલનું શરીર તો લજ્જજનક છે, તે શરીરથી રહિત એવું અશરીરીપણું તે જ તારું સુંદર શરીર છે ને તેમાં જ તારી શોભા છે. આવા સુંદર-અતીન્દ્રિય-ચૈતન્ય શરીરને તું પોતાનું જાણુ, ને પુદ્ગલના પિંડલાનો મોહ છોડ....આ શરીરને પણ પોતાનું

ન માન. ભાઈ, તું પરમાત્મા જેવો મોટો....ને આ હાડકાં-ચામડાંના શરીરમાં મોહ્યો....તે શરમની વાત છે. જેમ રાજા થઈને ઉકરડામાં આગોટે તે શોભે નહિ, તેમ ચૈતન્ય-રાજાને આ શરીરમાં અવતરવું ને તેની વચ્ચે રહેવું તે શોભાની વાત નથી; તેનાથી ભિન્ન આત્માને ‘નાશાગ્રદષ્ટિ’થી ધ્યાવ....તેમાં તારી શોભા છે.

અહીં ‘નાશાગ્રદષ્ટિ’ કહેતાં કાંઈ નાકના ટેરવા સામે નજર નથી કરવી, પણ અંતર્મુખ-સ્વરૂપમાં હળતી દષ્ટિથી આત્માને ધ્યાવવાની વાત છે. આત્માને અગ્ર-મુખ્ય કરીને ધ્યાવતાં તું સર્વોત્કૃષ્ટ સિદ્ધપદને પામીશ. અહા, આત્મા પોતે પરમાત્મા થઈને સિદ્ધપદ પામે—એના જેવી આખરૂ-મોટાઈ-શોભા જગતમાં બીજી કઈ છે ?

જડ-શરીર વગરનો ‘અશરીરી’ ને કેવળજ્ઞાનરૂપ શરીરવાળો ‘સુ-શરીરી’ એવો આત્મા, તું પોતે સુખસમૃદ્ધિથી ભરપૂર છે, પછી જડ-પુદ્ગલના ઢીંગલમાં સુખ શોધવાના ફાં-ફાં શા માટે મારે છે! અંતરમાં નજર કરીને આત્માને દેખતાં તને આ શરીરનો મોહ છૂટી જશે....તારા જન્મ-મરણ મટી જશે....ને અશરીરી સિદ્ધપદ પ્રગટી જશે.

ગુરુ ને શિષ્ય, સેવ્ય ને સેવક, એ બધું આત્મામાં સમાઈ જાય છે; આત્મા સેવ્ય-ગુરુ, ને પર્યાય તેની સેવક-શિષ્ય, તે અંતર્મુખ થઈને દ્રવ્યનું બહુમાન કરે છે. તે જ પરમાર્થ ગુરુવિનય છે. સેવ્ય ને સેવક અભેદ થયા તે મોક્ષનો માર્ગ છે. એક જ આત્મામાં દ્રવ્ય-ગુરુ ને પર્યાય-શિષ્ય,—તે બંનેને નામભેદે ભેદ છે, લક્ષણભેદે ભેદ છે, ભાવભેદે ભેદ છે ને પ્રદેશભેદે અભેદ છે.

આત્મામાં બે ધર્મ—એક દ્રવ્યત્વધર્મ, બીજો પર્યાયત્વધર્મ; બંને ધર્મ આત્મામાં છે. દ્રવ્યથી ત્રિકાળ, પર્યાયથી ક્ષણિક; તે પર્યાય દ્રવ્યનો આધાર હ્યે છે એટલે દ્રવ્ય તે ‘ગુરુ’ છે, તે ગુરુના આધાર વગર જ્ઞાનપર્યાય ન થાય.—આમ જાણી અંતરમાં પર્યાયને એકાગ્ર કરીને શુદ્ધઆત્માને ધ્યાવતાં-ધ્યાવતાં આત્મા મોક્ષ પામે છે, પછી તેને માતાનાં ધાવણુ ધાવવાનું છૂટી જાય છે, તે અશરીરી પરમાત્મા થઈને સદાય પરમ આનંદને ધાવે છે—ધ્યાવે છે—અનુભવે છે.

આ રીતે મુમુક્ષુજીવ અશરીરી થવા માટે, બાહ્યસંગ તેમજ બાહ્યભાવોથી નિવૃત્ત થઈને, એકાંતમાં ચૈતન્યશરીરી આત્માના ધ્યાનના અભ્યાસ વડે આત્માને સાધે છે, દુનિયાના પ્રપંચમાં કે દેહના મોહમાં રોકાતો નથી; પરસંગ રહિત અસંગ, એવા આત્માનો સંગ કરીને, એકાન્ત-શાંત ચૈતન્યશુદ્ધિમાં બેસીને આત્માના આનંદને ધ્યાવતો -ધ્યાવતો તે મોક્ષને સાધે છે.

‘અશરીરી’ હોવા છતાં આત્મા કાંઈ સર્વથા કાયા વગરનો નથી; તે અસંખ્ય-ચૈતન્યપ્રદેશોના સમૂહરૂપ ‘અસ્તિકાય’વાળો છે. ચૈતન્યભાવોથી ભરપૂર અસંખ્યપ્રદેશી અસ્તિત્વ તે જ તેની સુંદર કાયા છે. જડ-કાયામાં તો હાડ-માંસ-વિષ્ટા ભર્યા છે, તેમાં કાંઈ સુંદરતા નથી; આ સુ-શરીર ચૈતન્યકાયામાં તો સુખ-શાંતિ ને આનંદ ભર્યા છે, તેથી તે સુંદર છે. આવા સુંદર ચૈતન્યશરીરને પોતાનું સ્વરૂપ જાણુ, ને કાયાની માયા છોડ.... તો તું મોક્ષને પામીશ.

‘કાયાની વિસારી માયા....સ્વરૂપે સમાયા એવા....

નિર્ગ્રંથનો પંથ ભવ-અંતનો ઉપાય છે.’

શરીરરૂપે જ જે પોતાને માને તે તેની મમતા કેમ છોડે? જેમ પીંજરામાં પૂરાયેલો પોપટ પીંજરાથી જુદો છે, પીંજર પડ્યું રહેશે ને પોપટ ભડી જશે....તેમ આ દેહરૂપી પીંજરે પૂરાયેલો ચૈતન્ય-પોપટ, તે દેહથી લિન્ન છે, પણ દેહને જ પોતાનું સ્વરૂપ સમજીને તેની મમતામાં રોકાઈ ગયો છે. દેહથી લિન્ન ચૈતન્યસ્વરૂપ પોતાને જાણીને તેમાં ઉપયોગ જોડે તો દેહપીંજરાથી છૂટી, મુક્તવિહારી થઈ મોક્ષમાં ચાલ્યો જાય

આ રીતે સમ્યક્દષ્ટિ જીવ દેહથી લિન્ન આત્માને જ સુંદર સમજીને, તેની અંતર્મુખ ભાવના વડે અશરીરી-સિદ્ધપદને સાધે છે; અને મિથ્યાદષ્ટિ જીવ દેહને પોતાનો માનીને તેની સેવા-મમતા કર્યા કરે છે. અરેરે, ચૈતન્યપ્રભુ પોતાને ભૂલીને પુદ્ગલ-શરીરના પોષણમાં ને તેની સેવામાં રોકાઈ ગયો. પુદ્ગલના પિંડરૂપ આ શરીર, તેની રચના કાંઈ જીવે નથી કરી, તે તો જડની રચના છે. ભાઈ, દેવનું દિવ્યશરીર પણ જડ છે ને તીર્થંકરોનું પરમઔદારિક શરીર તે પણ જડ-પુદ્ગલનું બનેલું છે, તેને અહીં ‘સુ-શરીર’ નથી કહેતાં, તે તારું નથી ને તેમાં સુખ પણ નથી. સુખથી ભરેલું ચૈતન્યરૂપ સ્વશરીર તેને જ ‘સુશરીર’ કહીએ છીએ....તે આનંદમય સુશરીરમાં રાગ-દ્વેષના રોગ કેવા? કષાયના કણિયા તેમાં સમાય નહિ. આવા અતીન્દ્રિય આનંદથી ભરેલો પોતાનો આત્મા છે, તેને જાણીને સેવા કર તો સુખી થઈશ....ને શરમજનક જન્મોથી છૂટીને મોક્ષને પામીશ.

[૬૦-૬૧]

આત્મજ્ઞાનનું ઉત્તમ ફળ : કેવળજ્ઞાન ને શાશ્વતસુખ

*

અપ્પહ અપ્પુ મુણંતયહં કિં જેહા ફલુ હોહ ।

કેવલણાણ વિ પરિણવહ સાસય-સુખુ લહેહ ॥૬૨॥

જે પરભાવ ચણ્ણેવિ મુણિ અપ્પા અપ્પ મુણંતિ ।

કેવલણાણ-સરુવ લહિ તે સંસારુ મુચંતિ ॥૬૩॥

નિજને નિજથી જાણતાં, શું ફળ પ્રાપ્ત ન થાય ?

પ્રગટે કેવળજ્ઞાન ને શાશ્વત સુખ પમાય. (૬૨)

જો પરભાવ તણ મુનિ જાણે આપથી આપ;

કેવળજ્ઞાન-સ્વરૂપ લહી, નાશ કરે ભવ તાપ. (૬૩)

આત્મા કેમ જાણાય ?—ખંને દોહામાં કહ્યું છે કે આત્મા આત્માથી જાણાય; ઇન્દ્રિયથી કે રાગથી આત્મા ન જાણાય; આત્મા પોતે જ અંતર્મુખ સ્વસંવેદન વડે આત્માને જાણે છે. આ રીતે આત્માને જાણતાં કેવળજ્ઞાન અને શાશ્વત સુખ પણ પમાય છે, તો ખીન્નું કયું ફળ ન થાય ? આત્માને આત્માથી જાણતાં અત્યારે જ અતીન્દ્રિય આનંદના વેદન સહિત સમ્યગ્દર્શન ને સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે. આત્માને જાણનારા મુનિવરો સમસ્ત પરભાવ છોડીને કેવળજ્ઞાનસ્વરૂપને પામે છે ને સંસાર છોડીને મોક્ષમાં જાય છે.

આત્મજ્ઞાનનો મહિમા અપાર છે. આત્માને કઈ રીતે જાણવો ને તેનું ફળ કેવું મહાન છે ! તે અહીં બતાવ્યું. જુઓ, પુણ્ય-રાગથી આત્મા જાણાય એમ નથી કહ્યું, તથા આત્માને જાણવાના ફળમાં સ્વર્ગાદિ મળે—એમ ન કહ્યું, —એ તો પુણ્યનું ફળ છે; આત્મજ્ઞાનથી તો કેવળજ્ઞાન અને શાશ્વતસુખ મળે છે, મોક્ષ મળે છે. તારે સુખ જોઈતું

આ. ૧૬

હોય તો, બીજા કોઈની આશા-અપેક્ષા રાખ્યા વગર, આત્માથી જ આત્માને જાણુ. આત્મામાં પોતામાં એવી અચિંત્ય તાકાત છે કે પોતે જ પોતાને સ્વાનુભવથી જાણી દેયે. એમાં કોઈ બીજાની જરૂર પડતી નથી....ને એનું કૃણ ઘણું મહાન છે. અહા, જેના કૃણમાં આત્મા પોતે પરમાત્મા થઈ જાય -તે આત્મજ્ઞાનની શી વાત ! સમ્યગ્દર્શનાદિ તો અત્યારે જ આત્માને જાણતાં વેંત થઈ જાય છે, ને તેના ઉત્કૃષ્ટ કૃણમાં કેવળજ્ઞાન તથા મોક્ષસુખ પમાય છે. સમ્યગ્દર્શનથી માંડીને મોક્ષ સુધીના બધાય આનંદદાયક કૃણ આત્મજ્ઞાન વડે પમાય છે. જેઓ સિદ્ધ થયા છે તે બધાય આત્મજ્ઞાન વડે જ સિદ્ધ થયા છે.

જેણે આત્મા જાણ્યો તેણે બારઅંગ જાણ્યા; જેણે આત્મા જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું. હે ભાઈ, આત્માને જાણવા માટે તારા ઉપયોગને આત્મામાં જોડ....તત્ક્ષણ અપૂર્વ આનંદ સહિત તને આત્મા અનુભવમાં આવશે. આ ‘યોગસાર’ -શાસ્ત્ર યોગીન્દુમુનિએ રચ્યું છે; તેઓ નામથી પણ યોગી છે ને ભાવથી પણ યોગી છે....‘યોગ’-ને આત્મામાં જોડીને સિદ્ધ જેવા આત્મઆનંદમાં ઝૂલતા-ઝૂલતા મોક્ષમાં જઈ રહ્યા છે....ને ભવ્યજીવોને પણ ‘આત્મ-યોગ’ ની સારભૂત વાત બતાવી રહ્યા છે. ઉપયોગને આત્મામાં જોડવો તે ‘યોગ-સાર’ છે, તે મોક્ષમાર્ગ છે. ઉપયોગને આત્મામાં જોડીને આત્માને જાણતાં જે મહા આનંદ થાય છે-તેની શી વાત ! તે આનંદ પાસે ઇન્દ્રપદ કે ચક્રવર્તીપદના વૈભવની ગણતરી કાંઈ નથી. તે ઇન્દ્રપદને કે ચક્રવર્તીપદને અમે આત્મજ્ઞાનનું કૃણ નથી કહેતા, -અરે, એ તો રાગનું-વિકારનું કૃણ છે. આત્મજ્ઞાનનું કૃણ તો અતીન્દ્રિય જ્ઞાન-આનંદરૂપે આત્મામાં જ સમાય છે, બહારમાં નથી આવતું. આવું આત્મજ્ઞાન અને અતીન્દ્રિય-આનંદનું વેદન ગૃહસ્થપણમાંય ધર્મીને થાય છે. અહા, જેના પેટમાં પરમાત્મા બેઠા છે એવા આત્માને અંતરદષ્ટિથી દેખતાં, જગતમાં એવું કયું કૃણ છે કે જેની પ્રાપ્તિ ન થાય? જ્યાં પરમાત્મા પોતે મળ્યા ત્યાં બીજું શું બાકી રહ્યું! જેના કૃણમાં સાધ્ય -સિદ્ધદશા થાય તેના કૃણમાં સાધકદશા (રત્નત્રય) તો પહેલાં જ થઈ જાય છે. સમ્યગ્દર્શનથી માંડીને સિદ્ધપદ તે બધુંય આત્માના જ્ઞાનથી પમાય છે.

અહો, આત્મજ્ઞાનનો આવો અપાર મહિમા જાણીને હે જીવ ! તું તેનો ઉલ્લાસ કર....કે કેવળજ્ઞાન ને મોક્ષકૃણ હું મારા આત્માને જાણીને શીઘ્ર પ્રાપ્ત કરીશ. આત્મ-સ્વભાવ પ્રત્યે ઉલ્લસિત વીર્યવાળો જીવ મોક્ષનો અધિકારી છે. અહા, પરમ ચૈતન્યતત્ત્વના અનુભવનું કૃણ તો કોઈ મહાન-અલૌકિક જ હોય ને? આવું કૃણ સાંભળતાં જ મુમુક્ષુજીવને અનુભવનો મહાન ઉત્સાહ જાગે છે.

અતરમાં જ્યાં પોતાના સ્વભાવને દેખ્યો કે તરત ધર્મીને મોક્ષનો વીર્યેદિલાસ થાય છે ને નિઃશંક-નિર્ભય થઈ જાય છે કે હવે આ સ્વભાવમાંથી કેવળજ્ઞાન અને અનંતસુખ થશે....બસ, પોતાના મોક્ષને એણે નજરે દેખી લીધો....શ્રદ્ધાઅપેક્ષાએ તો મોક્ષ થઈ ગયો. એને કોઈ પ્રદેશે રાગનો રસ ન રહ્યો. આનંદમય પગલે તે સર્વજ્ઞપદને

તથા સિદ્ધપદને વરવા ચાલ્યો....તેની પરિણતિ હવે કયાંય અટકશે નહિ....અપ્રતિહતપણે આગળ વધતી કેવળજ્ઞાન લેશે.

આત્માની વાત બહુ ઊંડી છે-ભાઈ! એકવાર તું અંદર ઉતરી અનુભવ કરીને જો....તો એની પરમ ગંભીરતાની તને ખગર પડે!-બાકી ઉપર-ઉપરથી એના અપાર મહિમાનો ખ્યાલ આવે તેમ નથી. આવા આત્માના અનુભવનો રસ જાગે ત્યાં તો મોઢ તૂટવા માંડે, બધાય અશુભ કર્મોના રસ ઘટીને અનંતમા ભાગનો થઈ જાય, ને શુભપ્રકૃતિઓનો રસ વધી જાય. હજી તો જેની રુચિનું આવું ફળ, તેના અનુભવની શી વાત? આત્મઅનુભવનું જોર અલ્પકાળમાં બધા કર્મોને સાફ કરીને આત્માને મોક્ષપુરીમાં પહોંચાડી દે છે.

—આવું મહામંગળ આત્મઅનુભવનું ફળ છે.

આત્મજ્ઞાનીને માટે આ બધું સુગમ છે. કોઈ આત્મજ્ઞાની મુનિ બેઠા હોય ને કોઈ દુષ્ટ-વેરી તેમને ઉપાડીને સમુદ્રમાં ડૂબાડે....ત્યાં મુનિ તો ધ્યાન વડે અંદર ચૈતન્યસમુદ્રમાં ડૂબકી લગાવે ને શુકલધ્યાનની શ્રેણી વડે કેવળજ્ઞાન પ્રગટાવીને મોક્ષમાં ચાલ્યા જાય.... આત્મા જાય ઉપર-મોક્ષમાં, ને દેહ જાય નીચે-દરિયામાં. -અહા, આત્મા પોતે પોતાને જ્યાં અનુભવે ત્યાં શું ન થાય? -આવા પ્રસંગેય તે કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ પામી જાય. આત્મા પોતે પોતાને જાણીને જાગે તો મોક્ષ પામતાં શું વાર લાગે?

આત્મજ્ઞાન અને સ્વાનુભવ તે મોક્ષની સીધી સડક છે. આત્માનો અનુભવ કરનારને અંદર ચૈતન્યમહેલમાં આનંદના અપૂર્વ બગીચા ખીલે છે; જ્ઞાની તે ચૈતન્યબાગમાં કેલિ કરે છે....તેને આત્મજ્ઞાનના બળે અંદરમાં આનંદસહિત શ્રુતજ્ઞાનનો બગીચો (શ્રુતકેવળીપણું) સહેજે ખીલે છે. જેમ ઝાડમાં ફળ પાકતાં પહેલાં ફૂલ (કોર) આવે છે, તેમ મોક્ષફળ પાકતાં પહેલાં ધર્મોને વચ્ચે પુણ્યના બગીચા (સમવસરણાદિ) પણ ખીલે છે; જેમ રાજમહેલના રસ્તા પણ જુદી જાતના સુંદર હોય, તેમ ચૈતન્યના મોક્ષરૂપી રાજમહેલનો માર્ગ પણ અપૂર્વ સુંદર આનંદમય (સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર રૂપ) છે; મોક્ષની સડક પણ સુખદાયક છે, તેમાં રાગ-દ્વેષરૂપ કાંટા-કાંકરા નથી. મુનિજનો પરલાવોને છોડીને, આવી સ્વાનુભવની સીધી સડક પર ચાલીને મોક્ષમાં જઈ રહ્યા છે....તેઓ ધન્ય છે. (મુનિવરોની જેમ ગૃહસ્થ-શ્રાવક પણ આત્મઅનુભવ કરી શકે છે ને અલ્પકાળમાં સિદ્ધિસુખને પામે છે, એ વાત ૧૮ માં દોહામાં કહી હતી....ને હજી ૬૫ માં દોહામાં પણ કહેશે. ગુરુદેવને આ બંને દોહા ખૂબ પ્રિય હતા.)

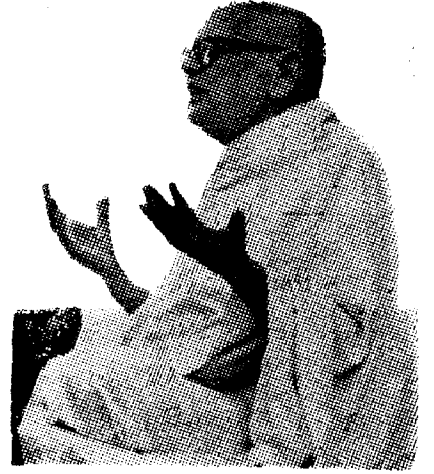
ચૈતન્યના શાંતરસમાં તરખોળ થઈને ભાવભીના ચિત્તે ગુરુદેવ આત્મભાવનાને મલાવતાં કહે છે કે—

“અહા, આ અનુભવની વાત સાંભળતાં પણ જાણે કોઈ બીજી જ દુનિયામાં વસતા હોઈએ! એવું લાગે છે. પુણ્ય-પાપના પરભાવોથી પાર, પરદેશથી પાર, કોઈ બીજી જ ‘આત્મ-દેશ’ માં આવીને બેઠા હોઈએ એવું લાગે છે.—

હમ પરદેશી-પંથી સાધુજી, આ સંસારકે નાંહીં જી....
આત્મઅનુભવ કરી....કરીને, જશું સિદ્ધ-સ્વદેશ....જી....

[ગુરુદેવ નવા-નવા શબ્દો ગોઠવીને મોક્ષની ભાવનાને મલાવતા....મલાવતા....આવા પદ બોલતા હોય તે વખતનો તેમના અંતરનો રણકાર ને વાણીનો લલકાર શ્રોતાજનોને ચૈતન્યરસની મસ્તીથી ડોલાવી દેતો હતો....અત્યારેય ગૂંજી રહ્યા છે....એમની સ્મૃતિના ભણકાર.]

આ શરીર....ને આ પુણ્ય-પાપના પરભાવો.... તેના દેશમાં વસનારો અમારો આત્મા નહીં; અમારો આત્મા તો સિદ્ધપુરીમાં....ચૈતન્યના અતીન્દ્રિય આનંદ-ધામમાં રહેનારો છે, તે જ અમારો સ્વદેશ છે; ત્યાં અમે જશું ને આ સંસારરૂપી પરદેશને છોડી દેશું. પરદેશ જેવા આ સંસારમાં આવી પડ્યા, તેને છોડીને હવે અમે અમારા આનંદસ્વરૂપ સ્વદેશમાં જઈને સાદિ-અનંતકાળ ત્યાં જ રહેશું. —આમ ધર્મી નિઃશંકપણે સ્વાનુભવની સડકે સિદ્ધપુરી તરફ ચાલ્યા જાય છે.

આત્માને સ્વાનુભવથી જાણવાનું મહાન કૃણ બે દોહામાં બતાવ્યું; હવે આવો અનુભવ કરનારને ધન્યવાદ કહીને તેનો મહિમા કરશે. [૬૨-૬૩]

* ગુરુદેવના હૃદયોદ્ગાર *

સમસ્ત સંસાર અને સંસાર તરફ વલણના ભાવથી હવે અમે સંકોચાઈએ છીએ; અને ચિદાનંદ ધ્રુવસ્વભાવી એવા ‘સમયસાર’માં સમાઈ જવા માંગીએ છીએ; બાહ્ય કે અંતર સંયોગ સ્વપ્ને પણ જોઈતો નથી.

બહારના ભાવ અનંતકાળ કર્યા, હવે અમારું પરિણમન અંદર ઢળે છે. અપ્રતિહતભાવે અંતરસ્વરૂપમાં ઢળ્યા તે ઢળ્યા, હવે અમારી શુદ્ધ પરિણતિને રોકવા જગતમાં કોઈ સમર્થ નથી.

[આત્મધર્મ વર્ષ ૧ અંક ૭]

આત્મઅનુભવ પ્રત્યે શાસ્ત્રકારનો મહાન પ્રમોદ :

આત્મઅનુભવ કરનાર જ્ઞાની-ભગવંત ધન્ય છે !

*

ધળ્લા તે ભગવંત બુદ્ધ જે પરભાવ ચર્યંતિ ।

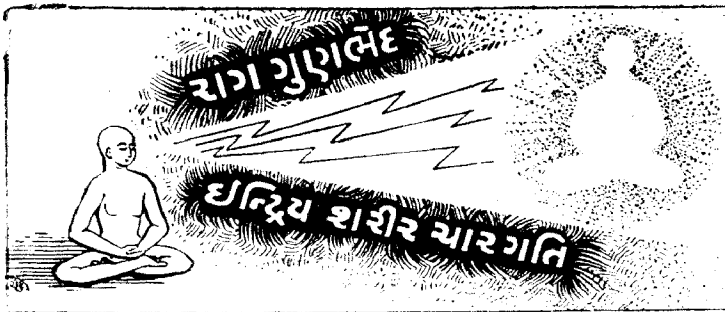
લોચાલોચ-પયાસયર અળ્લા વિમલ મુળંતિ ॥ ૬૪ ॥

ધન્ય અહો ભગવંત બુદ્ધ, જે ત્યાગે પરભાવ;

લોકાલોક-પ્રકાશકર જાણે વિમળ સ્વભાવ. (૬૪)

જીએ તો ખરા....આત્માના અનુભવનો પ્રમોદ ! પોતે તો આવો અનુભવ કરે છે ને અનુભવ કરનારા બીજા ધર્મીઓ પ્રત્યે એકદમ પ્રમોદથી કહે છે કે : અહો, સર્વસ્વભાવી આત્માનો અનુભવ કરનારા ને પરભાવોને છોડનારા તે ભગવંત-બુદ્ધનો ધન્ય છે ! જેણે આત્માને જાણ્યો તે જીવ 'ભગવંત' છે-મહિમાવંત છે-પ્રશંસનીય છે. -એવા મોક્ષસાધક સાધર્મીને જોઈને ધર્મીઓને પરમ વાતસલ્ય અને પ્રસન્નતા થાય છે.

[આ જે પ્રવચન આપ વાંચી રહ્યા છો તે પૂર્ણ થતાં પૂ. બેનશ્રી-બેને સ્વાનુભવ મહિમાના હર્ષોદ્લાસપૂર્વક જયજયકાર બોલાવ્યો હતો....]

શાસ્ત્રકાર કહે છે : અહો, ધન્ય છે તે ભગવંત જ્ઞાનીજનો....કે જેઓ આત્માને જાણે છે.-કેવા આત્માને જાણે છે? કે લોકાલોકના પ્રકાશક; ઇન્દ્રિયો-શરીર-ચારગતિ અને રાગ-દ્વેષરૂપ કષાયમેલથી રહિત એવા નિર્મળ આત્માને જાણે છે; અને આત્માને જાણીને સમસ્ત પરભાવોને ત્યાગે છે. શ્રી કુંદકુંદસ્વામીએ પણ સમ્યક્દષ્ટિજીવને ધન્ય-કૃતકૃત્ય કહીને તેની પ્રશંસા કરી છે. બધાએ સંતોએ આત્મજ્ઞાનની ને આત્મઅનુભવની મહાન પ્રશંસા કરી છે....ખરેખર આત્માની અનુભૂતિથી ઊંચું બીજું કંઈ નથી.

શુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા જ હું છું ને રાગાદિ સર્વે પરભાવો મારાથી ભિન્ન છે -એવા ભેદજ્ઞાનનું સેવન, ભવથી ભયભીત એવા મોક્ષાર્થી જીવો નિલ્લ કરે છે ને તેના ક્ષણમાં કેવળજ્ઞાન તથા મોક્ષને પામે છે. અહો, એવા જીવોનો અવતાર સંકળ છે.... જન્મીને કરવા યોગ્ય મહાન કાર્ય તેમણે કરી લીધું....સર્વોત્કૃષ્ટ ચૈતન્યરત્ન તેમણે પ્રાપ્ત

કરી લીધું. વાહ! ધન્ય છે તમને! આત્માને જાણીને તમારો અવતાર તમે સફળ કર્યો. ભવના અભાવ માટે તમારો અવતાર છે.

જુઓ તો ખરા... અનુભવ પ્રત્યે, તેમજ અનુભવ કરનારા જીવો પ્રત્યે કેવો ઉલ્લાસ છે! જેણે આત્મઅનુભવ કર્યો તેણે બધું કરી લીધું, તે કૃતાર્થ થયા; તેનો મહિમા અપાર છે; આત્માને જાણીને કેવળજ્ઞાન તેણે હાથમાં પકડી લીધું.... મુનિઓ પણ તેને ધન્યવાદ આપે છે કે વાહ! તું પણ કેવળજ્ઞાનના માર્ગમાં-મોક્ષમાર્ગમાં-અમારી સાથે આવી ગયો. ભલે પૈસાના ઢગલા મળે, મોટો રાજા કે પ્રધાન થાય, કે ઘણા પુણ્યનો શુભરાગ કરે, તે કોઈને અહીં ધન્ય ન કહ્યો; જેની પાસે સ્વાનુભવરૂપી ધન છે તેને જ ધન્ય કહ્યો; -ભલે તે ગૃહસ્થ હો, ગરીબ હો કે ચંડાળના ઘરે અવતર્યો હોય! તોપણ તે ધન્ય છે. -આવા જીવોને ધન્યવાદ કહીને તથા તેમનો મોટો મહિમા બતાવીને બીજા જીવોને એમ સંબોધન કરે છે કે હે જીવો! સંસારથી લયલીત થઈને મોક્ષને માટે તમે પણ આવા આત્માને જાણો. જે મુમુક્ષુ જીવ ચૈતન્યનો રસિક થયો તેને જગતના કોઈ પદાર્થો લલચાવી શકતા નથી, સંસારની કોઈ પદ્ધતિને તે ચાહતા નથી, એક મોક્ષમાં જ તેનું ચિત્ત લાગેલું છે, જગતથી તેનું ચિત્ત ઉદાસ છે-વિરક્ત છે. આવા ધર્મીને શુભરાગ અને વિશિષ્ટ પુણ્ય હોય તોપણ, તેની મહાનતા અને શોભા તો અંદરની રાગ વગરની ચૈતન્ય અનુભૂતિને લીધે જ છે.... અને તેનાથી જ તેને ‘લગવંત’ કહેલ છે. અહા, જે અનુભૂતિમાં બહારના કોઈ ધર્મસંબંધી વિકલ્પનેય સ્થાન નથી, -તે પણ જ્યાં છૂટી જાય છે-એવી સ્વાનુભૂતિ કરનારા જીવો લગવંત છે; તેઓ લગવાનની નાતમાં લળી ગયા છે-ભલે નાનો, પણ જાત તો એક જ! ‘પરમાત્મ-ચિંતામણિ’ તેના હાથમાં આવી ગયો છે, તેને ચિંતીને તે કેવળજ્ઞાન તથા મોક્ષને પામશે.

અરે, જેનાથી આત્માને મોક્ષનો લાભ પ્રાપ્ત ન થાય તેની કિંમત શું? શાંતરસનો ભંડાર લગવાન અંદર છે-તેમાં દૃષ્ટિ કરીને તેને સ્વાનુભવમાં લીધો તેણે જગતની સૌથી મોટી વિભૂતિ પ્રાપ્ત કરી, રત્નત્રયની અપૂર્વ સંપદારૂપ સર્વશ્રેષ્ઠ નિઝવૈભવ તેણે પ્રાપ્ત કર્યો; તેણે જ ખરેખરો ગુરુપ્રસાદ મેળવ્યો, -ગુરુઓના પ્રસાદથી પોતાના પરમેશ્વરને પોતામાં જ દેખી લીધો.... તે પોતાના આત્માને એવી અચિંત્ય શક્તિવાળો પરમેશ્વર જાણે છે કે જેનામાં સર્વ પ્રયોજનને સિદ્ધ કરવાની તાકાત છે.... જેને ચિંતવતાં મોક્ષ મળે છે. એના સિવાય પુણ્યથી રજકણો મળે તેમાં આત્માને શું? -એ તો ધૂળ છે.... એમાં પરમાણુનો ઢગલો મળ્યો પણ પરમાત્મા ન મળ્યા. પરભાવોથી પાર આત્માને જે જાણશે તે તેની ભાવના વડે અલ્પકાળમાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરીને નવ-ક્ષાયિકલબ્ધિના સ્વામી પરમાત્મા થશે.... તે લગવંતો ધન્ય છે!

[ગુરુદેવનો પ્રિય દોહો]

આત્મજ્ઞાન ગૃહસ્થનેય થાય છે....સ્વમાં વસે તે સિદ્ધિસુખ પામે.

✽

સાગાર વિ ણાગાર કુ વિ જો અપ્પાણિ વસેઈ ।

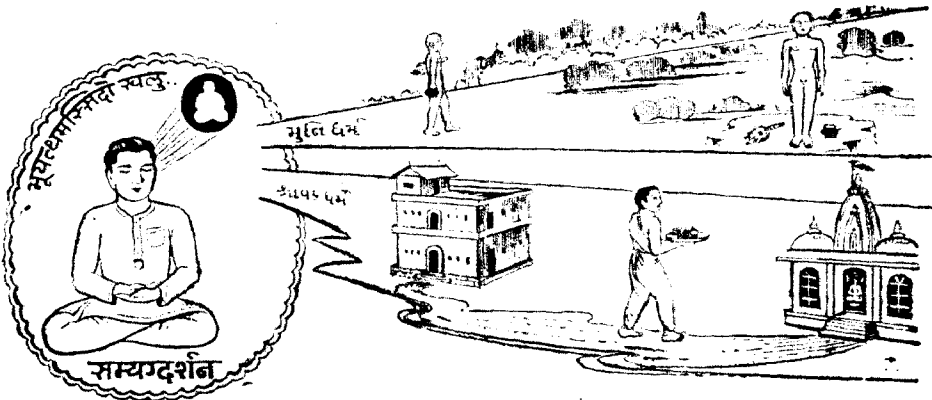
સો લહુ પાવઈ સિદ્ધિ-સુહુ જિણવરુ એમ મળેઈ ॥ ૬૫ ॥

મુનિજન કે કોઈ ગૃહી, જે રહે આત્મલીન:

શીઘ્ર સિદ્ધિસુખ તે લહે, એમ કહે પ્રભુજિન. (૬૫)

એક ૧૮ મો અને બીજો આ ૬૫ મો, આ બે દોહાનો વારંવાર ઉલ્લેખ કરીને, ગુરુદેવ અત્યંત પ્રેમથી જિજ્ઞાસુઓને આત્મજ્ઞાન માટે સંયોધન કરતા, કે આવું આત્મજ્ઞાન ગૃહસ્થને પણ થઈ શકે છે, ને તે કરવાથી જ ધર્મ થાય છે. આત્મજ્ઞાન કરનાર ગૃહસ્થ ખરેખર પરલાભમાં કે ઘરમાં નથી વસતો, તે તો આત્મામાં જ વસે છે, આત્માને જ સ્વઘર માને છે; ને આત્મજ્ઞાનના પ્રતાપે તે પણ શીઘ્ર એકાદ બે લવમાં જ સિદ્ધિસુખને પામે છે. ગૃહસ્થને આત્મજ્ઞાન કરવાની પ્રેરણા આપનારા આ બે દોહા ગુરુદેવને ખૂબ પ્રિય હતા.

અહા, આત્મલીન મુનિઓની તો શી વાત ! તેઓ તો શીઘ્ર તે લવે પણ મોક્ષ પામી શકે છે. ગૃહસ્થ પણ આત્મજ્ઞાનના બળે મોક્ષસુખનો થોડોક સ્વાદ અત્યારે ચાખી લ્યે છે, ને પછી અદ્યકાળમાં મુનિ થઈ, આત્મામાં લીન થઈ સાક્ષાત્ મોક્ષને સાધી લ્યે છે. એવા ગૃહસ્થ પણ મોક્ષમાર્ગસ્થ છે—મોક્ષના માર્ગમાં ચાલનારા છે.

ચૈતન્યને સાધનારા સંત મુનિ અતીન્દ્રિય આનંદમાં મસ્ત, ને શરીરથી ઉદાસ હોય છે....દેહમાં રજ ચોટે એ જ જાણે ઘરેણું છે; અંતરમાં રતનત્રય તે તેમનો વૈભવ છે; સ્વાનુભૂતિની આનંદમય ગૂંચમાં પ્રવેશીને તેઓ પરમાત્મ-તત્ત્વ સાથે ગોષ્ઠી કરી રહ્યા છે;

ચૈતન્યના સ્વધરમાં વિશ્રામ કરીને ભવના થાકને દૂર કરે છે ને કેવળજ્ઞાનને સાધે છે. -આ મુનિવરોની ઉત્કૃષ્ટ વાત કરી, એ જ રીતે ગૃહસ્થને પણ પોતાની ભૂમિકા પ્રમાણે સ્વધરમાં વાસ....તેમાં એકાગ્રતા... તેનો અનુભવ થાય છે; શુદ્ધાત્માને ઉપાદેય કરીને તેણે મોક્ષમાર્ગના દરવાજા ખોલી નાંખ્યા છે....ને પોતાના પરમાત્માને નજરે નીહાળી લીધા છે. ગૃહવાસમાં વસેલો તે દેખાય છે છતાં તેની આત્મસ્પર્શી પરિણતિ ગૃહથી અલિપ્ત છે, રાગથી પણ તે અલિપ્ત છે, તેની જ્ઞાનચેતના કોઈથી લેપાયા વગર અંતરમાં ચૈતન્યના ઉપશાંતરસને ગટગટાવી રહી છે; એની અંતરદષ્ટિના ગંભીર ભાવો એકલી બહારની ચોષ્ટાઓથી ઓળખાતા નથી. વાહ રે વાહ ! ધર્માત્માના અંતરની આવી જ્ઞાનધારાને ઓળખે તો જીવને પરભાવોથી લેદરજ્ઞાન થઈ જાય.

શ્રી જિનેન્દ્રભગવાનનો આ સન્દેશ છે કે જેઓ આત્મામાં વસશે તેઓ સુખ પામશે. હે ગૃહસ્થ ! તું પણ આત્મામાં વસીને-તેમાં અંતર્મુખ થઈને સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન અને નિર્વિકલ્પ અનુભૂતિ કરી શકે છે. રાગ હોવા છતાં તે રાગમાં વાસ છોડીને ચૈતન્યભાવમાં વસ....તો તને ગૃહસ્થને પણ મોક્ષમાર્ગ થશે. ‘જ્ઞાનમાં વસ....ને રાગથી ખસ.’ ધર્માત્માઓ કષાયમાં નથી વસતા, આત્મામાં જ વસે છે,-આ લેદરજ્ઞાનનો અપૂર્વ ન્યાય છે.

સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રસહિત મુનિઓને એક કષાય, શ્રાવકને બે, અને સમ્યગ્દષ્ટિ-અવતી ગૃહસ્થને ત્રણ કષાય હોય છે, પણ તેઓ તેમાં એકત્વપણે વસતા નથી; તે ગૃહસ્થ, શ્રાવક કે મુનિ ત્રણેય કષાયવગરના પોતાના શાંત ચૈતન્યધરમાં જ વસે છે-તેને જ ‘પોતાનું’ સ્વધર સમજે છે.-આવા સ્વરૂપે ઓળખે તો જ ધર્માત્માની સાચી ઓળખાણ થાય, ને લેદરજ્ઞાનનો અપૂર્વ લાભ થાય.

જુઓ, આ ધર્મીને ઓળખવાની નિશાની ! તે રાગને ઉપયોગમાં જરાય લેખવતા નથી, રાગથી જુદા જ રહે છે, માટે તે રાગમાં નથી વસતા, ચૈતન્યમાં જ વસે છે; અનંતાનુબંધીકષાય વગેરેના અભાવથી જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની જેટલી-જેટલી શુદ્ધતા થઈ તેમાં જ તન્મયપણે વસે છે. આવી દશા ચોથા ગુણસ્થાનથી શરૂ થાય છે....આવો ધર્મ ગૃહસ્થને પણ હોય છે. મોક્ષમાર્ગમાં મુનિ મુખ્ય છે ને ગૃહસ્થ ગૌણ છે,-પણ છે તો બંને મોક્ષના માર્ગમાં....મુનિ આગળ છે, ગૃહસ્થ તેની પાછળ-પાછળ મોક્ષમાર્ગે ચાલ્યો જાય છે. તેને મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિત કહ્યો છે; મોક્ષના માર્ગમાં સ્થિત કહો કે શુદ્ધાત્મામાં સ્થિત કહો. હે જીવ ! તારે સુખી થવું હોય, મોક્ષસુખ પામવું હોય....તો ‘મહાત્મા’ કહે છે કે—

“તું સ્થાપ નિજને મોક્ષપથે, ધ્યા, અનુભવ તેહને;
તેમાં જ નિત્ય વિહાર કર; નહિ વિહર પરદ્રવ્યો વિષે.”

તું સાધુ હો કે શ્રાવક....જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માને જાણીને તેમાં વસ....તો અદ્વકાળમાં મોક્ષસુખને પામીશ.

ચક્રવર્તી^૧ ભરત, કામદેવ બાહુબલી, રાજશ્રેણીક વગેરે ધર્મર્તિમાઓ જ્યારે ગૃહસ્થપણામાં હતા ને રાગ પણ હતા, ત્યારે પણ તેઓ પરભાવથી છૂટા ને સ્વભાવમાં એકાકારપણે વસતા હતા; જ્યાં (સ્વભાવમાં) પ્રેમ છે ત્યાં જ તે વસ્યા છે; જ્યાં (પરભાવમાં) પ્રેમ નથી ત્યાં તે વસ્યા નથી.—આ રીતે સ્વધરમાં વસનારા તે ધર્મર્તિમા શીઘ્ર મુક્તિ પામ્યા....ને પામશે.

અમે જ્યાં રહીએ છીએ તે ચૈતન્યધર તો શુદ્ધ-પવિત્ર છે; કષાયના મલિન ભાવોનો ઊકરડો તે કાંઈ અમારું વસવાનું ધામ નથી, તે તો સ્વધરમાંથી બહાર ફેંકી દીધેલો કચરો છે. વાહ ! જુઓ....આ ધર્મીનું ધર ! ચીથરે વીંટેલા રત્નની જેમ, અથવા રાખથી ઢંકાયેલા અંગારાની જેમ, અવ્રતપણાના ચીથરા વચ્ચે મહા કિંમતી સમ્યગ્દર્શન-રત્ન ચમકી રહ્યું છે, સમ્યક્ત્વની ચીનગારી અદ્વકાળમાં મોટો ભડકો થઈને બધા કર્મોને બાળી નાંખશે ને મોક્ષને સાધી લેશે.

ધર્મર્તિમા મુનિ હો કે ગૃહસ્થ હો—તેને જેટલે અંશે રાગ વગરની શુદ્ધતા થઈ તેટલે અંશે તે ‘સ્વસમયસ્થિત’ છે, ને તેટલો મોક્ષમાર્ગ છે. ગૃહસ્થ અને મુનિ વચ્ચે સ્થિરતારૂપ ચારિત્રમાં થોડોક ફેર છે, પણ શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ, શ્રદ્ધા, ભેદજ્ઞાન તેમાં ભેદ નથી, તે તો બંનેને સરખા છે; બંનેના ચિત્તમાં શુદ્ધ આત્મા જ વસે છે. ચૈતન્ય-પ્રભુના પ્રેમ સિવાય બીજે કયાંય તેનું ચિત્ત લાગતું નથી....‘ચૈતન્યપિયુ’ સિવાય બીજા કોઈની સાથે મીઠળ (લગની) હવે તે બાંધતા નથી. જેમ સતીના દિલમાં બીજો પતિ હોતો નથી તેમ જિનવરસ્વામીનો ભક્ત થઈને મોક્ષને સાધનારો સત્-સમ્યગ્દષ્ટિ.... તેના મનમાં ચૈતન્યપ્રભુ—આત્મા સિવાય બીજાનો વાસ હોતો નથી.—

લાગી લગની ચૈતન્ય પ્રભુ સોય....

—હવે બીજા ભાવોના મીઠળ નહીં રે બાંધું....

—બીજાને મનમંદિરમાં નહીં રે બેસાડું....

જુઓ! તો ખરા....આવા ધર્માત્મા!....એ તે ‘ગૃહ-સ્થ’ છે કે ‘આત્મ-સ્થ’! એ પુદ્ગલમાં કે પરભાવમાં સ્થિત નથી, એ તો પરમાત્મામાં સ્થિત ‘આત્મસ્થ’ છે.

‘અરેરે, અમે તો ગૃહસ્થ....રાગમાં ફસાયેલા; આવડા મોટા આત્માનું જ્ઞાન ને અનુભવ અમને કેમ થાય?’-એમ કહે છે....તો અરે કાયર! તારી કાયરતા છોડ! ગૃહસ્થમાં પણ આત્માનું જ્ઞાન થાય છે ને પ્રભુતાના ભણુકાર અંદરથી આવી જાય છે. તું પામર થઈને રાગમાં જ વસ્યો એટલે તને આત્મા ન દેખાયો, ને રાગ જ દેખાયો. ધર્માત્મા તો રાગ વખતેય તેનાથી ભિન્ન પરમાત્મતત્ત્વને દેખે છે....રાગની પ્રીતિ એને ઊડી ગઈ છે....એ રાગમાં નથી ઊભા. તને ભેદજ્ઞાનના અભાવે, તે રાગમાં ઊભેલા દેખાય છે, પણ એના અતીન્દ્રિય-આનંદમય ભાવોને તું દેખતો નથી; તારી દૃષ્ટિ આંધળી છે.-એ....! આગમમાં ગૃહસ્થને મોક્ષમાર્ગ કહ્યો છે કે નહીં? (....હા, રત્ન-કરંડશ્રાવકાચાર શ્લોક ૩૩ માં કહ્યો છે...)-તો શું તેને રાગમાં વસીને તે મોક્ષમાર્ગ થાય છે?—કે આત્મામાં વસીને? ધર્મી-ગૃહસ્થને પણ સમ્યગ્દર્શન વડે આત્મામાં વાસ છે, ને તેથી જ તેને મોક્ષમાર્ગ છે. અરે, ધર્મી-ગૃહસ્થ અંદરમાં ક્યાં બેઠા છે....તેની જગતને ઓળખાણ નથી; ઓળખાણ કરે તો અપૂર્વ લાભ થાય.

શ્રાવક અને શ્રમણ બંને શુદ્ધરત્નત્રયની ભક્તિ એટલે કે ઉપાસના કરે છે, તે જ નિર્વાણની ભક્તિ છે અને તે જ મોક્ષનો પંથ છે-એમ કુંદકુંદપ્રભુએ નિયમસાર સૂત્ર ૧૩૪ માં કહ્યું છે. જેનું ચિત્ત ચૈતન્યમાં લાગેલું છે તે જીવ નિરંતર ભક્ત છે એટલે મોક્ષનો ઉપાસક છે. આત્માના રસ આડે એને બીજે ક્યાંય સૂઝ પડતી નથી—ચેન પડતું નથી....રસ આવતો નથી. જેમ મૂઠ-અજ્ઞાનીને સંસારમાં વેપાર-ધંધાની કે વિષયોની ધૂન આડે ધર્મની સૂઝ પડતી નથી, તેમ વિવેકી-જ્ઞાનીને મોક્ષમાર્ગમાં ચૈતન્યસ્વભાવની

ધૂન આડે બહારના વેપારમાં સૂઝ પડતી નથી, રાગમાં રસ આવતો નથી....ચિત્ત તો તેનું બસ ! ચૈતન્યસાધનામાં જ લાગેલું છે.

પ્રશ્ન—એને રાગ તો હોય છે ?

ઉત્તર:—ભલે, પણ ભેગો આત્માય છે ને ? રાગે કાંઈ એનો આખો આત્મા લૂંટી લીધો નથી; જરાક રાગ છે પણ તે રાગથી આખા આત્માને લૂંટાઈ જવા દેતો નથી.... સમ્યગ્દર્શને આખો આત્મા, રાગથી બુદ્ધો સાચવી રાખ્યો છે, ને તેમાં જ તે વસે છે.

બાપુ, આ વાત સાંભળીને તું પણ આવા અનુભવ માટે ઉલ્લાસ કર....આનંદથી પ્રયત્ન કર....ના ન પાડ....ના ન પાડ...ગૃહસ્થનેય આત્મજ્ઞાન થાય છે—એમ ભગવાન જિનદેવે કહ્યું છે,—પછી તેની ના પાડનાર તું કોણ ? જો તું જિનદેવને માનતો હો તો, ગૃહસ્થનેય શુદ્ધોપયોગ અને મોક્ષમાર્ગ હોવાનું ઉલ્લાસથી સ્વીકારીને હા પાડ. હા.... પાડીને તું જાતેય એવો અનુભવ કર. હા પાડીશ તો તનેય આવો અનુભવ થશે. ના જ પાડીશ તો કાયર થઈને રાગમાં અટકી જઈશ. બાપુ ! આ તો ભગવાનના ઘરમાં આવવાની ને ભગવાન થઈને તેમાં વસવાની વાત છે. અનાદિથી વિકારના ઘરમાં વસતો હતો તે પરઘર દુઃખનું ધામ હતું; હવે સમ્યગ્દર્શન અને આત્મજ્ઞાન થતાં અપૂર્વ પલટો થઈ ગયો, રાગનું ધામ છોડીને સુખ-ધામ એવા સ્વઘરમાં આવ્યો....તે હવે અદ્યકાળમાં કેવળજ્ઞાન લક્ષ્મીને પામવાનો....પામવાનો....ને પામવાનો.

જેવો શુદ્ધ આત્મા સિદ્ધભગવાન અનુભવે છે તેવા જ શુદ્ધ આત્માને ગૃહસ્થ-સમ્યગ્દર્શિ અનુભવે છે, બંનેના સ્વાદની એક જ જાત છે. જેમાં આત્માના આનંદનો સ્વાદ આવે તે જ મોક્ષમાર્ગ છે. મોક્ષ મહાઆનંદરૂપ છે ને તેનું સાધન પણ આનંદરૂપ છે. મોક્ષ ને મોક્ષસાધન બંને એક જાતના આનંદરૂપ છે. આત્માના અનુભવમાં બધા શાસ્ત્રોનો સાર આવી જાય છે, ને તે મોક્ષની સીધી સડક છે. સમ્યગ્દર્શિ-ગૃહસ્થ પણ તે મોક્ષ-સડક પર આનંદથી ચાલનારા છે. રાગ કે પુણ્ય તે કાંઈ મોક્ષની સડક નથી, તે તો કાંટા છે; રાગદ્વેષરૂપી કાંકરા વગરનો જે રત્નત્રયમાર્ગ છે તે આત્મામાં સમાય છે, રત્નત્રય આત્મારૂપ છે, રાગરૂપ નથી. જે ગૃહસ્થે પણ જિનમાર્ગમાં શુદ્ધ આત્માને જાણીને—અનુભવીને મોક્ષના માર્ગમાં પ્રવેશ કર્યો....તે ધન્ય છે....ધન્ય છે.

[—પણ, આવા જીવો વિરલ જ હોય છે—એમ હવે કહેશે.] (૬૫)

તત્ત્વજ્ઞાનની વિરલતા જાણીને તું તેને સાધી લે

*

વિરલા જાણીંહ તત્તુ બુહ વિરલા ણિસુણીંહ તત્તુ ।

વિરલા જ્ઞાયાંહિં તત્તુ જિય વિરલા ધારહી તત્તુ ॥૬૬॥

વિરલા જાણે તત્ત્વને, વળી સાંભળે કોઈ;

વિરલા ધ્યાવે તત્ત્વને, ધારે વિરલા કોઈ. (૬૬)

જોકે ગૃહસ્થનેય આત્મઅનુભવ થાય—એમ કહ્યું, પણ એવો અનુભવ કરનારા જીવો વિરલા જ હોય છે. શાસ્ત્ર લખનારા વિદ્વાનોમાંય ચૈતન્યતત્ત્વનો અનુભવ કરનારા તો કોઈક વિરલા જ હોય છે. પ્રથમ તો, શુદ્ધતત્ત્વને જાણનારા જ્ઞાની વિરલ છે,—લાજો—કરોડોમાં એકાદ હોય છે.

—એવા વિરલ જ્ઞાની પાસેથી તત્ત્વનું શ્રવણ કરનારા જીવો થોડા છે,—વિકથાના (સિનેમા વગેરેના) રસિયા જીવો ઘણા છે પણ આત્માના રસિયા થઈને તેની વાત સાંભળનારા જીવો બહુ થોડા છે. સભામાં લલ્લે હજારો—લાજો માણસો ભેગા થાય પણ એમાં આત્મરસિક થઈને તત્ત્વની વાત સાંભળનારા કેટલા? આત્માના ખરા પ્રેમપૂર્વક તેની વાત સાંભળે તો તે જીવ ભવિષ્યમાં નિર્વાણનું ભાજન થઈ જાય.... મોક્ષને યોગ્ય થઈ જાય,—એવો તેનો મહિમા છે.

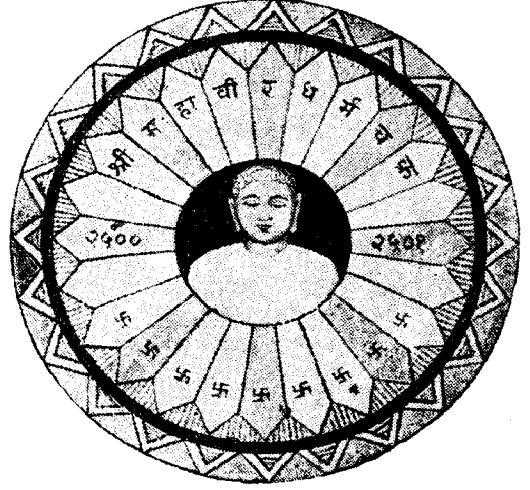
વળી આત્માની વાત સાંભળીને પણ અંદર વિચારપૂર્વક તેને ધ્યાવીને અનુભવમાં દ્યે એવા જીવો પણ બહુ વિરલ છે. અંદર ઉપયોગને જોડીને આત્મસ્વરૂપને ધ્યાવવું તેમાં જ્ઞાનની એકાગ્રતાનો અર્થિય પુરુષાર્થ છે.

અને આ રીતે આત્મતત્ત્વને જાણીને પછી તેને અખંડપણે ધારી રાખે એવા જીવો પણ વિરલ જ હોય છે.

આ પ્રમાણે આત્મજ્ઞાનની વિરલતા જાણીને હે ભાઈ! તું અત્યંત જાગૃતિથી સાવધાન થઈને તારા ઉપયોગને તેમાં જોડ....અને ‘વિરલા’ છે તેમાં તું પણ લખી જા....એમ આત્મહિતને માટે યોગીન્દુનિરાજનું આ સંબોધન છે.

રાજગૃહીમાં ભગવાન મહાવીરના ધર્મચક્ર-પ્રવર્તનનો મંગલદિવસ : અષાઢવદ એકમ

રાજગૃહીમાં વિયુલાચલ પર ભગવાન મહાવીર પરમાત્માની દિવ્યવાણી પહેલવહેલી આજે-અષાઢવદ એકમે (શાસ્ત્રીય શ્રાવણવદ એકમે) છૂટી ને ચારસંઘની સ્થાપનાપૂર્વક ધર્મચક્ર-પ્રવર્તન શરૂ થયું. જોકે જૈનધર્મ તો ત્યાર પહેલાં પણ ચાલુ જ હતો, પણ મહાવીર-તીર્થંકરના શાસનરૂપ ધર્મચક્રનો આજે પ્રારંભ થયો....તે ઉપદેશની પરંપરા આજે પણ ચાલી રહી છે. ભગવાન મહાવીરને કેવળજ્ઞાન તો વૈશાખ સુદ દશમે થયેલું; પણ સામે ગણધરપદને યોગ્ય જીવની ઉપસ્થિતિનો અભાવ, અને આ તરફ વાણીના યોગનો અભાવ, -તેથી ૬૬ દિવસ સુધી પ્રભુનો ઉપદેશ ન નીકળ્યો....લોકોના ટોળેટોળાં એ સર્વજ્ઞપરમાત્માના દર્શન કરતા હતા ને વાણી સાંભળવા આતુર હતા. છેવટે આજે ઇન્દ્રભૂતિ-ગૌતમ ત્યાં સમવસરણમાં આવ્યા....પ્રભુની સર્વજ્ઞતા જોઈને મુગ્ધ બન્યા.... મનની બધી શંકાઓ મટી ગઈ ને પ્રભુના ચરણોમાં જ પંચમહાવ્રત ધારણ કર્યા.... તેમના નિમિત્તે આજે પ્રભુની દિવ્યવાણી નીકળી....તે ઝીલીને ગૌતમસ્વામી (અને બીજા દશ મહાત્માઓ) વીરપ્રભુના ગણધર બન્યા; તેમને શુદ્ધરતનત્રય ઉપરાંત ચારજ્ઞાન, અનેક લબ્ધિઓ તથા બારઅંગનું જ્ઞાન ખીલી ગયું. ભગવાન તો કેવળજ્ઞાનરૂપ પરિણમેલા છે ને ગણધરદેવ ભાવશ્રુતરૂપે પરિણમેલા છે; તેમણે પોતે ભાવશ્રુતરૂપ પરિણમીને બે ઘડીમાં ૧૨ અંગરૂપ શ્રુતની રચના કરી. આ રીતે વીરનાથ તીર્થંકરના દિવ્ય ઉપદેશવડે ધર્મચક્રપ્રવર્તન, ગણધરપદની સ્થાપના તથા શ્રુતની રચના થઈ-તે દિવસ આજનો છે. બીજા પણ અનેક જીવો પ્રભુની વાણી ઝીલીને સમ્યગ્દર્શન વગેરે પામ્યા. અને આજે પણ એ જ માર્ગ ચાલી રહ્યો છે.

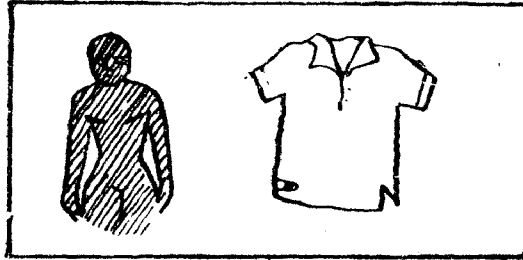
ભગવાનની વાણીમાં શું આવ્યું?—કે શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ બતાવ્યું. આમ તો ભગવાનની વાણીમાં ત્રણલોકના બધા પદાર્થોનું વર્ણન છે, પણ તે બધામાં શુદ્ધાત્માને જાણવો તે જ સાર છે. બાર અંગનો સાર શુદ્ધઆત્મા છે. શ્રુતનો દરિયો વલોવી—વલોવીને સંતોએ તેમાંથી “ શુદ્ધચિદ્રૂપ ” નામનું રત્ન કાઢ્યું છે....આવા ચૈતન્યરત્નને જાણનારા અને તેની વાત સાંભળાવનારા જ્ઞાની મળવા બહુ દુર્લભ છે. અને એવા જ્ઞાનીનો યોગ મળે તોપણ, વિષય-કષાયોનો રસ છોડીને ચૈતન્યના પ્રેમપૂર્વક તેનું શ્રવણ કરનારા, વિચાર કરનારા ને ધ્યાનવડે અનુભવ કરીને નિશ્ચલપણે ધારી રાખનારા જીવો ઉત્તરોત્તર બહુ વિરલ છે, ઘણા થોડા છે. જગતના જીવોનો મોટો ભાગ રાગની-પુણ્યની-સંયોગની મીઠાશમાં રોકાઈ ગયો છે, ને બહાર ભટકી રહ્યો છે....એવા જીવો ઘણા છે ને ચૈતન્યને સાધનારા જીવો બહુ થોડા છે.—એને જાણનારા થોડા, કહેનારા પણ થોડા, સાંભળનારા થોડા ને સમજનારા તથા અનુભવ કરનારા જીવો પણ થોડા...તેથી આચાર્યપ્રભુ કહે છે કે ભાઈ, જગતમાં વિષય-કષાયોની વાત તો સુલભ છે, તેંય અનંતવાર તે સાંભળી ને અનુભવી છે; પણ એકત્વ-વિભક્તરૂપ શુદ્ધ જ્ઞાયકતત્ત્વની વાત સાંભળવી ને અનુભવવી તે મહાદુર્લભ ને અપૂર્વ છે....તને અત્યારે તેના શ્રવણનો અવસર મળ્યો છે, તો પરમ ઉલ્લાસપૂર્વક અંતરમાં સમજીને સ્વાનુભવ કરી લેજે....જેથી તારા સંસારજામણનો અંત આવે.—આ અવસર ચૂકીશ મા.

ચિંતામણિરત્ન કરતાંય આ તત્ત્વનું શ્રવણ-મનન બહુ મોંઘું છે. જગતના બહુ મોટા ભાગના જીવો (અનંતાનંત જીવો) તો એકેન્દ્રિયથી માંડીને અસંજીવ-એન્દ્રિય સુધીમાં રહ્યા છે, તેમને તો આત્મહિતનો વિચાર કરવા જેટલી શક્તિ જ નથી; નરકમાં ને તિર્યંચમાં મોટાભાગના જીવો રાતદિન તીવ્ર કષાયમાં ડૂબેલા છે, તેમજ ત્યાં તત્ત્વના શ્રવણનો યોગ મળવાનું બહુ મુશ્કેલ છે, એટલે ત્યાં પણ આત્મજ્ઞાન પામવાનો અવકાશ બહુ ઓછો છે; દેવગતિમાં ઘણાખરા દેવો ત્યાંના ભોગોપભોગમાં રત છે, ત્યાં પણ તત્ત્વનું શ્રવણ કરનારા ને આત્માને જાણનારા બહુ વિરલ છે. જોકે બીજી ગતિની અપેક્ષાએ મનુષ્યગતિમાં આત્માનું શ્રવણ ને અનુભવ સુલભ છે તોપણ તે કરનારા જીવો વિરલ છે, થોડા જ છે. પુણ્ય-પાપના રાગની પોષક વાત કહેનારા તેમજ સાંભળનારા ઘણા છે, પણ પુણ્ય-પાપથી પાર, રાગ વગરના ચૈતન્યતત્ત્વની વાત કહેનારા, રસપૂર્વક તે સાંભળનારા, ને સાંભળીનેય તેનો અનુભવ કરનારા જીવો તો સદાય અતિ વિરલ જ હોય છે....અને તે વિરલા જીવો જરૂર મોક્ષને પામે છે.—ભલે આવા જીવો વિરલ....પણ છે ખરા,—નાસ્તિ નથી, અસ્તિ છે; તે અસ્તિમાં તું ભળી જા.

દુનિયામાં લક્ષ્મી અને પંડિતાર્થ મળવી સહેલી છે પણ આત્માનો અનુભવ થવો અઘરો છે. અહા, જેને માટે કયાંય બહાર જવું ન પડે, અંદરમાં ને અંદરમાં પોતામાં બેઠા બેઠા મહાન આનંદમય વૈભવની પેદાશ થયા કરે એવો, આ આત્માના

અનુભવનો ધંધો કરનારા જીવો વિરલા છે, -લાખો-કરોડોમાં એકાદ કોઈક હોય છે. આમ આત્મજ્ઞાનની મહા દુર્લભતા બતાવીને તેની કિંમત કરી છે, તેનો મહિમા બતાવીને શીઘ્ર તે કરવાની પ્રેરણા કરી છે : ‘ મને મારો શુદ્ધ આત્મા કેમ અનુભવમાં આવે!-મારું આ લવજ્ઞમાણુ કેમ મટે ! દુનિયાની પંચાયતનું મારે કોઈ પ્રયોજન નથી ’-એમ દુનિયાના કેલાહલથી દૂર થઈને અને આત્માની લગની લગાડીને તું તેનો અનુભવ કરી લે. અનુભવને વિરલ કહીને કાંઈ જીવને હતાશ નથી કરવો પણ અનુભવ માટે તેને ઉત્સાહિત કર્યો છે....તે માટેના પુરુષાર્થની પ્રેરણા કરી છે. આવો અનુભવ કરવો તે ભગવાનના ધર્મોપદેશનો સાર છે ને તેના વડે પોતાના આત્મામાં ધર્મચક્રનું પરિણમન ચાલુ થઈ જાય છે.

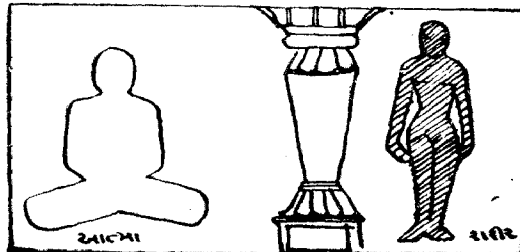
[જેને આવો આત્મઅનુભવ થયો તે જ્ઞાનીનું ચિન્તન કેવું હોય છે ? તે હવે કહેશે.]

જેમ પુરુષ વસ્ત્રથી જુદો છે,
વસ્ત્રના નાશથી પુરુષનો નાશ થતો નથી,

—તેમ—

જીવ શરીરથી જુદો છે,
શરીરના નાશથી જીવનો નાશ થતો નથી.

ભવના છેદ માટે ભેદજ્ઞાનીનું ચિન્તન

*

इहं परियण ण हं महत्तणउ इह-सुह दुक्खहं हेउ ।
इमं चिंतंतहं किं करइ लहु संसारहं छेउ ॥ ६७ ॥
इंद-फण्णिंद-णरिंदय वि जीवहं सरणु ण होंती ।
असरणु जाणिवि मुणि धवला अप्पा अण्ण मुणंति ॥ ६८ ॥

આ પરિવાર ન મુજતણો, સુખ તે દુઃખની ખાણ;
જ્ઞાનીજન એમ ચિંતવી, શીઘ્ર કરે ભવહાણ. (૬૭)
ઈન્દ્ર, ફણ્ણિન્દ્ર, નરેન્દ્ર પણ નહીં શરણુ દાતાર;
'અશરણુ' જાણી, મુનિવરો નિજરૂપ વેદે આપ. (૬૮)

જે વિરલ હતું એવા આત્મજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરીને જ્ઞાની ચિંતવે છે કે અહો, મારો શુદ્ધ આત્મા.....મને અનુભવમાં આવ્યો તે જ મારું તત્ત્વ છે; આ પુત્રાદિ પરિવાર કે ધનવૈભવ મારાં નથી, તથા ઐહિક વિષયસુખો તે દુઃખનાં જ હેતુ છે; આવા અસાર સંસારનો શીઘ્ર છેદ હું કઈ રીતે કરું?—શુદ્ધાત્માના ચિન્તન વડે તેનો છેદ કરું.—એમ જ્ઞાની ભવથી ડરીને શુદ્ધાત્માના ચિન્તન વડે ભવદુઃખનો નાશ કરે છે.

વળી, આ અશરણુ સંસારમાં પોતાના આત્માના જ્ઞાન સિવાય જીવને ખીજું કોઈ શરણુ નથી; ઊર્ધ્વલોકના ઇન્દ્ર, મધ્યલોકના નરેન્દ્ર કે અધોલોકના નાગેન્દ્ર,—એમ ત્રણ જગતમાં કોઈ શરણુ દેનાર કે દુઃખથી ઉગારનાર નથી; તે બધા ઇન્દ્રો પોતે પણ અશરણુ છે ત્યાં ખીજાને શું શરણુ આપશે?—આયુ પૂર્ણ થતાં તે ઇન્દ્રો પણ બધો વૈભવ છોડીને દેવલોકથી ચ્યૂત થઈ જાય છે. અને સર્વજ્ઞ-જિનેન્દ્ર તો પરમ વીતરાગ છે, તેઓ વ્યવહારથી શરણુ છે, પણ તેઓ કોઈને કાંઈ દેતા-લેતા નથી; તેઓ તો એમ કહે છે કે તારું પરમ-ઇષ્ટપદ તારા ચૈતન્યમાં છે તે જ તને ખરું શરણુરૂપ છે, તેમાં એકાગ્ર થઈને તેનું શરણુ લે; એના સિવાય સંસારમાં કોઈ ખીજું શરણુ નથી. —આમ પરમાં સર્વત્ર અશરણુપણું માનીને ઊજ્જવળ ચિત્તવાળા મુનિધવલ ને ધર્માત્મા પોતાના આત્માને જ પોતાનો માને છે, તેનો આશ્રય કરીને તેના અનુભવમાં લીન થાય છે ને સંસારથી છૂટીને મોક્ષને પામે છે.

હે જીવ ! તું કુટુંબ-પરિવાર કે ધનવૈભવની મમતા કરીશ તો ધૂતાઈ જઈશ.... એમાંથી સુખ લેવા જઈશ તો દુઃખી થઈશ. ઇન્દ્રિયવિષયો મૃગજળ જેવા છેતરામણા, તે ખરેખર સુખ નથી પણ એકાન્ત દુઃખ જ છે, તેમાં સુખ માનીને છેતરાઈશ મા.

ભવદુઃખથી છૂટવા ને સાચું-અતીન્દ્રિયસુખ પામવા તું શુદ્ધ આત્માના ચિંતનમાં રહેજે. પરિવારના મોહમાં કે ઇન્દ્રિયવિષયોમાં ફસાઈશ નહિ, એ તો બધું પાપબંધનું કારણ છે.-આમ ચિંતવીને તેનો મોહ તોડ !

અતીન્દ્રિય આત્મા દેહથી બુદ્ધો છે; લોકો તો બહારના શરીરને બુદ્ધો છે, તેઓ કાંઈ મને-અતીન્દ્રિય આત્માને નથી દેખતા કે નથી ઓળખતા. શરીર કયાં હું છું ? હું તો શાશ્વત ચૈતન્યતત્ત્વ છું ને મારે તો હવે શીઘ્ર આ ભવચક્રથી છૂટવું છે.-આવા આત્મચિંતન વડે ધર્મીજીવ ગૃહસ્થપણના મોહને છોડી, મુનિ થઈ કેવળજ્ઞાન પ્રગટાવી ભવદુઃખને છેદે છે. [૬૭-૬૮]

ભવના અભાવ માટે આત્માના એકત્વનું ચિંતન

*

इक उपज्जइ मरइ कु वि दुहु-सुहु भुंजइ इकु ।
 एणरयहं जाइ वि इक जीउ तह णिव्वाणहं इकु ॥६६॥
 एकुलउ जइ जाइसिहि तो परभाव चएहि ।
 अप्पा ज्ञायहि णाणमउ लहु सिव-सुक्खु लहेहि ॥७०॥
 જન્મ-મરણ એક જ કરે, સુખ-દુઃખ વેદે એક;
 નર્કગમન પણ એકલો, મોક્ષ જાય જીવ એક. (૬૬)
 જે જીવ તું છે એકલો, તો તજ સૌ પરભાવ;
 આત્મા ધ્યાવો જ્ઞાનમય, શીઘ્ર મોક્ષસુખ થાય. (૭૦)

સંસારમાં જીવ જન્મે છે એકલો, મરે છે પણ એકલો, દુઃખ-સુખને ભોગવે છે એકલો, નરકમાં જાય છે તે પણ એકલો, અને નિર્વાણમાં પણ તે એકલો જ જાય છે.

આ રીતે, સંસારમાં કે મોક્ષમાં હે જીવ ! તું એકલો જ છો, બીજા સાથે તારે કાંઈ સંબંધ નથી; માટે પરભાવને છોડ ને જ્ઞાનમય આત્માનું એકત્વ ધ્યાન કર....જેથી તું શીઘ્ર શિવસુખને પામીશ.

આ બધી વાતના બીજાં કુંદકુંદપ્રભુના શાસ્ત્રોમાં ભર્યા છે; બુદ્ધો નિયમસારમાં કહે છે—

જીવ એકલો જ મરે, સ્વયં જીવ એકલો જન્મે અરે!

જીવ એકનું નીપજે મરણ, જીવ એકલો સિદ્ધિ વરે. (૧૦૧)

મારો સુશાશ્વત એક દર્શન-જ્ઞાનલક્ષણ જીવ છે;

બાકી બધા સંયોગલક્ષણ-ભાવ મુજથી બાહ્ય છે. (૧૦૨)

જ્ઞાની આવા એકત્વસ્વરૂપ નિજાત્માનું ચિન્તન કરીને પરભાવોને છોડે છે ને મોક્ષસુખને પામે છે. અરે જીવ! તું એકલો છો....પછી બહારની બીજી ચિન્તાઓનું તારે શું કામ છે! તારા એકત્વનું ચિન્તન કરીને તું પરભાવને છોડ

નરકમાં કે નિર્વાણમાં, ભવમાં કે મોક્ષમાં જીવ એકલો છે. શુદ્ધ સ્વભાવની આરાધનાથી નિર્વાણગમન એકલો કરે છે, ને શુદ્ધસ્વભાવની વિરાધનાથી નરકગમન પણ એકલો કરે છે. એ રીતે સંસારની ચારેગતિમાં કે પંચમગતિરૂપ મોક્ષમાં જીવ એકલો છે; સંસારમાં પોતે કરેલા પુણ્ય-પાપ કે ધર્મસાધના સાથે આવે છે, ને મોક્ષમાં પોતાના કેવળજ્ઞાનાદિ સ્વભાવોને સાથે લઈ જાય છે; બીજું કોઈ તેની સાથે જતું નથી.

* નરકમાં જતાં ચેતન કહે છે : હે કાયા! તું નરકમાં મારી સાથે ચાલ....મેં તારા માટે ઘણું પાપ કર્યાં છે!

કાયા કહે છે : નહીં આવું; મારી અનાદિની એ જ રીત છે કે હું કોઈની સાથે જતી નથી; ચક્રવર્તી અને તીર્થંકરની સાથે પણ હું ન ગઈ, તો તું કોણ?

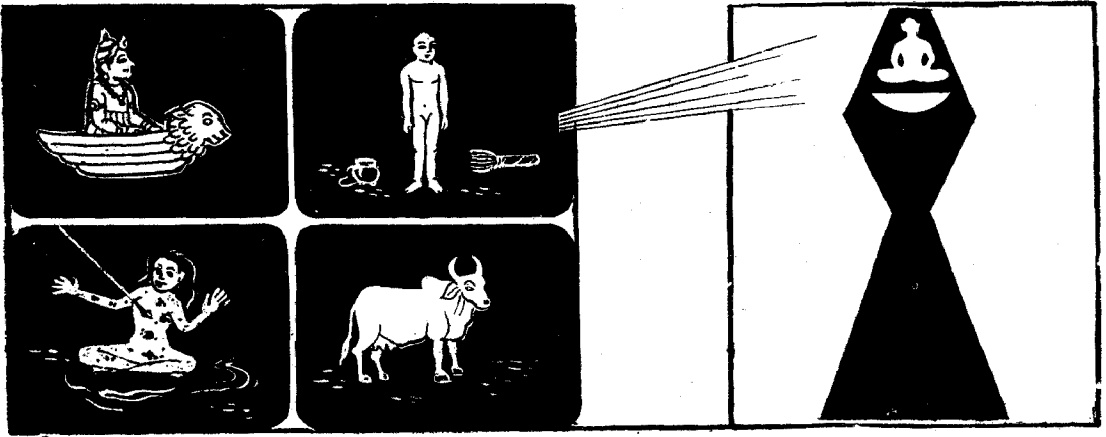
* અને પછી, ચેતનપ્રભુ ભેદજ્ઞાન કરીને જ્યારે મોક્ષમાં જાય છે, ત્યારે કાયા તેને કહે છે : હે ચેતનરાય! મોક્ષપુરીમાં મનેય તમારી સાથે લઈ જાવ!

ત્યારે ચેતન કહે છે : નહીં લઈ જાઉં; મોક્ષમાં તારું કામ નહીં. અનાદિથી તારો સાથ કરવાથી-મમત્વ કરવાથી હું સંસારમાં ભટક્યો, હવે તો તારો સંગ છોડીને મોક્ષમાં એકલો જઈશ.

(ચેતન અને કાયાના આ વાદવિવાદનું સુંદર વર્ણન વિસ્તારપૂર્વક વાંચવા માટે 'ચેતન-કાયા સંવાદ' નામની પુસ્તિકા વાંચો.)

દરેક જીવના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ જુદા જુદા છે; દરેકના પુણ્ય-પાપકર્મો ને રાગાદિ પરિણામો વિવિધ છે; કોઈ પણ બે જીવના ઉદયભાવો બધા પ્રકારે સરખાં નથી હોતાં. બે કેવળીના ઉદય પણ સરખા નથી હોતા, ક્ષાયિક ભાવ સરખા છે પણ ઉદયભાવમાં કંઈક ફેરફાર હોય છે. દરેક જીવ પોતાના પાપ-પુણ્ય કે ધર્મના ભાવ પ્રમાણે ફળ પામે છે, તેમાં કોઈની લાગવગ કામ આવતી નથી.

ચાર કે પાંચ સગા ભાઈ હોય, છતાં પરિણામ અનુસાર દરેકની સ્થિતિ જુદી-જુદી હોય; કોઈ એક તો તીવ્ર પાપો કરીને નરકે જાય, બીજો માયાચારથી તિર્યંચમાં જાય,

ત્રીજો શુભરાગથી સ્વર્ગમાં જાય, ચોથો મધ્યમ પરિણામોથી મનુષ્યમાં જાય ને પાંચમો વીતરાગ થઈ ને પહોંચી જાય પંચમગતિરૂપ મોક્ષમાં! સૌ પોતપોતાના ભાવનું ફળ, તે જીવ એકલો જ પામે છે.

શ્રેણિકરાજા ને અભય....સગા પિતા-પુત્ર, છતાં એક ગયા નરકમાં ને બીજા ગયા મોક્ષમાં. એ જ રીતે ભગવાન રામ અને લક્ષ્મણ બંને ભાઈનું થયું; શ્રીકૃષ્ણ અને બલભદ્ર જેવા મહાયોદ્ધા પણ, અગ્નિમાં સળગતા પોતાના માતા-પિતાને દ્વારકાનગરીના દરવાજાની બહાર ન કાઢી શક્યા. અરે, જીવ એકલો....કોણ કોને બચાવે? આમ જાણીને હે ભવ્ય! તું સમભાવ કર....તારા પરિણામમાંથી રાગ-દ્વેષને છોડ....ને શુદ્ધાત્મતત્ત્વનું ધ્યાન કરીને મોક્ષસુખને પામ.

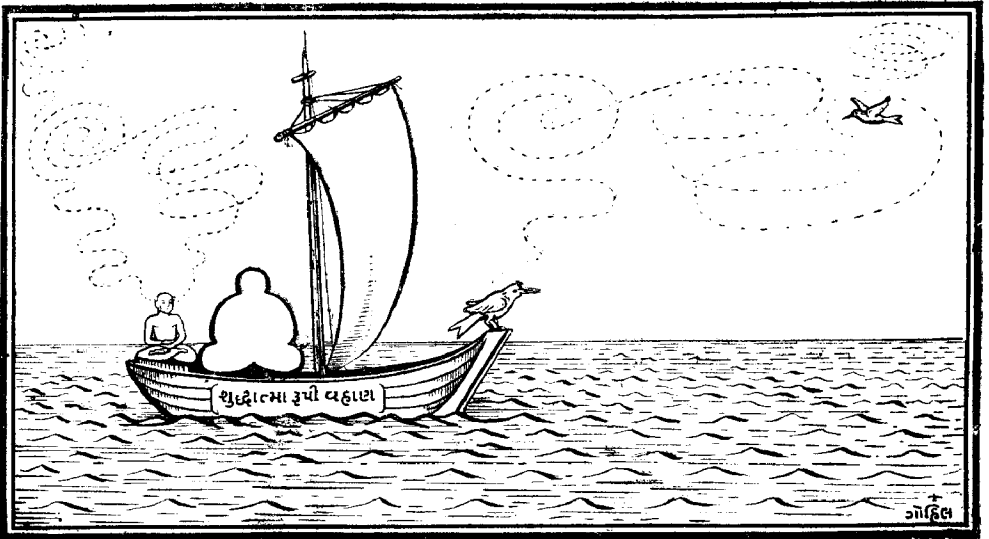
એક લૂંટારો લૂંટવા આવ્યો, ત્યારે કોઈ સજ્જનને તેને કહ્યું—ભાઈ, તું ઊભો રહે, જરાક એક વાત સાંભળ....પછી તારે જે કરવું હોય તે કરજે; તારા આ લૂંટફાટના પૈસાથી જેઓ મોજમજા કરે છે તે બધા પરિવારને ઘરે જઈને પૂછી આવ....કે જેમ આ પૈસાના તમે ભાગીદાર થાવ છો....તેમ મને જે પાપ લાગે છે તેના પણ ભાગીદાર તમે થાશોને? લૂંટારે ઘરે જઈને પૂછ્યું; પણ કોઈએ પાપમાં ભાગીદાર થવાની હા ન પાડી.—બસ, તેની આંખ ઊઘડી ગઈ કે અરે, પાપમાં હું એકલો જ છું....ને ધર્મમાં પણ હું એકલો જ છું....તો પછી ધર્મસાધના કરીને મારું હિત કેમ ન કરું! આત્માનું એકત્વ કલ્યાણરૂપ છે—સુંદર છે, તે સમજતાં-ધ્યાવતાં પરભાવો છૂટી જાય છે.

જે સગા ભાઈ, બંનેને એકબીજા પર પ્રેમ; એકવાર નાનો ભાઈ માંદો પડતાં મોટાભાઈએ તેને દવામાં ચોરીછૂપીથી ઇંડાં વગેરે ખવડાવી દીધા....આ પાપને લીધે તે મોટાભાઈ મરીને નરકમાં ગયો, ને નાનોભાઈ મરીને પરમાધામી-દેવ થયો....ને નરકમાં જઈને તે દેવ ત્યાંના નારકીઓને મારવા લાગ્યો...તેના ભાઈને પણ મારવા લાગ્યો; ત્યારે તે કહે છે—અરે ભાઈ! તારા માટે તો મેં પાપ કર્યાં ને તેથી નરકમાં આવ્યો....તો અહીં

તું જ મને આવા દુઃખ કાં આપે? ત્યારે નાનો ભાઈ જવાબ આપે છે : મેં ક્યાં અલક્ષ વગેરે માંગ્યું હતું? મને તો ખબર પણ ન હતી; તમારા કરેલા ભાવનું ફળ તમે એકલા ભોગવો....એમ કહીને તીવ્ર ભાલાથી તેનું માથું વીંધે છે.

જુઓ, આ સંસારની દશા!! કોણ કોનો ભાઈ!

માંદો હોય, ભયંકર રોગની પીડામાં પીલાઈ રહ્યો હોય, મરણની તૈયારી હોય, પાસે બેસીને માત-પિતા-ભાઈ-મિત્રો-સ્ત્રી-પુત્ર પરિવાર વગેરે માથે હાથ ફેરવીને આશ્વાસન દેતા હોય, પણ એનું દુઃખ કોઈ લઈ શકતા નથી, ને સુખ આપી શકતા નથી. ભાઈ! આ તો બધો ‘પ’ખી-મેળો’ છે.—જેમ સાંજ પડતાં ચારેકોરથી પ’ખી આવીને એક ઝાડ ઉપર ભેગા થાય ને રાતવાસો રહે; સવાર પડતાં તો સૌ ઊડી-ઊડીને ભિન્ન ભિન્ન દિશામાં ચાલ્યા જાય. અથવા, નદીના સામા કાંઠે જવા માટે હજારો મુસાફરો એક જ નૌકામાં ભેગા થાય, ને જ્યાં કિનારો આવે ત્યાં ઊતરી-ઊતરીને સૌ પોતપોતાના સ્થાને ચાલ્યા જાય; તેમ જુદી જુદી ગતિ-સ્થાનોથી આવીને અનેક જીવો અહીં ભેગા થયા, આયુ પૂરું થતાં સૌ પોતપોતાના સ્થાને—કોઈ નરકમાં, કોઈ દેવમાં તો કોઈ મનુષ્ય વગેરેમાં—ચાલ્યા જાય છે. આમ જાણીને હે જીવ! તું સંયોગોની મમતા છોડ, દેહની મમતા છોડ, ને એકત્વરૂપ તારા શુદ્ધ આત્માની ભાવના વડે મોક્ષપુરીના પંથે જા.

જેમ સમુદ્ર વચ્ચે ચાલતા વહાણમાં બેઠેલું પ’ખી, ઊડી-ઊડીને પાછું વહાણમાં જ આવીને બેસે છે,—ખીજે ક્યાં જાય? તેમ આત્માનું એકત્વ જાણનાર જીવનો ઉપયોગ ફરી-ફરીને શુદ્ધ-આત્મામાં જ આવીને ઠરે છે,—એનો ઉપયોગ આત્મા સિવાય ખીજે ક્યાંય ઠરતો નથી, તન્મય થતો નથી.

દેહમાં જ્ઞાન નહિ, જ્ઞાનમાં દેહ નહીં;
રાગમાં જ્ઞાન નહિ, જ્ઞાનમાં રાગ નહીં;
જ્યાં જ્યાં જ્ઞાન ત્યાં ત્યાં હું...
જ્યાં જ્યાં હું ત્યાં ત્યાં મારું જ્ઞાન.

—આમ પરલાવોથી લિનન, જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મામાં અંતર્મુખ થયે જ આત્માનું સાચું એકત્વ જાણાય છે.

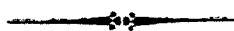
દેહ-ધન-પરિવાર કોઈ સાથે નથી આવતા, તેા પરલોકમાં સાથે આવે એવું શું છે? —કે પોતાના જ્ઞાન-આનંદમય નિઃશ્વૈભવ સદા પોતાની સાથે રહેશે, કેમકે તે પોતાનું છે. દેહાદિનો વિયોગ થશે તોપણ તે નિઃશ્વૈભવનો વિયોગ નહીં થાય. માટે જીવનમાં.... મૃત્યુ આવ્યા પહેલાં, આવા આત્માની સાધના કર, તેના જ પ્રયત્નમાં લાગ. આજસ કરીને આ અવસર ગ્રામી દેવો ઉચિત નથી. જે પરપદાર્થો જુદા જ છે તેને જુદા જાણીને તેની મમતા છોડી દે....ને જે પોતાનું નિઃશ્વરૂપ છે તેને જાણીને તેમાં રુચિને જોડી દે.—આ જ પરમસુખની રીત છે.

એક જીવાન છોકરો, માળાપ વગેરે પરિવાર હાજર હોવા છતાં પાણીમાં એકલો ડૂબી ગયો ને મરી ગયો....તેને બદલે માળાપનો મોહ છોડી....મુનિ થઈ....એકલો એકલો ચૈતન્યસમુદ્રમાં ઊતરી જાય, તેમાં લીન થઈને ડૂબી જાય....તો જીવ મોક્ષ પામી જાય. એકલો જ મરે છે ને એકલો જ મોક્ષ પામે છે....જીજ્ઞાસુ તેને કાંઈ જ કરતા નથી. પ્રભુ! આત્માનું આવું એકત્વ જાણીને તેમાં ઠર. પરમારું કરશે એવી આશા (—દીનતા) છોડ, ને હું પરતું કરી દઉં એવું અભિમાન છોડ. મધ્યસ્થ વીતરાગ થઈ જા....અને એમ અનુભવ કર કે—સ્વયં જ્ઞાતા-જ્ઞાન-જ્ઞેયરૂપ એક અખંડ અલેદ્ય ‘દ્રવ્ય’ હું છું; અસંખ્યપ્રદેશી મારું ‘ક્ષેત્ર’ છે; જ્ઞાનમય પરિણમન મારો ‘સ્વકાળ’ છે, ને જ્ઞાન-દર્શન-સુખ-વીર્યાદિરૂપ મારો ‘સ્વ-લાવ’ છે. આવા મારા દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-લાવરૂપ અખંડ એક શુદ્ધ-શાયક આત્મવસ્તુ હું છું, તે જ મારું સર્વ-સ્વ છે, બીજું બધુંય મારાથી બહાર છે.

—આ પ્રમાણે એકત્વસ્વરૂપના ચિંતન વડે જ્ઞાની, પરલાવોને છોડીને મોક્ષસુખને સાધે છે.

સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ પરિણમેલો એક આત્મા તે જ નિશ્ચય-મોક્ષમાર્ગ છે; તેમાં કોઈ અન્યદ્રવ્યનો સંબંધ નથી. જે જીવ આવા મોક્ષમાર્ગમાં પોતાના આત્માને નિશ્ચલપણે સ્થાપે છે એટલે કે તનમય થઈને પોતે તે-રૂપે પરિણમે છે, ને અન્યદ્રવ્યમાં જરાપણ વિહાર કરતો નથી, તે જીવ સ્વયં પરમ આનંદરૂપ થઈને એકલો જ મોક્ષને પામે છે.

હુ જીવ! તું પણ એકલો છો....તારા એકત્વના ચિંતન વડે મોક્ષને સાધી લે. (૬૬-૭૦)

પુણ્ય તે બંધન છે, સંસાર છે, જેલ છે, તે ધર્મ નથી.

*

જો પાઠ વિ સો પાઠ મુણિ સદ્વુ કો વિ મુણેઈ ।

જો પુણ્ણ વિ પાઠ વિ મળઈ સો બુહ કો વિ હવેઈ ॥ ૭૧ ॥

જહ લોહમ્મિય ણિયઢ બુહ તહ સુવણ્ણમ્મિય જાણિ ।

જં સુહુ અસુહ પરિચ્ચર્યાહિં તે વિ હવંતિ હુ ણાણિ ॥ ૭૨ ॥

પાપરૂપને પાપ તો જાણે જગ સહુ કોઈ;

પુણ્ય તત્ત્વ પણ પાપ છે-કહે અનુભવી ખુદ કોઈ. (૭૧)

લોહ બેડી બંધન કરે, સોનાની પણ તેમ;

જાણી શુભાશુભ દૂર કરે, તે જ જ્ઞાનીનો મર્મ. (૭૨)

હિંસા-જૂઠું-ચોરી વગેરે પાપલાવો તે પાપ છે-સંસાર છે-ખૂરા છે એમ તો જગતમાં સૌ કોઈ જાણે છે; પરંતુ દયા વગેરે રાગરૂપ પુણ્ય તે પણ પાપની જેમ જ સંસાર છે.-ખૂરા છે, એવું જાણનારા ને કહેનારા જ્ઞાની તો કોઈક જ હોય છે.

હુ ખુદ! બેડી, લોહાની હોય કે સોનાની હોય, તે મનુષ્યને બંધનરૂપ જ છે, કોઈને સોનાની સાંકળથી બાંધ્યો હોય તેથી કાંઈ તેને છૂટો ન કહેવાય, તે બંધાયેલો જ છે; તેમ રાગાદિ કષાયલાવો, અશુભ હો કે શુભ-તે જીવને બંધનરૂપ જ છે, શુભરાગ હોય તેથી કાંઈ તે મોક્ષનું કારણ ન થાય, તે બંધન જ છે.-એમ શુભ-અશુભ બંનેને બંધનરૂપ સમજીને જ્ઞાની તેને છોડે છે.

પાપ કહો કે સંસાર કહો; અશુભરાગથી સંસાર છે તેમ શુભરાગથી પણ સંસાર જ છે; માટે બંનેને ‘પાપ’ જ કહ્યા. જેનું ક્ષણ સંસાર-તેને ‘સુશીલ’ કોણ કહે? તે ‘કુશીલ’ છે માટે પાપ છે....ઝેર છે....

‘ઝેર ! પુણ્યને ઝેર કહો છો ?’

હા ભાઈ, ધીરજથી સાંભળ !—

પુણ્યના ક્ષણમાં મોક્ષ મળે કે સ્વર્ગ ?....સ્વર્ગ.

તો સ્વર્ગ તે સંસાર છે કે મોક્ષ ?....તે સંસાર છે.

સંસાર તે સુખ છે કે દુઃખ ?....દુઃખ.

બસ, તો પછી પુણ્ય તે દુઃખ જ છે....તે દુઃખને ઝેર ન કહેવું તો શું અમૃત કહેવું ?

પ્રશ્ન:—તે પુણ્ય, મોક્ષને માટે પ્રથમ પગથિયું તો છે ને ?

ઉત્તર:—ના; હે ભાઈ! પુણ્ય તો પરભાવ છે, મોક્ષથી વિરુદ્ધભાવ છે, તેમાં કાંઈ આનંદ કે જ્ઞાન નથી, એટલે તે પુણ્ય કાંઈ મોક્ષનું પ્રથમ પગલું નથી. અનંતવાર પુણ્ય કરી ચૂક્યો છતાં મોક્ષ તો હાથમાં ન આવ્યો, મોક્ષ તરફ એક પગલું મંડાયું નહિ; મોક્ષનું પ્રથમ પગલું તો સમ્યગ્દર્શન છે અને તે તો પુણ્ય-પાપ બંનેથી પાર છે. ભેદજ્ઞાન વડે આત્માને પુણ્ય-પાપ બંનેથી લિન્ન બાણ્યો ત્યારે શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ અને સમ્યગ્દર્શન થયું....આવા અનુભવ વડે જ તીર્થંકર ભગવાનના માર્ગની એટલે કે મોક્ષમાર્ગની મંગલ શરૂઆત થાય છે, તે મોક્ષનું પ્રથમ પગલું છે.

(મોક્ષ-મહાલકી પરથમ સીડી સમ્યક્ત્વ જાનો.)

—પછી તેની વૃદ્ધિ અને પૂર્ણતા પણ તે જ રીતે થાય છે, પુણ્ય વડે નથી થતી. પુણ્ય છોડવાથી મોક્ષ થાય છે, રાખવાથી નહિ. પુણ્ય વડે પરમાણુનો ઢગલો મળે -સંસાર મળે, પણ પરમાત્મપણું કે મોક્ષ પુણ્યવડે ન મળે, તે તો સંપૂર્ણ વીતરાગ ભાવથી જ મળે. આ રીતે વીતરાગતા તે જ ધર્મ છે, તે જ ભગવાનનો માર્ગ છે, તે જ સર્વ શાસ્ત્રનો સાર છે. રાગદ્વેષ-પુણ્ય-પાપથી પાર આવા શુદ્ધ માર્ગને જ્ઞાનીજનો જ ઓળખે છે, અજ્ઞાનીઓ તો પુણ્યને જ ધર્મ માનીને રાગમાં જ અટકી જાય છે. પાપ તે અધર્મ ને પુણ્ય તે ધર્મ-એટલું જ લૌકિક જનો (અજ્ઞાનીઓ) સમજે છે, પણ પુણ્ય ને પાપ એ બંને અધર્મ છે ને ધર્મ તો તે બંનેથી પાર વીતરાગી-ચૈતન્યભાવરૂપ છે, એ વાત તો જૈનધર્મમાં જ છે ને બિરલા જ્ઞાનીજનો જ તે સમજે છે તથા કહે છે.

અરે, મોક્ષના અર્થો જે જીવને પુણ્યરાગ પણ ઝેર જેવો લાગે તેને પાપના તીવ્રકષાય તો કેમ સારા લાગે? પુણ્ય-પાપ બંનેથી પાર મોક્ષમાર્ગ સમજનારને તીવ્ર હિંસા-અન્યાય-અભક્ષ્ય વગેરે પાપો તો પહેલે ઘડાકે છૂટી જાય છે. અહીં તો એટલું ખતાવવું છે કે પાપ કે પુણ્ય એકેક પ્રકારનો રાગ તે મોક્ષનું કારણ નથી, બંને સંસારનાં જ કારણ છે.—જેમ લોઢાની કે સોનાની બંને બેડી બાંધે જ છે, તેમ; પુણ્યને ભલે સોનાની બેડી કહો,—તોપણ તે બેડી જીવને સંસારમાં બાંધે છે, મોક્ષ થવા દેતી નથી; તે પુણ્યની બેડીને પણ તોડીને મોક્ષ થાય છે. અજ્ઞાનીને પુણ્યની વાત મીઠી લાગે છે, પણ રાગ વગરની ચૈતન્યની મીઠાશને (મોક્ષના સ્વાદને) તે જાણતો નથી. ચૈતન્યનો મીઠો-વીતરાગી સ્વાદ આખનારને પુણ્યનો કષાય પણ કડવો લાગે છે.—એવા જ્ઞાનીઓ જ મોક્ષને સાધે છે.

તે જ્ઞાની પોતાના ચિદાનંદ સ્વભાવની અનુભૂતિમાં એવા નિઃશંક હોય છે કે ઉપસર્ગ-પરીપ્રહોના ગમે તેવા વજ્રપાત વચ્ચે પણ મેરુસમાન અકંપ-અડોલ રહે છે, માર્ગથી ડગતા નથી, ઢીલા પડતા નથી. દેવ આવીને ડગાવવા માંડે ને કહે કે ‘રાગથી ધર્મ માન, પુણ્યથી મોક્ષ થવાનું’ કહે,—નહિતર તારો નાશ કરી નાંખીશ!—તોપણ

ધર્માત્મા પોતાના વીતરાગ મોક્ષમાર્ગની શ્રદ્ધાથી ડગે નહિ, રાગથી મોક્ષ થવાનું સ્વપ્નેય માને નહિ; અરે, અમે અવિનાશી જ્ઞાયકતાત્વ.....! કોણ છે અમને મારનાર? ને કોણ છે અમને ડગાવનાર!!

જ્ઞાનીને તો આત્મિક આનંદ જ વહાલો છે, એને પુણ્ય કે પુણ્યનાં ફળ વહાલાં નથી....અરે, પુણ્યના ફળને લોગવવા જય તોપણ જીવને રાગ અને સંસાર થાય છે; સર્વથા પુણ્ય-પાપના ત્યાગથી મોક્ષ થાય છે, અને ત્યારપહેલાં આત્મસ્વભાવને તેનાથી સર્વથા જુદો જાણવાથી જ આત્મજ્ઞાન અને મોક્ષમાર્ગ થાય છે. પુણ્યને જે રાખવા જેવું માને છે તે જ્ઞાની નથી; જ્ઞાની તો પુણ્યને પણ હેય સમજે છે.

રાગમાં પુણ્ય અને પાપ એવા બે લેદ લડે પાડો, તેનો વિવેક લડે કરો, પણ તે બંને લેદ બંધમાર્ગમાં સમાય છે, એકેય લેદ મોક્ષમાં કે મોક્ષના કારણમાં નથી આવતો. મોક્ષ ને મોક્ષમાર્ગ તો એ બંનેથી જુદી જાતનો જ છે, એમ સમજો. પુણ્યમાં કે પાપમાં-બંનેમાં કષાયનો સ્વાદ છે, ચૈતન્યની શાંતિનો સ્વાદ તે બેમાંથી કોઈમાં નથી.

આ જાણીને શું કરવું?—કે સર્વ રાગવગરના પોતાના ચિદાનંદતત્ત્વને લક્ષમાં લઈને તેને જ ધ્યાવવું. પુણ્ય-પાપને મોક્ષમાં સહાયકારી ન જાણવા પણ વિધનકારી ભૂટારા સમજવા. અહા, વીતરાગ થવાની વીતરાગ-પરમાત્માની આ વાત કાયર જીવો ઝીલી શકતા નથી, પુણ્યથી ધર્મ નહિ—એ વાત સાંભળતાં તેનું કાળજું કંપી જીકે છે; જ્ઞાનીઓ તો મોક્ષને અર્થે એક શુદ્ધોપયોગને જ માન્ય કરે છે, રાગના કોઈ કણિયાને તેમાં લેખવતા નથી.—શુભ-અશુભ બંનેથી વિરક્ત થઈને વીતરાગી શુદ્ધોપયોગને જ મોક્ષના સાધન તરીકે સ્વીકારે છે.—

**તેથી ન કરવો રાગ જરીયે કયાંય પણ મોક્ષેચ્છુએ,
વીતરાગ થઈને એ રીતે તે ભવ્ય ભવસાગર તરે.**

જો તારે સર્વજ્ઞ-પરમાત્મા અરિહંતદેવને માનવા હોય તો, અને તારે પોતે સર્વજ્ઞ થવું હોય તો, પુણ્ય-પાપ સર્વે રાગથી લિપ્ત આત્માને જાણ, ને રાગને મોક્ષકારણ ન માન.

આત્માને સર્વજ્ઞસ્વભાવી સ્વીકારો તો પછી રાગનો કોઈ અંશ તેમાં રહી શકે નહિ; એટલે રાગ અને આત્મસ્વભાવનું લેદજ્ઞાન થઈ જાય, કેમકે એક આત્મામાં રાગ અને સર્વજ્ઞતા બંને એકસાથે રહી શકે નહિ. જ્ઞાન સાથે રાગના કોઈ પણ અંશને લેખવો તો સર્વજ્ઞપણું સાબિત થઈ શકે નહિ, એટલે શુદ્ધજીવ જ સાબિત ન થાય. જ્ઞાન અને રાગને સર્વથા જુદા પાડો તો જ સર્વજ્ઞસ્વભાવી શુદ્ધજીવ લક્ષમાં આવી શકે. જે સંપૂર્ણ—વીતરાગ થાય તે જ સર્વજ્ઞ થઈ શકે, તેમ જ જે સર્વ રાગથી લિપ્તતા સમજે તે જ સર્વજ્ઞસ્વભાવી આત્માને ઓળખી શકે. એવી ઓળખાણ કરનારા જીવો વિરલા જ છે; શુદ્ધઆત્માની સ્વાનુભૂતિથી જેમ પાપભાવો બહાર છે, તેમ જ પુણ્યભાવો પણ બહાર

જ રહે છે, સ્વાનુભૂતિમાં નથી પ્રવેશતા. અને તેથી જ તેને ‘અભૂતાર્થ’ કહ્યા છે. તેના વગરના આત્માની અનુભૂતિ ભૂતાર્થદૃષ્ટિ વડે થાય છે, અને તે જ સમ્યગ્દર્શન છે.

સમ્યગ્દર્શનાદિ વીતરાગભાવ વડે કોઈ જ કર્મ બંધાતું નથી. શુભકષાય વડે તો ઘાતીકર્મોરૂપ પાપપ્રકૃતિ પણ બંધાય છે; તે ચૈતન્યનો વિરોધી છે. અરેરે, આત્માને મોક્ષમાં જતાં જે રોકે, આત્માને કેવળજ્ઞાન પણ થવા ન દે-એવા ભાવને તો સારો કેમ કહેવાય? એ તો આત્માનો વિરોધી છે.

મોક્ષાર્થી જીવે પ્રથમ શુદ્ધઆત્માને જાણવો; અને રાગાદિ સમસ્ત બંધલાવોને આત્મામાંથી સર્વથા છેદવા, સર્વથા જુદા જાણવા. ‘સમસ્ત’ બંધલાવોને છેદવાનું કહ્યું છે, પણ એમ નથી કહ્યું કે-પાપના બંધલાવોને જ છેદવા ને પુણ્યના બંધલાવોને રાખવા! તારે સંસારથી છૂટવું હોય તો બધાય બંધલાવોથી છૂટા શુદ્ધ આત્માને જાણ. તેનાથી જુદાપણું જાણીશ તો તેને છેદીને તેનાથી સર્વથા જુદો-મુક્ત થઈશ.

અવતી સમ્યગ્દૃષ્ટિનેય એકવાર તો પુણ્ય-પાપ વગરનો શુદ્ધોપયોગ થયો છે; તેને હજી ત્રણ કષાય સંબંધી રાગ-દ્વેષ પુણ્ય-પાપ થાય છે, પણ ભાવના એવી છે કે આ બધા શુભ-અશુભ રાગને છોડીને હું વીતરાગી-ચૈતન્યબાગમાં રમણતા કરું....ને સિદ્ધપ્રભુ સાથે પ્રેમ કરું એટલે કે પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપમાં વીતરાગ થઈને ઠરું! તે ધર્મીને કષાયનો રસ નથી; રાગની, પુણ્યની કે તેના ફળરૂપ ઇન્દ્રિયવિષયોની તેને આહના નથી, અંતરમાં અતીન્દ્રિયસુખ ચાખ્યું છે તેની જ આહના છે.-આવા જીવો નિર્વાણમાર્ગના પથિક છે, તે શીઘ્ર મોક્ષને પામે છે.

સ્પર્શ-રસ-ગંધ વગેરે ઇન્દ્રિયવિષયોમાં જે સુખ માને, તે તેના કારણરૂપ પુણ્યકર્મમાં તેમજ શુભરાગમાં પણ સુખ માને; શુભરાગને અને પુણ્યને જે ઉપાદેય-સારા માને તે તેના ફળરૂપ ઇન્દ્રિયવિષયોમાં પણ સુખ માન્યા વગર રહે નહિ.-આવા જીવો અજ્ઞાની છે.

ઇન્દ્રિયવિષયોમાં સુખ નથી એમ જે ખરેખર માને, તે તેના કારણરૂપ પુણ્યકર્મને કે શુભરાગને પણ હેય સમજે છે, ને તે બધાયથી અધિક એવા પોતાના અતીન્દ્રિય-જ્ઞાનસ્વભાવને જ ઉપાદેયપણે અનુભવે છે.-આવા જીવો જ જ્ઞાની છે.

જેણે બાહ્યવિષયોમાં, પુણ્યમાં કે રાગમાં સુખ માન્યું તેણે પોતાના આત્માને તે બધાયથી હલકો માન્યો....સિદ્ધ જેવો મહાન હું છું-એમ તેણે ન જાણ્યું.

અને જેણે સિદ્ધસમાન પોતાના અતીન્દ્રિય આત્માની પ્રતીત કરીને બીજા બધાયથી અધિકપણે તેનો અનુભવ કર્યો તે જીવે, બાહ્યવિષયોને-પુણ્યને કે રાગને તૂંચ જાણ્યા, પોતાના સ્વભાવથી સર્વથા જુદા જાણ્યા.

અરે, નાગ કે વાઘ, સિંહ કે હાથી, દેડકા કે વાંદરા જેવા તિર્યચ પ્રાણીઓમાં

પણ જેઓ સમ્યક્દષ્ટિ છે તેઓ, બાહ્ય વિષયો વગરના આત્મિકસુખને અનુભવે છે.—કેવું સુખ? કે થોડું....પણ સિદ્ધપ્રભુ જેવું! સમ્યક્દષ્ટિ—દેવો દેવલોકના દિવ્યવિષયોમાં પણ જરાય સુખ નથી માનતા; તેમજ સમ્યક્દષ્ટિ—નારકી નરકની ઘોર પ્રતિકૂળતા વચ્ચે પણ પોતાના ચૈતન્યસુખને ચૂકતા નથી. પોતાના શુદ્ધોપયોગના આનંદ પાસે ધર્મીને બીજા કોઈ વિષયોમાં સુખ લાગતું નથી, એન પડતું નથી. અરે, સાતમી નરકમાંય સમ્યક્દર્શન પામીને તે સમ્યક્દષ્ટિ જીવ અસંખ્યાત

વર્ષો સુધી ચૈતન્યના મહાન સુખને આપે છે,—એમાં બાહ્યવિષયોની શું જરૂર છે? અને દેવલોકમાં અસંખ્યવર્ષો સુધી બાહ્યવિષયોની બધી અનુકૂળતા હોવા છતાં ત્યાંના મિથ્યાદષ્ટિ દેવો જરાય ચૈતન્યસુખને અનુભવતા નથી;—બાહ્યવિષયો શું કરે? ‘સુખ’ તો આત્માનો સ્વભાવ છે, વિષયો તેમાં અર્કિચિત્કર છે.—પછી ભલે તે પુણ્યના હો કે પાપના હો.

—આ રીતે હે જીવ! તું પુણ્ય—પાપ બંનેથી પાર, અતીન્દ્રિય સુખસ્વભાવી પોતાના આત્માને જાણુ....ને પરભાવ છોડીને તેને ધ્યાવ. પુણ્યનો પણ મોહ છોડ!

* પુણ્યભાવ તે રાગ છે કે વીતરાગતા?... રાગ જ છે.

* મોક્ષનું સાધન રાગ હોય કે વીતરાગતા?...વીતરાગતા.

* મોક્ષની ચાહનાવાળાએ રાગ રાખવા જેવો કે છોડવા જેવો?

—સર્વ રાગ છોડવા જેવો, ને વીતરાગતા જ કરવા જેવી.

* તે વીતરાગતા શુદ્ધ આત્માના જ આશ્રયે થાય કે પરના?

—શુદ્ધ આત્માના જ આશ્રયે વીતરાગતા થાય.

—બસ, આ રીતે શુદ્ધ આત્માનો આશ્રય એ જ મોક્ષાર્થી જીવનું કર્તવ્ય છે.

જેને ચૈતન્યસુખના સ્વાદની બળર નથી ને શુભરાગને ધર્મ માને છે, તેને પુણ્યનો રસ છે, એટલે પુણ્યના ફળરૂપ વિષયોમાં સુખ માનીને તે તેનો મદ કરે છે, અને વિષયોમાં લુબ્ધ થઈ પાપ બાંધી નરકમાં પડે છે. “—અરેરે! આવા મિથ્યા—પુણ્ય અમને ન હો.”—એમ આ શાસ્ત્રકર્તા યોગીન્દુદેવે જ પરમાત્મપ્રકાશમાં કહ્યું છે. જ્ઞાનીનેય પુણ્યનો યોગ હોય, પણ તેને તેમાં રસ નથી, તેને તો પોતાના ચૈતન્યસુખમાં જ પરમ તૃપ્તિ છે; એટલે પુણ્યના ફળમાં તે લુબ્ધ થતા નથી, તે તો પુણ્યફળનોય મોહ છોડીને વીતરાગભાવથી પોતાના પરમાત્મપદને સાધી લે છે. (૭૧-૭૨)

મોક્ષને માટે અંતરંગ નિર્વ્રંથતા

✽

જહયા મળુ ણિગંથુ જિય તહયા તુહં ણિગંથુ ।
જહયા તુહં ણિગંથુ જિય તો લભ્મહ સિવપંથુ ॥ ૭૩ ॥
જે તુજ મન નિર્વ્રંથ છે, તો તું છો નિર્વ્રંથ;
જ્યાં પામે નિર્વ્રંથતા ત્યાં પામે શિવપંથ. (૭૩)

હે જીવ ! જ્યારે તારું મન રાગ-દ્વેષ વગરનું નિર્વ્રંથ થશે ત્યારે જ તું સાચો નિર્વ્રંથ થઈશ; અને જ્યારે તને આવી ભાવ-નિર્વ્રંથતા થશે ત્યારે જ તું મોક્ષપંથને પામીશ.

જોકે મોક્ષમાર્ગી મુનિવરોને બહારમાં-દેહમાં પણ નિર્વ્રંથતા હોય જ છે, પણ અંતરંગમાં વીતરાગભાવરૂપ નિર્વ્રંથતા વગર, એકલી બહારની નિર્વ્રંથતાથી કોઈને મોક્ષ થતો નથી. માટે હે યોગી ! મોક્ષને માટે તું ભાવશુદ્ધિરૂપ અંતરંગ નિર્વ્રંથતા કર.

સમ્યક્દષ્ટિ જીવને મિથ્યાત્વની ગાંઠ તૂટી છે તે અપેક્ષાએ તે નિર્વ્રંથ છે; તેને સમ્યક્દર્શનમાં કોઈ રાગ-દ્વેષનો કે પરનો પરિગ્રહ નથી, તેથી તે પણ મોક્ષના માર્ગમાં છે. તે સમ્યક્દર્શન ઉપરાંત જ્યાં સુધી રાગ-દ્વેષ છે ત્યાંસુધી મોક્ષ નથી; એટલે મુનિ થઈ સ્વરૂપમાં ડરી, રાગદ્વેષની ગાંઠ તોડી શુદ્ધોપયોગરૂપ નિર્વ્રંથભાવ પ્રગટ કરે ત્યારે જીવ મોક્ષ પામે છે. ભાવશુદ્ધિ વગરનું એકલું દ્રવ્યનિર્વ્રંથપણું કાંઈ કાર્યકારી નથી; જ્યાં ભાવ-નિર્વ્રંથતા હોય ત્યાં દ્રવ્ય-નિર્વ્રંથતા પણ હોય જ, છતાં ત્યાં પણ મોક્ષનું કારણ તો ભાવ નિર્વ્રંથતારૂપ શુદ્ધભાવ જ છે—એમ જાણો. (૭૩)

આત્મા જ્ઞાનસ્વભાવ છે; તે જ્ઞાનસ્વભાવની પ્રાપ્તિનું નામ મુક્તિ છે. માટે મોક્ષેચ્છુ જીવે જ્ઞાનસ્વભાવની ભાવના ભાવવી. જુઓ, આ મોક્ષ માટેની ભાવના ! જ્ઞાનસ્વભાવની ભાવના કહો, આત્મભાવના કહો, કે સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચરિત્રની આરાધના કહો, તે જ મોક્ષનો ઉપાય છે.

✽

જિનદેવ જેવા ચૈતન્યદેવ આ દેહમાં જ બેઠા છે...

એનાં દર્શન એ જ મોક્ષનો મંત્ર

*

જં વડમજ્જહં બીડ ફુડુ બીયહં વડુ વિ હુ જાણુ ।

તં દેહહં દેવ વિ મુણહિ જો તદ્વલોય-પહાણુ ॥૭૪॥

જો જિણ સો હું સો જિ હું એહુ ભાડ ણિમંતુ ।

મોક્ષહં કારણ જોડયા અણુ ણ મંતુ ણ તંતુ ॥૭૫॥

જેમ બીજમાં વડ પ્રગટ, વડમાં બીજ જણાય;

તેમ દેહમાં દેવ છે, જે ત્રિલોક-પ્રધાન. (૭૪)

‘જે જિન તે હું-તે જ હું’ કર અનુભવ નિર્ધાર;

હે યોગી! શિવહેતુ એ, અન્ય ન મંત્ર ન તંત્ર. (૭૫)

બુઝો, આ મોક્ષનો મંત્ર! ‘જિન-પરમાત્મા જેવો જ શુદ્ધાત્મા હું છું,—ખંનેમાં નિશ્ચયથી કંઈ ફેર નથી’—એમ જાણવું તે સર્વ-સિદ્ધાન્તનો સાર છે, એમ પહેલાં ૨૦-૨૧-૨૨ દોહામાં કહી ગયા છે; એ જ વાત અહીં વડના દૃષ્ટાંતપૂર્વક ફરીને સમજાવે છે : જેમ વડમાં બીજ છે, ને એકેક બીજમાં મોટો વડ થવાની તાકાત ભરી છે, તેમ જેમાંથી પરમાત્મપણાઈ મોટો વડલો પ્રગટે એવું ચૈતન્યબીજ આ દેહમાં જ રહેલું છે; દેહમાં રહેલા ચૈતન્યદેવ ત્રણલોકમાં પ્રધાન છે....હે જીવ! આવા દેવને તારા અંતરમાં તું દેખ....ને શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ચારિત્રવડે તેનું સંચિન કર, તો ચૈતન્યબીજમાંથી તું પોતે મોક્ષાઈ મોટો વડલો બની જઈશ. જેમ નાના ઈંડાંમાંથી પચરંગી મોટો મોરલો નીકળે છે તેમ તારામાંથી જ પરમાત્મપણું પ્રગટ થશે.

‘જે જિન તે જ હું’ એમ ‘જિન’ અને ‘નિજ’માં કંઈ ફેર ન પાડતાં પોતાના આત્માને જિન જેવો શુદ્ધ અનુભવમાં લેવો;—હે યોગી! આ જ મોક્ષ માટેનો મંત્ર છે, આ સિવાય બીજા કોઈ મંત્ર-તંત્ર વડે મોક્ષ પમાતો નથી.

અંતરમાં ધિરાજમાન ચૈતન્યદેવના દર્શન કર—એ જ મિથ્યાત્વના ભૂતથી છૂટવાનો મંત્ર છે. અંદર બેઠેલા ‘દેવ’ ને ભૂલીને બહારમાં અન્ય દેવના દર્શન-પૂજનથી તને શુભરાગ થશે-પુણ્ય થશે, પણ એનાથી તારો ભવરોગ નહીં મટે. પોતાના અંતરમાં રહેલી પરમાત્મ-શક્તિનું ધ્યાન તે જ પરમાત્મા થવાનો મંત્ર છે. આહાહા! ત્રણલોકમાં શ્રેષ્ઠ એવું પરમાત્મપણું મારામાં ભરેલું છે—એવો સ્વીકાર કરવો,—એ તે કંઈ નાની

વાત છે!—એના વિશ્વાસના જોરે તો આત્મા પોતે પરમાત્મા થઈ જાય છે.—આ મોક્ષનો મંત્ર છે.

મોક્ષનો મંત્ર શું?—કે ‘જીવ તે જિન; જિન તે જીવ.’—આ દસ અક્ષરની સમજમાં મોક્ષનો મંત્ર સમાયેલો છે. આવી સમજણ—અનુભૂતિ કરે તેને મોક્ષની સિદ્ધિ થાય જ. મોક્ષની આ મંત્રસાધના અંતરમાં સ્વસન્મુખ થઈને થાય છે.

કોઈ કહે : અરેરે, અમે તો સાવ પામર—નમાલા છીએ!! તો તેને ‘ભગવાન’ તરીકે સંબોધન કરતાં શ્રીગુરુ કહે છે કે—

ભગવાન! તું નાનો નથી,
પ્રભુ! તું પામર નથી, તું
તો ભગવાન જેવડો છો; જેવો
સ્વભાવ પરમાત્મામાં છે તેવો
જ સ્વભાવ તારામાંય ભર્યો
છે...જેમ એક નાની ગોટલીમાં
મોટું આંખાનું ઝાડ થાય ને હજારો
કેરી પાકે એવી તાકાત છે, તેનો
વિશ્વાસ કરીને તેને વાવતાં અને
સીંચતાં તેમાંથી જ હજારો કેરી
પાકે છે; તેમ તું તારી પરમાત્મ-
શક્તિનો વિશ્વાસ કર અને ચિંતન
વડે તેનું સીંચન કર, તો કેવળજ્ઞાન
અને મોક્ષનાં મીઠાં ફળ તારામાંથી
જ જીગશે.—“પ્રભુ મેરે.....
તું સબહી વાતેં પૂરા.....”

દેહને નહીં....પણ દેહમાં રહેલા ચૈતન્ય—દેવને દેખ....તો અત્યારે જ તને મોક્ષના આનંદની ઝલક આવી જશે. પોતાના તેમજ સમસ્ત જગતના અસ્તિત્વને પ્રસિદ્ધ કરનારો તો આત્મા છે, તેથી ત્રણ ભુવનમાં આત્મા જ પ્રધાન છે. સૌથી પહેલાં આત્મા—જાણનાર તત્ત્વ છે, તેનું અસ્તિત્વ નક્કી થાય તો જ પરનું અસ્તિત્વ પ્રસિદ્ધ થઈ શકે.—માટે જગપ્રસિદ્ધ એવું જ્ઞાનતત્ત્વ જ ઈષ્ટ અને શ્રેષ્ઠ છે.—આવા તારા તત્ત્વને અંતરમાં દેખ! જિનવર જેવો જ તારો આત્મા તને દેખાશે.

જેમ આંખાની ગોટલીમાંથી મીઠી-મીઠી કેરી પાકે પણ કડવી લીંબોડી તેમાં ન પાકે; તેમ ચૈતન્યથીજ એવો આત્મસ્વભાવ, તેમાંથી સમ્યગ્દર્શન ને કેવળજ્ઞાનરૂપી

આનંદમય મીઠી કેરી પાકે, પણ તેમાં રાગ-દ્રેવ-કષાય ન પાકે. એકવાર તારી ચૈતન્ય-જાતને ઓળખ, પ્રભુ ! પરમાત્માની ને તારી જાતમાં કાંઈ ફેર નથી. અંદરથી સિંહનાદ જેવા શ્રદ્ધાના પડકાર તો કર કે ‘હું ભગવાન છું.’ શ્રદ્ધાનો એ સિંહનાદ સાંભળતાં વેંત મિથ્યાત્વ અને રાગદ્રેષ તથા કર્મો ભાગવા માંડશે....તારામાં અને જિનવરમાં પર્યાયનો ભેદ પણ મટી જશે....તું પોતે જ જિનવર થઈશ. પણ જો નકાર કરીશ તો....? તેની અહીં વાત જ નથી. અહીં તો હા જ પાડવાની વાત છે....હા પાડ....ને સિદ્ધ થવા માટે હાલ્યો આવ ! પર્યાયમાં દોષ છે-તેને અમે જાણીએ છીએ પણ તેને અમે મુખ્ય કરીને નથી જોતા, અમે તો ‘ભગવાન’ પછાને જ મુખ્ય દેખીએ છીએ. બધા આત્મા ભગવાન છે....એ જાગશે ને પોતાનું ભગવાનપણું સંભાળશે....એટલે એ પોતે જ ભગવાન થઈ જશે. કાંઈ બીજે ક્યાંયથી એનું ભગવાનપણું નહીં આવે.

‘બધા જીવો ભગવાન છે’-એવી મુખ્યદૃષ્ટિથી જોનારને બધા જીવો પ્રત્યે સમભાવ થઈ જાય છે, ક્યાંય રાગ-દ્રેષનો અભિપ્રાય રહેતો નથી. પોતે અંતરમાં પણ પોતાના આત્માને ભગવાન-સ્વરૂપે દેખતાં સમ્યગ્દર્શન સમભાવ અને અતીન્દ્રિય સુખનું વેદન થાય છે, પછી તેમાં એકાગ્ર થતાં પરજીવોનું લક્ષ પણ નથી રહેતું, રાગદ્રેષ પણ નથી રહેતા, ને વીતરાગી સુખના વેદનપૂર્વક કેવળજ્ઞાન પ્રગટાવી જીવ પોતે સર્વજ્ઞ-ભગવાન થાય છે. બસ, આ રીતે પરમાત્મસ્વરૂપે પોતાની અસ્તિત્વો સ્વીકાર તે જ મોક્ષનો મંત્ર છે.

હે જીવ ! તારે પરમાત્મા થવું હોય તો આત્માને પરમાત્મસ્વરૂપે ભાવ ! નિઃશંકપણે સ્વીકાર કરીને તેની ભાવના કર....એમ કરવાથી અલ્પકાળમાં તું પરમાત્મા થઈને મોક્ષને પામીશ....

આ જ સંતોએ આપેલ મોક્ષનો મંત્ર છે.

[૭૪-૭૫]

[મોક્ષનો મંત્ર]

“ જીવ તે જિન; જિન તે જીવ ”

આ દશ અક્ષરની સમજમાં મોક્ષનો મંત્ર સમાયેલો છે.

સ્વસન્મુખ થઈને જે આ મંત્રને સાધે તેને

સમ્યગ્દર્શન અને મોક્ષની સિદ્ધિ થાય જ.

અનેક પ્રકારથી જીવનું લક્ષણ બતાવે છે

*

બે તે ચડ પંચ વિ જવહં સત્તહં છહ પંચાહં ।

ચડગુણ-સહિયડ સો મુણહ એયહં લક્ષણ જાહં ॥ ૭૬ ॥

બે-ત્રણ-ચાર ને પાંચ-છ, સાત-પાંચ ને ચાર;

નવ ગુણયુત પરમાત્મા. એવા લક્ષણ ધાર. (૭૬)

બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, નવ, સાત, છ, પાંચ કે ચાર—ઈત્યાદિ પ્રકારે ગુણોથી જે સહિત છે—એવા લક્ષણવાળા આત્માને જાણો.

જો કે જ્ઞાયક-આત્મા એકસાથે અનંતગુણોસ્વરૂપ અભેદ વસ્તુ છે, તે જ સ્વાનુભવનો વિષય છે; પણ વિચારદશા વખતે તેનું ચિન્તન કરતાં અનેક પ્રકારથી તેના ગુણોનો વિચાર આવે છે, તેનું આ વર્ણન છે. આવા ગુણભેદથી વસ્તુનું ચિન્તન તે વસ્તુની અંદરનો બ્યવહાર છે,—અંદર જે ગુણો વિદ્યમાન છે તેના આ ભેદો છે, તેથી તે અંદરનો નજીકનો બ્યવહાર છે; તેમાં પરલક્ષ તો નથી, વિકલ્પ છે પણ ‘ગુણો’ના ચિન્તનમાં તેનો સ્વીકાર નથી; ગુણના ચિન્તન દ્વારા જ્ઞાન, ગુણી એવા અભેદ જ્ઞાયકસ્વભાવ તરફ ઝૂકી જાય છે ને ગુણભેદનોય વિકલ્પ તોડીને સાક્ષાત્ આત્મઅનુભવ કરે છે.—તે માટે આ ગુણ-લક્ષણોનું ચિન્તન છે. (૭૬)

બે દોષરહિત ને બે ગુણસહિત આત્માનું ચિન્તન

*

બે છંડિચિ બે ગુણસહિત જો અપ્પાણિ ઘસેહ ।

જિણુ સામિત એમઈ મળહ લહુ ણિવાણુ લહેહ ॥ ૭૭ ॥

બે ત્યાગી, બે ગુણ સહિત, જે નિજ આત્મ-લીન;

શીઘ્ર લહે નિર્વાણુપદ એમ કહે પ્રભુ જિન. (૭૭)

રાગ અને દ્વેષ, અથવા પાપ અને પુણ્ય એવા બે દોષને છોડીને, જ્ઞાન-દર્શન એવા બે ગુણસહિત અથવા ગુણ-પર્યાય એવા બે ધર્મોસહિત આત્મસ્વરૂપમાં જે વસે છે તે જીવ શીઘ્ર નિર્વાણુને પામે છે—એમ જિનવરસ્વામી કહે છે.

જુઓ, આત્મામાં પોતાના ગુણ-પર્યાય છે, અનેક ધર્મો છે, તેનો ભેદથી વિચાર પણ થઈ શકે છે, ને ભેદ વગર અભેદ સ્વાનુભવ પણ થાય છે—આવી વાત ભગવાન

જિનદેવના માર્ગ સિવાય બીજે કયાંય નથી. અલેદ વસ્તુના લક્ષ્યૂર્વાકનો આવો લેદ-વ્યવહાર જિનમાર્ગમાં જ છે.

ધર્મી જીવને સ્વાનુભૂતિમાં જે જ્ઞાયકભાવ છે તે તો એક જ પ્રકાર છે,— ‘હું એક જ્ઞાયકભાવ છું’ એવો અનુભવ હોય છે, તે ‘એક’ માં ગુણ-પર્યાય એવા બે, કે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર એવા ત્રણ-ઇત્યાદિ લેદ હોતાં નથી.—પણ પછી ‘લેદ પડે ત્યારે’ કેવા ગુણ-વિચાર હોય-તેની આ વાત છે; તેથી ‘એક’ની વાત ન લેતાં ‘બે’ થી શરૂ કર્યું છે.

જ્ઞાની વિચારે છે કે ગુણ ને પર્યાય એવા બે સ્વરૂપ હું છું, અથવા દર્શન ને જ્ઞાન એવા બે સ્વરૂપ હું છું,—તેમાં પોતાના આત્માનું જ લક્ષ છે—સ્વસન્મુખ ચૂકાવ છે, પરલક્ષ નથી; તેમ જ બે ગુણસ્વરૂપ આત્માના ચિંતનમાં રાગ અને દ્વેષ એવા બે દોષનો અભાવ ચિંતવે છે. આ રીતે બે ગુણ સહિત ને બે દોષરહિત એવા લક્ષણસ્વરૂપે પોતાના આત્માને ચિંતવીને તેમાં જે વસે છે—એટલે કે નિર્વિકલ્પ થઈને લીન થાય છે—તે જીવ શીઘ્ર નિર્વાણને પામે છે—એમ જિનશાસનમાં ભગવાન જિનદેવે કહ્યું છે.

જુઓ, આમાં આત્મામાં અંદર ને અંદર જ્ઞાનની રમત છે, અંદર જે ગુણો છે—તેનો જ આ વિચાર છે. બે સહિત ને બે રહિત—એમ જ્ઞાન-દર્શનસ્વભાવની અસ્તિમાં રાગ-દ્વેષરૂપ સમસ્ત પરભાવની નાસ્તિ કહીને, સ્વભાવ અને પરભાવનું લેદજ્ઞાન કરાવ્યું... ગુણલક્ષણ વડે દોષથી આત્માને છૂટો પાડી દીધો... ને પછી તે એક જ્ઞાયક આત્માને સાક્ષાત્ અનુભવમાં લેતાં લેદરૂપ વ્યવહારના વિકલ્પ પણ રહેતા નથી.—આવા પરમાર્થ અનુભવ વડે મોક્ષ પમાય છે;—સમ્યક્દર્શનની ઉત્પત્તિ પણ આવા જ અનુભવ વડે થાય છે.

જુઓ, કેવા વિવિધ પ્રકારે આત્માનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે! જે પ્રકારે પોતાનું ચૈતન્યસ્વરૂપ અંદર પકડાય તે પ્રકારે વારંવાર ઘોલન કરીને અનુભવ કરવા જેવું છે. બે ગુણ-પ્રધાન શુદ્ધાત્માના ચિન્તનવડે બે પ્રકારના સર્વ દોષ ટાળીને આત્મા પરમાત્મા થાય છે—બે વાત કરી; હવે ‘ત્રણગુણસહિત’ આત્માના ચિન્તનની વાત કરે છે.

—૦—

ત્રણગુણસહિત, ત્રણદોષરહિત આત્માનું ચિન્તન—

*

તિહિ—રહિયઝ તિહિ—ગુણસહિઝ જો અપ્પાણિ વસેઝ ।

સો સાસય—સુહ—ભાયણુ વિ જિણવર એમ મળેઝ ॥ ૭૮ ॥

ત્રણરહિત, ત્રણ ગુણસહિત, નિજમાં કરે નિવાસ;

શાશ્વત સુખના પાત્ર તે, જિનવર કરે પ્રકાશ. (૭૮)

મારો આત્મા જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર એવા ત્રણ ગુણસહિત અથવા ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવતા એવા ત્રણ સ્વરૂપસહિત છે, અને રાગ-દ્વેષ-મોહ એ ત્રણ દોષથી રહિત છે, અથવા મિથ્યાશ્રદ્ધા-મિથ્યાજ્ઞાન-મિથ્યાચારિત્ર એ ત્રણેથી રહિત છે;—એમ ત્રણગુણની પ્રધાનતાથી પરમાત્મ-સ્વરૂપનું ઘોલન કરતાં-કરતાં તેના અલેદ અનુભવમાં ઊતરી જાય છે ને લીન થઈને આત્મસ્વરૂપમાં વસે છે—તે ભવ્યાત્મા શાશ્વત સુખનો ભાજન થાય છે,—એમ જિનવરદેવ કહે છે.

‘રત્નત્રયસ્વરૂપ હું છું’ એમ અલેદ ચિન્તન કરતાં કરતાં આત્મા પોતે રત્નત્રયરૂપ પરિણમી જાય છે.—‘જેવું ચિન્તન તેવું પરિણમન.’ બુદ્ધો, ત્રણગુણરૂપ આત્માના ચિંતનમાં શું આવ્યું?—પરમાત્મતત્ત્વ આવ્યું—કેમકે એ ત્રણગુણ પરમાત્મતત્ત્વમાં જ છે; તેના ચિંતનમાં મન-વચન-કાયા એ ત્રણ ન આવ્યા, દેવ-શુર-શાસ્ત્ર એ ત્રણનું લક્ષ પણ ન આવ્યું, રાગ-દ્વેષ-મોહ એ ત્રણે પણ તેમાં ન આવ્યા; એટલે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને દેખવા જતાં તેમાં અલેદરૂપ શુદ્ધ આત્મા જ અનુભવમાં આવી જાય છે.

એ ખાસ સમજવાનું છે કે આ ગુણો વડે આત્મ-ચિંતનમાં કયાંય ભેદની કે રાગની સુખ્યતા નથી, વિકલ્પનું જોર નથી, પણ જ્ઞાનમાં પરમ જ્ઞાયકસ્વભાવના કોઈ અચિંત્ય મહિમાનું જોર છે, અને તેના જ જોરે નિર્વિકલ્પ થઈને સુમુક્ષુજીવ આત્માને સાક્ષાત્ સ્વાનુભવમાં લઈ લે છે; ત્યાં કોઈ વિકલ્પ રહેતા નથી. આ રીતે ભેદ—વિકલ્પ વચ્ચે આવતો હોવા છતાં સ્વભાવના મહિમાના જોરે સુમુક્ષુજીવ તેને ઓળંગી જઈને સ્વાનુભૂતિમાં પહોંચી જાય છે.

એ ગુણથી લક્ષમાં લઈને ચિંતન કરો કે ત્રણ-ચાર વગેરે ગુણોથી ચિંતન કરો, —બધાયમાં એક જ પરમ જ્ઞાયકતત્ત્વ લક્ષમાં આવે છે. વ્યવહારના પ્રકાર ઘણા છે પણ પરમાર્થ તત્ત્વ તો ‘એક’ જ છે. તેને એ ગુણોથી ચિંતવો તોય ખાકીના અનંતગુણ તેમાં સમાઈ જાય છે, ને ત્રણ-ચાર....કે દશગુણોથી ચિંતવો તોપણ ખાકીનાં સર્વ ગુણો તેમાં જ અલેદપણે સમાયેલા છે, કેમકે—‘જ્યાં આત્મા છે ત્યાં જ તેના સર્વગુણો ભર્યા છે.’—એ વાત ૮૫ માં દોહામાં કહેશે—જે શુરદેવનો ખાસ પ્રિય દોહરો છે.

રાગાદિ ત્રણ-દોષને છોડવાનું કહ્યું ને રત્નત્રયગુણને ઝાલવાનું કહ્યું, તેમાં જ એ વાત આવી ગઈ કે રાગાદિ તે રત્નત્રયનું કારણ નથી; રાગ વગરનાં રત્નત્રય તે જ આત્માનું સ્વરૂપ છે, ને તે જ મોક્ષનું કારણ છે.

અહો, આ તો જિનેશ્વરદેવે પોતે સાધેલો ને જગતને બતાવેલો અલૌકિક માર્ગ છે, પરમેશ્વરનો માર્ગ છે....આત્મકલ્યાણનો આ માર્ગ દુનિયાથી અતડો છે પણ લગવાન સાથે ભળે એવો છે. જેણે આત્મઅનુભવ કર્યો હોય તે ફરી-ફરી અનુભવ કરવા માટે

આવું આત્મચિંતન કરે છે, તેમજ જેને આત્મઅનુભવ હજી ન થયો હોય તેને પણ અનુભવ તરફ જવા માટે આવું અંતર્મુખી આત્મચિંતન હોય છે; તેમાં વિકલ્પની મુખ્યતા નથી, પરલાવોથી ભિન્ન સ્વભાવના ઘોલનની, તે તરફના જ્ઞાનની મુખ્યતા છે.—આ વાત મુમુક્ષુએ બરાબર સમજવા જેવી છે. આવા લક્ષે જ, દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રના ભેદથી પણ આગળ જઈને એક જ્ઞાયકભાવમાત્ર શુદ્ધ આત્મારૂપે પોતાનો અનુભવ થાય છે.—એ જ સમ્યગ્દર્શન છે, એ જ સમ્યગ્જ્ઞાન છે, એ જ સમ્યક્ચારિત્ર છે. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનું સેવન તે અલેહપણે શુદ્ધ આત્માનું જ સેવન છે....કેમકે નિશ્ચયથી એ ત્રણેય આત્મારૂપ છે; પરરૂપ નથી. શુદ્ધ આત્માની અનુભૂતિમાં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનું, તેમજ સર્વે ગુણોનું સેવન આવી ગયું; ને તેમાં રાગ-દ્વેષ-મોહ ત્રણેય દોષનો અભાવ થઈ ગયો.—આવા આત્માનું ચિંતન કરીને તેમાં ઈરનાર જીવ શીઘ્ર સિદ્ધપદ પામે છે. હે ભાઈ! તને મોક્ષસુખની ચાહના હોય તો આ બે ચર્મચક્ષુને બંધ કરીને, ત્રીજું અતીન્દ્રિય જ્ઞાનનેત્ર ખોલીને તેનાથી આત્માને દેખ....તને આત્માનું એવું અદ્ભુત-વિરાટ ને સુંદર રૂપ દેખાશે કે તારો ઉપયોગ એમાં જ મુગ્ધ થઈ જશે.

(શ્રોતા :) આવા જ્ઞાનનેત્ર ક્યારે ખુલે ?—એ તો ગુરુ અંજન કરે ત્યારે ખુલે ?

(ઉત્તર :) ‘ચક્ષુઃ ઉન્મિલીતં યેન....તસ્મૈ શ્રીગુરવે નમઃ અર્થાત્ ‘અમે અજ્ઞાનથી અંધ હતા, શ્રીગુરુએ જ્ઞાનની અંજનજલાકા વડે અમારા ચક્ષુ ઊઘાડીને અમને દેખતા કર્યા....તે શ્રીગુરુને હું નમસ્કાર કરું છું’—આમ સ્તુતિમાં વિનયથી કહેવાય છે.—પોતે અંતરૂદ્ધિ ખોલીને આત્માને દેખે ત્યારે ગુરુને આ પ્રમાણે ઉપકારરૂપ નિમિત્ત કહેવાય. ‘કર વિચાર તો પામ’—તું પોતે અંતરમાં વિચાર કર તો તારા શુદ્ધ-પુદ્ગલ આત્માને પામ ! પરમાર્થે આત્મા જ પોતે પોતાના જ્ઞાન વડે પોતાને પ્રતિબુદ્ધ કરે છે, પોતે હિતને ચાહે છે ને પોતે જ હિતમાર્ગમાં પ્રવર્તે છે, તેથી પોતે જ પોતાનો ગુરુ ને શિષ્ય છે. “ગુરુએ અમારી આંખ ઊઘાડી, ગુરુના પ્રસાદથી અમને આત્મવૈભવ પ્રગટયો, ગુરુએ અમને તાર્યા, ગુરુચરણના પ્રતાપથી અમે પ્રતિબુદ્ધ થયા, ગુરુએ અમને આત્મા આપ્યો....” —એ બધી ઉપકારની ભાષા, પોતે જ્યારે અંતર્મુખ થઈને આત્માને સાધ્યો ત્યારપછી ભક્તિવશ કહેવાય છે;—તેમાં ગુરુપ્રત્યે બહુમાન, તેમજ પોતાને ધર્મપ્રાપ્તિનો આહ્વાહ ભાવ છે. શ્રી નેમિચન્દ્રસિદ્ધાન્તચકવર્તી, જેમણે શ્રવણ-બેલગોલામાં બાહુબલી ભગવાનની સામેના ચંદ્રગિરિ પહાડ ઉપર ‘શ્રી નેમિનાથ વસહિ’ (જિનાલય)માં ‘ગોમ્મટસાર’ નામના મહાન સિદ્ધાન્તત્રયની રચના કરી, તેઓ તે શાસ્ત્રમાં પોતાના ગુરુને નમસ્કાર કરતાં કહે છે કે—

વીરેન્દ્રનન્દી આચાર્યનો શિષ્ય એવો હું, શાસ્ત્રની શિક્ષા દેનારા એવા શ્રુતગુરુ શ્રી અભયનંદી-ગુરુને નમસ્કાર કરું છું—કે જેમના ચરણપ્રસાદથી હું અનંત સંસાર-સમુદ્રને તરી ગયો.—

जस्स य पायपसायेण णंत संसारजलहिमुत्तिणो ।

वीरिंदणंदिवच्छो णमामि तं अभयणंदिगुरु ॥४३६॥

પોતે રત્નત્રય પ્રગટ કરીને સંસારસમુદ્રનો પાર પામ્યા છે—તે પોતાના ભાવની નિઃશંકતાપૂર્વક, ઉદ્ધાસથી ગુરુ પ્રત્યે વિનય પ્રગટ કરે છે—‘અહો સ્વામી ! હું આપના ચરણના પ્રસાદથી આ સંસારસાગરથી ઉત્તીર્ણ થયો.’ પોતે ઉત્તીર્ણ થયો ત્યારે એમ કહ્યું ને !—કે ઉત્તીર્ણ થયા વગર ?—‘સમજ્યા વણ ઉપકાર શો ?’ પોતે સમજ્યો ને પોતે તર્યો—ત્યારે શ્રીગુરુનો ઉપકાર માન્યો. જે જીવ રાગથી દૂર થયો ને રત્નત્રયમાં વસ્યો, તેને વીતરાગી સંતોએ મોક્ષમાર્ગમાં સ્વીકાર્યો.

શ્રી ગુરુએ કેવા આત્માનું ચિંતન કરવાનું કહ્યું છે—કે જેના ચિન્તનથી આત્મા ભવસમુદ્રને તરીને મોક્ષપુરીમાં પહોંચી જાય ! તેની આ વાત છે. તેમાં બે ગુણ દ્વારા તથા ત્રણ-ગુણ દ્વારા શુદ્ધ આત્માનું ચિંતન કરવાનું બતાવ્યું; હવે ચાર ગુણ દ્વારા આત્મચિંતન કરવાનું બતાવે છે.

ચાર કષાય રહિત, અનંતચતુષ્ટયસ્વરૂપ આત્માનું ચિન્તન

*

चउ कसाय-सण्णा रहिउ चउ गुण सहियउ वुत्तु ।

सो अण्णा मुणि जीव तुहुं जिम परु होहि पवित्तु ॥ ७६ ॥

કષાય-સંજ્ઞા ચાર વિણ, જે ગુણ ચાર સહિત;

હે જીવ ! નિજરૂપ જાણુ તે, થઈશ તું પરમ પવિત્ર. (૭૬)

જુઓ, આ વિવિધ પ્રકારે પોતાના આત્મસ્વભાવનું ચિન્તન ! આમાં પુરુષાર્થની ગતિ સ્વતરફ જાય છે : હે જીવ ! તું આવા શુદ્ધ આત્માને તારામાં જાણુ-માન, જેથી તું પોતે પરમ-પવિત્ર પરમાત્મા થઈશ.—કેવો શુદ્ધાત્મા ?—કે જેનામાં ક્રોધ-માન-માયા-લોભરૂપ ચાર કષાયો નથી; તેમજ આહારસંજ્ઞા-ભયસંજ્ઞા-મૈથુનસંજ્ઞા કે પરિગ્રહસંજ્ઞા —એવી ચાર પાપસંજ્ઞાઓ નથી; અને કેવળજ્ઞાન-દર્શન-સુખ-વીર્ય એવા અનંતચતુષ્ટયથી જે સહિત છે; અથવા પોતાના શુદ્ધ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવરૂપ ચતુષ્ટયથી સહિત છે.—આમ ચાર દોષોથી રહિત, અને પોતાના ચાર સ્વભાવોથી સહિત આત્માનું ચિન્તન કરવાથી આત્મા પોતે અનંતચતુષ્ટયરૂપ પરમાત્મા થઈ જાય છે.

શ્રી કુંદકુંદપ્રભુ પણ કહે છે કે—

કેવલદરશ કેવલ વીરજ કેવલ્યજ્ઞાન સ્વભાવી છે;
વળી સૌજ્યમય છે જેહ તે હું—એમ જ્ઞાની ચિન્તવે.

અનંત ચતુષ્ટયસ્વરૂપ જ હું છું—એમ જ્ઞાની ચિંતવે છે; અનંત ચતુષ્ટયસ્વરૂપ આત્મામાં કષાયનો કોઈ કણિયો કે પાપસંજ્ઞા હોય જ નહિ; એટલે આવા આત્માના ચિન્તનમાં કષાયોનો અભાવ થઈ જાય છે.

એ ગુણ સહિત, ત્રણ-ચાર કે અનંત ગુણસહિત ગમે તે વિવક્ષાથી આત્માને ચિન્તવો, તેમાં સંજ્યાની પ્રધાનતા નથી પણ ગુણસ્વભાવનું લક્ષ છે. એ ગુણ વડે ચિંતવો તોપણ રાગાદિથી જુદો શુદ્ધઆત્મા અનુભવાય છે, ને ત્રણ-ચાર વગેરે ગુણોવડે ચિંતવો તોપણ રાગાદિથી જુદો તે જ શુદ્ધઆત્મા અનુભવાય છે. એ ગુણ વડે ચિન્તનમાં બીજો આત્મા લક્ષમાં આવે ને ત્રણ ગુણ વડે ચિન્તન કરતાં કોઈ ત્રીજો આત્મા લક્ષમાં આવે—એમ નથી. ભેદના ઘણા પ્રકારો હોવા છતાં અભેદ-પરમાર્થવસ્તુ તો એક જ છે. ગમે તે પ્રકારે ચિન્તન વડે અંતર્મુખ થતાં ગુણના ભેદોનું લક્ષ છૂટીને, સર્વગુણ-સમ્પન્ન ને સર્વદોષરહિત એવો એક જ્ઞાયક આત્મા ધર્મીના અનુભવમાં એક સરખો જ આવે છે. એક જીવે એગુણ સહિત આત્માનું ચિન્તન કરીને નિર્વિકલ્પ અનુભવ કર્યો, ને બીજા જીવે ચારગુણસહિત આત્માનું ચિન્તન કરીને નિર્વિકલ્પ અનુભવ કર્યો,—તો તે બંનેના અનુભવમાં એકસરખો જ આત્મા આવશે, કાંઈ જુદો જુદો નહીં આવે. ભેદો તો શિષ્યને સમજાવવા માટે છે, બતાવવો છે તો એકરૂપ પરમાર્થ આત્મા....જ્ઞાયકસ્વભાવ ! (સમયસાર ગા. ૭-૮ માં એ વાત બહુ સારી રીતે સમજાવી છે.)

આત્મામાં જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-સુખ વગેરે જે કોઈ ગુણો છે તે બહાર નથી, આત્મામાં જ છે, એટલે તેનું ચિન્તન કરતાં જ્ઞાનીને અંતર્મુખ-એકાગ્રતા થાય છે. સુખ-સત્તા-ચૈતન્ય-અવબોધ એવા ચાર અતીન્દ્રિય ભાવપ્રાણ તે આત્માનું જીવન છે; અથવા પોતાના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ એ ચાર સ્વભાવમાં આત્મા રહેલો છે, ને પરના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ એ ચારથી તે રહિત છે. આવા આત્માને ચિંતવતાં અંદર શાંત-ઉપશમ-રસ ઝરે છે. દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ ચારેય પોતામાં હોવા છતાં સ્વાનુભૂતિમાં આત્મા ‘એક’ અનુભવાય છે, ચારભેદ ત્યાં રહેતા નથી.

હે જીવ ! અત્યારસુધી આત્માને કષાયવાળો-મોલો જ અનુભવીને તું સંસારમાં ચારગતિમાં હેરાન થયો; તેને બદલે હવે અનંત-ચતુષ્ટયથી ભરેલા પવિત્ર સ્વભાવને અનુભવમાં લે તો તું કેવળજ્ઞાનાદિ ચતુષ્ટયરૂપ પરમસુખી-પરમાત્મા થઈ જઈશ; ચારઘાતિ ને ચાર ગતિ બધાયથી તું છૂટી જઈશ. ચૈતન્યતત્ત્વના ચિંતનથી એકદમ શાંત મધ્યસ્થભાવ થાય છે, ત્યાં દુશ્મન પ્રત્યે પણ ક્રોધાદિ થતા નથી. અને સામો જીવ પણ કાંઈ ક્ષણિક કષાય જેટલો નથી, એનો કષાય ક્ષણમાં ઓગળી જશે. જ્ઞાની એને કષાય જેટલો નથી

દેખતા, એનામાં પણ પરમાત્મપણું દેખે છે....પછી એના પ્રત્યે તીરસ્કાર કેમ થાય ? જુઓ, આનું નામ ‘વિશાળબુદ્ધિ’ અને ‘મધ્યસ્થતા’ છે.—પહેલાં પોતાના આત્માને કષાયથી જુદો પરમાત્મસ્વરૂપે દેખીને—સ્વાનુભવ કરીને, પછી વિકલ્પ વખતે બીજા જીવોને પણ તેવી દૃષ્ટિથી જોવાની વાત છે. અત્યારે તો અહીં પોતાના આત્માના જ ચિંતનની વાત છે....તેમાં ઉપયોગને એકાગ્ર કરવા માટે આ ‘આત્મસંબોધન’ છે. હે જીવ ! તારા શાંતરસથી ભરેલા ચૈતન્ય-સરોવરમાંથી ક્રોધ-માન-માયા-લોભરૂપ મગરમચ્છને દૂર કર.... તો જ તેમાં કેવળજ્ઞાન-દર્શન-સુખ-વીર્યદિનો વાસ થશે.

આ પ્રમાણે ચારગુણ સહિત ને ચાર દોષોથી રહિત આત્મચિંતનનું વર્ણન કર્યું; હવે પાંચ-પાંચ ગુણો સહિત અને પાંચ-પાંચ દોષોથી રહિત આત્માનું ચિંતન બતાવે છે.

પાંચ-પાંચ દોષરહિત ને પાંચ-પાંચ ગુણસહિત આત્માનું ચિંતન

*

બે-પંચહં રહિયઝ મુણહિ બે-પંચહં સંજુત્તુ ।

બે-પંચહં જો ગુણસહિઝ સો અપ્પા નિરુ વુત્તુ ॥ ૮૦ ॥

દશ વિરહિત દશથી સહિત, દશગુણથી સંયુક્ત;

નિશ્ચયથી જીવ જાણવો, એમ કહે જિનભૂપ. (૮૦)

નિશ્ચયથી આત્મા ‘એ-પાંચ’ (અથવા દશ)થી રહિત છે, અને ‘એ-પાંચ’ (દશ) ગુણોથી સહિત જાણો,—એમ જિનદેવે કહ્યું છે.

[૭૬ મા દોહામાં ગુણોની સંખ્યા કહી તેમાં ‘દશ’ની સંખ્યા જુદી નથી બતાવી, પણ ‘પાંચ’ એ બખત લખ્યા છે; અહીં પણ એ x પાંચ એમ કહ્યું છે, તેને સંયુક્ત કરતાં ‘દશ’ થાય છે.]

મિથ્યાત્વ તથા ક્રોધ-માન-માયા-લોભ એ પાંચેથી રહિત આત્મા છે; અથવા પાંચ ઇન્દ્રિયોથી રહિત છે; અથવા બર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ ને શબ્દ એ પાંચ મૂર્તલાવોથી રહિત આત્મા અમૂર્ત છે; અથવા મિથ્યાત્વ-અવ્રત-પ્રમાદ-કષાય-યોગ એ પાંચ અંધલાવોથી રહિત અઅંધસ્વરૂપ આત્મા છે; હિંસાદિક પાંચ પાપોથી તે રહિત છે.—આમ બધા પ્રકારે પાંચ-પાંચ દોષોનો અભાવ સમજી લેવો.

આત્મા કેવળજ્ઞાન-દર્શન-ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ-સુખ અને ધીર્ય એવા પાંચ સ્વભાવે પૂરો પરમાત્મા છે; અરિહંત-સિદ્ધ-આચાર્ય-ઉપાધ્યાય-સાધુ એવા પાંચ પદ વીતરાગ-ભાવસ્વરૂપ છે, તે આત્મામાં જ સમાય છે; ઉત્તમક્ષમા-માર્દવ-આજીવ-શૌર્ય-સત્ય, -સંયમ-તપ-ત્યાગ-અક્રિયનતા અને બ્રહ્મચર્ય એવા દશવિધ ધર્મો વીતરાગભાવરૂપ છે,

તે દશગુણરૂપ આત્મા છે; અથવા ક્ષાયિક દાન-લાભ-ભોગ-ઉપભોગ-વીર્ય એ પાંચ લબ્ધિ તથા કેવળજ્ઞાન-દર્શન, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયિક ચારિત્ર અને અનંત સુખ-એવા પાંચગુણ, -એમ દશગુણ સહિત આત્માનું પરમાર્થસ્વરૂપ છે.

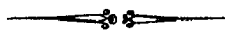
આમ વિવિધ અપેક્ષાએ પાંચ+પાંચ=દશ ગુણોસહિત અને પાંચ+પાંચ દોષોરહિત આત્મસ્વરૂપ જાણીને, તેના ચિન્તનમાં ચિત્તને રોકીને, અનંતગુણસ્વરૂપ શુદ્ધઆત્માને જ્ઞાની નિર્વિકલ્પપણે અનુભવે છે. આવા અનુભવથી શીઘ્ર મોક્ષસુખ પમાય છે.

આ સિવાય ઔપશમિક, ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, ઔદયિક તથા પારિણામિક એ પાંચ ભાવો પણ જીવમાં હોય છે; પણ અહીં તે ‘પાંચગુણ’ના ચિંતનની વાત છે; ઔદયિકભાવ તો અશુદ્ધતા છે તે-રૂપે જ્ઞાની પોતાને ભાવતા નથી. ઔદયિકભાવ અશુદ્ધ છે, ઔપશમિક ને ક્ષાયોપશમિક અંશે શુદ્ધ છે; ક્ષાયિકભાવ કાર્યરૂપે શુદ્ધ છે, પારિણામિકભાવ કારણરૂપે શુદ્ધ છે; આવા પાંચભાવો દરેક જીવને નથી હોતા, ભૂમિકા-પ્રમાણે કોઈને (સિદ્ધપ્રભુને) બે, કોઈને ત્રણ-ચાર કે પાંચભાવો હોય છે; ક્ષાયિક સમ્યક્દષ્ટિ જીવ ઉપશમશ્રેણીમાં અગિયારમા ગુણસ્થાને હોય ત્યારે તેને એકસાથે પાંચે ભાવો (બુદ્ધાબુદ્ધા ગુણની અપેક્ષાએ) હોય છે; એક જ ગુણમાં એકસાથે બધા ભાવો નથી હોતા. તે જીવને ૧૧ મા ગુણસ્થાને સમ્યક્ત્વ અપેક્ષાએ ક્ષાયિકભાવ, ચારિત્ર અપેક્ષાએ ઔપશમિકભાવ, જ્ઞાન અપેક્ષાએ ક્ષાયોપશમિક, સંસાર અપેક્ષાએ ઔદયિક તેમજ ચૈતન્યસ્વરૂપ અપેક્ષાએ પારિણામિક-એમ પાંચભાવો એકસાથે હોય છે. આવા પાંચભાવરૂપ પરિણમન જીવમાં જ હોય છે. આવા પાંચભાવોને જાણીને પણ, તેમાંથી અશુદ્ધભાવોથી ભિન્ન શુદ્ધ ગુણસ્વરૂપે જ ધર્મી પોતાના આત્માને ચિંતવે છે....એ શુદ્ધાત્મ-ચિંતનના ફળમાં પોતે શુદ્ધ પરમાત્મા થઈ જાય છે.

આ રીતે બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ-પાંચ (દશ) ગુણોસહિત આત્માનું વર્ણન કર્યું. આ જ રીતે છ, સાત, આઠ, નવ વગેરે ગુણોનો પણ યોગ્યપ્રકારે વિચાર કરી લેવો. સંજ્ઞાના આંકડા તો સમજવા માટે છે, તેને જ વળગી રહેવાનું નથી, અંદર ચૈતન્યભાવ સમજવાનો છે. નિજગુણસ્વરૂપના ચિંતન વડે આત્માનું બહુમાન કરી-કરીને તેના નિર્વિકલ્પ અનુભવ કરવો....તે બધા કથનનું તાત્પર્ય છે.—

“ જેવા જીવો છે સિદ્ધિગત તેવા જીવો સંસારી છે;
જેથી જનમ-મરણાદિ હીન ને અષ્ટગુણ-સંયુક્ત છે. ”

—આ રીતે, પાંચ દોહામાં વિવિધ ગુણોથી આત્મચિંતનનું વર્ણન કર્યું. હવે કહે છે કે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-સુખ વગેરે બધું આત્મા જ છે-એમ જ્ઞાની અનુભવ કરે છે; આત્માના અનુભવમાં તેના બધા ગુણો સમાઈ જાય છે. (૭૬ થી ૮૦)

શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ તે જ સર્વસ્વ છે

*

અપ્પા દંસણુ ણાણુ મુણિ અપ્પા ચરણુ વિયાણિ ।

અપ્પા સંજમુ સીલ તત્ત અપ્પા પચ્ચક્કલાણિ ॥ ૮૧ ॥

જો પરિયાણહ અપ્પુ પરુ સો પરુ ચયહ ણિમંતુ ।

સો સળ્લાસુ મુણેહિ તહું કેવલણાણિં ઉત્તુ ॥ ૮૨ ॥

આત્મા દર્શન-જ્ઞાન છે, આત્મા ચારિત્ર જાણુ;

આત્મા સંયમ-શીલ-તપ, આત્મા પ્રત્યાખ્યાન. (૮૧)

જે જાણે નિજ આત્માને, પર ત્યાગે નિર્ભ્રાન્ત;

તે જ ખરો સંન્યાસ છે, ભાષે શ્રી ભગવન્ત. (૮૨)

પરમ જ્ઞાયકસ્વભાવમાં ઉપયોગને જોડીને જ્યાં પોતે પોતાનો અનુભવ કર્યો ત્યાં તે આત્મા જ પોતે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન છે, તે આત્માને જ ચારિત્ર જાણુ; સંયમ-શીલ-તપ તે આત્મા જ છે, અને તે આત્મા જ પચ્ચક્કલાણુ છે. તેણે પોતાના પરમાત્મતત્ત્વને જાણીને નિઃશંકપણે પરને-શરીરને અને કષાયને છોડી દીધા, તેથી તેને જ સંન્યાસ જાણુ. —એમ ભગવાન કેવળજ્ઞાનીની વાણી છે. આ જ વાત કુંદકુંદસ્વામીએ કરી છે—

મુજ આત્મ નિશ્ચય-જ્ઞાન છે, મુજ આત્મ દર્શન-ચરિત છે;

મુજ આત્મ પ્રત્યાખ્યાન ને મુજ આત્મ સંવર-યોગ છે.

મુમુક્ષુ જીવે નિશ્ચિન્ત થઈને પોતાના પરમાત્મ-સ્વભાવનું ચિંતન કરવું, તેમાં ખબરુંય ભર્યું છે. નિર્વિકલ્પ થઈને આત્માનો અનુભવ કર્યો તેમાં કોઈ બીજું નથી, શરીર નથી, કર્મો નથી, રાગ-દ્વેષ-મોહ-કષાય નથી, પુણ્ય-પાપ નથી, ચારગતિ નથી;—તો શું છે? કે તેમાં જ દર્શન-જ્ઞાન છે, ચારિત્ર છે, સુખ છે, પરમ શાંતિ છે, સંયમ, તપ, સંવર-નિર્જરા છે. આમ પરથી શૂન્ય ને સ્વધર્મોથી પરિપૂર્ણ આત્માને ધર્મોજીવ પોતામાં નિઃશંક અનુભવે છે. પરભાવોના ત્યાગરૂપ સંલેખના પણ તેમાં જ આવી ગઈ; તે જીવને આરાધનાની અખંડતાપૂર્વક સમાધિમરણ થશે.

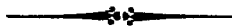
બુઝો, આ સંસારથી લય પામેલા જીવની પરમાત્મભાવના ! આ દેહનો વાસી હું નથી, તેમાંથી નીકળીને હું પરમાનંદસ્વરૂપ મારી ચૈતન્યનગરીમાં જઈશ. ચૈતન્યમાં એકાગ્રતારૂપ નિર્મળ સમ્યક્ત્વાદિ પર્યાયો તે આત્મા જ છે કેમકે તે આત્મા સાથે અલેદ થઈ છે....ને રાગાદિથી તે લિન્ન પડી છે.—આવો આત્મા પોતે મોક્ષનું

સાધન છે, બહારથી કોઈ સાધન લાવવું પડતું નથી. આત્મામાં એકાગ્ર થયેલા શુદ્ધભાવો તે આત્મા જ છે. સમ્યગ્દર્શનથી માંડીને કેવળજ્ઞાન સુધી જેટલા શુદ્ધભાવો છે તે બધાયનો આધાર-આશ્રય અલેદપણે આત્મા જ છે.—આવા આત્માની ભાવના વડે ભવનો અંત પમાય છે. ધર્મીને તો પોતામાં સર્વત્ર આત્મા....આત્મા....આત્મા જ છે, બસ ! આત્માને જ ધ્રુવ-તારક બનાવીને તેના ઉપર મીટ માંડી છે....ત્યાં સમ્યગ્દર્શનથી માંડીને સિદ્ધપદ બધુંય એમાં સમાઈ જાય છે. સમ્યગ્દર્શનમાં-જ્ઞાનમાં-ચારિત્રમાં સર્વત્ર ધર્મીને પોતાનો આત્મા જ સમીપ છે, ને પરભાવો બધાય દ્વર છે.—અંતર્મુખ થઈ ને જે આવા આત્માની સમીપ (તન્મય) થયો તેને, સમ્યગ્દર્શનાદિ તો છે જ, ને મોક્ષ પણ સમીપ જ છે.

નિજ-પરમાત્માને જાણીને તેમાં તન્મય થયો ત્યાં પરતું મમત્વ સહેજે છૂટી જાય છે. ‘પરમાત્મા’માં પરનો અભાવ છે. આવા ભેદજ્ઞાન વડે જે પરને ત્યાગીને સ્વમાં ઠર્યા તે જ જૈનના સંન્યાસી છે, તેમણે જ કાયા અને કષાયોનું મમત્વ છોડીને મોક્ષના કારણરૂપ સંન્યાસ ધારણ કર્યો છે; સંન્યાસી કહો કે જૈનસાધુ કહો, તે જ મોક્ષના સાધક છે. મોક્ષની સાધના સમ્યગ્દષ્ટિને ચોથા ગુણસ્થાનથી જ શરૂ થઈ ગઈ છે.—પછી વિશેષ લીનતા થતાં છઠ્ઠા સાતમા ગુણસ્થાનરૂપ સાધુદશા થાય છે; તેમને ચૈતન્યરસમાં લીનતાની લગની એવી જામી છે કે, તેઓ સ્વાનુભૂતિથી બહાર અંતર્મુદૂર્તથી વધુ વખત રહી શકતા નથી. નિજપદમાં મગ્ન આવા જૈન સંન્યાસી-સાધુ અદ્વકાળમાં જ સર્વજ્ઞપદને સાધીને સાક્ષાત્ પરમાત્મા થઈ જાય છે.

જેમ બહારમાં સુખ માનનારા અજ્ઞાનીઓ દોડી-દોડીને લક્ષ્મી કમાવા જાય છે —પૈસા પાછળ દોડીને જીવન ગુમાવે છે; તેમ અહીં નિજસ્વભાવના અચિંત્યસુખને જાણનારા જ્ઞાનીઓ દોડી-દોડીને ઉગ્રપણે ચૈતન્યસુખમાં લીન થાય છે....તેમાં જ જીવન અર્પી દે છે. જેણે જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનો અનુભવ કર્યો, તેણે છોડવા યોગ્ય સમસ્ત પરભાવોને છોડી દીધા; આ પુણ્ય છે, આ પાપ છે—એવો ભેદ કર્યા વગર બધાય પરભાવોને એક ઝાટકે અનુભવમાંથી બહાર કાઢી નાંખ્યા. આવો અનુભવ કરનારું જ્ઞાન પોતે સમ્યક્ત્વ-આનંદ વગેરે નિજસ્વભાવો સહિત દોડતું—પરિણમતું મોક્ષ લેવા જાય છે.... મોક્ષ તરફ દોડે છે. અજ્ઞાનીઓ મોહથી સંસાર તરફ દોડે છે, ને આત્મજ્ઞાની જીવો જ્ઞાનવડે મોક્ષ તરફ દોડે છે. જેમાં જેને સુખ લાગે તેને તે કેમ છોડે? હું જ્ઞાનમય છું, આનંદમય છું પણ રાગમય નથી;—રાગને તો ધર્મી રાગ જાણે છે; રાગ વગરના પરમાત્મતત્ત્વનો સ્વાદ તેણે ચાખ્યો છે; તેથી વારંવાર ઉપયોગને બીજેથી હટાવીને શુદ્ધાત્માના અનુભવનો પ્રયોગ તે કર્યા જ કરે છે....સ્વાનુભવવડે કેવળજ્ઞાનને બોલાવી લે છે....આ રીતે શુદ્ધાત્માનો અનુભવ તે જ સર્વસ્વ છે.

હવે કહે છે કે આવા અનુભવવાળો જીવ તે પોતે જ તીર્થ છે. [૮૧-૮૨]

રત્નત્રયધારક જીવ તે જ પવિત્ર શ્રેષ્ઠ તીર્થ છે.

*

રયણત્તય-સંજુત્ત જિહ્વ ઉત્તમુ તિત્થુ પવિત્તુ ।

મોક્ષહં કારણ જોડયા અણ્ણુ ણ તંતુ રા મંતુ ॥ ૬૩ ॥

દંસણુ જં પિચ્છિયદ્દ બુહ અપ્પા વિમલ મહંતુ ।

પુણુ પુણુ અપ્પા ભાવિયદ્દ સો ચારિત્ત પવિત્તુ ॥ ૬૪ ॥

રત્નત્રયયુત જીવ જે, ઉત્તમ તીર્થ પવિત્ર;

હે યોગી! શિવહેતુ એ, અન્ય ન તંત્ર ન મંત્ર. (૮૩)

દર્શન જે નિજ દેખવું, જ્ઞાન જે વિમળ મહાન;

ફરી ફરી આત્મભાવના તે ચારિત્ર પ્રમાણ. (૮૪)

વારંવાર કહ્યું તે રીતે આત્માનો અનુભવ કરીને રત્નત્રયરૂપ જે જીવ પરિણમ્યો તે પોતે જ, ભવથી તરવા માટે ઉત્તમ પવિત્ર તીર્થ છે; હે જીવ! તે જ મોક્ષનો હેતુ છે; મોક્ષ માટે રત્નત્રય સિવાય બીજા કોઈ તંત્ર કે મંત્ર નથી.

‘રત્નત્રય’ને તીર્થ કહ્યું, તે તીર્થ કોઈ બહારમાં ન માની લ્યે, તેથી ખુલાસો કરે છે કે તે રત્નત્રય આત્મામાં જ છે: પોતાના નિર્મળ મહાન આત્માને દેખવો-શ્રદ્ધવો તે દર્શન છે, તેને જાણવો તે જ્ઞાન છે, અને ફરી ફરી ભાવના કરીને તેમાં લીન થવું તે જ પવિત્ર ચારિત્ર છે. આવા સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રથી સહિત જીવ પોતે જ સાક્ષાત્ ભાવતીર્થ છે.

૧૩૦૦ વર્ષ પહેલાં થયેલા મોક્ષમાર્ગી યોગી-રાજનું આ કથન છે; વીતરાગી સન્તો મોક્ષના સિંહનાદ કરીને ભવ્ય જીવને મોક્ષમાં બોલાવે છે. (જુઓ ચિત્ર પાનું ૫૯) જેમ પેલા મોટા સિંહે સિંહનાદ કરીને બકરાંના ટોળાં વચ્ચેથી સિંહના બચ્ચાંને બોલાવી લીધું, તેમ સન્તો મુમુક્ષુજીવોને મોક્ષમાર્ગમાં બોલાવે છે: આવો રે આવો! ભવથી તરવા માટે તીર્થ આત્મા પોતે જ છે, પોતે જ રત્નત્રય-નૌકારૂપ થઈને, અને તે નૌકામાં પોતે જ આરૂઢ થઈને, ભવસાગર પાર કરીને મોક્ષપુરીમાં પહોંચી જાય છે. —આ સિવાય બીજા કોઈ તંત્ર-મંત્ર-ક્રિયાકાંડવડે મોક્ષ થતો નથી.

ભાવતીર્થ તો રત્નત્રયરૂપ આત્મા પોતે જ છે....રત્નત્રયવંત મુનિવરો સદાય ‘મોક્ષની યાત્રા’ કરી જ રહ્યા છે, તેઓ પોતે મોક્ષના યાત્રિક છે; મુનિવરો પોતે હાલતા-ચાલતા-બોલતા મોક્ષમાર્ગ છે. અહા, તે મુનિવરો જ્યાં ચાલે તે મોક્ષમાર્ગ,

(પૂ. ગુરુકહાનના હસ્તાક્ષર : ' મંગલ તીર્થયાત્રા ' પુસ્તકમાં)

ૐ

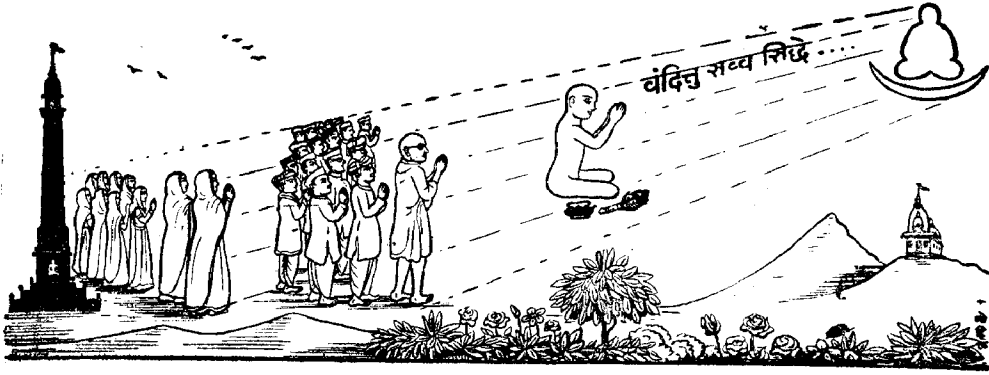
સ્વાલંબી ઉપયોગરૂપ સ્વરૂપે સાધીને
જ ક્ષેત્રથી સિદ્ધ થયા ને જ ક્ષેત્ર
સમક્ષેણીએ ઉર્ધ્વ સિદ્ધપણે વિરાજે છે,
તેની સ્મરણના મારગરૂપ
આ તીર્થ નિમિત્ત છે.

તે એસે તે તીર્થ ! આવા મુનિવરોના તથા શુદ્ધાત્માના સ્મરણ માટે બહારમાં ગીરનાર-પાવાપુરી-સમ્મેદશિખર વગેરે સ્થાપનારૂપ તીર્થ છે; તે તીર્થની યાત્રામાં મોક્ષ-ગામી પુરુષોનું તથા તેમણે સાધેલા રત્નત્રયરૂપ ભાવતીર્થનું સ્મરણ થાય તથા તેની ભાવના બળે તે હેતુ છે. ખરી તીર્થયાત્રા એટલે ખરો મોક્ષમાર્ગ તો અંદરમાં શુદ્ધ આત્માને દેખવો-જાણવો ને તેમાં ઠરવું તે જ છે. -આવા ધર્માત્માના દર્શન તે સાક્ષાત્ ભાવતીર્થના દર્શન છે. રત્નત્રય-તીર્થની યાત્રા (એટલે કે તે-રૂપ ગમન-પરિણમન) તે તો મોક્ષનું કારણ છે, અને બહારમાં ક્ષેત્રરૂપ તીર્થની યાત્રા તે પુણ્યબંધનું કારણ છે. અહીં તો ' યોગ-સાર ' છે એટલે ઉપયોગને અંદર જોડીને મોક્ષની યાત્રારૂપ રત્નત્રયની વાત છે. રત્નત્રયરૂપ જીવ તે પોતે જ પૂજ્ય-પવિત્ર તીર્થ છે, તેનો યાત્રિક પણ પોતે જ છે.

અહો, આત્મઅનુભવ જેવું મહાન તીર્થ બીજું કોઈ નથી. આવી સ્વાનુભવ-નૌકામાં બેસીને મુનિવરો રત્નત્રય સહિત મોક્ષક્રીપમાં બળે છે; તેમજ સમ્યક્દષ્ટિ-શ્રાવકો પણ તેમની સાથે મોક્ષપુરીમાં બળે છે. નૌકા પોતે, બેસનાર પોતે, નાવિક પણ પોતે, જવાનું સ્થાન (ધ્યેય) પણ પોતે....આવી રીતે શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ચારિત્ર-કેવળજ્ઞાનરૂપ તીર્થની યાત્રા કરતો-કરતો સાધક-સન્તોનો સંઘ મોક્ષપુરીમાં આવ્યો બળે છે....

જૈનધર્મની કોઈ પણ વાત લ્યો....તેનો છેડો આત્મામાં જ આવે છે; ધર્મની શરૂઆત પણ આત્મામાંથી થાય છે ને તેના અંતરૂપ પૂર્ણતા પણ આત્મામાં જ સમાય છે. શરૂઆતમાં-મધ્યમાં કે પૂર્ણતામાં આત્મા સિવાય બીજા કોઈનું અવલંબન નથી.

[મુનિરાજની સાથે મુમુક્ષુઓનો સંઘ મોક્ષપુરીમાં જાય છે.]

તીર્થ કહો તોય આત્મા ને તીર્થનું કળ કહો તોય આત્મા,—અધુન આત્મામાં સમાય છે.

અહો, અચિંત્ય સ્વભાવથી ભરેલો આત્મા....તેની મહાનતાની શી વાત ! જુઓને, મોટું સર્વવ્યાપી આકાશ, અને એક નાનો પરમાણુ—જાને પોતપોતાના અસ્તિત્વથી પૂરા છે; આકાશનું અસ્તિત્વ પૂરું ને પરમાણુનું અસ્તિત્વ અધૂરું—એમ નથી; પોત પોતાના અનંત સ્વધર્મોથી પોતાના અસ્તિત્વમાં તે જાને પૂરા છે. અરે, જડ પદાર્થો પણ પોતાના અસ્તિત્વથી પૂરા, તો પછી આ જીવતા-જાગતા ચૈતન્યપ્રભુની શી વાત ! તે તો પોતાના અનંતસ્વભાવોની પૂર્ણતાને પોતે સ્વયં જાણે છે—વેદે છે—અનુભવે છે; તેનો સ્વભાવ કોઈ અચિંત્ય-મહાન....‘માત્ર સ્વાનુભવગોચર’ છે. જેણે આવા આત્માનો સ્વાનુભવ કર્યો તે જીવ પોતે ‘તીર્થ’ થયો....તે સંસારસમુદ્રને તરીને આનંદમય મોક્ષપુરીમાં આવ્યો જાય છે....તે જન્મ-તીર્થ છે, હાલતો-ચાલતો મોક્ષમાર્ગ છે.

આવા કોઈ મુનિ આહાર વગેરે પ્રસંગે પોતાના આંગણે પધારે, ત્યાં ધર્મત્માને એવો પ્રભેદ થાય છે કે વાહ ! સાક્ષાત્ મોક્ષમાર્ગ ચાલતો-ચાલતો મારા આંગણે આવ્યો !

શુદ્ધ પર્યાય તે તીર્થ છે-માર્ગ છે; જે જીવ ગુણસ્થાન વગેરે પર્યાયને જ ન માને તેને તીર્થ અને તીર્થક્ષણ, મોક્ષનો માર્ગ અને મોક્ષ-એવું કાંઈ રહેતું નથી. દ્રવ્ય અને પર્યાય બંને જેમ છે તેમ જાણે તેને જ શુદ્ધપર્યાય વડે તીર્થ અને તીર્થક્ષણની પ્રાપ્તિ બની શકે છે. માટે કહ્યું કે રત્નત્રયરૂપ શુદ્ધ પર્યાયરૂપે પરિણમેલો જીવ તે પોતે જ મહાન-ઉત્તમ તીર્થ છે, -એમ જાણીને તેનું સેવન કરો. મોક્ષનું કારણ-કાર્ય બધું આત્મામાં સમાય છે.

[અહીં, આત્માના કારણ-કાર્ય બધું આત્મામાં સમાય છે -તે સંબંધમાં ૪૭ શક્તિ ઉપરનાં પ્રવચનોનો ધણા ભાવપૂર્વક ઉલ્લેખ કરીને ગુરુદેવે કહ્યું હતું કે -‘હમણાં ફરીને વ્યાખ્યાન થયા તે બહુ સરસ થયા છે, તે છપાઈને બહાર નીકળશે, તે બહુ જ સરસ નીકળશે.’ -આ પ્રમાણે ગુરુદેવે ખૂબ પ્રસન્નતાપૂર્વક જેનો ઉલ્લેખ કરેલો તે પ્રવચનો ‘આત્મવૈભવ’ પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યા છે, -જિજ્ઞાસુઓમાં તે ખૂબ જ પ્રિય છે.]

*

*

*

હવે યોગસારમાં ગુરુદેવનો ખાસ પ્રિય એવો ૮૫ મો દોહરો આવે છે. તેના પ્રવચનમાં કોઈ અનેરી ચૈતન્યછટાથી આત્મગુણની મીઠી મધુરી વાત ગુરુદેવ સંભળાવશે ...ને તે સાંભળતાં આપણે સૌ શ્રોતાજનો હર્ષોદ્ભાસથી ડોલી ઊઠશું.

‘અમૃત વરસ્યા રે પંચમકાળમાં...’

‘જ્યાં આત્મા ત્યાં સર્વગુણ’-એવા આત્માને અનુભવમાં દેશો

*

જહિ અપ્પા ત્તિહિ સયલ-ગુણ કેવલિ એમ મળંતિ ।

તિહિ કારણે જોઈ ફુડુ અપ્પા વિમલુ મુળંતિ ॥ ૮૫ ॥

જ્યાં આત્મા ત્યાં સકલ ગુણ કેવળી બોલે આમ;

તે કારણે યોગીજનો....ધ્યાવે આત્મરામ. (૮૫)

દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-તપ-શીલ વગેરે આત્મા જ છે-એમ કહ્યું....વિશેષ શું કહીએ ?
-જ્યાં આત્મા છે ત્યાં જ તેના સર્વ ગુણો છે....ચેતનપ્રભુ આત્મા પોતાના સર્વ ગુણો

પૂરો છે; આ કારણે યોગીજનો પોતાના એક નિર્મળ આત્માને જ ધ્યાવે છે....ને તેના ધ્યાન વડે જ્ઞાન-દર્શનાદિ સમસ્ત ગુણોને પ્રગટ કરે છે.

[યોગસારનો આ દોહરો ગુરુદેવને ઘણો જ પ્રિય હતો... અવારનવાર તેઓ એકલા-એકલા પણ તેનું રટણ કરીને ચૈતન્યરસને ઘૂંટતા....એકવાર તો (શ્રાવણ સુદ પાંચમ-સં. ૨૦૧૬) બહાર ફરવા ગયેલા ત્યારે ખુદલા મેદાનમાં એકાએક તેમણે આ દોહાની ધૂન જમાવેલી...આ લખનાર મુમુક્ષુ (પ્ર. હરિ) ત્યારે સાથે હતો અને એ ધૂન સાંભળતો હતો, - તેનું તેમને લક્ષ ન હતું....તેઓ તો પોતાની ધૂનમાં મસ્ત હતા. વૈરાગ્યની ઝણઝણાટીપૂર્વક મુખમાંથી શબ્દો નીકળતા હતા—

જ્યાં ચૈતન ત્યાં સર્વગુણ...કેવળી બોલે એમ...
પ્રગટ અનુભવ આત્મા... નિર્મળ કરો સપ્રેમ રે...
-ચૈતન્યપ્રભુ ! પ્રભુતા તમારી ચૈતન્યધામમાં...
-વહાલા પ્રભુજી ! બિરાજે વિદેહ ધામમાં...
-જિનવર પ્રભુ ! પધાર્યા સમોસરણ ધામમાં...

—એ રટણમાં ને રટણમાં ગુરુદેવને મુનિદર્શનની એવી ઉર્મિ સ્ફૂરી કે અરે, અત્યારે અહીં કોઈક મુનિરાજના દર્શન થાય તો કેવું સારું ! કોઈ પરમ દિગંબર મુનિરાજ આકાશમાર્ગે અહીં આવી ચડે ને નીચે પધારીને દર્શન આપે તો કેવું ધન લાગ્ય ! !

ગુરુદેવના જીવનના આવા કેટલાય અદ્ભુત પ્રસંગોનો સંગ્રહ પ્ર. હરિભાઈ પાસે છે....તેમાંથી આ પ્રસંગ લખ્યો છે....]

પ્રવચનમાં ગુરુદેવ અતિમધુર હલકપૂર્વક, પોતે નવા-નવા શબ્દો જોડીને બોલતા... તેમાં છેવટે—

- રે ગુણવંતા જ્ઞાની! અમૃત વરસ્યા છે પંચમકાળમાં....
- રે ચૈતન્ય પ્રભુ! અમૃત વરસ્યા છે તારા આત્મમાં....
- રે ચેતન પ્રભુજી! ચેતન-સંપદા રે તારા ધામમાં....

—એવા પદ જ્યારે-જ્યારે ગુરુદેવ બોલતા ત્યારે-ત્યારે શ્રોતાજનો અધ્યાત્મરસની મસ્તીમાં ડોલી ઊઠતા....તે તાળીના ગડગડાટ વડે હૃષોલ્લાસ પ્રગટ કરતા.

આવા ખાસ પ્રિય આ દોહરાના પ્રવચનમાં ગુરુદેવ કહે છે—

અહો, આ તો ભગવાનના દેશની વાત છે. જેને પરદેશમાંથી નીકળવું હોય ને સ્વદેશમાં આવવું હોય....એટલે કે સંસારથી છૂટીને મોક્ષમાં આવવું હોય, તેને માટે આ વાત છે.

‘લ....ગ....વા....ન.....આ.....ત્મા!’—તેમાં શક્તિઓ અનંત છે, પણ એકેય શક્તિ એવી નથી—જે રાગને રચે કે પરને રચે. આવા નિર્મળ આત્માનો પ્રેમ કરીને તેને જાણે તે મોક્ષને પામે.

હે જીવ! તારા ચેતનને ગ્રહણ કરતાં તેમાં સર્વે ગુણોનું ગ્રહણ થઈ જાય છે.... અનંતગુણની અનુભૂતિ....તેમાં વિકલ્પને અવકાશ નથી. આત્મા સ્વભાવથી જ પોતાની શુદ્ધ પરિણુતિનો કર્તા-લોકતા છે; તેમાં પણ ‘આત્મા કર્તા ને શુદ્ધપર્યાય કાર્ય’—એવા ભેદનોય વિકલ્પ નથી. વિકલ્પ વગર, સિદ્ધપ્રભુની જેમ તે પોતાના સહજ સુખનો કર્તા-લોકતા છે. અનંતગુણના અતીન્દ્રિય પરમ આનંદનો ભાવ આત્મામાં ઠસોઠસ ભર્યો છે; તે અનંત આનંદ માટે કાંઈ મોટા-અનંતક્ષેત્રની જરૂર નથી; તેના સ્વભાવમાં એવું મહાન-અચિંત્ય સામર્થ્ય છે....કે અસંખ્યપ્રદેશો અતીન્દ્રિય મહા આનંદરસમાં તરબોળ-રસબોળ છે. અસંખ્ય પ્રદેશમાં એવો કોઈ ખાલી ભાગ નથી કે જ્યાં અતીન્દ્રિય આનંદનો રસ ન હોય.—માટે તેને આનંદથી ને અનંતગુણોથી ઠસોઠસ ભરેલો કહ્યો. અનંતગુણના રસનો જે અખંડ પિંડ....તેમાંથી અનંતા પરમાત્મપદનો પ્રસવ થાય છે....‘પરમાત્મા’ની ઉત્પત્તિનું સ્થાન આત્મા પોતે છે, તેને સેવતાં-ધ્યાવતાં આ-મા પોતે પરમાત્મા થાય છે. માટે હે ભવ્ય જીવો! જૈનશાસનમાં આવા શાશ્વત આનંદમય પરમ તત્ત્વને પામીને આજે જ તમે તેનો અનુભવ કરો....આજે જ પરમ આનંદરૂપે પરિણમો.

[જાણે અત્યારે જ કેવળી ભગવાન બોલતા હોય ને પોતાને તે ધ્વનિ સંભળાતો હોય....તેવા પ્રમેદ ભાવથી ગુરુદેવ કહે છે કે—]

આહા! જીવો, કેવળીભગવાન આમ બોલે છે—(‘કેવલિ એમ મળંતિ...’) કે જ્યાં આત્મા છે ત્યાં સર્વે ગુણો ભર્યા છે. યોગીઓ તેને ધ્યાવીને સિદ્ધપદને સાધે છે. રે જીવ! તું પણ નિર્મળ આત્માનો પ્રેમ પ્રગટ કરીને તેનો અનુભવ કર, તેનું ધ્યાન કર. તો આ

પંચમકાળેય આત્મામાં અતીન્દ્રિય આનંદ વરસે છે....અહા, દિગંબર સંતોએ પંચમકાળમાં અમૃત વરસાવ્યા છે.

(શ્રોતાઓ કહે છે —હે ગુરુદેવ ! અત્યારે તો આપ અમૃત વરસાવી રહ્યા છો....)

હે જીવો ! આજે જ આવા આત્માનો સ્વીકાર કરીને તેનો અનુભવ કરી લ્યો.... અનંતકાળમાં મનુષ્યપણું ને તેમાંય આવો અવસર માંડમાંડ મળ્યો છે....તેનો કાળ બહુ થોડો છે....તેમાં જીવે જો પોતાના આત્માને સમજવાની દરકાર ન કરી ને બીજે રોકાઈ ગયો....તો કહ્યાણુનો આ કાળ આલ્યો જશે....ને મનુષ્યભવ એમને એમ પૂરો થઈ જશે ! ભવ-દુઃખોથી ડરનારા જીવોને સંતો પ્રેમથી સંબોધન કરે છે કે હે ભાઈ ! તું આત્માના અનુભવનો ઉદ્ધમ આજે જ કર....એનાથી જ તું ભવથી છૂટીને મોક્ષને પામીશ. આત્માના અનુભવમાં રતનત્રયનું તેમજ સર્વે ગુણોનું નિર્મળ પરિણમન સમાઈ જાય છે.... અનંતા ગુણોનો સ્વાદ તેમાં આવી જાય છે.... ‘જ્યાં ચેતન ત્યાં સર્વ ગુણ.’ —માટે તેનું સેવન કરો.

જગતમાં જે કોઈ સુંદરતા હોય, જે કોઈ પવિત્રતા હોય તે બધી આત્મામાં ભરી છે. આવા સુંદર આત્માને અનુભવમાં લેતાં તેના સર્વે ગુણોની સુંદરતા પવિત્રતા એકસાથે પ્રગટે છે....એકેક સમયની પર્યાયમાં અનંત ગુણોનો સ્વાદ ભેગો છે....તે અનુભવમાં એકસાથે સમાય છે; પણ વિકલ્પ કરીને એકેક ગુણની ગણતરીથી આત્માના અનંતગુણને પકડવા માંજે તો અનંતકાળેય પકડાય નહિ. એક આત્મામાં ઉપયોગ મૂકતાં તેમાં અનંતગુણો સ્કૂટ-પ્રગટ નિર્મળપણે અનુભવાય છે. હે ભાઈ, આવા અનુભવની હોંશ ને ઉત્સાહ કર. બહારની કે વિકલ્પની હોંશ છોડી દે —કેમકે તેનાથી ચૈતન્યગુણો પકડાતા નથી. ઉપયોગને બહારથી સમેટી લઈને નિશ્ચલપણે અંતરમાં લગાવ....જેથી તત્ક્ષણ વિકલ્પ તૂટીને અતીન્દ્રિય આનંદ સહિત અનંતગુણસ્વરૂપ આત્માનો અનુભવ થશે.

સમયસારમાં કુંદકુંદસ્વામીએ એકલો અધ્યાત્મરસ ભર્યો છે, તેની જ પરંપરાથી આ યોગસાર, પરમાત્મપ્રકાશ વગેરે અધ્યાત્મશાસ્ત્રો રચાયા છે. સમયસાર વગેરેની ટીકા દ્વારા અધ્યાત્મનાં રહસ્યો ખોલીને અમૃતના ઘોઘ વહેવડાવનાર અમૃતચંદ્રસૂરિ ‘પુરુષાર્થ-સિદ્ધિઉપાય’માં કહે છે કે આત્માનો નિશ્ચય તે સમ્યગ્દર્શન, આત્માનું જ્ઞાન તે સમ્યગ્જ્ઞાન અને આત્મામાં નિશ્ચલસ્થિતિ તે સમ્યક્ચારિત્ર—આવા રતનત્રય તે મોક્ષમાર્ગ છે અને તે આત્માનો સ્વભાવ જ છે....તેનાથી બંધન થતું નથી. બંધન તો રાગથી થાય; રતનત્રય તો રાગ વગરનાં છે, તેનાથી કર્મ બંધાતાં નથી, તે તો મોક્ષનું જ કારણ છે.—માટે મુમુક્ષુઓ અંતર્મુખ થઈને આવા મોક્ષમાર્ગને સેવો ને પરમ આનંદરૂપ પરિણમો ! આજે જ આત્મા અનંતગુણધામ એવા પોતાનો અનુભવ કરો.

અહા ! સર્વસદેવને પર-સન્મુખતા વગર, જ્ઞાનના સ્વચ્છ પરિણમનમાં લોકાલોક

જણાય છે. સર્વજ્ઞતા ‘આત્મજ્ઞાનમય’ છે. આવા સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ જે આત્મા જોયા તે તને અહીં બતાવે છે. જ્યાં આત્મા છે ત્યાં જ તેના સર્વે ગુણો છે, એનો એકેય ગુણ બહાર નથી, પછી તારે બીજે શું શોધવું છે? અંદરમાં જ શોધ. અરે પ્રભુ! તું આત્મા પોતે કેવો મહિમાવંત છે, કેવડો મોટો છે,—તેની ખબર વગર તું શું કરીશ?—કઈ રીતે ધર્મ કરીશ? સિદ્ધ ભગવાનને જે અનંતગુણો પ્રગટ્યા છે ને કેવળી ભગવાને જે અનંતગુણો જોયા છે તે બધાય ગુણો તારા આત્મામાં અત્યારે વિદ્યમાન છે; ભગવાન જેવો જ મહિમાવંત તારો આત્મા છે....તેને તું ઓળખ....તેનો પરમ પ્રેમ કરીને અંદર જા....તેને દેખતાં જ તારા અસંખ્યપ્રદેશે અતીન્દ્રિય આનંદના અમૃત વરસશે.—‘દ્યો....આ અમૃત વરસ્યા રે પંચમકાળમાં....!’

બાપુ, આ તારા આત્માના જ ઘરની વાત છે, તારે જ અંતરમાં ઊતરીને આવો અનુભવ કરવાનો છે. પ્રશંસા કરવા લાયક—સારા—ભલા, જ્ઞાન—સુખ—શ્રદ્ધા—આનંદ—પ્રભુતા—શાંતિ વગેરે જે કોઈ ગુણો છે તે બધા તારા આત્મામાં છે, તું સર્વગુણસમ્પન્ન છે, તારો કોઈ ગુણ શરીરમાં કે રાગમાં નથી. કેવળજ્ઞાનરૂપ અનંતયક્ષુ વડે દેખનારા ભગવાને બધા આત્મા આવા જોયા છે. અપૂર્વ સમ્યગ્દર્શન સર્વગુણોના અંશને સાથે લેતું પ્રગટે છે.—‘સર્વ ગુણાંશ તે સમ્યક્ત્વ’ એમ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ જે કહ્યું છે તેમાં અનુભવતું રહસ્ય છે.

“ગુણવંતા રે જ્ઞાની....અમૃત વરસે છે તારા આત્મમાં.” —અહો, આવા અંતર્મુખ અનુભવમાં ચિત્તને એકાગ્ર કરતાં ચૈતન્યરસની અમૃતધારા ઉદભવે છે ને મોક્ષસુખ પમાય છે.—આવી આત્મભાવના માટેનું આ શાસ્ત્ર છે. શાસ્ત્ર નાનું છે પણ લાવો ઘણા ગંભીર છે—તેમાંય આ દોહો (—જ્યાં આત્મા ત્યાં સકલગુણ....)—તેમાં આત્માના અનુભવનો રંગ ચડાવે એવા લાવો ભર્યા છે. અહો, આત્માના ગુણની, ગુણવંત—આત્માની....કેવી સ—રસ મીઠીમધુરી વાત સંતો સંભળાવે છે! અરે જીવ! પરમ પ્રીતિથી તારા ગુણનું શ્રવણ કરીને તે અનુભવમાં લે. આત્મગુણોનો એવો ઉદલાસ પ્રગટાવ કે બીજા બધાનો પ્રેમ ઊડી જાય, બધેથી પરિણતિ ઊડી જાય ને અંદર ચૈતન્યગુણધામમાં ઘૂસી જાય. હા પાડીને....સ્વાનુભવની હાકલ કરતો....મોક્ષમાં હાલ્યો આવ....બીજા કોઈના સાથની જરૂર નથી....અંતરના માર્ગે એકલો ચાલ્યો આવ.

જીઓ તો ખરા....જેઓ સંસારદુઃખથી ભયભીત હતા ને મોક્ષસુખની લાલસાવાળા હતા—એવા સુનિરાજનું આ ‘આત્મસંબોધન’ છે. ચૈતન્યમાં ચિત્તને સ્થિર કરવા માટેની આ અત્મભાવના છે.

એકવાર આત્મામાંથી આવો પડકાર તો લાવો! ‘અહો....મારા હૃદયમાં સ્ફૂરાયમાન આ નિજગુણસમ્પદા સ્વાનુભૂતિનો વિષય છે.—પણ અરેરે, પૂર્વે અજ્ઞાનદશામાં એકદમ

પણ મેં તેને ન જાણી, તેથી ત્રણલોકના વૈભવના પ્રલયના હેતુભૂત દુષ્કર્મોની પ્રભુત્વશક્તિથી હું અત્યાર સુધી સંસારમાં માર્યો ગયો. —પરંતુ હવે, મારી નિજગુણસંપદા સ્વાનુભૂતિ વડે જાણીને હું જાગ્યો છું, તેથી મારા આત્માની મહાન અચિંત્ય પ્રભુત્વશક્તિવડે હું કર્મોની શક્તિને હણીને મારા સિદ્ધપદને સાધીશ....મોક્ષપુરીમાં જઈશ.’

જુઓ, આ મોક્ષપુરીનો માર્ગ ! અનંતા તીર્થંકરો આવો ધોધમાર માર્ગ ચલાવી ગયા છે....અત્યારે પણ તે માર્ગ ચાલી રહ્યો છે. ધર્મધૂરન્ધર-ધોરી વીસ તીર્થંકરો ધર્મચક્રીપણે વિદેહમાં વિચરી રહ્યા છે....ને આવો મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશી રહ્યા છે. ત્યાં પણ આ માર્ગ મોંઘો છે...લગવાન સાક્ષાત્ બિરાજે છે, પણ તેઓ શું કરે !—ત્યાં પણ મિથ્યાદષ્ટિ જીવોના ઢગલા છે ને આત્માનો અનુભવ કરનાર સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો બહુ થોડા છે. ત્યાં તીવ્ર પાપ કરીને સાતમી નરકે જનારા જીવો પણ છે ને કેવળજ્ઞાન લઈને મોક્ષે જનારા જીવો પણ ત્યાં છે. અહીં નથી સાતમી નરકે જનારા....કે નથી કેવળજ્ઞાન લેનારા....! પણ આત્માનો અનુભવ કરનારા જીવો તો અત્યારે અહીં પણ પાકે છે. પંચમકાળમાં ભરતક્ષેત્રમાંય સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિનો ને આત્માના અનુભવનો કાંઈ નિષેધ નથી. એવો અનુભવ કરનારા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો અત્યારે પણ અહીં છે.

તે ધર્માત્મા કેવો અનુભવ કરે છે?—કે જ્યાં ચેતન ત્યાં સર્વગુણ’....સ્વાનુભવમાં અલેદ આત્માનું ઘડણ થતાં તેના સર્વે ગુણોનું ઘડણ થઈ જાય છે આત્માને અનુભવમાં લ્યે ને તેના ગુણો ક્યાંક બીજે રહી જાય એમ બનતું નથી, કેમકે તેના ગુણો તેનામાં જ અલેદ છે. જેમ સાકર મોઢામાં લેતાં તેના ગળપણ વગેરે બધા ગુણો લેગા જ આવે છે, બહાર નથી રહી જતા; કેરો (આમ્રફળ) લેતાં તેના રસ-રંગ વગેરે બધા ગુણો તેમાં જ આવી જાય છે, તેમ આત્માનો સ્વાદ લેતાં તેના જ્ઞાન-આનંદ વગેરે બધા ગુણો તેમાં લેગા આવી જ જાય છે, કેમકે ગુણ ગુણીથી જુદા પડતા નથી.

જ્યાં આત્મા છે ત્યાં તેના સર્વે ગુણો પોતામાં જ છે. ચેતનપ્રભુ અનાદિથી ચાર ગતિમાં રખડ્યો પણ પોતાના બધાય ગુણોને લેગા ને લેગા જ રાખીને રખડ્યો; એક્ટેય ગુણ છોડ્યો નથી....ને હવે મોક્ષમાં જશે ત્યાં પણ બધા ગુણોને લેગા જ લઈને જશે. આ રીતે સદાય આત્મા પોતાના સર્વગુણો સહિત જ પરિણમી રહ્યો છે. આવા નિજગુણનિધાન લગવાન આત્માને હે ભવ્યજીવો ! તમે સ્પષ્ટપણે પ્રગટ અનુભવમાં લ્યો.... બાહ્ય ભાવ છોડો,....બહારમાં ગુણને ન શોધો. અહા, સ્વાનુભૂતિમાં શું બાકી રહે છે—કે તમારે બીજું કાંઈ શોધવું પડે ! આખો આત્મા પોતાની પરમાત્મપદની સમ્પદાસહિત અનુભૂતિમાં આવી જાય છે. આવા આત્માની અનુભૂતિ તે જ સર્વસં-લગવાનની પરમાર્થસ્તુતિ છે, તેમાં જ જ્ઞાનીની સાચી ઓળખાણ છે.

ભગવાન સર્વજ્ઞ કહે છે કે હે ભવ્ય ! જો તું જ્ઞાનને ભૂંડીને રાગની અધિકતા કરીશ તો અમારી સ્તુતિ નહિ થાય પણ અનાદર થઈ જશે. રાગને ભિન્ન કરીને, અનંતગુણમય જ્ઞાનસ્વભાવનો એકનો અનુભવ-શ્રદ્ધા-સત્કાર કર તે જ અમારી સાચી સ્તુતિ છે, ને તે જ માર્ગે અમે પરમાત્મા થયા છીએ. સમસ્ત આરાધના શુદ્ધ ચૈતન્યની અનુભૂતિમાં જ સમાય છે. જ્યાં ગુણ હોય ત્યાં જ તેની આરાધના હોય ને !

ભગવાન એમ નથી કહેતા કે તું અમારી સામે જોયા કર ને શુભરાગ કર્યા કર ! ભગવાન તો કહે છે કે તું તારી સામે જો....કેમકે ‘જિનવર તે જીવ; ને જીવ તે જિનવર !’ નિજ આત્મામાં ઉપયોગને જોડવો તે જ મોક્ષ માટેનો યોગ છે, તે જ નિર્વાણની ભક્તિ ને રત્નત્રયની ઉપાસના છે.

કોઈ સમ્યક્દષ્ટિએ અનંતગુણસ્વરૂપ આત્માને અનુભવમાં લીધો છે, કરોડ-પૂર્વનું (કરોડો-અબજો વર્ષોનું) આયુ છે, અથવા સર્વાર્થસિદ્ધિમાં ૩૩ સાગરોપમનું (અસંખ્યાત વર્ષોનું) આયુ છે, તે આત્માના ગુણોને એક પછી એક, વચ્ચે ક્યારેય અટક્યા વગર કહ્યા જ કરે તોપણ તે અસંખ્યાતગુણોને જ કહી શકે, અનંતગુણો ખાકી રહી જાય....આવો મહાન ગુણભંડાર આત્મા, તેના અનંતસ્વભાવો અનુભૂતિમાં એકસાથે સમાય, પણ વાણીમાં ન આવે. અસંખ્યપ્રદેશમાં અનંતસ્વભાવો રહેલા છે; રાગાદિની વ્યાપ્તિ ભલે અસંખ્યપ્રદેશમાં છે પણ તેની સ્થિતિ એક સમયની જ છે, અને તે એક સમય પણ કાંઈ સ્વભાવ સાથે તન્મય નથી. વળી રાગાદિ અશુદ્ધતા પણ અમુક જ ગુણોમાં છે, અનંતગુણોમાં બધામાં કાંઈ દોષ નથી.—આ પ્રમાણે વિભાવભાવોનું સામર્થ્ય પણ અદ્ય છે, કાળ પણ અદ્ય છે ને સંખ્યા પણ અદ્ય છે....જ્યારે સ્વભાવોની સ્થિતિ, સામર્થ્ય ને સંખ્યા બધુંય અનંત છે. આવા સ્વભાવના શ્રદ્ધામાં કોઈ વિકલ્પને અવકાશ નથી; ગુણભેદનાય વિકલ્પોનો જ્યાં અનુભવમાં પ્રવેશ નથી ત્યાં બીજા વિકલ્પોની શી વાત !! વિકલ્પથી પાર અતીન્દ્રિય ઉપયોગમાં અખંડ ચૈતન્યવસ્તુ એક સાથે આવી જાય છે, અને તે અભેદના લક્ષે સર્વે ગુણો એક સાથે પર્યાયમાં શુદ્ધતારૂપ પરિણમન કરે છે.

કોઈ કહે કે હું બીજાની પર્યાય (સુખ વગેરે) કરું....તો તેણે જૈનસિદ્ધાંતની ખબર નથી, વસ્તુના ગુણપર્યાયને જાણ્યા નથી; ભાઈ, જૈનસિદ્ધાંતમાં તો ભગવાને એમ કહ્યું છે કે [પજ્જયવિજુત્તં દઘ્વં દઘ્વવિજુત્તા ય પજ્જયા ણત્થિ ।] પર્યાય વગર દ્રવ્ય કે દ્રવ્ય વગર પર્યાયો હોતાં નથી.—આ મહાસિદ્ધાન્ત છે; દરેક પદાર્થ પોતે સ્વયં દ્રવ્યપર્યાયરૂપ છે, તો હવે તારે તેનામાં શું કરવું છે? તેના ગુણ-પર્યાયો તેનામાં, ને તારા ગુણ-પર્યાયો તારામાં, પરના તારામાં નહિ ને તારા પરમાં નહિ;—વસ્તુ જ્યાં છે ત્યાં જ તેના ગુણ-પર્યાયો છે.—આવા નિજ સ્વભાવમાં નજર કરતાં જ તારા સર્વગુણો નિર્મળપર્યાયરૂપ પરિણમવા માંડશે.

ભાઈ, આ તો ભગવાનનો ધર્મ છે; બે ઘડી જેનું સેવન કરતાં તેના ફળમાં સાદિ-અનંતકાળ સિદ્ધપદનો મહા આનંદ મળ્યા કરે;—આવું મહાન જેનું ફળ તે ધર્મના મહિમાની શી વાત ! અને આવો ધર્મ જેના આશ્રયે ઉત્પન્ન થાય છે એવા આત્મસ્વભાવનું શું કહેવું ? આવો મહિમાવંત જ્ઞાયકપિંડ ભગવાન આત્મા, તેમાં સન્મુખ થતાં શક્તિઓનું નિર્મળ પરિણમન થાય છે; તેની શક્તિઓ એકલા દ્રવ્ય-ગુણમાં જ નથી રહેતી, દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય ત્રણેમાં તે પ્રસરી જાય છે. આવો મોટો ચૈતન્યસિંહ....તેની શ્રદ્ધાની સિંહગર્જના સામે સંયોગ-રાગ-દ્વેષ-ભેદવિકલ્પો કે આઠ કર્મો તે બધા હરણિયાં ઊભા રહી શકતા નથી; ચૈતન્યસિંહ વિજેતા થઈને પોતાની શુદ્ધ આનંદમય પર્યાયમાં જૂલતો—જૂલતો પરમાત્મપદને પામીને મોક્ષમાં પહોંચી જાય છે.

ભાઈ, તું સંસારમાં ચારગતિના દુઃખથી થાક્યો છે તો આવા સુંદર આત્મામાં આવી જા. એકવાર બેનશ્રીએ કહ્યું હતું કે ‘હે જીવ ! તને ક્યાંય ન ગમે તો આત્મામાં ગમાડ !’ (બુદ્ધો, ‘આત્મધર્મ’ વર્ષ ૨૪ અંક ૨૮૬) સંયોગમાં, વિભાવમાં ક્યાંય ન ગમે તો આત્મામાં જા....ત્યાં આનંદ લયે છે એટલે તેમાં ગમશે. જગતમાં, જીવને ગમે....એવું સ્થાન હોય તો આત્મા જ છે;—આત્મા સિવાય બીજે ક્યાંય ગમે તેવું નથી. માટે આત્મામાં આવ ! સંતોની આ હાકલ સૂણીને હે જીવ ! બીજું કોઈ સાથે ન આવે તો તું એકલો આ માર્ગે ચાલ્યો આવ ને અંતરમાં આત્માના આનંદને અનુભવ.

તે અનુભવમાં ઇન્દ્રિયજ્ઞાનનો કે મનનો ય સાથ નથી ત્યાં બીજાની શી વાત ! કોઈની અપેક્ષા વગરનો નિર્વિકલ્પ થઈને આત્મા વડે જ આત્માને અનુભવમાં લે.

...તો પંચમકાળે ય તારા આત્મામાં અમૃત વરસશે.

(૮૫)

એકત્વના અનુભવથી શીઘ્ર મોક્ષ દ્વૈતના વિકલ્પોથી બંધન

*

એકલગ્ન ઇન્દ્રિય-રહિયગ્ન મળ-વચ-કાય-ત્તિસુદ્ધિ ।

અપ્પા અપ્પુ મુળેહિ તુહું લહુ પાવહિ સિવસિદ્ધિ ॥૮૬॥

જહ બદ્ધગ્ન મુક્કગ્ન મુળેહિ તો બંધિયહિ ણિમંતુ ।

સહજ સરુવગ્ન જગ્ન રમહિ તો પાવહિ સિવસન્તુ ॥૮૭॥

એકાકી, ઇન્દ્રિયરહિત, કરી યોગત્રય શુદ્ધ;

નિજ આત્માને જાણીને, શીઘ્ર લહો શિવસુખ. (૮૬)

બંધ-મોક્ષના પક્ષથી નિશ્ચય તું બંધાય;

સહજ સ્વરૂપે જો રમે તો શિવસુખરૂપ થાય. (૮૭)

હે આત્મા ! મન-વચન-કાયા ત્રણેની શુદ્ધિપૂર્વક, ઇન્દ્રિયરહિત એકાકી થઈને આત્મા વડે જ તું આત્માને અનુભવ,—જેથી તું શિવસુખને શીઘ્ર પામીશ. જો તું બંધ—મોક્ષના વિચારોમાં જ રોકાઈશ તો ચોક્કસ બંધાઈશ. જો સહજસ્વરૂપમાં રમીશ તો જ તું પરમ શાંત એવા ‘શિવ’ને પામીશ....એટલે કે મોક્ષ-કલ્યાણને પામીશ.

“—આમ કરીશ તો શીઘ્ર મોક્ષને પામીશ”—વારંવાર શીઘ્ર મોક્ષ પામવાની વાત યોગીન્દુદેવે કરી છે. મુમુક્ષુનું ચિત્ત સંસારથી ભય પામેલું છે એટલે વારંવાર મોક્ષની જ ભાવનાને ઘૂંટી છે. છેલ્લે પોતે જ કહે છે કે—

સંસારે ભયભીત જે યોગીન્દુ-મુનિરાજ,

એકચિત્ત દોહા રચ્યા ‘આત્મસંબોધન’ કાજ.

આત્મા એકલો છે....એકલો એટલે શરીરથી જુદો, ઇન્દ્રિયોથી જુદો, કર્મોથી જુદો, રાગાદિ વિલાવોથી પણ જુદો, એવો એકલો છે, પણ પોતાના અનંત ગુણોથી પૂરો છે. એકલો છે પણ પૂરો છે. આવા એકલા આત્મામાં ચિત્તની એકાગ્રતાથી જ સમ્યગ્દર્શન થાય છે; યદી પણ તેમાં જ વિશેષ એકાગ્રતાથી મુનિદશા ને કેવળજ્ઞાન થાય છે. બસ, કોઈના સાથ વગર, બંધ-મોક્ષ સંબંધી વિકલ્પોથી પણ પાર થઈને તું એકલો જાને રે.... મુક્તિના માર્ગે તું એકલો જાને રે! પહેલાં સંસારમાં જન્મ-મરણ પણ એકલો જ કરતો હતો, હવે મોક્ષમાર્ગમાં ને મોક્ષમાં પણ આત્મા એકલો જ છે.

એકલો એટલે રાગથી વિભક્ત ને સમ્યગ્દર્શનાદિમાં એકત્વસ્વરૂપે પરિણમતો આત્મા તે જગતમાં સુંદર છે.—આવા આત્માનું ચિન્તન અને તેમાં રમણુતા તે મોક્ષ-પ્રાપ્તિનો

ઉપાય છે. માટે હે જીવ! વિકલ્પોની વિષમતા છોડીને, સમતાભાવથી તું એકલો આત્માનું ચિન્તન કર. ‘બંધ-મોક્ષે પણ શુદ્ધ વર્તે’ સમભાવ જો—એટલે શું? કે ચૈતન્યના સહજ સ્વરૂપમાં રમણતાથી એવી વીતરાગતા થઈ કે ‘બંધથી છૂટું’ ને મોક્ષ કરું’ એવી ચિન્તાના વિકલ્પ પણ જ્યાં ન રહ્યા;—આવા શાંત-સમભાવરૂપ પરિણામ થતાં અલ્પકાળમાં જ મોક્ષરૂપ પરિણમન થઈ જાય છે.

જૈન સિદ્ધાન્તના દ્રૂંકા કથનમાં પણ ઘણી વાત આવી જાય છે. અહીં જીવ બંધાય કેમ? ને છૂટે કેમ? એ બંને વાત એક જ દોહામાં બતાવી દીધી; સહજસ્વરૂપમાં કરે તો છૂટે, ને વિકલ્પ કરે તો બંધાય! દ્રૂંકામાં બધું આવી ગયું. જુઓ, ‘સિદ્ધાન્ત પ્રવેશિકા’માં કહ્યું-ગુણ કેને કહે છે? કે ‘દ્રવ્યના’ ‘પૂરા ભાગમાં’ ને તેની ‘સર્વ હાલતમાં’ જે રહે તે ‘ગુણ’ છે. આ એક વાક્યમાં—

‘દ્રવ્ય’ કહેતાં સ્વદ્રવ્ય;
‘પૂરા ભાગમાં’ કહેતાં સ્વક્ષેત્ર;
‘સર્વે હાલતમાં’ કહેતાં ‘સ્વકાળ’
અને ‘ગુણ’ કહેતાં ‘સ્વભાવ.’

—એમ સ્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ બધું સમાઈ જાય છે. તેમ અહીં બંધ-મોક્ષની વાત એક દોહામાં બતાવી દીધી છે. સર્વજ્ઞના માર્ગમાં જૈનસંતોની કથનપદ્ધતિ ગંભીર અને અલૌકિક છે.

સાધકદશામાં એકસાથે બે ધારા હોય છે: એક જ્ઞાનધારા, બીજી રાગધારા.—તેમાંથી જ્ઞાનધારા સ્વભાવમાં એકત્વરૂપ થઈ ને મોક્ષને સાધે છે, રાગધારા જુદી પડી જાય છે. રાગ છે છતાં રાગથી પાર જ્ઞાનસ્વભાવને ધર્મી જાણે-દેખે-અનુભવે છે. રાગ-સહિત હોવા છતાં રાગરહિતપણાને અનુભવ કરવો....એ તે કાંઈ સાધારણ વાત છે!—ભેદજ્ઞાનની અપૂર્વ વાત છે. એની પર્યાયમાં કાંઈ એકલો રાગ નથી, રાગ વગરનું સમ્યક્ત્વાદિનું પરિણમન પણ વર્તી જ રહ્યું છે,—તેને વિરલા જ ઓળખે છે. જેણે પોતાના ચિદાનંદસ્વભાવમાં જ અતીન્દ્રિય સુખ છે—એમ જાણ્યું છે—તે સુખ ચાખ્યું છે, તે ધર્મીજીવને બહારમાં કયાંય, સર્વાર્થસિદ્ધિના દેવલોકમાંય સુખબુદ્ધિ રહેતી નથી. જેમાં સુખ ભર્યું છે તેમાં જ સુખબુદ્ધિ છે; જેમાં પોતાનું સુખ નથી તેમાં તેને સુખબુદ્ધિ નથી. આવા ધર્મીજીવ જીતેન્દ્રિય થઈ, પરિણામની વિશુદ્ધતા વધારી મુનિ થાય છે, ત્યારે અંદર અને બહાર બંનેમાં ‘એકાકી’ થાય છે. ‘એકાકી વિચરતો સ્મશાનમાં....’ એમ બહારમાં પરિગ્રહ વગરનો એકલો ને અંદરમાં રાગ-દ્વેષ-મોહના સંગ વગરનો એકલો ચૈતન્ય ભાવ;—આવા એકાકી મુનિ સહજ સ્વરૂપમાં રમતા-રમતા શીઘ્ર નિર્વાણને પામે છે.

આચાર્યદેવ કહે છે કે હે માઈ ! તારા પરિણામમાં સહનશીલતા વગેરેની દૃઢ શક્તિ હોય તો મુનિપણું લેજે. પણ મુનિ થઈને પછી શિથિલાચાર વડે મુનિધર્મમાં કલંક લગાડીશ મા.—એના કરતાં ગૃહસ્થપણામાં રહી આત્મજ્ઞાનપૂર્વક ધર્મસાધના કરજે. તું મિથ્યામતિ-બ્રહ્માચારી જીવેનો સંગ કરીશ નહિ; તને એકલા ન ગમે તો ગૃહસ્થપણામાં રહીને સાધર્મીનો સંગ કરજે....ને તારા સમ્યક્ત્વાદિ ધર્મને સાચવજે. કુસંગ કરીને શ્રદ્ધા બગાડીશ મા.—આમ કહીને કાંઈ ગૃહસ્થપણાના રાગની અનુમોદના નથી કરવી, પણ મુનિ ન થવાય તો ઘરમાં રહીને પણ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનસહિતના સદાચાર બરાબર ટકાવી રાખવાનો ઉપદેશ છે. સમ્યક્ત્વ ટકાવીશ તો મોક્ષમાર્ગ ચાલુ રહેશે; ને પછી અનુક્રમે મુનિ થઈ, શાંતરસમાં તરબોળ થઈ, ચૈતન્યમાં ઉપયોગની રમણતા વડે કેવળજ્ઞાન પ્રગટાવી તું મોક્ષસુખને પામીશ.

આવા એકાકી-આત્મધ્યાન વખતે મન-વચન-કાયાનું લક્ષ જ છૂટી જાય છે એટલે ત્યાં મન-વચન-કાયા સંબંધી કોઈ વિકાર રહેતો નથી, એ જ તે ત્રણેની શુદ્ધિ કહેવાય છે; અને તે ચૈતન્યમાં લીન થયેલો ઉપયોગ ઈન્દ્રિયના અવલંબન વગરનો અતીન્દ્રિયરૂપ થયેલો છે....આવા અનુભવથી બહાર આવીને બંધ-મોક્ષના વિકલ્પો ઊઠે તે બંધનું કારણ છે; તે વિકલ્પ કાંઈ અશુભ નથી, શુભ છે, પણ રાગ છે, રાગમાં શાંતિ કેવી? બંધનો વિકલ્પ તો બંધનું કારણ છે, ને મોક્ષનોય વિકલ્પ બંધનું કારણ છે,—ત્યાં બહારના બીજા રાગની શી વાત ! રે જીવ ! સહજસ્વરૂપથી બહાર આવીશ તો બંધાઈશ; સહજસ્વરૂપમાં લીન રહીશ તો ક્ષણમાં પરમાત્મા થઈને બંધનથી છૂટી જઈશ.

‘ઉપશમરસ વરસે રે પ્રભુ તારા આત્મમાં’....કયારે ? કે ઉપયોગને અંદર એકાગ્ર કર ત્યારે....આત્મા સર્વ પ્રદેશે શાંત-ઉપશાંત-શીતળીભૂત થઈને ઉપશમરસમાં તરબોળ થઈ જાય છે. અરે, પોતાના એક આત્મામાં આ દ્રવ્ય, આ ગુણ, આ પર્યાય—એવા ભેદની ચિન્તામાં રોકાય તોપણ મોક્ષ થતો નથી, ત્યાં બીજા વિકલ્પોની શી વાત ! બધી ચિન્તાઓને છોડીને એક સહજ સ્વરૂપને જ ચિંતવ....તેમાં જ ઉપયોગને રમાડ. આવો નિર્વિકલ્પ અનુભવ તે એકાકી અદ્વૈતભાવ છે. દ્રવ્ય તો અદ્વૈત છે જ, તે સ્વભાવ સાથે એકતા થતાં પર્યાય પણ વિકલ્પ વગરની, ભેદવગરની, અદ્વૈતભાવરૂપ થઈ. આવા એકાકી-અદ્વૈત ભાવવડે મોક્ષ પમાય છે. સમ્યગ્દર્શનમાં પણ આવું એકાકીપણું શરૂ થઈ ગયું છે.—મુનિઓના ઉત્તમક્ષમાદિ જેટલા ધર્મો છે તે બધાય એકદેશરૂપે શ્રાવકને પણ હોય છે.

શુદ્ધાત્માના વિચારનેય બંધનું કારણ કહ્યું;—ત્યાં તે ‘વિચારમાં’ તો જ્ઞાનપર્યાય પણ છે તે કાંઈ બંધનું કારણ નથી, પણ તેની સાથે જે રાગરૂપ વિકલ્પ છે તેને જ બંધનું કારણ જાણવું. એકત્વરૂપ શુદ્ધાત્માનો અનુભવ તે જ સર્વત્ર સુંદર છે;—હજી કે આંખમાં તો જરાક રજ ચાલે પણ આત્માના એકત્વમાં રાગનો કોઈ કણિયો ન સમાઈ શકે. માટે હે યોગી ! બંધ-મોક્ષનીય ચિન્તાને છોડીને સહજ ચૈતન્યસ્વરૂપમાં રમણ કર.

વિકલ્પ-પર્યાય ક્ષણિક છે, કેવળજ્ઞાનપર્યાય પણ ક્ષણિક છે, પરંતુ તેમાં વિકલ્પો તો દુઃખદાયક છે ને કેવળજ્ઞાન સુખદાયક છે; તે ‘પર્યાય’ છે અથવા ક્ષણિક છે—માટે દુઃખદાયક છે—એમ નથી. દુઃખ તો મોહમાં-કષાયમાં હોય, જ્ઞાનમાં દુઃખ ન હોય. ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ-કેવળજ્ઞાન તે પર્યાય છે ને ક્ષણિક છે છતાં તે આનંદરૂપ છે. વિકલ્પો અહિતરૂપ છે—દુઃખ છે માટે હેય છે. પર્યાયમાં રાગ-દ્વેષ-કષાય તે દુઃખ છે, પર્યાયમાં જ્ઞાન-વીતરાગતા તે સુખ છે. સાધકને આત્માના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનું કે બંધ-મોક્ષનું જ્ઞાન તે કાંઈ બંધનું કારણ નથી; પણ સાધકને ભેદના લક્ષ વખતે કે પરના લક્ષ વખતે સાથે રાગાદિ હોય છે, તે રાગાદિ જ બંધનું કારણ છે. માટે હે યોગી ! હે મોક્ષના સાધક ! તારા જ્ઞાનઉપયોગને તું શુદ્ધાત્મામાં જોડ....જેથી નિર્વિકલ્પ શાંતિમાં તને મોક્ષસુખનો અનુભવ થશે.

[૮૬-૮૭]

સમ્યક્ત્વનો પ્રતાપ

*

સમ્માઈટ્ઠો જીવહં દુગ્ગઈ-ગમણુ ન હોઈ ।

જઈ જાઈ વિ તો દોસુ નવિ પુવ્વક્કિઝ લવણેઈ ॥ ૮૮ ॥

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને દુર્ગતિ-ગમન ન થાય;

કદી જાય તો દોષ નહિ, પૂર્વકર્મ ક્ષય થાય. (૮૮)

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને દુર્ગતિમાં ગમન થતું નથી; અને પૂર્વે અજ્ઞાનદશામાં બંધાઈ ગયેલા આયુને કારણે કદાચ દુર્ગતિમાં પણ જાય તોપણ ત્યાં તેના સમ્યક્ત્વનો કોઈ દોષ નથી, તે તો પૂર્વે બાંધેલા કર્મોને ખપાવે છે.

જીવને નરક કે તિર્યંચનું આયુષ્ય મિથ્યાત્વદશામાં જ બંધાય છે; સમ્યક્ત્વસહિત ભૂમિકામાં તે આયુષ્ય બંધાતું નથી. મિથ્યાદષ્ટિપણે કોઈએ (જેમકે રાજા શ્રેણીકે) નરકનું આયુ બાંધ્યું, પછી ક્ષાયિકસમ્યગ્દર્શન પામ્યો, ને તે સમ્યક્ત્વસહિત પહેલી નરકે ગયો....તો તેમાં સમ્યક્ત્વ તો એવું ને એવું શુદ્ધ વર્તે છે; ને અજ્ઞાનદશામાં બંધાયેલા કર્મોની તે નિર્જરા કરે છે; નરકમાં હોવા છતાં સમ્યક્ત્વના પ્રતાપે તે જીવ મોક્ષપુરીને પથિક છે....તેનું પરિણમન નરક તરફ નથી, મોક્ષ તરફ છે. અહો, એને લવનો પરિચય છૂટ્યો ને મોક્ષનો પરિચય થયો....મોક્ષસુખ ચાખ્યું ને લવની શંકા મટી ગઈ.

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ આત્મામાં એવા દૃઢ અને નિઃશંક હોય છે કે ઘોર પરીષદ આવે, વજ્રપ્રહાર થાય કે તલવારથી શિર કપાય તોપણ પોતાના સ્વરૂપની શ્રદ્ધાને છોડતા નથી....અનુકૂળતાથી લલચાતા નથી ને પ્રતિકૂળતામાં ડગતા નથી; નરકની ઘોર વેદના વચ્ચે પણ પોતાના સમ્યક્ત્વને તે છોડતા નથી, અને સર્વાર્થસિદ્ધિની મહાન અનુકૂળતા વચ્ચેય લલચાઈ ને સમ્યક્ત્વ છોડતા નથી. અજ્ઞાની તો અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતા વચ્ચે રાગ-દ્વેષથી ઘેરાઈ જાય છે, એનાથી ભિન્ન જ્ઞાનમય આત્માને તે ભૂલી જાય છે. સમ્યગ્દષ્ટિએ તો સંસાર અને સંયોગ તરફ પીઠ દીધી છે—તેનાથી વિમુખ થઈને સ્વભાવમાં સન્મુખતા વડે મોક્ષ તરફ ગતિ કરી છે.—‘સ્વરૂપ ભણી દોડે પરિણતિ.’

સમ્યગ્દર્શન વડે શુદ્ધ થયેલો તે જીવ, ભલે ત્રતરહિત હોય, મર્યાદા સહિત અશુભ-પરિણામમાંય વર્તતો હોય, કે નરકમાં હોય તોપણ, અનંતાનુબંધી કષાય તો તેને ક્યારેય થતા જ નથી, અને કર્મની ૪૧ હુતકી પ્રકૃતિઓ તો તેને સદંતર બંધાતી જ નથી.—તે આ પ્રમાણે:—

૧ મિથ્યાત્વ	૩ તીર્થંચગતિ સંબંધી	૧ સ્થાવર
૪ અનંતાનુબંધી	૪ એકેન્દ્રિયાદિ જાતિ	૧ આતપ
૩ નિદ્રાનિદ્રાદિ	૧ દુર્ભાગ	૧ ઉદ્યોત
૫ અશુભસંસ્થાન	૧ દુઃસ્વર	૧ સૂક્ષ્મ
૫ અશુભસંહનન	૧ અનાદેય	૧ અપર્યાપ્ત
૨ અશુભવેદ	૧ અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ	૧ સાધારણ
૩ નરકગતિસંબંધી	૧ નીચગોત્ર	૪૧

[—આ ૪૧ પ્રકૃતિઓ સમ્યગ્દષ્ટિને બંધાતી નથી.]

અહો, ચૈતન્યરસ ચાખ્યો ને તેનો પ્રેમ લાગ્યો....તે હવે કેમ છૂટે? સુદષ્ટિ—પરિણતિને પોતાના ચૈતન્યસ્વામીની પરમ પ્રીતિ એવી લાગી છે કે તે કદી....નરકમાં પણ...તેનાથી વિખૂટી પડતી નથી ને પરભાવની સામે જોતી નથી. તેને મોક્ષ તરફનો ઉત્સાહ-સંવેગ છે; સંસારથી વિરક્તિ-નિર્વેદ છે; ક્રોધાદિ સ્વ-દોષની નિંદા કરીને તેને છોડે છે ને ઉપશમભાવ વધારે છે; રત્નત્રયધારી જીવો પ્રત્યે પરમ આદર-ભક્તિ છે; સાધર્મી ભાઈ-બેન ઉપર ધાર્મિક વાત્સલ્ય રાખે છે; પોતા કરતાં સાધર્મીની વિશેષ દશા દેખીને તેને ઈર્ષા નથી થાતી પણ વાત્સલ્ય ને પ્રમોદ આવે છે કે વાહ, એને ધન્ય છે! ધર્મ તો ધર્માત્મામાં રહે છે; જેને ધર્માત્મા પ્રત્યે પ્રેમ ન આવે તેને ધર્મનો જ પ્રેમ નથી.

આવો સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ કદાચ નરકના સંયોગ વચ્ચે હોય તોપણ તેનું સમ્યક્ત્વ પ્રશંસનીય છે; પૂર્વકૃત અશુભકર્મો-નરક આચુ વગેરેને તે તોડી નાંખે છે, ને સમ્યક્ત્વના

શાંતરસને નરકમાંય તે ગટગટાવે છે—

‘ચિન્મૂરતિ દમધારિકી મોહે રીતિ લગત હૈ અટાપટી;
ખાહિર નારકી—કૃત દુઃખ ભોગે, અંદર સુખરસ ગટાગટી.’

‘નારકીકૃતદુઃખ’ તે ઉદયભાવ, ‘અંદર સુખરસ ગટાગટી’ તે જ્ઞાનભાવ; એ બંને ભાવ તે સમ્યગ્દષ્ટિને એકસાથે વર્તી રહ્યા છે....એને જુદા પાડીને ઓળખવા તે અટપટું છે,—ભેદજ્ઞાન વડે જ તે જુદા ઓળખાય છે. રાગને—દુઃખને તો લોકો દેખે છે, પણ ધર્મીના અંદરના સમ્યક્ત્વની દશા કોઈ ન્યારી છે—જે રાગ કે દુઃખને સ્પર્શતી જ નથી, તેને કોઈ વિરલા જ ઓળખે છે.

સમ્યગ્દર્શનસહિત આરાધકદશામાં જે પુણ્ય બંધાય તે પણ વિશેષ હોય છે. શ્રીમદ્દરાજચંદ્રજીએ એકવાર કહ્યું છે કે : હવે ફરીને આવું હલકું શરીર નહીં મળે; હવે જે એકાદ શરીર મળશે તે અપૂર્વ હશે—કેમકે આરાધકભાવ સહિતનું શરીર પૂર્વે કદી મળ્યું ન હતું. સમ્યક્ત્વ થતાં જીવ બંધાય અશુભકર્મોના સ્થિતિરસના મોટાભાગને તોડી નાંખે છે, ને શુભકર્મોના રસ વધી જાય છે. એક બંધાઈ ગયેલું આયુ બદલતું નથી તોપણ, જો નરકનું આયુ બંધાઈ ગયું હોય તો તેની સ્થિતિ તોડીને અદ્ય કરી નાંખે છે.

સમ્યક્ત્વના ચૈતન્ય—તેજની તો વાત જ શી !—એ તો અતીન્દ્રિય છે; અને તેનો પુણ્યપ્રતાપ પણ કોઈ અનેરો હોય છે; અખંડ તત્ત્વનો આરાધક તે જીવ કોઈ ખંડિત અવયવમાં (કાણો-લંગડો વગેરે દશામાં) અવતરશે નહીં; ચૈતન્યની પ્રભુતાનો આરાધક તે હવે દીન—દરિદ્રીપણે અવતરશે નહીં. તેનો તેજ—પ્રતાપ—પ્રભાવ કોઈ અનેરો હશે, તે જ્યાં જશે ત્યાં ધર્મકાળ હશે....તે ‘માનવતિલક’ તરીકે પૂજાશે.—ઇત્યાદિ ઘણો મહિમા સમન્તભદ્રસ્વામીએ રતનકરંડશ્રાવકાચાર શ્લોક ૩૫-૩૬ વગેરેમાં કર્યો છે.

અહીં કાંઈ પુણ્યની મહત્તા નથી બતાવવી, પણ સમ્યક્ત્વની મહત્તા બતાવવી છે. સમ્યક્ત્વ પહેલાં બંધાઈ ગયેલા કર્મના ઉદયને કારણે કદાચ તે નરકમાં હોય, દીન—દરિદ્રપણામાં હોય, ચંડાળ કૂળમાં હોય....તેથી કાંઈ તેનું સમ્યક્ત્વ દોષિત નથી, તેનું સમ્યક્ત્વ તો દેવેન્દ્ર વડે પણ પ્રશંસનીય છે. બહારના ચીંથરાને ન જુઓ, અંદરના તેજસ્વી ચૈતન્ય—રતનને દેખો.

આમ સમ્યક્ત્વનો મહિમા જાણીને હે જીવ ! તું તેની દૃઢ આરાધના કર.

સકલ વ્યવહાર છોડી નિજસ્વરૂપમાં રમે તે ભવનો પાર પામે.

*

અર્પ-સરવર્હ જો રમઈ છંડિવિ સહુ વવહાર ।
 સો સમ્માઈદી હવઈ લહુ પાવઈ ભવપાર ॥ ૮૬ ॥
 જો સમ્મત્ત-પહાણ બહુ સો તડલોય-પહાણ ।
 કેવલણાણ વિ લહુ લહઈ સાસય-સુખ-ગિહાણ ॥ ૮૭ ॥
 આત્મસ્વરૂપે જે રમે તજી સકળ વ્યવહાર;
 સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ તે શીઘ્ર કરે ભવપાર. (૮૬)
 જે સમ્યક્ત્વ-પ્રધાન બુદ્ધ તે જ ત્રિલોકપ્રધાન;
 પામે કેવળજ્ઞાન ઝટ શાશ્વત સૌખ્યનિધાન. (૮૭)

જસ, ઝટ ભવપાર થવાની ને શીઘ્ર મોક્ષ પામવાની વાત જ વારંવાર ઘૂંટી છે. મુમુક્ષુને એ જ ઇષ્ટ છે; તેથી શાસ્ત્રકારે પોતે આ યોગસાર-દોહાને “ઉત્તમ-ઇષ્ટ કાવ્ય” કહ્યું છે. (જુઓ દોહો-૨)

જે આત્મસ્વરૂપમાં રમે છે ને સર્વે પરભાવરૂપ વ્યવહારને છોડે છે તે સમ્યગ્દષ્ટિજીવ ભવનો શીઘ્ર પાર પામે છે; સમ્યક્ત્વની પ્રધાનતાવાળા બુદ્ધજનો ત્રણલોકમાં પ્રધાન છે, અરૂપકાળમાં તેઓ શાશ્વતસુખના નિધાન એવા કેવળજ્ઞાનને પણ પ્રાપ્ત કરે છે.

જેને વ્યવહારની-રાગની રુચિ છે તે તે સમ્યગ્દષ્ટિ પણ નથી ને મોક્ષ પણ પામતો નથી. બધાય વ્યવહાર છોડવા જેવો કહ્યો છે. બધાય વ્યવહારથી પાર જે એક ભૂતાર્થ આત્મસ્વભાવ, તેમાં ઉપયોગની રમણતા વડે જ સમ્યગ્દર્શન, કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ એ બધાય સુખનિધાન પમાય છે. અનંત સુખનું નિધાન સમ્યગ્દષ્ટિએ પોતામાં ફેળી લીધું છે, તેથી નિજસ્વભાવમાં રમતો-રમતો તે પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન-નિધાનને પ્રગટ કરે છે. (—‘પ્રગટાવું નિજ કેવળજ્ઞાન નિધાન જો....’)

મોક્ષને સાધવામાં તત્પર મુનિજનો નિજસ્વરૂપની રમણતાથી બહાર અંતર્મુદૂર્ત કરતાં વધુ વખત રહેતા નથી....વ્યવહારના વિકલ્પને તોડીને ક્ષણે-ક્ષણે અંદરસ્વરૂપમાં લીન થઈ જાય છે. આત્મજ્ઞાન સિવાયના બીજા કાર્યને બુદ્ધજનો ચિત્તમાં વિશેષ કાળ સુધી ધારણ નથી કરતા; પ્રયોજનવશાત્ વચન કે કાયાની કોઈ પ્રવૃત્તિમાં જોડાય તોપણ મનથી તો તેમાં તે અતત્પર છે, ચૈતન્યમાં જ તેમનું ચિત્ત તત્પર છે.—એ વાત પૂજ્ય-પાદસ્વામીએ ‘સમાધિશતક’માં ૫૦ માં શ્લોકમાં કરી છે. (સમાધિશતક ઉપરનાં શુરુદેવનાં પ્રવચનો ‘આત્મભાવના’ પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ થયેલાં છે...તે પણ સુંદર આત્મહિતપ્રેરક છે.)

આવી ઉચ્ચ આત્મરમણતા વડે મોક્ષને ઝડપથી સાધી રહેલા મુનિવરોની તો શી વાત!—અહીં તો કહે છે કે જેને સમ્યક્દર્શન છે તે પણ ત્રણલોકમાં પ્રધાન છે, ત્રણલોકમાં તેની શોભા છે, ને તે પણ મોક્ષને અદ્વકાળમાં જ સાધી લેશે. જેમ ગૌતમગણધરને ‘સર્વજ્ઞપુત્ર’ કહ્યા છે તેમ અમતી-સમકિતી પણ ભગવાનનો નાનો પુત્ર ‘જિનેશ્વરકે લઘુનન્દન’ છે. બંને પુત્રો સર્વજ્ઞપિતાના માર્ગે ચાલનારા ને મોક્ષમાં જનારા છે. —સમ્યક્દષ્ટિ-દેહકું’ પણ એ જ પદ્ધતિમાં ભળે છે....તે પણ ભગવાનનો પુત્ર છે.

—‘અરે! દેહકું’ ભગવાનનો પુત્ર!!’

—હા ભાઈ; દેહકાના શરીરને ન દેખો, અંદર ચૈતન્ય ભગવાન બેઠા છે....એને દેખો. તે જીવ સમ્યક્દર્શનની પ્રધાનતા વડે મોક્ષ તરફ ભગવાનના માર્ગમાં જઈ રહ્યો છે....તેથી તે પણ ભગવાનનો પુત્ર છે....એણે પોતાના ભૂતાર્થ સ્વભાવને ચઢણ કરીને ભગવાનનો વારસો પોતામાં લઈ લીધો છે....પોતાના શાશ્વતસુખનિધાનનો તે સ્વામી થયો છે....એ ‘દેહકું’ નથી....એ તો ‘ભગવાન’ છે, ત્રણલોકમાં પ્રધાન છે.

અરે, સમ્યક્દર્શનના અપાર મહિમાની જગતને ખબર નથી. દેહકાના દેહમાં રહેલો તે સમ્યક્દષ્ટિજીવ અંતરમાં પોતાના અતીન્દ્રિય આનંદના ભાવને પકડીને બાંધે છે કે ‘આવો આનંદસ્વરૂપ હું છું’....ને રાગાદિ કષાયભાવમાં મને શાંતિ નથી, તે મારું સ્વરૂપ નથી.—આવા વેદનમાં તેને નવે તત્ત્વનો સ્વીકાર આવી ગયો. આ આનંદરૂપ તત્ત્વ છે તે હું છું—એમ ‘જીવ’ની પ્રતીત થઈ; તેના સન્સુખ શાંતિનું વેદન થયું તે સંવર-નિર્જરા થયા; એ આનંદની જાતથી વિરુદ્ધ એવા કષાયરૂપ આકુળભાવો તે આસ્રવ ને બંધમાં ગયા; ને આ જીવથી વિરુદ્ધ એવા અચેતન તત્ત્વો તે ‘અજીવ’માં-પરદ્રવ્યમાં રહ્યા.—આમ નવે તત્ત્વના ભાવનો, અને તેમાં હેય-ઉપાદેયનો વિવેક તેના વેદનમાં આવી જાય છે. તે સમ્યક્દષ્ટિ દેહકાના જીવે પોતાના જ્ઞાયકસ્વભાવને પરભાવોથી ભિન્નપણે ઉપાસ્યો તેથી તે ‘શુદ્ધ’ છે, પવિત્રાત્મા છે, ને તે સકલ વ્યવહારને છોડીને મોક્ષપુરીની સડક પર ચાલી રહ્યો છે.

—આ રીતે, પરલક્ષ છોડીને પર્યાયે સ્વદ્રવ્યની સેવા-ઉપાસના કરી ત્યારે તે ‘શુદ્ધ’ થઈ; અને જ્યારે પર્યાયમાં આત્મા સ્વસંવેદન વડે શુદ્ધરૂપે પરિણમ્યો ત્યારે ‘આ આત્મા શુદ્ધ છે’—એમ તેણે જાણ્યું. આ રીતે શુદ્ધ દ્રવ્યના સ્વીકારથી પર્યાયમાં શુદ્ધપરિણમન થાય જ છે, ને પર્યાયમાં શુદ્ધતાનું વેદન થાય ત્યારે જ દ્રવ્યની શુદ્ધતાનો ખરો સ્વીકાર થાય છે. —આમ ખંનેમાં સંધિ છે....એકતા છે; એટલે ખરેખર ‘શુદ્ધ’ આત્મા જ શુદ્ધાત્માને અનુભવે છે, કોઈ ભેદ નથી. આ રીતે આત્માને દેખવો—અનુભવવો તે સમ્યગ્દર્શન છે; ત્રણલોકની બાહ્ય વિભૂતિ મળે તેના કરતાં પણ આ સમ્યગ્દર્શનનો લાભ શ્રેષ્ઠ છે, તેથી તે ત્રિલોકપ્રધાન છે. આવા સમ્યગ્દર્શનનો લાભ થતાં જીવને અપૂર્વ ચૈતન્યપ્રકાશ ખીલે છે ને મિથ્યાત્વના અંધારા ટળી જાય છે; અપૂર્વ—અચિંત્ય આત્મલાભ થાય છે; અનાદિ સંસારમાં કદી નહીં અનુભવેલા એવા અતીન્દ્રિય ચૈતન્યસુખનો અપૂર્વ સ્વાદ તેને આવવા માંડે છે. ‘હું સહજ આત્મસ્વરૂપ ચૈતન્ય છું’—એમ સહજ સ્વરૂપમાં રમણતા કરીને તે કેવળજ્ઞાન નિધાનને સાધી લે છે.

અહો જીવો! આત્મામાં રમણતા વડે તમે આવું સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરો....તમને તમારા આત્મામાં જ શાશ્વતસુખનું નિધાન પ્રાપ્ત થશે. [૮૯-૯૦]

ૐ

સહજ આત્મ સ્વરૂપ

(કહાનગુરુના હસ્તાક્ષર)

સં. ૨૦૧૫ ના પોષ માસમાં, ૭૦ મા વર્ષે, દક્ષિણના તીર્થોની યાત્રાનિમિત્તે સોનગઢથી પ્રસ્થાન કરતી વખતે ગુરુદેવે મંગલાચરણરૂપે આ હસ્તાક્ષર ધ્ર. હરિભાઈને લખી આપ્યા હતા. પછી જીવનના છેલ્લા શ્વાસ સુધી ગુરુદેવે તેનું રટણ કર્યું હતું, ને ધ્ર. હરિભાઈ પણ છેલ્લા શ્વાસ સુધી તેમનો હાથ ઝાલીને પાસે જ બેઠા હતા.

આત્મલીનતા વડે સંવર-નિર્જરા-મોક્ષની પ્રાપ્તિ, ને બંધનો અભાવ

*

અજર અમર ગુણગણ-ગિલડ જહિં અપ્પા થિર ઠાહ ।
સો કમ્મેહિં ન બંધિયડ સંચિય પૂવ્વં વિલાહ ॥ ૯૧ ॥
જહ સલિલેણ ન લિપ્પિયહ કમલણિ-પત્ત કયા વિ ।
તહ કમ્મેહિં ન લિપ્પિયહ જહ રહ અપ્પ-સહાવિ ॥ ૯૨ ॥
જો સમ સુક્ક-ગિલીણુ બુહુ પુણપુણ અપ્પુ મુણેહ ।
કમ્મવલ્લડ કરિ સો વિ ફુહુ લહુ ણિવ્વાણુ લહેહ ॥ ૯૩ ॥

અજર અમર બહુ ગુણુનિધિ, નિજરૂપે સ્થિર થાય;
કર્મબંધ તે નવ કરે, પૂર્વબદ્ધ ક્ષય થાય. (૯૧)

પંકજ જયમ પાણી થકી, કદાપિ નહિ લેપાય;
લિપ્ત ન થાયે કર્મથી, જે લીન આત્મસ્વભાવ. (૯૨)

શમ-સુખમાં લીન જે કરે ફરી ફરી નિજઅભ્યાસ;
કર્મક્ષય નિશ્ચય કરી, શીઘ્ર લહે શિવવાસ. (૯૩)

આ ત્રણે દોહામાં આત્મસ્થિરતાની વાત છે ને તેનું ફળ બતાવ્યું છે. જન્મ-જરા-મરણ રહિત એવો ગુણુલંકાર આત્મા, તેમાં જે સ્થિર છે તે જીવ નવા કર્મોથી બંધાતો નથી, તેમજ તેના પૂર્વસંચિત કર્મો પણ નાશ થઈ જાય છે. જેમ કમળ-પત્ર પાણીની વચ્ચે રહેવા છતાં પાણીથી લીંજતું નથી, તેમ આત્મસ્વભાવમાં જેને રતિ છે તે જીવ, પુદ્ગલોની વચ્ચે રહ્યો હોવા છતાં કર્મોથી લેપાતો નથી, તેનું જ્ઞાનપરિણમન અલિપ્ત સ્વભાવવાળું છે. રાગથી પણ જે છૂટું છે તે કર્મોથી કેમ બંધાય? આ રીતે, ઉપશાંત સુખમાં લીન થઈને જે જ્ઞાની ફરી-ફરી આત્માને અનુભવે છે તે શીઘ્ર કર્મક્ષય કરીને નિર્વાણને પામે છે.

ગુણુગણ-નિધાન આત્મા અજર-અમર છે; તે આત્મા કે તેના કોઈ ગુણો કદી જીર્ણ થતા નથી કે મરતા નથી; આવા આત્મામાં સ્થિર રહેનાર જીવ પરલાવોથી અલિપ્ત રહે છે, તેને સંવર-નિર્જરા-મોક્ષ થાય છે ને આસ્રવ-બંધ છૂટી જાય છે. જૈનમાર્ગની આવી ધર્મક્રિયાનો પ્રારંભ સમ્યક્દષ્ટિને ઘોથા ગુણુસ્થાનથી થાય છે.

જન્મ અને મરણ શરીરના સંયોગ-વિયોગ અપેક્ષાએ કહેવામાં આવે છે; આત્મા તે જન્મ કે મરણ વગરનો છે; તે શાશ્વતપણે પોતાના ગુણુલંકારમાં જ ઉત્પાદ-વ્યય-

-ધ્રુવપણે રહેલો છે. મોક્ષના પ્રેમીએ આવા આત્માને જાણીને તેને જ ઇષ્ટ કરવો, ને તેમાં જ ઉપયોગને એકાગ્ર કરીને કરવું.

આત્માનો સ્વભાવ તેના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય ત્રણેમાં વ્યાપે છે; જેમકે તેનો આનંદ-સ્વભાવ છે, તેને અનુભવતાં દ્રવ્યમાં આનંદ, બધા ગુણોમાં આનંદ ને પર્યાયમાં પણ આનંદ પ્રસરી જાય છે. અજ્ઞાનીને પર્યાયમાં આનંદગુણ દુઃખરૂપે પરિણમીને રહ્યો છે ને જ્ઞાનીને તે આનંદગુણ આનંદરૂપે પરિણમ્યો છે. પોતાના આનંદસ્વભાવને ભરોસો કરે તેને તે વેદનમાં આવે. આ આનંદગુણનું દષ્ટાંત આપ્યું; આનંદની જેમ શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ચારિત્ર વગેરે બધા ગુણસ્વભાવો દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય ત્રણેમાં વ્યાપીને અનુભવમાં આવે છે. ગુણભંડાર આત્માને દેખતાં-જાણતાં-અનુભવતાં તેના સર્વે ગુણો શુદ્ધરૂપે પરિણમીને દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયમાં વ્યાપી જાય છે, -પછી તેમાં કયાંય રાગ-દ્વેષ કે કર્મો વ્યાપતા નથી; તે આત્મા કર્મોથી અલિપ્ત રહે છે, નવા કર્મોને બાંધતો નથી, જૂનાં કર્મો છૂટી જાય છે, એટલે અલ્પકાળમાં જ તે મોક્ષને પામે છે.

ધર્મઆત્માની દૃષ્ટિ ગુણનિધાન નિજાત્માને દેખે છે. પહેલાં રાગમાં સુખ માનીને તેમાં લીન હતો ત્યારે તે કર્મોથી બાંધતો હતો; હવે જ્ઞાયકસ્વભાવમાં રમણતા કરીને રાગથી ભિન્ન થયો -ત્યારે તેનું ક્ષણ શું આવ્યું? કે અનંતા કષાયોનો અભાવ થઈ ગયો ને વીતરાગી-આચરણની કણિકા જાગી અપૂર્વ શાંતિ પ્રગટી; જે એમ ન થાય તો રાગથી બુદ્ધો કઈ રીતે પડ્યો? જ્ઞાયક તરફની પરિણમનધારા શરૂ થતાં જ રાગધારા ને કર્મધારા તૂટવા માંડી; પરભાવનો બોલો ઉતારી, આત્મા હજીવો ફૂલ થઈને મોક્ષ તરફ ચાલવા માંડ્યો; તેના દ્રવ્ય ને પર્યાય બંને કર્મથી અલસ થયા, શુદ્ધ થયા.

જેમ કમળના પાંદડાં પાણીમાં જ પ્રસરીને રહ્યા છે છતાં તે પાણીથી ભીંજતાં નથી, પાણીમાં ઓગળી જતા નથી, અગ્નિ રહે છે; તેમ અલિપ્ત ચૈતન્યસ્વભાવને અનુભવનારા જ્ઞાની, સંયોગ વચ્ચે રહ્યા છતાં પરભાવોથી ભીંજતા નથી, કર્મોથી લેપાતા નથી, અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતા વચ્ચે ઓગળી જતા નથી....કર્મોના ઉદય વચ્ચે પણ પોતાના જ્ઞાન-વૈરાગ્ય પરિણમનને તેઓ છોડતા નથી ને બધાભાવને સ્પર્શતા નથી. ફરી ફરીને પોતાના શમ-સુખમાં વિલીન....એકરસ થઈને તે કર્મોનો ક્ષય કરે છે, ને મોક્ષસુખને પ્રાપ્ત કરે છે. જેમ મીઠું પાણીમાં ઓગળીને એકરસ થઈ જાય છે તેમ આનંદનો સમુદ્ર આત્મા, તેમાં ઓગળીને પર્યાય તેમાં એકરસ થઈ જાય છે....આનંદરૂપ થઈ જાય છે. આ રીતે મુમુક્ષુજીવ આનંદનું વેદન કરતો-કરતો મોક્ષપુરીમાં ચાલ્યો જાય છે.

આત્માને જાણીને તેમાં સ્થિર થવાનું ક્ષણ આવું મહાન છે. [૯૧-૯૨-૯૩]

મોક્ષ પામેલા આત્માનું સ્વરૂપ

*

પુરિસાધાર-વમાણુ જિય અપ્પા એહુ પવિત્તુ ।

જોડ્ઝજ્ઝ ગુણગુણ-ણિલ્લ ગિમ્મલ તેય ફુરંતુ ॥૧૪॥

પુરુષાકાર પવિત્ર અતિ, દેખો આત્મરામ;

નિર્મળ તેજોમય અને અનંત ગુણુગુણુ ધામ. (૯૪)

જેવા શુદ્ધ આત્માને ધ્યાવતાં-ધ્યાવતાં મોક્ષદશા પ્રગટી, તે મોક્ષમાં તેવો જ શુદ્ધઆત્મા સદાય બિરાજમાન રહે છે; તે આત્મા પુરુષાકાર જેવા આકારવાળો છે, પવિત્ર છે, ગુણુસમૃદ્ધનો ભંડાર છે અને નિર્મળ ચૈતન્યતેજ વડે સ્ફૂરાયમાન છે.—હે જીવ! મોક્ષમાં આવો આત્મા દેખાય છે....તેને તું જાણુ....સ્વાનુભવદષ્ટિથી દેખ.

સિદ્ધસમાન પોતાના આત્માને જાણીને સમ્યક્દષ્ટિ જીવ ભવદુઃખનો અંત લાવે છે. આવા આત્માને જાણવાનો અભારે અવસર છે. ભાઈ, આત્માની સાધનામાં તને કોઈ બહારની પ્રતિકૂળતા નથી;—પ્રતિકૂળ હોય તો તે તારા પોતાના વિકારી ભાવો જ છે; ને અનુકૂળ તારો આજો આત્મા છે. અંતર્મુખ થઈને તારા ભગવાન આત્માને અનુકૂળ બનાવ....ત્યાં તે પોતે સમ્યક્દર્શન અને મોક્ષસુખ આપશે.

ભાઈ, સિદ્ધ-આત્માનું સ્વરૂપ દેખતાં તને વિશ્વાસ આવશે કે શરીર અને રાગ વગર આત્મા એકલો સુખી જીવન જીવી શકે છે; એટલે કે સુખ આત્માનો સ્વભાવ છે, તે બહારથી આવતું નથી. મોક્ષમાર્ગી સંતોએ અધ્યાત્મરસની મસ્તીમાં જૂલતાં જૂલતાં ભગવાન આત્માનો અચિંત્ય મહિમા જગત-સમક્ષ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે....મોક્ષના ઉત્સુક જીવને એનું પરમાત્મપણું એનામાં જ બતાવીને, તેનું ધ્યાન કરવાનો ઉપદેશ કર્યો છે. આત્માને પરમાત્મપદના સિદ્ધાસને બિરાજમાન કરીને મોક્ષનું સામ્રાજ્ય આપ્યું છે.

જડ-સાકરનો રસ કે રાગનો રસ, તે ચૈતન્યરસથી જુદો છે. તે પરના રસને તો તેનાથી જુદો રહીને આત્મા જાણે છે, પણ પોતાના આનંદરસને જુદો રાખીને નથી જાણતો, તેને તો તેમાં એકાકાર થઈને આત્મા જાણે છે. આવો સ્વસંવેદ આત્મા ગુણુસ્વભાવોથી મહાન હોવા છતાં ક્ષેત્રથી તો પુરુષાકાર-પ્રમાણુ છે. આવા નિજાત્માને ધ્યાવતાં બહારમાં લક્ષ કરવું પડતું નથી, ચૈતન્યસ્વરૂપમાં એકાગ્ર થતાં જગતનું ને શરીરનું પણ લક્ષ છૂટી જાય છે. ધ્યાન વડે અંતરમાં આવા નિજપરમાત્માને દેખવો તે જ સર્વે શાસ્ત્રો ભણવાનું પ્રયોજન છે.—એ વાત હવેના બે દોહામાં કહેશે. [૯૪]

શાસ્ત્રભણતરનું પ્રયોજન : શુદ્ધાત્મજ્ઞાન

*

જો અપ્પા મુદ્ધુ વિ મુણઈ અમુઈ-સરીર વિભિન્નુ ।
 સો જાણઈ સત્થઈં સયલ સાસય-મુલ્લહં લીણુ ॥ ૯૫ ॥
 જો ણવિ જાણઈ અપ્પુ પરુ ણવિ પરમાડ ચણ્ણઈ ।
 સો જાણઈ સત્થઈં સયલ ણ હુ સિવમુલ્લુ લહેઈ ॥ ૯૬ ॥
 જે બાણે શુદ્ધાત્મને, અશુચિ-દેહથી ભિન્ન;
 તે જ્ઞાતા સૌ શાસ્ત્રનો, શાશ્વત સુખમાં લીન. (૯૫)
 નિજ-પરરૂપથી અજ્ઞ જન, જે ન તજે પરભાવ;
 બાણે કદી સૌ શાસ્ત્ર પણ થાય ન શિવપુરરાવ. (૯૬)

જે જીવ, પોતાના શુદ્ધઆત્માને આ અશુચિમય શરીરથી જુદો અનુભવે છે તે સર્વે શાસ્ત્રનો બાણનાર છે ને શાશ્વત સુખમાં લીન છે. શુદ્ધઆત્માને બાણવો તે જ સર્વે શાસ્ત્રનો સાર છે....તેથી ‘જેણે આત્મા બાણ્યો તેણે સર્વ બાણ્યું.’

અને, જે જીવ સ્વ-પરની ભિન્નતાને બાણતો નથી, પર ભાવને છોડીને નિજ પરમસ્વભાવને અનુભવતો નથી, તે ભલે ગમે તેટલા શાસ્ત્રોને બાણે તોપણ શિવસુખને પામતો નથી. શાસ્ત્ર ભણવાનું જે ફળ હતું તે તો તેને થયું નહિ; એટલે આત્મજ્ઞાન વગરનું તેનું શાસ્ત્રભણતર પણ નિષ્ફળ છે.-એવા જીવને તો દોહા પદ માં ‘મૂર્ખ’ કહ્યો હતો—‘શાસ્ત્રપાઠી પણ મૂર્ખ છે....જે નિજતત્ત્વ અજાણ.’

જિનવાણીમાં સર્વત્ર જડ-ચેતનની ભિન્નતા બતાવી છે, ચેતનસ્વભાવ અને રાગાદિવિભાવ વચ્ચે અત્યંત ભેદજ્ઞાન કરાવ્યું છે. ભાઈ, આ દેહ તો અશુચિ-મળમૂત્રનો ભંડાર છે, ને તારો આત્મા તો અનંત પવિત્ર ગુણોનો ભંડાર છે, આનંદથી ભરેલો છે....એને ભૂલીને તું દેહમાં કાં મોહ્યો? આનંદમય સ્વભાવમાં લીન થઈ ને દેહથી ભિન્ન આત્માને અનુભવમાં લે. આવા આત્માને અનુભવમાં લઈને ભાવશ્રુતજ્ઞાનરૂપ જે પરિણમ્યો તેણે સકલ ‘જિન-શાસન’ એટલે ભગવાનના સર્વ ઉપદેશને બાણી લીધો; આનંદરૂપ ભાવશ્રુતજ્ઞાન તે જ જૈનશાસન છે. શાસ્ત્રના શબ્દો ભલે ઓછા આવડતા હોય તોપણ, બધાય શાસ્ત્રોમાં કહેલું જે શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ -તે તેણે અનુભવમાં લઈ લીધું; તેથી તે સર્વે શાસ્ત્રોનો જ્ઞાતા છે....શુદ્ધ-કેવળ આત્માને શ્રુતજ્ઞાન વડે અનુભવનારો તે પરમાર્થ ‘શ્રુત-કેવળી’ છે....તે ભવનો અંત કરીને મોક્ષને પામશે.

અને શાસ્ત્રના શબ્દો બાણી-બાણીને પણ જે પોતાના શુદ્ધાત્માને અનુભવતો નથી,

ભવનો અંત કરતો નથી, તો તેનાં ભણતર શા કામના? જિનવાણીનું રહસ્ય તેણે જાણ્યું નથી. અરે, ‘જાણનારને જ જાણે નહિ-એ તે કેવું જ્ઞાન? જ્ઞાન તો આત્માના અવલંબને થાય છે, કાંઈ શબ્દોના અવલંબને નથી થતું. આત્મા ‘જ્ઞાયક’ છે એમ શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે, -ધર્મી જાણે છે કે ‘જ્ઞાયક’ એવા ત્રણ અક્ષરમાં હું નથી, અનંત ગુણધામમાં રહેલો જ્ઞાયકભાવ તે હું છું.

જુઓ, અઢીવર્ષની ‘રાગુલ’ને પૂર્વભવનું જ્ઞાન થયું છે કે હું પૂર્વભવમાં જુનાગઢમાં ‘ગીતા’ હતી....તેને કોઈ પૂછે-‘ગીતા ક્યાં છે? તેને તું ઓળખીશ!’ તો કહે છે કે: ‘ગીતા બીજે ક્યાં છે? ગીતા તો આ રહી!...’ “હું જ ગીતા છું.” તેમ ધર્મીને કોઈ પૂછે કે આત્મા ક્યાં છે?—તમે તેને ઓળખશો? તો તે કહે છે: અરે, આ રહ્યો આત્મા!...’ હું જ પોતે છું.”—આ પ્રમાણે પોતામાં પોતાને ઓળખે તો જ શાસ્ત્ર જાણ્યા કહેવાય; કેમકે શાસ્ત્રે બતાવેલો આત્મા કાંઈ શાસ્ત્રમાં નથી બેઠો, તે તો અહીં પોતામાં છે.

અરે, ક્યાં મળ-મૂત્રનું કારખાનું અપવિત્ર શરીર! ને ક્યાં આનંદનું કારખાનું પવિત્ર-આત્મા! આવા શરીરથી આત્માને જુદો જાણુ....કઈ રીતે જાણુ? કે ચૈતન્ય-સ્વભાવનો સ્વાદ લઈને જાણુ. અહો, ચૈતન્યતત્ત્વમાં કોઈ એવો આનંદ ભર્યો છે કે જે તેને જાણે છે તેનું ચિત્ત તેમાં જ લીન થઈ જાય છે... ને બીજે બધેથી તેનું ચિત્ત લૂપ્ત થઈ જાય છે. વિષયોમાં લીન જીવો આત્માને જાણી શકતા નથી, ને મોક્ષસુખના સ્વાદને આખી શકતા નથી.

અહો, એ પરમ ચૈતન્યપદના મહિમાની શી વાત! વચનથી એનો પાર ન આવે, સ્વાનુભવથી જ એનો પાર આવે. (ચૈતન્યરસમાં ડોલતા-ડોલતા ગુરુદેવ લલકારે છે—) ‘જે પદ શ્રી સર્વજ્ઞે હીહું જ્ઞાનમાં.....અનુભવગોચર-માત્ર રહ્યું તે જ્ઞાન જો.....’ આવા ચૈતન્યપદનો અનુભવ તે જ સિદ્ધાન્તનો સાર ને મોક્ષનો માર્ગ છે. આવા ચૈતન્યના ચિન્તનમાં ઉપયોગની સ્થિરતા ન રહે ત્યારે દેવવંદન-સ્તુતિ, મુનિસમાગમ, સાધુજનોની સેવા, શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય, શાસ્ત્રલેખન વગેરે પ્રવૃત્તિ દ્વારા પણ શુદ્ધાત્માના રસની પુષ્ટિ કરે છે, અંદર જ્ઞાયકભાવનો રસ પોષાય છે; શુભરાગનો તેને રસ નથી. પોતે અંતરાત્મા થયો છે ને પરમાત્મપદની પ્રીતિ છે; હજી પરમાત્મા સાક્ષાત્ થયો નથી પણ તેની પ્રીતિ પરમાત્મપદમાં જ લાગી છે. પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિ નથી થઈ ત્યાં સુધી અતૃપ્ત છે એટલે પૂર્ણ આનંદરૂપ મોક્ષની લાલસા રાખીને, તેનું લક્ષ રાખીને, શમ-સુખમાં એકાગ્રતાનો પ્રયોગ કરતો-કરતો તે શીઘ્ર મોક્ષસુખને પામે છે.

મારા ચૈતન્યનિધાન મારામાં છે-એમ જાણીને જ્ઞાની-ધર્માત્મા વારંવાર તે ચૈતન્ય-નિધાનમાં ઉપયોગને જોડીને આનંદમય જ્ઞાનચેતનાને નચાવે છે; અને અજ્ઞાની જીવ,

જ્યાં અંદર પોતાનો ગુણભંડાર છે, ચૈતન્યનો પૂરો માલ ભર્યો છે તેમાં તો નજર કરવા ય નવરો થતો નથી, ને રાગ-પુણ્ય-સંયોગ કે જેમાં ચૈતન્યનો કાંઈ જ માલ નથી તેમાં દિ'-રાત વળગ્યો છે....એ તો અવતાર નકામો ગુમાવવાના લખખણ છે....ભગવાનપણું પોતામાં હોવા છતાં રાગ પાસે ને સંયોગ પાસે ભીખ માગી રહ્યો છે.

શાસ્ત્રોએ જેટલા તત્ત્વો કહ્યાં છે તેમાં સૌથી ઉત્તમ આત્મા જ બતાવ્યો છે. સર્વજ્ઞદેવે જે ત્રણકાળ-ત્રણલોક જોયા છે તેમાં આત્માને જ ઉત્તમ દેખ્યો છે; આત્મા જ આનંદનું ધામ છે. ભગવાનના શ્રીમુખથી નીકળેલો ને સંતોએ ઝીલેલો ઉપદેશ તે જિનાગમ છે; તેમાં એમ કહે છે કે હે જીવ! શરીર-પુણ્યપાપકર્મ કે રાગદ્વેષ તે કોઈ આત્મા સાથે શાશ્વત રહી શકતા નથી; શાશ્વત આત્મામાં એકાચ થતાં જે આનંદ થાય છે તે આત્મા સાથે શાશ્વત રહે છે, તે શાશ્વતસુખમાં સિદ્ધાત્મા ને ધર્માત્મા લીન રહે છે; તેને આનંદની સાથે તન્મયતા છે, રાગ કે સંયોગ સાથે તેને તન્મયતા નથી, ભિન્નતા છે.—આવું સ્વ-પરની ભિન્નતાનું જ્ઞાન કરીને, પરભાવ છોડીને સ્વભાવમાં ઠરે—તેણે સર્વસિદ્ધાન્તનો સાર જાણી લીધો. અને જેણે આવું ભેદજ્ઞાન-પરિણમન ન કર્યું તેનું શાસ્ત્રજ્ઞાન ને શુભ આચરણ તે બધુંય મિથ્યા છે,—મોક્ષને માટે નકામું છે.

ધર્માત્માને જરાક રાગદ્વેષ થઈ જાય તોપણ અંતરદષ્ટિમાં જે પરમાત્મસ્વભાવને પકડ્યો છે તે કદી છૂટતો નથી. લોકકથામાં એક દષ્ટાન્ત આવે છે: એક ભક્ત-અંધ હતો, ખાડામાં પડી ગયો, ભગવાનને યાદ કર્યા, ભગવાને આવી ખાડામાંથી હાથ ઝાડી તેને કાઢ્યો; ને પછી વનમાં રસ્તા ઉપર તેનો હાથ છોડીને ચાલ્યા ગયા....ત્યારે તે અંધ-ભક્ત ભક્તિથી કહે છે: હે નાથ! તમે આ હાથ છોડીને તો ચાલ્યા ગયા પણ મારા હૃદયમાંથી કદી છૂટવાના નથી.—એ તો આંધળા ભક્તની ને બીજા ભગવાનની વાત છે....અહીં તો સર્વજ્ઞ-જિનેશ્વરદેવનો ભક્ત....અતીન્દ્રિય ચૈતન્યચક્ષુ વડે ચૈતન્ય-પરમાત્માને પોતામાં દેખતો, પરમાત્માને કહે છે—હે ભગવાન! બહારમાં તો તમે ભલે દૂર-વિદેહમાં વસો....પણ સર્વજ્ઞસ્વરૂપે મારા અંતરમાં વસ્યા છો....તે કદી દૂર થવાના નથી; અંતરની દષ્ટિમાં નિજ-પરમાત્માને પકડ્યા છે તે કદી છૂટવાના નથી, દૂર થવાના નથી.—આમાં તો ભગવાન પણ પોતાના નિજપરમાત્મા....ને ભક્ત પણ દેખતો! —આંધળો નહિ. તે શુદ્ધદષ્ટિથી અંતરમાં પોતાના પરમાત્મતત્ત્વને દેખીને મોક્ષના માર્ગમાં નિઃશંક ચાલ્યો જાય છે.

એક ધૂની બાવો....! એકવાર નાહીને લંગોટ પહેરવી ભૂલી ગયો ને એમ ને એમ ગામમાં ગયો. લોકો કહે—અરે બાબા! તમારી લંગોટ ક્યાં? ત્યારે તે ધૂની બાવો કહે છે—અરે, મੈં લંગોટકો તો ભૂલ જતા....લેકિન મેરે ભગવાનકો કભી નહીં ભૂલતા.

—આ લૌકિક ધૂનની વાત છે; તેમ આત્માનો ધૂની ધર્માત્મા, જેણે ધ્યાનની ધૂણી ધખાવી છે, તે સંસારને-જગતને-શરીરને તો ભૂલશે, પણ પોતાના ચૈતન્ય-પરમેશ્વરને કદી ભૂલતો નથી....એની અંતરની વૈરાગ્યદશા લોકોત્તર હોય છે. આવા જ્ઞાન-વૈરાગ્ય વડે પોતાના પરમેશ્વર-આત્માને જેણે જાણી લીધો ને અનુભવમાં લીધો, તેણે જગતમાં જાણવાયોગ્ય બધું જાણી લીધું, અહવાયોગ્ય બધું અહીં લીધું ને છોડવાયોગ્ય બધું છોડી દીધું. આત્માને જાણવામાં આગમપ્રમાણુ તે તો પરોક્ષ પ્રમાણુ છે, અને પોતાનું સ્વસંવેદન તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ છે. જ્યાં વસ્તુ પોતાને સાક્ષાત્ અનુભવમાં આવી ત્યાં બીજા પરોક્ષ પ્રમાણુની અપેક્ષા રહેતી નથી. સ્વસંવેદન-પ્રત્યક્ષ થવાનો આત્માનો સ્વભાવ છે; સ્વાનુભવપ્રમાણુ એ જ શ્રેષ્ઠ પ્રમાણુ છે. આત્માના અનુભવથી જિંચું બીજું કંઈ નથી. માટે—

લાખ બાતકી બાત યહી નિશ્ચય ઉર લાવો.
તોડી સકલ જગ દંદ-ફંદ નિજ આત્મ ધ્યાવો.

અહા, પોતાની પ્રભુતાની આવી મીઠી વાત...સુમુક્ષુને અંતરમાં કેમ ન રહે ! ખરો તત્ત્વજિજ્ઞાસુ (આત્માનો ભૂખ્યો) તો આ વાત લક્ષમાં આવતાં ઊછળી જાય, ને અંતર્મુખ થઈને ચૈતન્યસ્વાદને અનુભવમાં લેવા માટે અંદર ઉપયોગની ઝપટ મારે !

[વાહ, બુચ્ચો તો ખરા....ગુરુદેવની પુરુષાર્થઉત્તેજક વાણી !]

આ રીતે, લેહજ્ઞાનવડે શુદ્ધાત્માને અનુભવ્યા વગર, શાસ્ત્રજ્ઞાનથી પણ સુખ નથી થતું. અરે ભાઈ ! ઘણા શાસ્ત્રો વાંચીને પણ જો તે સ્વ-પરને ભિન્ન ન જાણ્યા, ને પરભાવને છોડીને શુદ્ધાત્માનું સુખ ન લીધું, તો શાસ્ત્ર ભણીને તે શું કર્યું ? જેમાંથી સુખ ન મળે તે ભણતર શું કામનું ? માટે અંતરમાં તું શુદ્ધાત્માને જાણ....જેથી તને શિવસુખ પ્રાપ્ત થાય. [૯૫-૯૬]

રે આત્મ તારો....આત્મ તારો, શીઘ્ર એને આજખા;
સર્વાત્મમાં સમદષ્ટિ દો, —આ વચનને દૃઢ્યે લખા.

*

આત્મધ્યાનવડે મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિ

*

વજ્જિય સયલ વિયપ્પંદં પરમ સમાહિ લહંતિ ।
 જં વિર્દાહિ સાણંદુ ક વિ સો સિવ-સુક્ખ ભણંતિ ॥ ૧૭ ॥
 જો પિંડત્થુ પયત્થુ બુહુ રુવત્થુ વિ જિણ-ઉત્તુ ।
 રુવાતીતુ મુણેહિ લહુ જિમ પર હોહિ પવિત્તુ ॥ ૧૮ ॥
 તજી કલ્પના જાળ સૌ, પરમ સમાધિ-લીન;
 વેદે જે આનંદને, શિવસુખ કહેતા જિન. (૯૭)
 જે પિડસ્થ, પદસ્થ ને રૂપસ્થ, રૂપાતીત;
 જાણી ધ્યાન જિનોક્ત એ, શીઘ્ર બનેા સુપવિત્ર. (૯૮)

સમસ્ત વિકલ્પથી રહિત થતાં પરમસમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમાં જે કોઈ વચનાતીત આનંદમય અનુભવ થાય છે-તેને જ યોગીઓ શિવ-સુખ કહે છે. હે જ્ઞાની! જિનદેવે કહેલાં પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ કે રૂપાતીત ધ્યાન વડે તું શુદ્ધાત્માને ધ્યાવ....જેથી તુરત જ તું પરમ પવિત્ર થઈશ....ને તને પરમસુખનો અનુભવ થશે.

જુઓ, આ સુખી થવાની રીત! પ્રથમ તો આત્માના અનુભવથી થતા સુખને જ જ્ઞાનીઓ સુખ કહે છે; ઇન્દ્રિયવિષયોના-રાગના કે દેવલોકના સુખને જ્ઞાની સુખ કહેતા નથી; એ તો આકુળતા છે, ભવદુઃખ છે, તેનાથી તો છૂટવાની આ વાત છે.

આત્મામાં એકાગ્રતારૂપ શુદ્ધોપયોગ તે જ પરમ સમાધિ છે, તેમાં કોઈ વિકલ્પ રહેતા નથી, તે વખતે જીવ કોઈ અચિંત્ય આનંદમય તત્ત્વને વેદે છે, તે જ મોક્ષસુખ છે. તે સુખરૂપે સ્વયં આત્મા પોતે થાય છે, તેમાં બહારના કોઈ પદાર્થની જરૂર નથી, બહારમાં લક્ષ પણુ નથી.

અરે જીવ! આ લાંબી ભવની રણડપટ્ટીમાં દુઃખમાં શેકાઈ રહેલા તારા આત્માની જો તને ક્યા આવતી હોય, ને તેનાથી આત્માને છોડાવવા ચાહતો હો તો, બીજી બધી વિકલ્પોની ચિન્તાજાળને એકકોર મૂકીને અંતરમાં આનંદમય નિજતત્ત્વને જ ધ્યાવ; એને ધ્યાવતાં તત્ક્ષણ જ સુખ થશે.-આ તો રોકડિયો ધર્મ છે;-ધર્મ કરે અત્યારે ને સુખ થાય પછી-એમ નથી. આકુળતારૂપ કે શાંતિરૂપ પોતાના ભાવનું વેદન જીવને તે કાળે જ થાય છે. જે કાળે જે ભાવરૂપ પોતે થાય છે તે કાળે જ તેનો સ્વાદ (દુઃખ અથવા સુખ) તે જીવ લોગવે છે. તેમાં અહીં આત્મજ્ઞાન સહિતના આનંદના વેદનની વાત છે. આનંદ વગરનું આત્મજ્ઞાન, કે આત્મજ્ઞાન વગરનો આનંદ કદી હોતો નથી.

આવા આત્માના અનુભવની ખુમારી જેને ચડી તે જીવ પછી જગતમાં બીજા કોઈની આશા કરતો નથી, -ક્યાંયથી સુખ માગતો નથી, ને પોતાના સ્વાનુભવની ખુમારી તેને ઉતરતી નથી....ચૈતન્યદષ્ટિવડે પરમ આનંદમય જ્ઞાનસુધારસને તે પીએ છે. બાપુ! આવા સુખથી ભરેલો ને સર્વ વાતે પૂરો તું છે....તારો આત્મા કોઈ વાતે ક્યાં અધૂરો છે-કે તારે ભિખારી થઈ ને બીજે ભટકવું પડે! અરે, દેવલોકની વિભૂતિ પણ જેની પાસે તૂચ લાગે છે એવો તારા અનુભવને આનંદ છે; તારી આવી અચિત્ય વિભૂતિને ભૂલીને તું બહાર શા માટે ભટકે છે? બાપુ! ચૈતન્યદરિયામાંથી બહાર નીકળીને તું ભવના દરિયામાં ક્યાં પડ્યો? સુખના સાગરને બદલે દુઃખના દરિયામાં ક્યાં ડૂબ્યો? હવે આ આરબતિના દરિયામાંથી આત્માને બહાર કાઢીને મોક્ષમાં લઈ જવા માટે વીતરાગીસંતોનો આ સાદ છે....તારા હિત માટેનું આ સંબોધન છે.—

ચારગતિ દુઃખથી ઉરે તો તજ સૌ પરભાવ;

શુદ્ધાત્મ-ચિન્તન કરી, શિવસુખનો લે લહાવ.

મોહ-વિકલ્પથી ઊભો થયેલો આ સંસાર, અંતરમાં અનંત સુખના ધામને દેખતાં એક ક્ષણમાં નાશ થઈ જશે. અહો, સંતો દિનરાત આવા સુખધામના ધ્યાનમાં મોક્ષ-સુખને વેદે છે. એ શાંત-પ્રશાંત-અતિશય શાંત ચૈતન્યતત્ત્વની શી વાત ! શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી પ્રમોદથી કહે છે કે અહો, સંત-મુનિઓ પણ દિનરાત આનંદથી જે પદને ધ્યાવે છે, તે પ્ર....શાં....ત....તત્ત્વને હું પ્રણમું છું. (તેમના જીવનની આ સૌથી છેલ્લી પદરચના છે—)

‘સુખધામ અનંત સુસંત ચડી...દિનરાત્રિ રહે તદ્દધ્યાન મહીં;

પ્રશાંત અનંત સુધામય જે, પ્રણમું પદ તે વર તે જય તે.’

—ઉત્કૃષ્ટ ચૈતન્યપદ....અનંતસુખનું ધામ....તેનો જયકાર કરતા-કરતા, તેની આરાધના કરતા કરતા એકાવતારી થઈ ને આલ્યા ગયા; ભવનો અંત અને મોક્ષની પ્રાપ્તિનો નિશ્ચય કરી ગયા.-એમની અંદરની દશા ઘણી જિંચી હતી; જ્ઞાનીની અંદરની દશા ઓળખવી લોકોને કઠણ પડે છે. લોકો તો ઘણા બહારનો ત્યાગ દેખીને ઢળી પડે છે,-અંદરની ઓળખાણ કરનારા તત્ત્વજિજ્ઞાસુ કોઈક વિરલા જ હોય છે.

પ્રભો! આ તારે સુખી થવાની વાત છે. સુખ કહો કે મોક્ષ કહો; તે આનંદમય છે ને તેનો માર્ગ પણ આનંદમય છે. મોક્ષમાર્ગ તે આનંદમાર્ગ છે,-તેમાં દુઃખ નથી. ભાઈ, સુખ માટે પહેલાં ગાઢ શ્રદ્ધા-દૃઢ વિશ્વાસ કર કે મારો આત્મા પરમ મહિમાવાંત સિદ્ધપ્રભુ જેવડો, અનંદસ્વભાવથી ભરેલો છે.-આવા વિશ્વાસના બળે તેમાં ઉપયોગ કરતાં બધા વિકલ્પો છૂટી જશે ને તને નિર્વિકલ્પ મોક્ષસુખની અનુભૂતિ થશે. બસ, આ જ મોક્ષસુખ... ને આ જ મોક્ષની અપૂર્વ કળા!

હે જીવ ! મોક્ષને માટે તું આવી સ્વાનુભૂતિની કળા શીખ ! સમ્યક્દષ્ટિને સ્વાનુભૂતિની કળા આવડી ગઈ છે; એકવાર અંતરમાં ઉપયોગ જોડીને સ્વાનુભૂતિ કરી લીધી છે, તેથી તેને તે કળા ખીલી ગઈ છે. દેખેલા માર્ગે જવાનું તેને સહેલું પડે છે, તેથી વારંવાર તે સ્વાનુભૂતિના પ્રયોગ વડે અલ્પકાળમાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરીને પોતે પરમાત્મા થઈને, સદાય અચિંત્ય મોક્ષસુખમાં જ લીન રહે છે.

એક અપેક્ષાએ તો, કેવળી ભગવાન પણ ચૈતન્યના પરમ આનંદમાં લીન રહીને તેને ધ્યાવે છે,—એમ કહીને, તે પરમ-આનંદનું સર્વોત્કૃષ્ટપણું બતાવ્યું છે, ને તેના ધ્યાનની પ્રેરણા કરી છે : ભાઈ, તારામાં આવેા આનંદ છે તેને તું ધ્યાવ !

આત્માનું જ્ઞાન ને અનુભવ થયા વગર તેનું ધ્યાન હોતું નથી. આત્માનું જ્ઞાન ને અનુભવ પણ ધ્યાનદશા વખતે જ પ્રગટે છે. એકવાર અનુભવ પછી વારંવાર તેના ધ્યાનમાં સ્થિરતા કરવા માટે ચાર પ્રકાર (પિંડસ્થ વગેરે) બતાવ્યા છે; જે કે સાક્ષાત્ ધ્યાન-પરિણમન વખતે તો એક જ શુદ્ધ આત્મા ધ્યેય છે, તેમાં ચાર પ્રકાર નથી હોતાં; પણ ત્યાર પહેલાં ચિત્તની એકાગ્રતા માટે ચાર પ્રકાર દ્વારા શુદ્ધાત્માને ચિંતવે છે; તેનું વિસ્તારથી વર્ણન ‘જ્ઞાનાર્ણવ’ વગેરે શાસ્ત્રોમાં છે; સંક્ષેપથી આ પ્રમાણે—

૧. પિંડસ્થ : પિંડમાં પરમાત્મા વસે છે. પિંડ એટલે દેહ, તેમાં રહેલો જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા તે ‘પિંડસ્થ’ છે....તેને પોતામાં જ ધ્યાવ. ‘પિંડ-સ્થ વ્યવહારે કહ્યો, ખરેખર દેહમાં હું નથી, હું તો મારા અનંતગુણમાં સ્થિત જ્ઞાયક-પરમાત્મા છું—એમ નિજાત્માને ચિંતવવો તે પિંડસ્થ ધ્યાન છે.
૨. પદસ્થ : પદ એટલે અક્ષર....તેનો વાચ્ય તે પદસ્થ.—‘શુદ્ધ ચિદ્રૂપ’ ‘સહજ આત્મસ્વરૂપ’ ‘ૐ’, ‘સિદ્ધ’, ‘જિન’, ‘જ્ઞાયક’ ઇત્યાદિ પદના વિચાર વડે તેના વાચ્યરૂપ શુદ્ધાત્માનું ચિંતન તે પદસ્થ-ધ્યાન છે.
૩. રૂપસ્થ : દેહમાં રહેલા અરિહંત પરમાત્મા તે રૂપ-સ્થ છે; અથવા મૂર્તિ વગેરે રૂપમાં તેમની સ્થાપના કરીને પરમાત્મસ્વરૂપનું ચિંતન કરવું, અને તેમના જેવા પોતાના સર્વજ્ઞવીતરાગ ચૈતન્યબિંબને ધ્યાનમાં લેવું, તે રૂપસ્થ-ધ્યાન છે.
૪. રૂપાતીત : રૂપ એટલે શરીર, તેનાથી રહિત એવા સિદ્ધ સ્વરૂપના ચિંતન દ્વારા શુદ્ધાત્મસ્વરૂપને ધ્યાનમાં લેવું—તે રૂપાતીત-ધ્યાન છે.

—આ પ્રમાણે ચાર પ્રકાર, તેમજ બીજા પણ અનેક પ્રકારથી જિનમતમાં ધ્યાનનું વર્ણન છે; તે સર્વપ્રકારના સારરૂપે પોતાના શુદ્ધ આત્માને જ ધ્યેય બનાવતાં આત્મા પોતે, મોહ-કષાયરૂપ મલિનતાને દૂર કરીને, સમ્યક્ત્વાદિ પામીને પવિત્ર પરમાત્મા થાય છે.

“જે શુદ્ધ ધ્યાવે આત્મને...તે શુદ્ધ આત્મ જ મેળવે.”

આત્મા જેવા સ્વરૂપે પોતાને ધ્યાવે છે તેવા સ્વરૂપમાં તે તન્મય થઈ જાય છે. “જે ભાવમાં પ્રણમે દ્રવ્ય...તે કાળે તન્મય છે.” આત્મા પોતે પોતાની તે પર્યાયરૂપે પરિણમ્યો છે તેથી તન્મય છે. શુદ્ધ સ્વરૂપના ધ્યાન કાળે આત્મા પોતે શુદ્ધરૂપ પરિણમી જાય છે ને પરમાત્મસુખને અનુભવે છે.

હે જીવ! આ જાણીને તું પોતાના આનંદસ્વરૂપ શુદ્ધ આત્માને ધ્યાવ....જેથી તું પોતે શુદ્ધ આનંદમય થઈ જઈશ.

સા મા યિ ડ

*

સર્વે જીવા ણાણમથા જો સમ-ભાવ મુણેહ ૧
સો સામાહુઝ જાણિ ફુહુ જિણવર એમ મળેહ ॥ ૯૯ ॥
રાય-રોસ બે પરિહરિવિ જો સમ-ભાઝ મુણેહ ૧
સો સામાહુઝ જાણિ ફુહુ કેવલિ એમ મળેહ ॥ ૧૦૦ ॥
સર્વ જીવ છે જ્ઞાનમય એવો જે સમભાવ;
તે સામાયિક જાણવું, ભાળે જિનવર રાવ. (૯૯)
રાગ-દ્વેષ બે ત્યાગીને, ધારે સમતા ભાવ;
તે સામાયિક જાણવું, ભાળે જિનવર રાવ. (૧૦૦)

[ગુરુદેવને વિશેષ પ્રિય દોહો]

આહાહા, જીઓ તો ખરા....આ જ્ઞાનીનો સમભાવ! પોતાના આત્માને જેવો શુદ્ધ જ્ઞાનમય અનુભવ્યો તેવા જ જ્ઞાનમય બધા જીવોને દેખે છે. પોતે સમભાવરૂપ થઈને જ્યાં સર્વે જીવોને જ્ઞાનમય દેખે છે ત્યાં રાગ-દ્વેષને કોઈ અવકાશ રહેતો નથી, સર્વત્ર સમભાવ રહે છે, તેને જિનદેવે સામાયિક કહેલ છે.

—તમે ‘સામાયિક’ને જાનો છો?

—હા, પણ ભગવાને કહેલી સમભાવરૂપ સામાયિક માનીએ છીએ. ‘આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે’ એવા જ્ઞાનપૂર્વક જે વીતરાગી સમભાવ થાય છે તેને “કેવળીના શાસનમાં સામાયિક કહી છે.”—આ પ્રમાણે સામાયિકની ૯ ગાથામાં (નિયમસાર ગા. ૧૨૫ થી ૧૩૩ માં) કુંદકુંદસ્વામીએ “કેવળીશાસન”ની સાક્ષી આપી છે; અહીં પણ ‘સામાયિક’ના આ બંને દોહામાં યોગી-દુસ્વામીએ ‘જિનવર-કેવળી આમ કહે છે’—એમ કેવળીની સાક્ષી આપી છે. આ સિવાય બહારની ક્રિયામાં કે રાગમાં સામાયિક માની લ્યે તો, કેવળી-શાસનમાં કહેલી સામાયિક તે નથી; તેમાં તો વિષમભાવ છે.

ભાઈ, તારે અરેખર સામાયિક કરવી હોય, સમભાવ કરવો હોય તો, રાગ-દ્વેષ વગરના જ્ઞાનસ્વભાવને જાણુ, અને બધાય જીવો પણ એવા જ જ્ઞાનમય છે એમ દેખ, તો તને કયાંય શત્રુ-મિત્રપણાની ખુદ્દિ જ નહિ રહે, એટલે દ્વેષ કે રાગ કોઈ પ્રત્યે નહિ થાય, ને વીતરાગી સમભાવરૂપ સામાયિક થશે.

‘સર્વ જીવ છે સિદ્ધ સમ’....‘બધાય આત્મા ભગવાન છે....’ ‘સર્વ જીવ છે જ્ઞાનમય’—આમ બધાય સંતોએ એક જ્ઞાનમય આત્મા જ ગાયો છે....એને જ ‘ભગવાન’ કહીને બોલાવ્યો છે.—જુઓ, આ વિશાળ દૃષ્ટિ! ‘બધાય જીવો જ્ઞાનમય—ભગવાન છે’ ત્યાં હવે કોના ઉપર રાગ કરું ને કોના ઉપર દ્વેષ કરું! જ્ઞાનદૃષ્ટિમાં સહજ સમભાવ થઈ જાય છે. જગતના જીવોમાં કર્મોદયની વિવિધતાના વશે વિચિત્રતા હોય....તે દેખવા છતાં, તે બધાય જીવો પણ નિશ્ચયથી જ્ઞાનમય છે’—એમ જ્યાં લક્ષમાં લીધું ત્યાં કોઈ પ્રત્યે રાગ કે દ્વેષ ન થતાં સમભાવ રહે છે. આવો તત્ત્વજ્ઞાનપૂર્વકનો સમભાવ....તેને જ જૈનશાસનમાં જિન પરમાત્માએ સામાયિક કહી છે—કે જે મોક્ષનું કારણ છે.

જ્ઞાની જીવ પોતામાં કે બીજામાં, રાગ-દ્વેષ જીવન-મરણ વગેરે દેખે છે તે પર્યાયદૃષ્ટિથી દેખે છે, પણ તે જીવો કાંઈ તે પર્યાય જેટલા જ નથી; બધા આત્મા સ્વભાવથી જ્ઞાનમય ભગવાન છે—એમ પણ તે જ્ઞાની દેખે છે, તેથી આવી તત્ત્વદૃષ્ટિમાં કોઈ પ્રત્યે રાગ-દ્વેષનો અભિપ્રાય રહેતો નથી, વીતરાગી સમભાવ વેદાય છે, એ જ સામાયિક છે, એ જ મોક્ષનું કારણ છે,—એમ જિનશાસનમાં ભગવાને કહ્યું છે.

જગતમાં અનંત-અનંત જીવો....અનંત સિદ્ધ, અનંતા નિગોદ, કોઈ જ્ઞાની, કોઈ અજ્ઞાની, કોઈ કેવળજ્ઞાની,—તે બધાયને ‘જ્ઞાનમય’ દેખવા,—સિદ્ધ પ્રત્યે રાગ નહિ, અજ્ઞાની પ્રત્યે દ્વેષ નહિ,—સર્વત્ર સમભાવ....એમાં તો જ્ઞાનની કેટલી વિશાળતા! ને કેટલી સમતા! પહેલાં તો જેણે પોતાના આત્માને જ્ઞાનમય અનુભવ્યો હોય તે જ પોતે જ્ઞાનમય રહીને બધા જીવોને જ્ઞાનમય દેખી શકે છે. હું જ્ઞાનમય છું,—જ્ઞાનમાં રાગના અભાવને લીધે મને કોઈ પ્રત્યે આશા નથી, ને દ્વેષના અભાવને લીધે મને કોઈ પ્રત્યે વેર નથી; સર્વત્ર મધ્યસ્થ ‘એક જ્ઞાયકભાવ છું.’ —

‘ સૌ જીવમાં સમતા મને, કો સાથ વેર મને નહીં;
આશા ખરેખર છોડીને, પ્રાપ્તિ કરું છું સમાધિની. ’

—આવી અનુભૂતિ તે જ જૈનધર્મની સામાયિક છે. અસ્તિથી કહો તો જ્ઞાનમય અનુભૂતિ, ને નાસ્તિથી કહો તો રાગ-દ્વેષનો અભાવ;—એ બંને વાત આ બે દોહામાં આવી જાય છે. જીવ એકવાર પણ બેઘડીની આવી સામાયિક કરે તો કેવળજ્ઞાન ને મોક્ષ પામે.

‘ હું જ્ઞાનમય છું ’ એમ દેખતાં દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય ત્રણેમાં જ્ઞાનમય ભાવ આવ્યો; તે ‘ જ્ઞાનમય ભાવ ’માં કયાંય રાગ-દ્વેષ કે સંસાર ન આવે. જ્ઞાનમય ભગવાન ભવના અભાવસ્વરૂપ છે, તેના વેદનમાં ભવનો અભાવ થયો ને મોક્ષની ઉત્પત્તિ થઈ.—આ જ જ્ઞાનમય-સામાયિકનું રૂપ.

જે ‘ જ્ઞાતામાત્ર ’ રહેવાને બદલે પરનો સ્વામી કે કર્તા થવા જાય તેને તેમાં રાગ-દ્વેષ કે હર્ષ-ખેદ થાય જ, તેને સમભાવ રહે નહિ. ભાઈ, જગતના પદાર્થો પોત-પોતાના કાર્યને કરે છે; કોઈ દ્રવ્ય, તેની પર્યાય વિનાનું નથી, ને કોઈ પર્યાય, તેના દ્રવ્ય વગરની નથી; બીજા સાથે તેને કર્તા-કર્મપણું નથી, પોતામાં જ દ્રવ્ય-પર્યાયરૂપ કર્તા-કર્મપણું છે. કોઈ દ્રવ્ય કયારેય પર્યાય વગરનું કયાં છે—કે તારે તેની પર્યાય કરવી પડે? પરનો કર્તા થવા જઈશ તો તારા પરિણામમાં વિષમતા મટશે નહીં ને સમતા થશે નહિ. તારા કર્તૃત્વમાં ઇચ્છા કંઈક હશે ને સામા પદાર્થમાં પરિણમન કંઈક બીજું જ થશે (કેમકે તે પદાર્થો કંઈ તારી ઇચ્છાને આધીન તો પરિણમન કરતા નથી), એટલે તેમાં ઇચ્છાવિરુદ્ધ પરિણમન થતાં તને ખેદ થશે ને ઇચ્છા-અનુકૂળ પરિણમન થતાં તને હર્ષ થશે.—આ રીતે કર્તૃત્વબુદ્ધિમાં હર્ષ-ખેદરૂપ વિષમતા થયા વગર રહેશે નહિ, ને સમભાવ થશે નહિ. સમભાવ કરવો હોય તો, બસ! તું જ્ઞાતા રહે....પોતાના આત્માને જ્ઞાનમય અનુભવમાં લે, ને રાગ-દ્વેષ બંનેનો પરિહાર કર.—એ જ સામાયિકની વિધિ છે.—આવી વિધિ વગર સામાયિક થાય નહિ.

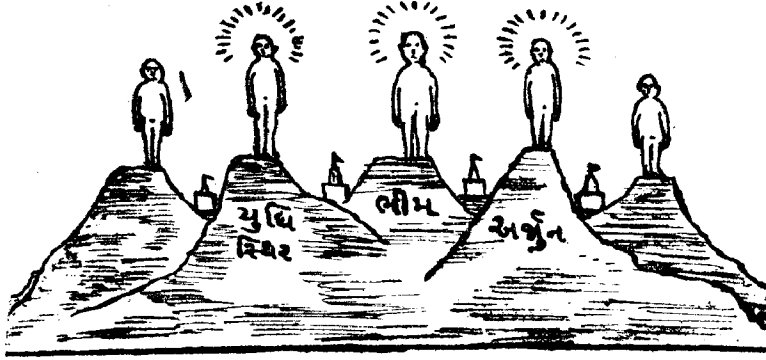
આહા, હું પરમાત્મા....ને બધા જીવો સ્વભાવથી પરમાત્મા;—એટલે આખોય લોક ‘ પરમાત્મા-જીવોથી ’ ઠાંસોઠાંસ ભરેલો છે; લોકમાં કોઈ સ્થાન એવું ખાલી નથી કે જ્યાં પરમાત્મસ્વભાવી જીવ ન હોય. બધાય જીવોની જ્ઞાનસત્તામાં પોતપોતાનું પરમાત્મપણું ભર્યું છે; તેમાંથી જે કોઈ જીવો પોતાની પરમાત્મશક્તિને ઓળખે છે તેઓ પ્રગટરૂપ મુક્ત-પરમાત્મા થઈ જાય છે. એક જીવ મોક્ષ પામે તેથી કંઈ બધાય જીવો મોક્ષ પામી જતા નથી, કેમકે દરેક જીવની પોતપોતાની ચૈતન્યસત્તા સ્વતંત્ર, જુદેજુદી છે. તારી ચૈતન્યગૂંદામાં પ્રવેશીને તું તારું ધ્યાન કર; બીજાની ચિંતા છોડ!

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી ભાવના ભાવે છે કે—

આ. સં. ૨૫

શત્રુ-મિત્ર પ્રત્યે વર્તે સમદર્શિતા;
 માન-અમાને વર્તે તે જ સ્વભાવ જો;
 જીવિત કે મરણે નહિ ન્યૂનાધિકતા;
 ભવ-મોક્ષે પણ શુદ્ધ વર્તે સમભાવ જો....અપૂર્વ અવસર.

ભાન સહિતની આ ભાવના છે. જ્યાં શત્રુ કે મિત્ર, જીવન કે મરણ સર્વપ્રસંગમાં એક સરખો સમભાવ....એટલે કે સાયકભાવ અનુભવાય છે, તે વીતરાગી સામાયિકની શી વાત!—ખરેખર તો ત્યાં પરલક્ષ જ નથી. કોઈ જૈનધર્મનો શત્રુ....માટે તેના ઉપર દ્વેષ, ને જૈનધર્મનો ભક્ત....તેના ઉપર રાગ-એવો વિષમભાવ પણ જ્યાં રહ્યો નથી; જ્યાં પરમાત્માને વંદન કરવાનીયે વૃત્તિ નથી ને શરીરને સિંહ ખાઈ જતો હોય—તેના ઉપર અણગમानीયે વૃત્તિ નથી;—કેટલો મધ્યસ્થભાવ! જ્ઞાનભાવનું કેટલું જોર!! જુઓને,

શત્રુજય ઉપર. યુધિષ્ઠિર વગેરે મુનિરાજને આવી સામાયિક વર્તતી હતી....શરીર ભડ-ભડ બળતું હોવા છતાં જરાય અણગમानी વૃત્તિ ન થઈ; ન તો બાળનાર પ્રત્યે દ્વેષનો વિકલ્પ થયો કે ન બાળમાં બેસેલા મુનિ-ખાંધવો પ્રત્યે રાગની વૃત્તિ જાગી.... બસ,—શાંત વીતરાગરસમાં લીન થઈને ત્યાં ને ત્યાં કેવળજ્ઞાન પામ્યા ને મોક્ષે ગયા. ધન્ય એ દશા! ચૈતન્યની કેટલી તાકાત!!

* આવી સામાયિક કેને થાય?

જે જ્ઞાનમય આત્માને રાગદ્વેષ વગરનો અનુભવે તેને.

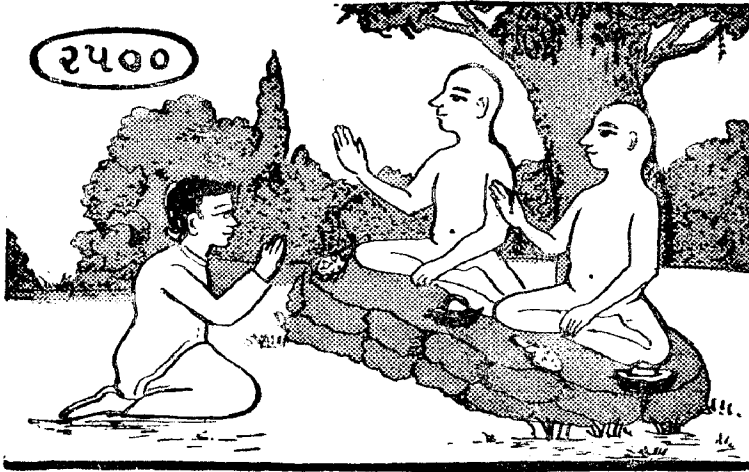
* આવી સામાયિક કયાં થાય?

અંદરમાં સ્વાનુભૂતિરૂપ ચૈતન્યગૂફામાં બેસીને થાય.

* આવી સામાયિક કયા ભાવથી થાય?

રાગ-દ્વેષ વગરના સમભાવથી થાય.

—સ્વાનુભૂતિની ગૂફામાં બેસીને જ્ઞાનમય આત્માના ધ્યાનથી પરમ સામાયિક થાય છે. એકવાર જેને સ્વાનુભૂતિ થઈ છે એવો ધર્મીજીવ, ચાહે વનમાં ચાહે ઘરમાં હજારો માણસોના ટોળા વચ્ચે હોય તોપણ તે પોતાના આત્માને તે બધાયથી બુદ્ધો એકલો દેખે છે, ને સમ્યક્ત્વ-ગૂફામાં બેઠોબેઠો સમભાવનો થોડોક આનંદ તો અનુભવે છે. એવા જીવને મિત્ર તરીકે સંબોધન કરતાં મુનિરાજ કહે છે : સત્તે !... હે સખા ! (નિયમસાર શ્લોક ૧૩૩ માં પદ્મપ્રભમુનિરાજ, તથા ‘અમૃતાશીતિ’ શ્લોક ૨૮ માં શ્રી યોગીન્દુ મુનિરાજ કહે છે—હે સખા !) અમારો આ ઉપદેશ સાંભળીને તું શીઘ્ર ચૈતન્ય ચમત્કારમાં તારો ઉપયોગ જોડ ! જ્ઞાનમય આત્માને જાણનારો તું અમારો સાધર્મી મિત્ર છે, મોક્ષમાર્ગમાં તું સાથીદાર છે....માટે હે સખા ! તું સ્વાનુભૂતિની ગૂફામાં આવ....ને અમારી સાથે બેસીને, પરમાત્મસ્વરૂપને ધ્યેય બનાવીને સામાયિક કર.

અહા, સમકિતી ધર્માત્માને મુનિઓએ પોતાનો મિત્ર કહીને બોલાવ્યો. વાહ ! બુદ્ધો તો ખરા....ધર્મતું વાત્સલ્ય ! મુનિરાજ સંબોધન કરે છે : હે સાધર્મી—સખા ! જેમાં ભવનો પ્રવેશ નથી એવી આ શાંત ચૈતન્યગૂફામાં તું આવ.....સામ્યભાવ રૂપ દૃઢ પદ્માસન લગાવીને અમારી સાથે બેસ....ને પરમાત્મતત્ત્વને ધ્યેય બનાવીને તેતું ધ્યાન કર....આવી સામાયિકરૂપ પરમ સમાધિમાં તું અપૂર્વ મોક્ષસુખને પામીશ.

રાગ-દ્વેષ હોય ત્યાં સામાયિક કેમ થાય ? સામાયિકમાં તો વીતરાગભાવે પોતાના ચૈતન્ય ભગવાનના સાક્ષાત્ ભેટા થાય....ને ભવનો અંત આવી જાય. મુનિ કહે છે—હે મિત્ર ! જો તું ભવના દુઃખથી ડરતો હો ને મોક્ષસુખને ચાહતો હો તો, રાગ-દ્વેષ બંનેને છોડીને જ્ઞાનયમ ચૈતન્યતત્ત્વના ધ્યાનમાં તારા ચિત્તને સ્થિર કર.

આવી સામાયિક વડે તું મોક્ષસુખ પામીશ.

[૯૯-૧૦૦]

છેદોપસ્થાપન, પરિહારવિશુદ્ધિ, યથાખ્યાતચારિત્ર

*

ધ્યાનવડે આત્માની શુદ્ધિ થઈ, રાગ-દ્વેષ વગરનો સમભાવ થયો તેમાં જ ચારિત્રના બધા પ્રકાર સમાઈ જાય છે—એ વાત દૂકમાં કહે છે—

હિંસાદિઉ-પરિહાર કરિ જો અપ્પા હુ ઠવેઈ ।
સો વિયડ ચારિત્તુ મુણિ જો પંચમ ગઈ ગેઈ ॥૧૦૧॥

મિચ્છાદિઉ જો પરિહરણ સમ્મદ્દંસણ સુદ્ધિ ।
સો પરિહાર-વિસુદ્ધિ મુણિ લહુ પાવહિ સિવ-સિદ્ધિ ॥૧૦૨॥

સુહુમહં લોહહં જો વિલડ જો સુહુમુ વિ પરિણામુ ।
સો સુહુમુ વિ ચારિત્ત મુણિ સો સાસય-સુહુ-ધામુ ॥૧૦૩॥

હિંસાદિકના ત્યાગથી, આત્મસ્થિતિ કર જેહ,
તે બીજું ચારિત્ર છે, પંચમગતિ કર તેહ. (૧૦૧)

મિથ્યાત્વાદિક પરિહરણ સમ્યગ્દર્શન-શુદ્ધિ,
તે પરિહાર-વિશુદ્ધિ છે, શીઘ્ર લહે શિવસિદ્ધિ. (૧૦૨)

સૂક્ષ્મલોભના નાશથી, જે સૂક્ષ્મ પરિણામ;
જાણે સૂક્ષ્મ-ચરિત્ર તે, જે શાશ્વત સુખધામ. (૧૦૩)

જુઓ, આ બધા ચારિત્ર વીતરાગ છે, ને બધાય મૌક્ષનાં કારણ છે. ચારિત્રના પાંચ લેહ કહ્યા છે—સામાયિક, છેદોપસ્થાપના, પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસાંપરાય અને યથાખ્યાત. તેમાંથી સામાયિકની વાત આગલા બે દોહામાં કરી. હિંસાદિકનો ત્યાગ (નાસ્તિ), ને આત્મામાં સ્થિરતા (અસ્તિ)—તે બીજું ચારિત્ર છે—તે પંચમગતિમાં એટલે કે ધ્રુવ એવી મૌક્ષગતિમાં લઈ જનારું છે. ચારિત્રમાં કોઈ પ્રમાદથી જરાક હિંસાદિક દોષ લાગી જાય તો તેટલો ચારિત્રનો છેદ થાય છે, તે છેદને દૂર કરીને પાછો આત્માને ચારિત્રમાં સ્થિર કરવો, તે છેદોપસ્થાપના-ચારિત્ર છે. સાતમે ગુણુસ્થાને અપ્રમત્ત-નિર્વિકલ્પધ્યાન વડે અપ્રમત્તધારામાં આત્માનું સ્થાપન કર્યું તે બીજું ચારિત્ર (છેદોપસ્થાપન) છે, તેની અખંડ વીતરાગધારા જીવને મૌક્ષ પમાડે છે. મુનિવરોને સ્વરૂપમાં અખંડ રમણુતારૂપ વીતરાગતા તે જ મૌક્ષનું સાક્ષાત્ કારણ છે; જરાક પણ રાગ રહે તો મૌક્ષ અટકી જાય છે;—રાગ તે છેદ છે.—

“તેથી ન કરવો રાગ જરીએ કયાંય પણ મોક્ષેચ્છુએ,
વીતરાગ થઈને એ રીતે તે ભવ્ય ભવસાગર તરે.”

મિથ્યાત્વાદિ દોષોના પરિહાર વડે સમ્યક્ત્વાદિની વિશુદ્ધિ તેને અહીં પરિહાર-વિશુદ્ધિ બાણો,-કે જેના વડે જીવ શીઘ્ર શિવસિદ્ધિને પામે છે. આમ તો ‘પરિહાર-વિશુદ્ધિ’ની વિશેષ વ્યાખ્યા આવે છે : અમુક ભુક્તલોગી-રાજપુત્ર મુનિ થયેલ હોય, તેને જ તે ચારિત્ર પ્રગટે છે; અને તે ચારિત્રવાળા મુનિ પાણી વગેરે ઉપરથી ચાલે તોપણ તેમના શરીરના નિમિત્તે કોઈ પણ જીવની હિંસા થતી નથી;-વગેરે કેટલીક વિશેષતા છે; પણ અહીં તો કહે છે કે દોષોનો પરિહાર થઈને રત્નત્રયની વિશુદ્ધિ થઈ-તે જ પરિહાર-વિશુદ્ધિ છે....તે વીતરાગભાવરૂપ છે, તે પણ જીવને શીઘ્ર મોક્ષની સિદ્ધિ કરનારું છે.

સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ અથવા સમ્યક્ત્વના પરિણમન વડે આઠે કર્મોનો ક્ષય થવાનું કહ્યું છે, ત્યાં સમ્યક્દર્શનની શુદ્ધિ કહેતાં રત્નત્રયની શુદ્ધિ સમજવી; કેમકે શુદ્ધ સમ્યક્ત્વની અખંડ ધારા હોય ત્યાં અદ્વકાળમાં ચારિત્ર આવ્યા વિના રહેતું નથી. જેમ મિથ્યાત્વ તે દોષ છે તેમ રાગ-દ્વેષ પણ દોષ છે, તે બધાનો વિષય પર તરફ છે; તે સમસ્ત દોષરહિત જ્ઞાનમય શુદ્ધાત્માની અનુભૂતિ તે સર્વે દોષોનો પરિહાર કરવા સમર્થ છે. માટે તેને જ પરિહારવિશુદ્ધિ કહીએ છીએ.

પછી દશમા ગુણસ્થાને ચારિત્રમાં શુદ્ધિ વધે છે, ત્યાં હજી સૂક્ષ્મ-લોભ બાકી હોય છે. તે સૂક્ષ્મલોભનો પણ નાશ કરીને સંપૂર્ણ વીતરાગ થતાં યથાખ્યાતચારિત્રરૂપ સૂક્ષ્મચારિત્ર પ્રગટે છે. કષાય પરિણામ (ભલે શુભ હોય તોપણ) તેને ‘સ્થૂળ’ કહેવામાં આવ્યા છે; પૂર્ણ વીતરાગતારૂપ યથાખ્યાતચારિત્રમાં તે ‘સ્થૂળ’નો અભાવ હોવાથી તેને ‘સૂક્ષ્મચારિત્ર’ કહ્યું છે....અને તે શાશ્વતસુખનું ધામ છે.

દશમા ગુણસ્થાને ‘સૂક્ષ્મસંપરાય’ અર્થાત્ સૂક્ષ્મ કષાય છે, પણ તે સૂક્ષ્મકષાય (-જોકે વીતરાગતાની અપેક્ષાએ તો તે પરિણામ સ્થૂળ છે-તે) કોઈ ચારિત્ર નથી ચારિત્ર તો જે ઘણા અકષાય ભાવ થયો છે તે જ છે. જે કષાયનો કળિયો સૂક્ષ્મ પણ બાકી રહ્યો છે તે તો ચારિત્રનો વિરોધી છે, તેને થ છોડશે ત્યારે પૂરી વીતરાગતા થશે ને પછી કેવળજ્ઞાન થશે.

અહા, ચૈતન્યના શાંત-વીતરાગરસમાં રાગનો કોઈ કળિયો પાલવતો નથી. રાગનો સૂક્ષ્મ કણ પણ વિદ્યમાન હોય તો કેવળજ્ઞાન દૂર રહી જાય છે. આવું શાંત તારું ચૈતન્યતત્ત્વ....તેને લક્ષમાં લે, તેનું ધ્યાન કર, ને વીતરાગતાની તલવાર વડે કષાય-શત્રુનો સર્વથા ક્ષય કરીને કેવળજ્ઞાન-નિધાન પ્રાપ્ત કરી લે.

ભાઈ, આ તો જ્ઞાનની ગંગા છે.... ચૈતન્યગગનમાં જ્ઞાનની નિર્મળ ગંગા વહી રહી છે, તેનું આનંદજળ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો પીએ છે. લોકો કહે છે કે ગંગાના જળમાં જીવાંત નથી થતી, તેમ અહીં લોકોત્તર ચૈતન્યગંગાનું જળ એવું પવિત્ર છે કે તેમાં રાગ-દ્વેષરૂપ જીવાંત થતી નથી. આવા ગંગાજળ પી....એનો વીતરાગી અનુભવ કર. આવા અનુભવરૂપ વીતરાગચારિત્ર વડે જીવ મોક્ષને પામે છે, તે મોક્ષપુરીમાં ચૈતન્ય આત્મારામ પોતાના અનંતગુણથી ખીલેલા શાશ્વત આનંદ ખગીયામાં સદાકાળ કેલી કરે છે.

આ રીતે વીતરાગભાવરૂપ થયેલો આત્મા તે જ ચારિત્ર છે એમ કહું; હવે કહે છે કે શુદ્ધતારૂપે પરિણમેલો આત્મા જ પંચપરમેષ્ઠી વગેરે છે. [૧૦૧-૧૦૨-૧૦૩]

શુદ્ધ આત્મા જ પંચ પરમેષ્ઠી વગેરે છે

*

અરહંતું વિ સો સિદ્ધુ ફુડુ સો આયરિડ વિયાણિ ।
 સો ઉવજ્ઞાયડ સો જિ મુણિ ણિચ્છંદં અપ્પા જાણિ ॥ ૧૦૪ ॥
 સો સિડ સંકરુ વિણ્હુ સો સો રુદ્ધ વિ સો બુદ્ધુ ।
 સો જિણુ ઈસરુ બંધુ સો સો અણંતુ સો સિદ્ધુ ॥ ૧૦૫ ॥
 આત્મા તે અહંત છે, સિદ્ધ નિશ્ચયે એ જઃ
 આચારજ ઉવજ્ઞાય ને સાધુ નિશ્ચય તે જ. (૧૦૪)
 તે શિવ, શંકર, વિષ્ણુ ને રુદ્ર બુદ્ધ પણ તે જઃ
 બ્રહ્મા, ઇશ્વર, જિન તે, સિદ્ધ અનંત પણ તે જ. (૧૦૫)

શુદ્ધાત્માના ધ્યાન વડે શુદ્ધતારૂપે પરિણમેલો તે આત્મા જ નિશ્ચયથી અરિહંત છે, તે જ સિદ્ધ છે, તે જ આચાર્ય છે, તે જ ઉપાધ્યાય છે, ને તે જ મુનિ છે-એમ જાણો. (ખરાબર આવી જ ગાથા શ્રી કુંદકુંદસ્વામીએ મોક્ષપ્રાભુતમાં રચેલી છે; અહીં ૧૦૪ મો દોહો છે અને ત્યાં પણ ખરાબર ૧૦૪ મી ગાથા છે.) આત્મા જ પંચપરમેષ્ઠી છે, આત્મા જ રત્નત્રય છે; વળી તે જ શિવ, શંકર, વિષ્ણુ, રુદ્ર, બુદ્ધ, જિન, ઇશ્વર, બ્રહ્મા, અનંત, સિદ્ધ વગેરે ગુણવાચક નામેથી ઓળખાય છે. (શરૂઆતમાં નવમા દોહામાં પણ આવા નામો કહ્યા હતા, તેમાં શિવ, વિષ્ણુ, બુદ્ધ, જિન, સિદ્ધ-એ નામો આવી ગયા છે, ત્યાંથી અર્થ જોઈ લેવા.)

જિનમાર્ગમાં શુદ્ધ આત્માનું જેવું સ્વરૂપ કહ્યું છે તેને જાણુ તો જ અરિહંત-
-સિદ્ધ વગેરેની સાચી ઓળખાણ થશે. અરિહંત વગેરેના શુદ્ધ ચેતનમય દ્રવ્ય-ગુણ-
-પર્યાયને ઓળખતાં પોતાનું શુદ્ધ ચેતનસ્વરૂપ પણ ઓળખાય છે, કેમકે બંનેના
સ્વરૂપમાં નિશ્ચયથી તફાવત નથી. જેવો સ્વભાવ અરિહંતોને પ્રગટ્યો તેવો જ સ્વભાવ
પ્રગટવાની તાકાત આ આત્મામાં ભરી છે; તેથી તેને પરમાત્મસ્વરૂપે ધ્યાવતાં આનંદ
થાય છે.-જો તેવો સ્વભાવ સત્ ન હોય તો તેનું ધ્યાન સફળ કેમ થાય! જુઓ,
સરસ ન્યાય આપીને (તત્વાનુશાસન ગા. ૧૯૨ માં) સ્વભાવની સિદ્ધિ કરી છે. તરસ
લાગી....પાણી પીધું ને તૃપ્તિ થઈ....તો ત્યાં સાચા પાણીનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થાય છે;
મૃગજળના પાણીથી કાંઈ તૃષ્ણ ન મટે. તેમ સ્વભાવદૃષ્ટિથી આત્માને પરમાત્મસ્વરૂપે
ચિંતવતાં અતીન્દ્રિય આનંદ વેદાય છે ને તૃપ્તિ થાય છે, કેમકે તેવો સ્વભાવ સત્ છે;
એ કાંઈ મૃગજળ જેવી મિથ્યા-કલ્પના નથી. ‘સત્’ સ્વભાવ છે, તેના ચિન્તન વડે
પંચપરમેષ્ઠી-રત્નત્રય વગેરે-રૂપે આત્મા પોતે જ પરિણમે છે. ભગવાન! પંચપરમેષ્ઠીપદ
તારામાં જ છે.....તે તું જ છે.

‘અરે, મારો આત્મા ભગવાન!’-એમ સન્દેહ ન કર. જો આત્મામાં ભગવાનપણું
નહિ હોય તો ક્યાંથી તે આવશે? માટે સત્ સ્વભાવનો વિશ્વાસ કરીને તેનું ધ્યાન
કર. ધ્યાનવડે આત્મા પોતે જ પંચપરમેષ્ઠીની શુદ્ધપર્યાયરૂપ થાય છે. આચાર્ય-મુનિને
જે વિકલ્પ કે પ્રમાદ હોય તેની અહીં વાત નથી, અહીં તો શુદ્ધતાની વાત છે;
ત્રિકાળવર્તી લોકના સર્વે પંચપરમેષ્ઠી ભગવંતોમાં જે શુદ્ધગુણો પ્રગટ્યા છે તે બધાય
ગુણો મારામાં ભરેલા છે-એમ સ્વસન્મુખ સ્વીકારપૂર્વક જ પંચપરમેષ્ઠીને સાચા નમસ્કાર થાય
છે, ને ત્યાં પોતામાં પણ તેમના જેવા અપૂર્વ મંગળ ભાવો ખીલી ઊઠે છે. પોતાના સ્વીકાર
વગર એકલા પરના સ્વીકારમાં શુભરાગ થાય છે પણ તેનાથી ભવનો અંત નથી આવતો.
ભાઈ, તારામાં જે વૈભવ ‘સત્ છે તેની પ્રભુવણા’ કરીને સંતો તને તારું સ્વરૂપ દેખાડે
છે, તું તેને લક્ષમાં લઈને શ્રદ્ધા કર....વસ્તુ પોતે રાગસ્વરૂપ નથી એટલે તેના શ્રદ્ધા-
-જ્ઞાન પણ રાગવડે થતા નથી, રાગથી જુદી પડેલી ચેતના વડે જ થાય છે. જ્ઞાન-
સ્વભાવની સન્મુખ થઈને તારા આત્માને દેખ....તો પંચપરમેષ્ઠી તને તારામાં જ દેખાશે,
-તેને શોધવા તારે બહાર લક્ષ નહીં કરવું પડે. તું પોતે જ પરમેષ્ઠી થઈ જઈશ.

આવી શુદ્ધપર્યાયરૂપે થયેલા જે અરિહંત-સિદ્ધ પરમાત્મા છે તેમને જ ખીજા
ગુણવાચક નામોથી શિવ, શંકર, મહાદેવ, બ્રહ્મા વગેરે કહેવાય છે. શં એટલે સુખ,
તે જેણે પોતામાં પ્રગટ કર્યું છે તે આત્મા શંકર છે. મહાદેવ અથવા રૂદ્ર પણ તેને
કહેવાય છે કેમકે ધ્યાનરૂપી અતીન્દ્રિય લોચન વડે તેમણે જ કામવાસનાને તથા આઠે કર્મોને
ભસ્મ કરી નાંખ્યા છે. અહીં રૂદ્રતા તીવ્ર પુરુષાર્થસૂચક છે, કષાયસૂચક નથી. અનંતયતુષ્ઠ્યના
સ્વામી હોવાથી તે જ ‘અનંત’ છે; તેમણે સ્વપ્રયોજન સાધ્યું હોવાથી તે સિદ્ધ

છે; પોતે જ કેવળજ્ઞાનરૂપ પરમબ્રહ્મ છે. આ પ્રમાણે ઓળખીને પંચ પરમેષ્ઠીને ગમે તે નામ આપો;—એનાથી બુદ્ધા બીજા કોઈ શંકર-બ્રહ્મા વગેરે ઇષ્ટદેવ નથી. બીજા મોહી જીવોને એવા નામ ભલે કોઈ આપે, પણ તેથી કાંઈ તે શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ નથી. જૈન-સર્વજ્ઞમાર્ગી સિવાય બીજે કયાંય આત્માનું સાચું સ્વરૂપ કહ્યું નથી. શબ્દો ભલે મળતા આવે પણ ભાવમાં મોટો ફેર છે. જૈનમાર્ગમાં આત્મા દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયસ્વરૂપ કહ્યો છે, તેવો માને તો જ તેનું ધ્યાન થઈ શકે. દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય એકબીજા વગર હોતાં નથી. જો આત્મા એકાંત કૂટસ્થ હોય તો, ઉપયોગ બીજેથી હટાવીને આત્મામાં એકાગ્ર કરવો—એવો પલટો કઈ રીતે થાય? ને ધ્યાન કઈ રીતે થાય?

કોઈ અબુધ જનોએ આત્માને સર્વથા ક્ષણિક માન્યો, કોઈએ સર્વથા નિત્ય માન્યો. બુધજનો—જૈનો તો આત્માને નિત્ય-અનિત્યસ્વરૂપ જાણે છે. જગતમાં અનંત આત્મા, એકેક આત્મામાં અનંત ગુણ-પર્યાયો, તેના અસંખ્યપ્રદેશ, ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવતા એક સમયમાં, આ વાત સર્વજ્ઞના જૈનમાર્ગમાં જ છે. અજ્ઞાતીજનો અસર્વાંશને સર્વાંશ માની દ્યે છે; જગતના આ બધા જીવો કોઈ એક ઇશ્વરના અંશ છે—એમ જેણે માન્યું તેણે એક આત્માને પૂરો ન માન્યો, પણ અનંતમા ભાગનો માન્યો, એટલે ખરેખર સ્વતંત્ર આત્માનું અસ્તિત્વ માન્યું જ નહીં.—તે મોટી ભૂલ છે. અહીં તો ભગવાન કહે છે કે તારો આત્મા તારા પોતાથી પૂરો પરમેશ્વર છે, તે કોઈ બીજાનો અંશ નથી. આમ પોતાનું પરિપૂર્ણ અસ્તિત્વ જાણીને તેને ધ્યાવતાં આ આત્મા પોતે પરમ-ઇષ્ટરૂપ પરમાત્મા થઈ જાય છે. લિન્નલિન્ન અનેક નામોથી કહેવામાં આવે છે તે આ આત્મા જ છે.—એમ જાણીને પોતાના અંતરમાં તેને ધ્યાવો. [૧૦૪-૧૦૫]

વિદેહી પરમાત્મા આ દેહમાં બિરાજે છે

*

एवहि लक्षण-लखियउ जो परु णिकलु देउ ।
 देहहं मज्झहिं सो वसइ तासु ण विज्जउ भेउ ॥ १०६ ॥
 એવા લક્ષણયુક્ત જે પરમ વિદેહી દેવ;
 દેહવાસી આ જીવમાં ને તેમાં નથી ફેર. (૧૦૬)

દોહા ૧૦૪-૧૦૫ માં કહેલા અરિહંત-સિદ્ધ-શંકર વગેરે નામોથી લક્ષિત જે પરમ-દેવ છે તે દેહરહિત હોય કે દેહમાં વસેલા હોય—તેમાં કાંઈ ફેર નથી.

‘જેવા જીવો છે સિદ્ધિગત...તેવા જીવો સંસારી છે.’

—દેહ વગરના જે સિદ્ધ પરમાત્મા, ને દેહમાં રહેલો આ આત્મા,—તે જાનેમાં નિશ્ચયથી કાંઈ ભેદ ન જાણે. પોતાના શુદ્ધ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયસ્વરૂપે પૂર્ણ આત્મા—તે વિદેહી પરમાત્મા છે, ને તેવો જ હું છું—એમ, દેહના સંયોગમાં રહીને પણ દેહાતીત આત્માને ધર્મીજીવ અનુભવમાં લ્યે છે. ભગવાન વિદેહી કે દેહવાસી, શરીરને ન જોતાં ચૈતન્યસ્વભાવને જ જુઓ તો, જાનેમાં કાંઈ ફેર નથી... એમ જાણીને અંતરમાં આત્માનું ચિન્તન કરે. ખરેખર જ્યાં સ્વલક્ષ છે ત્યાં શુદ્ધોપયોગ છે ને ત્યાં પોતાનો જ શુદ્ધાત્મા દેખાય છે, બીજા જીવનું લક્ષ રહેતું નથી. ‘પરમાત્મા જેવો હું છું’ એવું પણ લક્ષ ત્યાં નથી; ત્યાં તો સીધો પરમસ્વરૂપે પોતે પોતાને વેદે છે....આ રીતે જ્ઞાયકભાવપણે પોતે પોતાને અનુભવતાં રાગદ્વેષ વગરનો સહજ—વીતરાગી આનંદ થાય છે.

માટે હે જીવ! અંતર્મુખ થઈને તું તારા નિજાત્માને દેખ.

[૧૦૬]

શુદ્ધ આત્મદર્શન એ જ સિદ્ધિનો પંથ

*

જે સિદ્ધા જે સિજ્ઞિહિં જે સિજ્ઞહિ જિણ—ઉત્તુ ।

અપ્પા દંસણિ તે વિ ફુડુ એહઝ જાણિ ણિમંતુ ॥૧૦૭॥

જે સિદ્ધ્યા ને સિદ્ધશે, સિદ્ધ થતા ભગવાન;

તે આત્મદર્શન થકી, એમ જાણુ નિર્બાન્ત. (૧૦૭)

હવે યોગસાર—ગ્રંથનો ઉપસંહાર કરતાં, ગ્રંથનો સાર શું ને સિદ્ધિનો માર્ગ શું?—તો કહે છે કે ‘આત્મદર્શન.’ જે જીવો સિદ્ધ થયા છે, જે જીવો સિદ્ધ થશે ને જે જીવો સિદ્ધપણને સાધી રહ્યા છે—તે આત્મદર્શન વડે જ....એમ ચોક્કસ જાણો.

‘ભેદવિજ્ઞાનતઃ સિદ્ધા...સિદ્ધા યે કિલ કેચન’

—ભેદવિજ્ઞાનથી મુક્તિ, ને ભેદજ્ઞાનના અભાવથી સંસાર;—આ દ્વંડો સિદ્ધાન્ત ભગવાન જિનદેવે કહ્યો છે. આમ જાણીને હે મોક્ષાર્થી જીવો! હે સંસારથી ભયભીત મુમુક્ષુઓ! તમે ભેદજ્ઞાન કરીને શુદ્ધાત્માને દેખો.—આ જ મોક્ષનો માર્ગ છે ને આ જ સર્વસિદ્ધાન્તનો સાર છે.

જગતમાં મોક્ષનો માર્ગ ત્રણેકાળે ચાલુ જ છે, ક્યારેય તે સર્વથા બંધ થઈ જતો નથી. વિદેહક્ષેત્રોમાં અત્યારે પણ મોક્ષગમન ચાલુ છે, ને તે મોક્ષનો માર્ગ તો અત્યારે

અહીં પણ ચાલુ જ છે. વિદેહમાં કે ભરતમાં સિદ્ધિનો માર્ગ એક જ છે કે પોતાના પરમાત્મસ્વરૂપને પોતામાં દેખવું-અનુભવવું. ‘આત્મદર્શન’ કહેતાં તેમાં સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ત્રણે સમાઈ જાય છે.

ઋષભદેવ, મહાવીર વગેરે અનંતા જીવો મોક્ષ પામ્યા....તે કઈ રીતે ?

—કે પોતાના શુદ્ધઆત્માના દર્શન વડે મોક્ષ પામ્યા.

સીમંધર ભગવાન ને કરોડો મુનિઓ મોક્ષમાં જઈ રહ્યા છે-તે કઈ રીતે ?

—કે પોતાના શુદ્ધઆત્માના દર્શનવડે મોક્ષને સાધી રહ્યા છે.

કોઈ એક ભવે, કોઈ બે ભવે-એમ અનંતા જીવો મોક્ષ જશે-તે કઈ રીતે ?

—કે પોતાના શુદ્ધઆત્માના દર્શન વડે જ મોક્ષને પામશે.

“ એક હોય ત્રણકાળમાં પરમાર્થનો પથ.... ”

આખા શાસ્ત્રમાં પહેલેથી આ જ વાત ઘૂંટી ઘૂંટીને કહેતા આવ્યા છીએ કે તારા ઉપયોગને શુદ્ધઆત્મામાં જોડીને તેને દેખ, તેને જાણ, તેમાં લીન થા....તેમ કરવાથી તું પણ મોક્ષગામી જીવોની પંક્તિમાં આવી જઈશ ને શીઘ્ર સિદ્ધિને પામીશ.

આત્મદર્શન કહો કે આત્મઅનુભવ કહો, તે મોક્ષની સીધી સડક છે; તે અહીંથી (આત્મામાંથી) નીકળીને ઠેક સિદ્ધાલય-મહેલ સુધી જાય છે. જેમ અહીંથી (-સોનગઢથી) સડક જાય છે...તે....ઠેક શત્રુજય-સિદ્ધક્ષેત્ર સુધી જાય છે; તેમ શુદ્ધઆત્માના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-અનુભવરૂપ જે માર્ગ છે તે ‘અહીંથી’ નીકળીને ઠેક સિદ્ધદશા સુધી ચાલ્યો જાય છે, વચ્ચે કોઈ કાંટો કે ફાંટો નથી. (કાંટો = મિથ્યાત્વ; ફાંટો = રાગ-દ્વેષ.) કાંટા કે ફાંટા વગરનો, શુદ્ધ અને સીધો, સિદ્ધપદનો આવો માર્ગ તીર્થંકરભગવંતોએ અને વીતરાજ સંતોએ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે તેને જાણીને નિઃશંકપણે તું માર્ગમાં ચાલ્યો આવ સિદ્ધપદનો આ માર્ગ પોતાના જ અંતરમાં શરૂ થાય છે, બહારમાં બીજા કોઈના સહારા વડે કે ભક્તિના રાગવડે તે શરૂ થતો નથી; અંતરમાં ઉપયોગને જોડીને ત્યાં જ સિદ્ધિમાર્ગની મંગલ શરૂઆત થાય છે ને પૂર્ણતા પણ ત્યાં જ થાય છે.

સિદ્ધિ પામનારા સર્વે જીવો આવા અંતર્મુખ માર્ગે જ સિદ્ધિ પામે છે. આમ જાણીને તું પણ તારા આત્માને અંતરદૃષ્ટિથી દેખ...ને આનંદથી સિદ્ધિમાર્ગમાં આવ....એમ ઉપદેશ છે.

[૧૦૭]

[હવે, ગ્રંથકર્તા કોણ છે તથા રચનાનું પ્રયોજન શું છે તે અંતિમ હોહામાં પ્રગટ કરે છે.]

[૧૦૮]

પ્રથમચતુર્થ પ્રયોજન : ‘આત્મસંબોધન’

*

સંસારહ ભય-ભોયણ જોગિચન્દ-મુણિણ ।

અપ્પા-સંબોહણ કયા દોહા ઇક્ક-મણેણ ॥૧૦૮॥

સંસારે ભયભીત જે યોગીન્દ્ર મુનિરાજ,

એકચિત્ત દોહા રચ્યા આત્મસંબોધન કાજ. (૧૦૮)

શ્રી જોગીચન્દ્ર-યોગીન્દ્ર મુનિ—જેઓ સંસારથી વિરક્ત વનવાસી સંત હતા, સંસારથી ભયભીત હતા, તેમણે આત્મસંબોધન અર્થે ચિત્તની એકાગ્રતા પૂર્વક આ ૧૦૮ દોહા રચ્યા છે.

જે કોઈ જીવ સંસારથી ભયભીત હોય ને તેનાથી છૂટીને મોક્ષસુખ લેવા ચાહતો હોય, તે આ દોહામાં બતાવ્યા પ્રમાણે આત્માથી થઈને પરમાત્મતત્ત્વની ભાવના કરજો....તેની ભાવનાથી અત્યારે પણ પરમ શાંતિ થશે ને શીઘ્ર મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિ થશે.

જુઓ તો ખરા....મુનિ કહે છે કે મેં ‘આત્મસંબોધન’ માટે આ શાસ્ત્ર રચ્યું છે; કુંદકુંદસ્વામી પણ નિયમસારમાં કહે છે કે આ નિયમસાર-શાસ્ત્ર મેં ‘નિજભાવના’ માટે બનાવ્યું છે. પરમાનંદરૂપ વીતરાગસુખના અભિલાષી જીવો આ શાસ્ત્રોવડે પોતાના આત્માને આ રીતે સંબોધીને....પરમાત્મતત્ત્વની ભાવનામાં ચિત્તને સ્થિર કરા. ‘હે આત્મા ! જે પરમતત્ત્વને તેં જાણ્યું છે તેમાં તું સ્થિર થા !’

હે વત્સ ! તારા આત્માની દયા લાવીને હવે તેને આ ભવદુઃખથી છોડાવ ! ભવના દુઃખોથી ભરેલા આ અસાર સંસારથી હવે બસ થાઓ....હવે તો સારભૂત નિજસ્વરૂપમાં

જ ચિત્તને સ્થિર કરીને આનંદમય મોક્ષને સાધશું. આ સંસારમાં....કોઈ પરભાવમાં.... કે કોઈ સંયોગમાં....કયાંય જીવને ચેન નથી....એક ચૈતન્યધામમાં જ ચેન છે ને તેમાં જ ચિત્તને સ્થિર કરવા માંગે છે....આ રીતે જ્ઞાની-સંતો ભવભીરુ છે....સંસારથી ડરીને તેના તરફ પીઠ ફેરવીને મોક્ષ તરફ ભાગ્યા....જેમ પાછળ વાઘ પડ્યો હોય....તેનાથી બચવા માટે માણસ ભાગે (ત્યાં આળસુ થઈને ઊભો ન રહે) તેમ સંસારમાં ચાર-ગતિમાં વાઘ જેવા મિથ્યાત્વાદિ પરભાવોથી ડરીને, તેનાથી વિમુખ થઈને મુમુક્ષુઓ ભાગ્યા....ને સ્વસન્મુખ દોડીને નિઃસ્વરૂપમાં આવ્યા....નિર્ભય થઈને મોક્ષના પરમ-આનંદમાં ખિરાજ્યા.

જેમ સમયસારની ટીકામાં અમૃતચંદ્રસૂરિ કહે છે કે ‘આ સમયસારની વ્યાખ્યા કરતાં કરતાં એટલે કે તેમાં કહેલા જ્ઞાયકતત્ત્વનું ઘોલન કરતાં કરતાં જ મારી પરિણતિ અત્યંત વિશુદ્ધ થઈ જશે’....તેમ આ યોગસાર-દોહાની રચના કરતાં કરતાં મારું ચિત્ત પરમાત્મતત્ત્વની ભાવનામાં એકદમ સ્થિર થશે—આવા હેતુથી આ શાસ્ત્રની રચના છે. જેને સંસારનો ભય હોય તે ભવ્યજીવો આ દોહાના અભ્યાસ વડે આત્માનું પરમસ્વરૂપ દેખે....ને તેની ભાવનામાં ચિત્તને સ્થિર કરે.

‘રે આત્મ તારો....આત્મ તારો ...શીઘ્ર એને ઓળખો,
સર્વાત્મમાં સમદૃષ્ટિ ઘો....આ વચનને હૃદયે લખો.’

—આ પ્રમાણે, સંસારથી ભયભીત ચિત્તવાળા શ્રી યોગીચંદ મુનિરાજે, ‘આત્મ-સંબોધન’ રૂપ આ દોહાની રચના વડે પરમાત્મતત્ત્વની ભાવનામાં પોતાના ચિત્તને એકાગ્ર કર્યું છે....અને સંસારથી ભયભીત બીજા ભવ્યજીવોને પણ માર્ગદર્શન કરીને ઉપકાર કર્યો છે. હે જીવો! પોતાના પરમાત્મતત્ત્વની ઓળખાણ તથા ભાવના કરીને તમે પણ ભવદુઃખથી છૂટો ને પરમઆનંદરૂપ મોક્ષસુખને પામો....આવી મંગલ ભાવના અને શ્રીગુરુના આશીર્વાદ સાથે, જયજયકારપૂર્વક આ શાસ્ત્રનાં પ્રવચનો સમાપ્ત થાય છે.

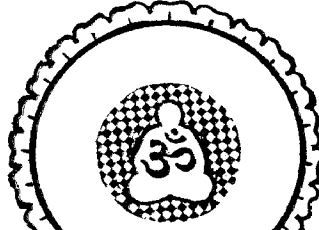
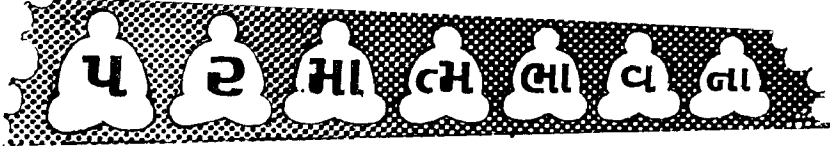

ભવબ્રમણનો ભય અને મોક્ષપ્રાપ્તિની ઉત્કંઠા

‘કર છે નિજ મુક્તતા, ભવભયથી ડરી ચિત્ત’—એવા ભવ્ય આત્માને સંબોધવા માટે આ શાસ્ત્રની રચના છે...આખું જિનશાસન જ એ માટે છે. આ યોગસાર-દોહામાં વારંવાર કહ્યું છે કે ‘શુદ્ધાત્મચિત્તન કરવાથી તને જલ્દી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થશે.’ જે દોહામાં જલ્દી-શીઘ્ર નિર્વાણ પામવાની વાત કરી છે તેની યાદી-(લહુ = લઘુ, શીઘ્ર)

૧૨ લહુ પાવહિ પરમ ગહ....	શીઘ્ર પરમગતિ પામે.
૧૮ લહુ ણિવ્વાણુ લહંતિ....	શીઘ્ર નિર્વાણુ પામે.
૧૯ પરમ પડ લવ્ભઇ એક સ્વણેણ....	એકક્ષણમાં પરમપદ પામે.
૨૩ પાવહુ લહુ ણિવ્વાણુ....	શીઘ્ર નિર્વાણુને પામે.
૨૪ લહુ પાવહુ ભવતીરુ....	શીઘ્ર ભવતીરને પામે.
૩૦ લહુ પાવહુ સિદ્ધિસુહ....	શીઘ્ર સિદ્ધિસુખ પામે.
૩૬ લહુ પાવહં ભવપાર....	શીઘ્ર ભવપાર પામે.
૩૭ લહુ પાવહં ભવપાર....	શીઘ્ર ભવપાર પામે.
૫૦ લહુ ણિવ્વાણુ લહેઇ....	શીઘ્ર નિર્વાણુ પામે.
૫૧ લહુ પાવહં ભવતીર..	શીઘ્ર ભવતીર પામે.
૫૫ લહુ પાવહં ભવપાર....	શીઘ્ર ભવપાર પામે.
૫૮ લહુ પાવહં વંસુ પરુ...	શીઘ્ર પરમ બ્રહ્મને પામે.
૬૦ પીવે ન જનનીક્ષીર....	ફરી માતાનું દૂધ ન પીએ.
૬૫ લહુ પાવહં સિદ્ધિસુહ....	શીઘ્ર સિદ્ધિસુખ પામે.
૬૭ લહુ સંસારં છેદ....	શીઘ્ર સંસારને છેદે.
૭૦ લહુ શિવસુખ લહેઇ....	શીઘ્ર શિવસુખને પામે.
૭૭ લહુ ણિવ્વાણુ લહેઇ....	શીઘ્ર નિર્વાણુને પામે.
૮૬ લહુ પાવહં શિવસિદ્ધિ....	શીઘ્ર શિવ-સિદ્ધિને પામે.
૮૯ લહુ પાવહં ભવપાર....	શીઘ્ર ભવપાર પામે.
૯૦ કેવલણાણ વિ લહુ લહેઇ....	શીઘ્ર કેવળજ્ઞાન પામે.
૯૩ લહુ ણિવ્વાણુ લહેઇ....	શીઘ્ર નિર્વાણુને પામે.
૯૮ લહુ પરુ હોહિ પવિત્તુ....	શીઘ્ર પરમ-પવિત્ર થાય.
૧૦૨ લહુ પાવહિ શિવસિદ્ધિ....	ઝટ શિવસિદ્ધિને પામે.

ખસ, આત્મસાધના વડે જલ્દી ભવચક્રનો અંત લાવીએ,
ને મોક્ષસુખ પામીને સિદ્ધભગવંતોની સાથે સદાય રહીએ.

હું સદૃશ શુદ્ધ
જ્ઞાનાનંદ એક સ્વભાવ છું...
નિર્વિકલ્પ છું... ઉદાસીન છું...
નિઃશંક નિરંજન શુદ્ધાત્માના સમ્યક્
શ્રદ્ધાન - જ્ઞાન - અનુષ્ઠાન રૂપ છું
નિશ્ચયચ્છેદનરૂપ નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં
અનુભવાતા વીતરાગ સહજાનંદ રૂપ છું.
સર્વે વિભાવ પરિણામરહિત શૂન્ય છું.

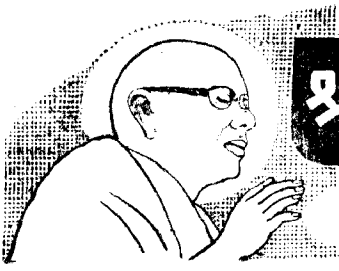
માત્ર સુખની અનુભૂતિરૂપ લક્ષણ વાળા સ્વસંવેદન-
જ્ઞાન વડે સ્વસંવેદ - ગમ્ય - પ્રાપ્ય - ભરિતાવસ્થા પરિપૂર્ણ

પરમાત્મા છું.

આ શાસ્ત્ર ભણીને શું કરવું ?
આવી પરમાત્મ-ભાવના નિરંતર ભાવવી.

*

વીતરાગી તત્ત્વજ્ઞાનની ભાવના અને પ્રચાર એ જ ગુરુદેવની સ્મૃતિ

શ્રી કહાનસ્મૃતિ-પ્રકાશન

સંત-સાન્નિધ્ય, સોનગઢ (૩૬૪૨૫૦)

આ પુસ્તકના લેખક ધ્ર. હરિભાઈ જૈને ૩૮ વર્ષ સુધી, પૂ. શ્રી કાનજીસ્વામીના અત્યંત નીકટ અંતેવાસમાં રહીને, જૈનધર્મના સુંદર-ભાવવાહી ૧૦૮ થી વધુ પુસ્તકોનું લેખન-સંકલન કર્યું છે, જે જૈનસાહિત્યનું એક ગૌરવ છે. શ્રી કહાનગુરુના સ્વર્ગવાસ (સં. ૨૦૩૭ કારતક વદ સાતમ) બાદ, તેઓશ્રીના ઉપકારોની સ્મૃતિમાં, ‘ શ્રી કહાનસ્મૃતિ પ્રકાશન ’ દ્વારા નીચેના સાત પુસ્તકોનું પ્રકાશન અત્યારસુધીમાં થયું છે. (આ પુસ્તકનું પ્રકાશન પણ તેની જ દેખરેખમાં થયું છે.)

૧. પૂ. શ્રી કાનજીસ્વામીના મંગલ વચનામૃત:- ‘ હું ’ એક જ્ઞાયકભાવ છું ’
૧૦૦ વચનામૃતોનો રંગબેરંગી સંગ્રહ: ગુરુદેવના ઘણા જ ભાવવાહી મુખપૃષ્ઠ સહિત. મૂલ્ય ૧-૦૦
૨. વૈરાગ્ય-અનુપ્રેક્ષા:-ગુરુદેવને અત્યંત પ્રિય ભગવતી-આરાધનામાંથી બાર ભાવનાને ગુજરાતી અનુવાદ (બીજી આવૃત્તિ) મૂલ્ય ૦-૬૦
૩. પરમાત્મપ્રકાશ:-આખા શાસ્ત્રની મૂળગાથાઓનું શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર: સાથે ગુરુદેવની પરમાત્મભાવનાનું આકર્ષક ચિત્ર મૂલ્ય ૧-૫૦
- ૪-૫. જનધર્મની વાર્તાઓ:-સૌને ઉપયોગી, ઉત્તમ સંસ્કારથી ભરપૂર; સચિત્ર દશ પુસ્તકોની શ્રેણીનું પ્રકાશન; પાઠશાળામાં વહેંચવા લાયક; ભાગ ૧ અને ૨ દરેકની કિંમત ૧-૨૫
- ૬-૭. સુવર્ણનો સૂર્ય:-જેતાં જ ગમી જાય, ને વાંચતાં ચિત્તમાં પ્રસન્નતા થાય એવું સુંદર રંગબેરંગી ભાવવાહી પુસ્તક; જેમાં ગુરુદેવના મંગલ હસ્તાક્ષરો, તેનો પરિચય, જૂના ફોટાસહિત અવનવા સંભારણાં, તેમજ ગુરુદેવના ૧૦૦ વચનામૃત વગેરેનો સંગ્રહ મૂલ્ય ૩-૫૦

પ્રાપ્તિસ્થાન:-શ્રી કહાન-સ્મૃતિ પ્રકાશન: સંત-સાન્નિધ્ય
સોનગઢ (૩૬૪૨૫૦)

